İKTİSADÎ ARAŞTIRMALAR VAKFI

19.TEZ ÖDÜLLENDİRMESİ YARIŞMASI 2024

TÜRKİYE'DE BANKA KREDİLERİ İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Dr. Cihan KURT

DOKTORA TEZİ

İSTANBUL • 2025

İKTİSADÎ ARAŞTIRMALAR VAKFI
TEZ ÖDÜLLENDİRMESİ YARIŞMASI 2024

Cihan KURT

TÜRKİYE'DE BANKA KREDİLERİ İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Selman YILMAZ

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce kabul edilmiş Doktora Tezi "İktisadî Araştırmalar Vakfı Tez Ödüllendirmesi Yarışması'nın" 2024 yılı değerlendirmesinde ödüle layık görülmüş ve İktisadî Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi'nce yayınlanmıştır.

İstanbul - 2025

ISBN: 978-605-9310-88-8

Bu kitabın yayın hakları
İktisadî Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi'ne aittir.

**TÜRKİYE'DE BANKA KREDİLERİ İLE
İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK
İLİŞKİSİNİN ANALİZİ**

Cihan KURT

İktisadî Araştırmalar Vakfı
İktisadi İşletmesi Yayınları
Yayın No: 99
Sertifika: 50931

İstanbul, Mart 2025

Kapak Tasarım ve Mizanpaj
Abdullah KIZILKAYA

Baskı:
Net Kırtasiye Tanıtım ve Matbaa
San. Tic. Ltd. Şti., Beyoğlu - İstanbul
Sertifika No: 47334

İKTİSADÎ ARAŞTIRMALAR VAKFI
İktisadi İşletmesi
19 Mayıs Cad. No: 3 Golden Plaza Kat: 8 34360 Şişli / İSTANBUL
Tel: (0212) 233 21 07 (pbx) Fax: (0212) 233 21 96
e-mail: info@iav.org.tr www.iav.org.tr
TELG: FOUNDATION ISTANBUL

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE BANKA KREDİLERİ İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Cihan KURT
2502100181

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Selman YILMAZ

İSTANBUL - 2024

ÖZ

TÜRKİYE'DE BANKA KREDİLERİ İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

CİHAN KURT

İktisadi büyüme, bir ekonominin refah düzeyini artıran, yaşam standartlarını yükselten ve uzun vadeli kalkınmanın temelini oluşturan en kritik dinamiktir. Dolayısıyla iktisadi büyümenin kaynakları, belirleyicileri ve sonuçları çokça tartışılmakta, sermaye birikimi, teknolojik ilerleme ve finansal gelişme gibi faktörlerin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri birçok akademik çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Finansal gelişme, birçok yönden iktisadi büyümeyi etkilemektedir. Etkin çalışan bir finansal sistem sermaye akışını hızlandırarak yatırımları teşvik etmek suretiyle iktisadi büyümenin en güçlü belirleyicilerinden biri haline gelmektedir. Finansal sistemin en önemli bileşeni ise bankalardır. Bankalar, sundukları hizmetlerle finansal sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesine yönelik birçok fonksiyonu yerine getirmektedir. Tasarruf sahiplerinden fonların toplanması ve bu fonların hanehalkı ile firmalara kredi olarak verilmesi, iktisadi büyümenin temel taşlarını oluşturan tüketimin ve yatırımların gerçekleşmesine olanak sağlaması açısından bankaların en önemli fonksiyonlarıdır. Diğer yandan bankalar, para politikalarının uygulanmasında merkezi bir rol üstlenmektedir. Bankalar, kredi verme faaliyetleriyle kaynakların tahsis ve dağıtım faaliyetlerini gerçekleştirdiklerinden, politika uygulayıcıları bankaların kredi verme davranışlarını etkileyerek sermaye akışını hedeflenen alanlara yönlendirebilmektedirler. Banka kredi kanalı olarak adlandırılan bu mekanizma para politikası otoriteleri tarafından iktisadi büyüme hedeflerine ulaşmak için kullanılmaktadır. Tarafımızca, banka

kredi kanalının etkin bir şekilde çalıştığı finansal sistemlerde banka kredi hacmindeki artışların iktisadi büyümeyi teşvik edeceği düşünülmektedir.

Yukarıdaki önermelerden hareketle, banka kredi hacminin iktisadi büyüme üzerindeki rolünün ortaya koyulmasının, para politikalarının etkinliğini sağlama açsından, politika uygulayıcılarına önemli bilgiler sunacağı aşikardır. Bu motivasyonla gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yurtiçi banka kredi hacmi ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin 2003Ç1-2024Ç1 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılmak suretiyle analiz edilmesidir. Bu bağlamda, ilgili dönemlere ait; "Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartları Hacmi", "Ticari Krediler ve Ticari Kredi Kartları Hacmi" ve "Toplam Kredi Hacmi" bağımsız değişkenleri ile GSYH arasındaki nedensellik ilişkisi ayrı ayrı araştırılmıştır. Çalışmada, verilerin durağan olup olmadıklarını test etmek için genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips-Perron (PP) yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır. Akabinde, nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Ek olarak, değişkenler için varyans ayrıştırması analizi yapılmıştır. Her iki nedensellik testi sonucunda her bir bağımsız değişkenden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca, Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre ticari krediler ile GSYH arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur. Yapılan varyans ayrıştırması analizine göre ise banka kredilerinin iktisadi büyümede sınırlı da olsa rol oynadığı belirlenmiştir. Elde edilen bulgular literatürdeki arz öncüllü hipotezi destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Banka Kredileri, Tüketici Kredileri, Ticari Krediler, Ekonomik Büyüme, Banka Kredi Kanalı, Zaman Serileri Analizi

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF CAUSALITY RELATIONSHIP BETWEEN BANK CREDITS AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

CİHAN KURT

Economic growth is the most critical dynamic that increases the welfare level of an economy, raises living standards and forms the basis of long-term development. Therefore, the sources, determinants and consequences of economic growth are widely discussed, and the effects of factors such as capital accumulation, technological progress and financial development on economic growth are the subject of many academic studies.

Financial development affects economic growth in many ways. An efficient financial system becomes one of the strongest determinants of economic growth by accelerating capital flows and encouraging investments. The most important component of the financial system is banks. Banks fulfill many functions for the healthy operation of the financial system through the services they provide. Collecting funds from savers and lending these funds to households and firms are the most important functions of banks in terms of enabling the realization of consumption and investments, which are the cornerstones of economic growth. On the other hand, banks play a central role in the implementation of monetary policies. Since banks perform resource allocation and distribution activities through their lending activities, policy makers can direct capital flows to targeted areas by influencing banks' lending behavior. This mechanism, called the bank credit channel, is used by monetary policy authorities to achieve economic growth targets. We believe that in financial systems where the bank credit channel works effectively, increases in the volume of bank credit will stimulate economic growth.

Based on the above propositions, it is obvious that revealing the role of bank credit volume on economic growth will provide important information to policy makers in terms of ensuring the effectiveness of monetary policies. With this motivation, this study aims to analyze the causality relationship between domestic bank credit volume and economic growth in Turkey by using quarterly data for the period 2003Q1-2024Q1. In this context, the causality relationship between the independent variables "Volume of Consumer Credits and Consumer Credit Cards", "Volume of Commercial Credits and Commercial Credit Cards" and "Total Credit Volume" and GDP for the relevant periods were investigated separately. In this study, the augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test and Phillips-Perron (PP) unit root test with structural break are used to test whether the data are stationary. Subsequently, the causality relationship is analyzed using Granger causality test and Toda-Yamamoto causality test. In addition, variance decomposition analysis is performed for the variables. Both causality tests reveal unidirectional causality from each independent variable to economic growth. Moreover, according to the Toda-Yamamoto causality test, bidirectional causality is found between commercial loans and GDP. According to the variance decomposition analysis, bank loans play a limited role in economic growth. The findings support the supply-led hypothesis in the literature.

Keywords: Bank Credits, Consumer Credits, Commercial Credits, Economic Growth, Bank Lending Channel, Time Series Analysis

ÖNSÖZ

İktisat, insanoğlunun refahı için gerekli ve kıt olan mal ve hizmetlerin üretimi, tüketimi ve dağıtımı ile bu süreçlerden doğan ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır ve kökeni insanlık tarihi kadar eskidir. 18. yüzyılda bilimsel kimlik kazanan iktisat, bu dönemden itibaren iktisadi büyüme konusunu en önemli inceleme alanlarından biri olarak benimsemiştir. İktisatçılar uzun yıllardır iktisadi büyümenin kaynaklarını ve bu büyümenin nasıl sağlanacağını araştırmaktadır. Finansal piyasaların serbestleşmesi, derinleşmesi ve bunlarla birlikte yaşanan finansal krizler sonucunda, 20. yüzyılın ortalarından itibaren finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi sorgulanmaya başlanmıştır. Geçmişten günümüze finansal sistemin en önemli oyuncusu olan bankalar; finansal aracılık, tasarrufların toplanması, kaynakların etkin tahsisi, finansman, likidite sağlama, risk yönetimi ve finansal danışmanlık gibi faaliyetlerle iktisadi büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu faaliyetlerin en önemlisi, verilen kredilerle yatırım, üretim ve tüketim faaliyetlerinin finanse edilmesi suretiyle iktisadi büyümenin hem arz hem de talep yönlü teşvik edilmesidir. Bu bağlamda, bu çalışmada 2003 yılı ve sonrası için Türkiye'deki banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Bu çalışmamın hazırlanmasında zaman ayırıp, engin bilgi ve tecrübeleri ile yol gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Selman YILMAZ ile tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Levent ÇİNKO ve Prof. Dr. Hülya KESİCİ ÇALIŞKAN'a şükranlarımı sunarım. Doktora eğitimine başlamam konusunda beni teşvik eden ve değerli desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Cem SAATÇİOĞLU'na ve geçmişte tez izleme komitemde yer alan Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA'ya teşekkür ederim. Ayrıca, bu çalışmanın hazırlanması sürecinde gösterdikleri fedakarlık, anlayış ve manevi destekleri için sevgili eşim Aylin KURT'a ve biricik kızım Duru Güneş KURT'a minnettarım.

Son olarak, geçmişte tez izleme komitemde yer alan merhum Prof. Dr. Yusuf TUNA'yı rahmet ve minnetle anıyorum.

CİHAN KURT
İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ..... III
ABSTRACT.....V
ÖNSÖZ.....VII
TABLOLAR LİSTESİ.....XIII
GRAFİKLER LİSTESİ..... XV
ŞEKİLLER LİSTESİ.....XVII
KISALTMALAR LİSTESİ.....XVIII
GİRİŞ..... 1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜMENİN TANIMI VE İKTİSADİ BÜYÜME TEORİLERİ

1.1. İKTİSADİ BÜYÜME..... 7
1.1.1. Tanım..... 8
1.1.2. İktisadi Büyümenin Ölçülmesi..... 11
1.1.3. İktisadi Büyümenin Kaynakları..... 17
1.1.3.1. Arz Yönlü Kaynaklar..... 19
1.1.3.2. Talep Yönlü Kaynaklar..... 22
1.1.4. İktisadi Büyümenin Sınırları..... 23
1.1.5. İktisadi Büyüme ve Kalkınma Ayrımı..... 25
1.2. İKTİSADİ BÜYÜME TEORİLERİ..... 30
1.2.1. İktisadi Büyümeye İlişkin İlk Görüşler..... 33
1.2.1.1. Merkantilist Dönem..... 33
1.2.1.2. Fizyokratik Dönem..... 35
1.2.2. Klasik Dönem İktisatçılarının İktisadi Büyümeye İlişkin Görüşleri..... 36
1.2.2.1. Adam Smith..... 38
1.2.2.2. Robert Malthus..... 40
1.2.2.3. David Ricardo..... 41
1.2.3. Marksist Büyüme Teorisi..... 45
1.2.4. Schumpeter'in Büyüme Teorisi..... 49
1.2.5. Keynesyen Büyüme Teorisi..... 52
1.2.5.1. Harrod-Domar Modeli..... 54
1.2.5.1.1. Harrod Modeli..... 55
1.2.5.1.2. Domar Modeli..... 58

1.2.6. W.W. Rostow'un Büyüme Teorisi (İktisadi Gelişmenin Aşamaları)..... 60
1.2.7. Neo-Klasik Büyüme Teorileri..... 63
1.2.7.1. Solow Modeli..... 64
1.2.7.2. Mankiw-Romer-Weil Modeli..... 70
1.2.7.3. Ramsey-Cass-Koopmans Modeli..... 73
1.2.8. Post-Keynesyen Büyüme Teorileri..... 79
1.2.8.1. Kaldor'un Büyüme Modeli..... 80
1.2.8.2. Pasinetti'nin Büyüme Modeli..... 83
1.2.8.3. Robinson'un Büyüme Modeli..... 85
1.2.9. İçsel Büyüme Teorileri..... 89
1.2.9.1. Rebele (AK) Modeli..... 90
1.2.9.2. Arrow-Romer Modeli..... 92
1.2.9.3. Lucas Modeli..... 94
1.2.9.4. Ar-Ge Temelli Modeller..... 97
1.2.9.4.1. Romer Modeli..... 98
1.2.9.4.2. Grossman-Helpman Modeli..... 101
1.2.9.4.3. Aghion-Howitt (Ürün Niteliği) Modeli..... 103
1.2.9.5. Barro Modeli..... 107
1.2.10. İktisadi Büyümeye Yeni Bir Yaklaşım: Kurumlar ve Büyüme..... 109

İKİNCİ BÖLÜM

FİNANSAL SİSTEM, BANKACILIK VE BANKA KREDİLERİ

2.1. FİNANSAL SİSTEM..... 115
2.2. FİNANSAL GELİŞME..... 119
2.3. BANKACILIK SİSTEMİ VE BANKA TÜRLERİ..... 124
2.3.1. Yasal Niteliklerine Göre Bankalar..... 127
2.3.2. Mülkiyetlerine Göre Bankalar..... 127
2.3.3. Örgütlenme Alanlarına Göre Bankalar..... 128
2.3.4. Faaliyet Konularına Göre Bankalar..... 128
2.3.5. Ekonomik Fonksiyonlarına Göre Bankalar..... 129
2.4. KREDİ KAVRAMI..... 131
2.5. BANKA KREDİLERİ VE TÜRLERİ..... 133
2.5.1. Niteliklerine Göre Banka Kredileri..... 134
2.5.2. Karşılıklarına Göre Banka Kredileri..... 136
2.5.3. Geri Ödeme Vadeleri Açısından Banka Kredileri..... 137
2.5.4. Kullandırıldıkları Para Cinsi Açısından Banka Kredileri..... 137
2.5.5. Kullandırım Amaçlarına Göre Banka Kredileri..... 138
2.5.6. Kullanıcıları Açısından Banka Kredileri..... 138

2.5.7. İzin (Kullandırım Yetkisi) Açısından Banka Kredileri..... 138
2.5.8. İslami Bankacılık Sistemi Tarafından Kullandırılan Fonlar..... 139
2.6. İKTİSADİ BÜYÜME VE BANKA KREDİLERİ..... 142
2.6.1. Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme..... 142
2.6.2. İktisadi Büyümenin Finansmanında Banka Kredilerinin Rolü..... 143
2.6.2.1. Parasal Aktarım Mekanizmaları..... 149
2.6.2.2. Kredi Kanalı..... 154
2.6.2.2.1. Banka Kredi Kanalı..... 154
2.6.2.2.2. Bilanço Kanalı..... 157
2.6.2.3. Kredi Kanalında Meydana Gelen Aksaklıklar..... 158

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜME

3.1. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İKTİSADİ BÜYÜMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ..... 164
3.1.1. 1923-1960 Dönemi..... 164
3.1.2. 1961-1980 Dönemi..... 174
3.1.3. 1981-2000 Dönemi..... 183
3.1.4. 2001 Sonrası Dönem..... 191

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BANKACILIK VE BANKA KREDİLERİ

4.1. TÜRKİYE'DE FİNANSAL SİSTEM..... 203
4.2. TÜRKİYE'DE FİNANSAL SİSTEM İÇERİSİNDE BANKACILIĞIN YERİ VE ÖNEMİ..... 204
4.3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ..... 206
4.3.1. 1923-1960 Dönemi..... 206
4.3.2. 1961-1980 Dönemi..... 210
4.3.3. 1981-2000 Dönemi..... 211
4.3.4. 2001 Sonrası Dönem..... 216
4.4. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN KURULUŞLAR..... 221
4.4.1. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası..... 221
4.4.2. Mevduat Bankaları..... 222
4.4.3. Kalkınma ve Yatırım Bankaları..... 224
4.4.4. Katılım Bankaları..... 225
4.4.5. TMSF Bünyesindeki Bankalar..... 226
4.5. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNE İLİŞKİN TEMEL VERİLER..... 226
4.5.1. Banka, Şube, ATM ve Personel Sayısı..... 227

4.5.2. Temel Bilanço Verileri 229
4.5.3. Gelir Tablosu Verileri 236
4.5.4. Bilanço Dışı Veriler 239
4.5.5. Temel Bankacılık Sektörü Rasyoları 240
4.6. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE NAKDİ KREDİLERİN MEVCUT DURUMU 245
4.6.1. Döviz Cinsi Bazında Nakdi Krediler 245
4.6.2. Vade Bazında Nakdi Krediler 246
4.6.3. Banka Türü Bazında Nakdi Krediler 247
4.6.4. Kredi Türü Bazında Nakdi Krediler 248

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 2003 VE SONRASI BANKA KREDİLERİ İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

5.1. AMPRİK LİTERATÜR TARAMASI 253
5.1.1. Uluslararası Literatür 266
5.1.2. Türkiye'ye Dair Literatür 274
5.2. TÜRKİYE'DE BANKA KREDİLERİ İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİN ANALİZİ: 2003 YILI VE SONRASI İÇİN EKONOMETRİK BİR UYGULAMA 284
5.2.1. Veri Seti ve Değişkenler 284
5.2.2. Yöntem 288
5.2.2.1. Zaman Serilerinde Durağanlık ve Birim Kök Analizi 288
5.2.2.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi 289
5.2.2.1.2. Phillips-Perron (PP) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi 291
5.2.2.2. Nedensellik Analizi …. 292
5.2.2.2.1. Granger Nedensellik Testi 292
5.2.2.2.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi 293
5.2.2.3. Varyans Ayrıştırması Analizi 294
5.2.3. Bulgular 295
5.2.3.1. Birim Kök Testi Sonuçları 295
5.2.3.2. Nedensellik Testi Sonuçları 301
5.2.3.3. Varyans Ayrıştırması Analizi Sonuçları 303
SONUÇ **307**
KAYNAKÇA **315**
EKLER **349**
ÖZGEÇMİŞ **352**

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. : Diğer Milli Muhasebe Kavramları..... 12

Tablo 2.1. : Finansal Gelişme Parametreleri..... 123

Tablo 2.2. : Dünya Genelinde Aktif Büyüklüğü Bakımından İlk 50 Büyük Bankanın Ülke Bazlı Dağılımı (2023 Yılsonu)..... 145

Tablo 3.1. : 1923-1933 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1948).....167

Tablo 3.2. : 1934-1947 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1948).....170

Tablo 3.3. : 1934-1947 Sanayi ve Kalkınma Planları Özeti.....171

Tablo 3.4. : 1948-1960 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1968).....172

Tablo 3.5. : 1961-1967 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1968).....177

Tablo 3.6. : 1968-1972 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987).....178

Tablo 3.7. : 1973-1979 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987).....180

Tablo 3.8. : 1979-1983 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987).....183

Tablo 3.9. : 1984-1989 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987).....187

Tablo 3.10. : 1990-1994 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987).....188

Tablo 3.11. : 1995-2000 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987).....191

Tablo 3.12.: 2001-2005 Dönemi GSYH Büyüme Oranları (Zincirlenmiş Fiyatlarla, Baz Yıl 2009)..... 193
Tablo 3.13.: 2006-2013 Dönemi GSYH Büyüme Oranları (Zincirlenmiş Fiyatlarla, Baz Yıl 2009)..... 196
Tablo 3.14.: 2014-2018 Dönemi GSYH Büyüme Oranları (Zincirlenmiş Fiyatlarla, Baz Yıl 2009)..... 198
Tablo 3.15.: 2019-2021 Dönemi GSYH Büyüme Oranları (Zincirlenmiş Fiyatlarla, Baz Yıl 2009)..... 199
Tablo 4.1. : Türk Finansal Sektörü Büyüklükleri (Mart 2024)..... 204
Tablo 4.2. : Türkiye'de 1980-2000 Döneminde Kurulan Bankalar..... 213
Tablo 4.3. : Türkiye'de 2001 Yılı ve Sonrası Faaliyeti Sona Eren Bankalar..... 218
Tablo 4.4. : Türkiye'de Faaliyet Gösteren Mevduat Bankaları..... 223
Tablo 4.5 : Türkiye'de Faaliyet Gösteren Kalkınma ve Yatırım Bankaları..... 224
Tablo 4.6. : Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları..... 225
Tablo 5.1. : Analizde Kullanılan Değişkenler..... 285
Tablo 5.2. : Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları (Düzey Değerler İçin)..... 296
Tablo 5.3. : Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark Değerler İçin)..... 297
Tablo 5.4. : Yapısal Kırılmalı Phillips-Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları (Düzey Değerler için)..... 298
Tablo 5.5. : Yapısal Kırılmalı Phillips-Perron (PP)Birim Kök Test Sonuçları (Birinci Fark Değerler için)..... 300
Tablo 5.6. : Granger Nedensellik Testi Sonuçları..... 301
Tablo 5.7. : Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları..... 302
Tablo 5.8. : GSYH-KTICARI Varyans Ayrıştırması Sonuçları..... 304
Tablo 5.9. : GSYH-KTUKETICI Varyans Ayrıştırması Sonuçları..... 305
Tablo 5.10.: GSYH-KTOPLAM Varyans Ayrıştırması Sonuçları..... 305

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1. : Üretim İmkanları Eğrisi..... 9
Grafik 1.2. : İktisadi Büyüme..... 10
Grafik 1.3. : Ricardo Modeli'nde İktisadi Büyüme Süreci..... 44
Grafik 1.4. : Neo-Klasik Üretim Fonksiyonu..... 66
Grafik 1.5. : Temel Solow Diyagramı..... 67
Grafik 1.6. : RCK Modeli'nde Geçiş Dinamikleri..... 78
Grafik 2.1. : Dünyada Bankaların Aktif Büyüklükleri (Trilyon USD, 2002-2022)..... 144
Grafik 2.2. : Dünyada Bankalar Tarafından Özel Sektöre Sağlanan Yurtiçi Kredilerin GSYH'ye Oranı (Yüzde, 2002-2023).... 146
Grafik 4.1. : Türk Bankacılık Sektöründe Banka Sayısı (2003-2024)... 227
Grafik 4.2. : Türk Bankacılık Sektöründe Şube Sayısı (2003-2024)..... 227
Grafik 4.3. : Türk Bankacılık Sektöründe ATM Sayısı (2003-2024)..... 228
Grafik 4.4. : Türk Bankacılık Sektöründe Personel Sayısı (2003-2024)..... 229
Grafik 4.5. : Menkul Kıymetler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)..... 229
Grafik 4.6. : Toplam Nakdi Krediler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)... 230
Grafik 4.7. : Tüketici Kredileri & Bireysel Kredi Kartları (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)..... 231
Grafik 4.8. : Ticari Krediler & Ticari Kredi Kartları (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)..... 232
Grafik 4.9. : Takipteki Alacaklar (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)..... 233
Grafik 4.10.: Toplam Aktifler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)..... 233
Grafik 4.11.: Aktif Büyüklük/GSYH (Sektör, Yüzde, 2003-2023)..... 234
Grafik 4.12.: Mevduat/Katılım Fonu (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)... 235

Grafik 4.13.: İhraç Edilen Menkul Kıymetler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)..... 235
Grafik 4.14. : Toplam Özkaynaklar (Sektör, Milyar TL, 2003-2024).... 236
Grafik 4.15. : Net Faiz/Kar Payı Geliri (Gideri) (Sektör, Milyar TL, 2003-2023)..... 237
Grafik 4.16. : Net Faiz/Kar Payı Dışı Gelir (Gider) (Sektör, Milyar TL, 2003-2023)..... 238
Grafik 4.17. : Net Dönem Karı (Zararı) (Sektör, Milyar TL, 2003-2023)..... 238
Grafik 4.18. : Gayrinakdi Kredi ve Yükümlülükler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)..... 239
Grafik 4.19. : Taahhütler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)..... 240
Grafik 4.20. : Mevduatın Krediye Dönüşüm Oranı (Sektör, Yüzde, 2003-2024)..... 241
Grafik 4.21. : Takipteki Krediler Oranı (Sektör, Yüzde, 2003-2024)..... 241
Grafik 4.22. : Yabancı Kaynaklar/Toplam Özkaynaklar (Sektör, Yüzde, 2003-2024)..... 242
Grafik 4.23. : Sermaye Yeterlilik Oranı (Sektör, Yüzde, 2003-2024).... 243
Grafik 4.24. : Aktif Karlılık Oranı (Sektör, Yüzde, 2003-2023)..... 244
Grafik 4.25. : Özkaynak Karlılık Oranı (Sektör, Yüzde, 2003-2023).... 245
Grafik 4.26. : Nakdi Kredilerin Döviz Cinsi Bazında Dağılımı (Yüzde, 2024 Haziran)..... 246
Grafik 4.27. : Nakdi Kredilerin Vade Bazında Dağılımı (Yüzde, 2024 Haziran)..... 247
Grafik 4.28. : Nakdi Kredilerin Banka Türü Bazında Dağılımı (Yüzde, 2024 Haziran)..... 248
Grafik 4.29. : Nakdi Kredilerin Kredi Türü Bazında Dağılımı (Yüzde, 2024 Haziran)..... 249
Grafik 5.1.: GSYH Zaman Serisi (2003Ç1-2024Ç1, Milyar USD)..... 286
Grafik 5.2.: KTOPLAM Zaman Serisi (2003Ç1-2024Ç1, Milyar USD)... 286
Grafik 5.3.: KTUKETICI Zaman Serisi (2003Ç1-2024Ç1, Milyar USD)... 287
Grafik 5.4.: KTICARI Zaman Serisi (2003Ç1-2024Ç1, Milyar USD)..... 287

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. : GSYH Akım Diyagramı..... 14
Şekil 1.2. : İktisadi Büyüme Süreci..... 19
Şekil 1.3 : İnsani Gelişme Endeksi Hesaplama Yöntemi..... 29
Şekil 1.4. : Rostow'a Göre Ülkeler Bazında İktisadi Gelişmenin Aşamaları..... 61
Şekil 1.5. : Kurumlar ve İktisadi Büyüme..... 113
Şekil 2.1. : Finansal Sistemde Dolaylı ve Dolaysız Fon Akışı..... 118
Şekil 2.2. : Parasal Aktarım Mekanizmaları..... 151

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
Ar-Ge : Araştırma ve Geliştirme
ARDL : Autoregressive Distributed Lag Bound (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır)
ASEAN : The Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği)
ASSAM : Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
BBSP : Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BİST : Borsa İstanbul
BM : Birleşmiş Milletler
BMKP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
BYKP : Beş Yıllık Kalkınma Planı
CEMA : China Economics and Management Academy (Çin İşletme ve Yönetim Akademisi)
CEPAL : Comisión Económica para América Latina y el Caribe (Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu)
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
DCCE : Dynamic Common Correlated Effects (Dinamik Ortak Korelasyonlu Etkiler)
DOLS : Dynamic Ordinary Least Squares (Dinamik En Küçük Kareler)
DP : Demokrat Parti
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
ESA : European System of Accounts (Avrupa Hesaplar Sistemi)
EVDS : Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

FDIC : Federal Deposit Insurance Corporation (Federal Mevduat Sigorta Kurumu)

FMOLS: Fully Modified Ordinary Least Squares (Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler)

GSMH : Gayrisafi Milli Hasıla

GSYH : Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

HDI : Human Development Index (İnsani Gelişme Endeksi)

IMF : International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

İBSP : İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

İGE : İnsani Gelişme Endeksi

İİBF : İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İTO : İstanbul Ticaret Odası

KGK : Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu

KOBİ : Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

KP : Kalkınma Planı

MRW : Mankiw-Romer-Weil Modeli

NARDL: Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır)

NBER : National Bureau of Economic Research (Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu)

NRB : Nepal Rastra Bank (Nepal Merkez Bankası)

OECD : Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü)

OPEC : Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

RCK : Ramsey-Cass-Koopmans Modeli

RG : T.C. Resmi Gazete

SAARC: South Asian Association for Regional Cooperation (Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı)

SBB : Strateji ve Bütçe Başkanlığı

SEDDK: Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu

SETA : Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

SNA : System of National Accounts (Ulusal Hesaplar Sistemi)
SPK : Sermaye Piyasası Kurulu
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C. : Türkiye Cumhuriyeti
TBB : Türkiye Bankalar Birliği
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEK : Türkiye Ekonomi Kurumu
TKBB : Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TMSF : Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TSB : Türkiye Sigorta Birliği
TSPB : Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği
TTGV : Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı
TÜFE : Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP : United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
VAR : Vector Autoregression (Vektör Otoregresyon)
VECM : Vector Error Correction Model (Vektör Hata Düzeltme Modeli)

GİRİŞ

İktisadi büyüme, bir ekonomide üretim kapasitesinin artması ya da belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarının yükselmesi olarak tanımlanmaktadır. Büyüyen ekonomiler, genellikle zenginleşme eğilimindedir ve bu zenginlik, toplumsal refahın artmasına katkıda bulunmaktadır. Artan refah, sosyal ve politik istikrarı desteklemektedir. Öte yandan, iktisadi büyüme kaydedemeyen veya küçülen ekonomilerde, toplumlar daha düşük yaşam standartlarıyla karşı karşıya kalabilirler. Bu bağlamda, erken dönem iktisatçılardan günümüze kadar, iktisatçılar ulusların zenginliğini belirleyen faktörleri, bazı ülkelerin neden zenginleşip geliştiğini, bazılarının ise neden geri kaldığını sorgulamışlardır. Erken dönem iktisatçılar, kıymetli madenler, toprak, nüfus, emeğin üretkenliği gibi unsurlara odaklanmışlardır. Ancak 20. yüzyılın ortalarından itibaren, sermaye birikimi, işgücü artışı ve dışsal teknolojik ilerleme gibi faktörler önem kazanmış ve tartışma konusu olmuştur. 1980'lerden itibaren geliştirilen içsel büyüme modelleri ise, teknolojik yenilikler, Ar-Ge, beşeri sermaye ve bilgi birikimi gibi içsel faktörleri vurgulamıştır. Günümüz iktisadi büyüme teorileri ise kurumsal yapılar, kalkınma, gelir dağılımı, sürdürülebilirlik ve çevresel faktörleri de analizlere dahil ederek daha kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

İktisadi büyümenin makroekonomik analizlerde merkezi bir konu haline gelmesi, konunun daha çeşitli yönleriyle ele alınmasını sağlamıştır. Teknolojik yenilikler, iktisadi faaliyetlerin karmaşıklaşması ve piyasaların küreselleşmesi, finansal sistemlerin ekonomilerdeki rolünü artırmış ve bu sistemlerin önemi daha fazla vurgulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki 20. yüzyılın başlarında ilk kez Schumpeter tarafından detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Schumpeter'in çalışmaları, finansal sistemlerin inovasyon ve büyüme üzerindeki rolünü ortaya koymuştur. 20. yüzyılın ortalarından itibaren, John G. Gurley, Edward S. Shaw, Hugh T. Patrick, Raymond W. Goldsmith ve Robert McKinnon gibi iktisatçılar, finansal serbestleşme ve finansal derinleşme-

nin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini sistematik olarak incelemişlerdir. 1990'lardan sonra ise Robert G. King, Ross Levine, Thorsten Beck ve Aslı Demirgüç-Kunt gibi iktisatçılar, finansal gelişme ile büyüme arasındaki ilişkiyi derinlemesine analiz eden birçok çalışmaya imza atmışlardır.

Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar, dört ana hipotez üzerinde yoğunlaşmaktadır. Arz öncüllü hipotez, finansal gelişmenin iktisadi büyümeyi teşvik ettiğini savunurken, talep takipli hipotez, iktisadi büyümenin finansal gelişmeyi teşvik ettiğini öne sürmektedir. Karşılıklı bağımlılık (çift yönlü nedensellik) hipotezi ise her iki değişkenin birbirini karşılıklı olarak etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca, iki değişkenin birbirini etkilemediğini savunan (bağımsızlık hipotezi) çalışmalar da bulunmaktadır. Literatürde yapılan analizler, arz öncüllü hipotezin geçerliliğini destekleyen çalışmaların daha yaygın olduğunu göstermektedir.

Literatürde finansal sistemler, banka bazlı finansal sistemler ve piyasa bazlı finansal sistemler olarak sınıflandırılmaktadır. Banka bazlı sistemlerde, finansal sistemin işlevlerinin önemli bir kısmı bankalar tarafından yerine getirilmektedir. Piyasa bazlı sistemlerde ise, borsalar, tahvil piyasaları, aracı kurumlar, portföy yönetim şirketleri gibi banka dışı kurumlar ağırlıklıdır. Akademik çalışmalar, bu finansal sistemlerin ve alt bileşenlerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

Finansal gelişmenin iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilediği çeşitli mekanizmalar vardır. Etkin bir finansal sistem, hanehalkı ve firmaların tasarruflarını toplamakta ve bu kaynakları para ve sermaye piyasaları aracılığıyla yüksek getiri potansiyeline sahip sektörlere ve projelere yönlendirmektedir. Böylelikle, finansman ihtiyacı olan yeni yatırımların gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır. Gelişmiş finansal sistemlerde hanehalkı ve firmaların finansal hizmetlere erişimi daha kolaydır. Yenilikçi finansal araçların ortaya çıkması, bu araçların çeşitlenmesi ve yaygınlaşması, hanehalkı ve firmaları yeni girişimler yapma konusunda teşvik etmektedir. Böylece üretim artışı, inovasyon ve verimlilik gibi iktisadi büyümenin itici güçleri desteklenmiş olur. Gelişen ve derinleşen finansal sistemlerde hanehalkı ve firmalar, sigorta, teminat ve türev ürünler gibi araçlarla finansal riskleri daha etkin bir şekilde yönetebilir. Ayrıca, gelişen finansal sistemler sayesinde bu sistemden yararlanan firmalar ve kurumlar daha etkin yönetilir. Yatırımcı

haklarını koruyan düzenlemeler, bu doğrultuda oluşturulan hukuki çerçeve ve şeffaflık, yerli ve yabancı yatırımcıların ekonomiye olan güvenini artırarak sermaye akışını hızlandırır. Diğer yandan, finansman dışındaki finansal aracılık hizmetlerinin (saklama, ödeme, transfer, danışmanlık vb.) etkinliği ve çeşitliliği de iktisadi faaliyetlerin hızlanmasına katkıda bulunur. Tüm bu faktörler, makroekonomik istikrarın ve sürdürülebilir iktisadi büyümenin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Her ne kadar sermaye piyasaları giderek gelişse de günümüz finansal sistemlerinde banka ağırlıklı bir yapının baskın olduğu görülmektedir. ABD ve İngiltere gibi sermaye piyasaları gelişmiş ülkelerde bile finansal sistem aktiflerinin yarısına yakını bankalara aittir. Bu oran, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha da yüksektir. Ülkemizde de finansal sistemde bankaların payı %70'in üzerindedir. Bankaların likidite sağlama, fon toplama, kredi verme, finansal işlemlere aracılık, fon yönetimi, risk yönetimi ve finansal danışmanlık gibi birçok fonksiyonu vardır. Ayrıca, bankalar, merkez bankalarının para politikalarını uygulaması sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Finansal sistem piyasa bazlı olsa bile, sermaye piyasalarının etkinliği için bankaların likidite sağlama, kredi verme ve finansal hizmetlere aracılık hizmetlerine duyulan ihtiyaç devam etmektedir.

Bankaların en önemli fonksiyonu, mevduatların toplanması ve bunların kredi olarak hanehalkına ve firmalara kullandırılmasıdır. Banka kredileri sayesinde, finansman ihtiyacı olan girişimciler yeni firmalar kurarak ekonomide istihdamı, üretimi ve ürün ve hizmet çeşitliliğini artırır. Mevcut firmalar, yeni tesisler kurmak veya yenileme yatırımları yapmak suretiyle üretim kapasitelerini genişletir. Diğer yandan, hanehalkı konut, taşıt, dayanıklı tüketim malları ve diğer ihtiyaçlarını kredilerle finanse etmektedir. Özetle, hanehalkının krediye erişimi talep yönünden, firmaların, özellikle yeni girişimlerin ve KOBİ'lerin krediye erişimi ise arz yönünden iktisadi büyümeyi desteklemektedir. Ayrıca, iktisadi büyümeyi dolaylı yollardan olumlu etkileyen köprü, otoyol, enerji santrali gibi büyük altyapı projeleri bankalar tarafından finanse edilmektedir. Banka kredileri, kaynakların etkin tahsisi, dış ticaretin finansmanı, etkin risk yönetimi ve makroekonomik politikaların etkinliği gibi hususlardaki rolüyle sürdürülebilir büyümenin önemli bir destekçisidir. Tüm bu nedenlerden dolayı, finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden çoğu akademik çalışmada,

banka kredi hacimleri veya banka kredi hacminin GSYH'ye oranı, finansal gelişmeyi temsil eden bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır.

Türk finansal sisteminin yapısına bakıldığında, sistemin banka bazlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin banka kredileri üzerinden gerçekleştiği ve yurtiçi banka kredi hacmi ile iktisadi büyüme arasında bir ilişki olabileceği araştırılmaktadır. Bu çalışmada, banka kredilerindeki artışın iktisadi büyümeyi teşvik edebileceği ve bu ilişkinin yönünün analiz edilmesi gerektiği varsayımıyla, 2003 yılından günümüze kadar olan dönemde Türkiye'de yurtiçi banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Dönem seçiminde, Kasım 2000 ve Şubat 2001 finansal krizleri sonrasında uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde gerçekleştirilen yapısal reformlar dikkate alınmıştır. Bu reformlar, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması, etkin denetim ve risk yönetimi mekanizmalarının oluşturulması gibi önemli adımlar içermektedir. Bankacılık sektörünün disipline edilmesi ve kredi mekanizmalarının daha etkin çalışması, yurtiçi banka kredilerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin daha net bir şekilde analiz edilmesine olanak tanımıştır. Programın sonuçlarının görülmeye başlaması ve bankacılık sektörü verilerinin daha sistematik hale gelmesi nedeniyle, analizin başlangıç yılı olarak 2003 yılı seçilmiştir.

Çalışma toplam beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde iktisadi büyümeye ilişkin kavramsal çerçeve sunulmuş ve geçmişten günümüze kadar ortaya atılmış iktisadi büyüme teorileri özetlenmiştir. İkinci bölümde, finansal sistem ve bu sistemin bir bileşeni olan bankacılık sektörü hakkında teorik bilgiler verilmiş, ardından kredi kavramı tanımlanmış ve son olarak iktisadi büyüme ile banka kredilerinin birbirleriyle ilişkisi açıklanmıştır. Çalışmanın ilk iki bölümünde verilen teorik bilgiler ışığında, sonraki bölümlerde Türkiye özelinde iktisadi büyüme, bankacılık ve banka kredilerine ilişkin bilgiler sunulmuştur. Üçüncü bölümde, Türkiye'nin iktisadi büyüme süreci kuruluşundan günümüze kadar dört ana döneme ayrılarak aktarılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, Türkiye'deki finansal sistemin yapısı ve bu sistem içerisinde bankacılığın yeri ve önemi incelenmiş, ardından Türk bankacılık sektörünün tarihsel gelişimi yine dört ana döneme ayrılarak aktarılmıştır. Daha sonra Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kuruluşlara ilişkin bilgiler verilmiş, Türk bankacılık sektö-

rüne ve bu sektörde kullandırılan kredilere ilişkin sayısal veriler grafiklerle sunulmuştur. Tezin beşinci ve son bölümünde ise, Türkiye'de 2003 yılından günümüze kadar olan dönemde yurtiçi banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. Banka kredi hacmi; Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartları Hacmi, Ticari Krediler ve Ticari Kredi Kartları Hacmi ve Toplam Kredi Hacmi olarak üç grupta ele alınmıştır. Son olarak, analiz sonuçları verilmiş ve bu sonuçlar yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜMENİN TANIMI VE İKTİSADİ BÜYÜME TEORİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde; iktisadi büyümenin tanımı ve iktisadi büyüme teorileri ele alınacaktır. İktisadi büyümenin tanımı verildikten sonra geçmişten günümüze iktisadi büyümeye ilişkin ortaya atılan temel iktisadi büyüme teorileri incelenecektir. Çalışmanın son bölümünde Türkiye'de belirli bir dönem için iktisadi büyüme ile banka kredileri arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edileceğinden dolayı, bu bölümdeki teorik açıklamalar, iktisadi büyüme ile finansal sistemin ve bankacılık sisteminin birbirileri ile olan ilişkisinin ve Türkiye'de iktisadi büyüme ile banka kredileri arasındaki ilişkinin daha net bir biçimde ifade edilebilmesine ve daha anlaşılır olmalarına olanak sağlayacaktır.

1.1. İKTİSADİ BÜYÜME

Geçmişten günümüze bütün insanlık, refahı ve mutluluğu için sahip oldukları kıt kaynakları etkin ve verimli biçimde kullanmak durumundadır. Bu nedenle iktisat biliminin aslında insanlık ile yaşıt olduğu ifade edilmektedir. İnsanoğlu sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla gerek üretim gerekse tüketim faaliyetinde insanlar arası ilişki ve etkileşim söz konusudur. Üretim faaliyetlerinde kaynak kullanımı ve iş bölümü, tüketim faaliyetlerinde ise bölüşüm önem arz etmektedir.

Bir iktisadi sistemde hangi anlayış hâkim olursa olsun temel sorunlar eldeki kaynaklarla; hangi malın, ne kadar, nasıl üretileceği ve yaratılan katma değerin nasıl bölüşüleceğidir. İktisadi sistemde üretim, mübadele, bölüşüm ve tüketim aktiviteleri düzenli ve dengeli olarak sürdürülüyor ise o ekonomi sağlıklı bir çizgide demektir. Bu faaliyetlerin dengeli ve düzenli yürütülebilmesi ise ancak düzgün işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı ile müm-

kündür. Bu noktadan hareketle İktisat Bilimi; üretim, mübadele, bölüşüm ve tüketim aktivitelerinin düzenli ve dengeli olarak sürdürülebilmesi için, kısacası refah düzeyinin artırılabilmesi için en uygun sistemi araştırmaktadır.

Toplumsal refahın sağlanabilmesi için ilk gerekli ilk şart iktisadi büyümedir. Tüketmek için önce üretmek gerekir. Bu nedenle gerek gelişmiş gerekse azgelişmiş ülkelerin temel amaçlarından biri üretim kapasitelerini artırmaktır. Üretim kapasitesinin gelişmiş çoğu zaman "büyüme hızı" denilen kavramla ölçülmektedir[1]. Toplumsal refahın sağlanabilmesi için her ülkenin sürdürülebilir bir büyümeye ihtiyacı vardır. Çalışmanın konusu belirli bir dönem için Türkiye'de banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi olduğundan bu başlık altında öncelikle iktisadi büyümenin tanımı yapılacak, daha sonra çeşitli büyüme teorilerine değinilecektir. Söz konusu teoriler açıklanırken tezin konusu ile alakalı görüşlere yer verilecektir.

1.1.1. Tanım

"Büyümek" kelimesinin sözlük tanımına bakıldığında; "organizmanın bütününde veya bu bütünün bir bölümünde boyutların artması, irileşmek, eskisinden büyük duruma gelmek, yetişmek, yaşı artmak, yaşlanmak, artmak, güçlenmek, şiddeti artmak, sayıca artmak, genişlemek, önem ve değer kazanmak" anlamlarını ihtiva ettiği görülmektedir[2]. Söz konusu tanımlardan hareketle iktisadi büyüme kavramının da ekonomik faaliyetlerin, üretimin ve dolayısıyla gelirin artması anlamına geldiği çıkarımı yapılabilmektedir.

Tüm ülkelerin temel hedefi mevcut üretim hacimlerini dönemler itibarıyla genişletmek suretiyle katma değer artış eğilimlerini muhafaza etmektir. Çünkü daha fazla üretmek daha fazla gelir elde etmek demektir. Bir ülkenin ulusal gelirinde uzun dönemde reel olarak meydana gelen devamlılık arz eden artışa iktisadi büyüme adı verilmektedir[3]. Gelir arttıkça normal şartlar altında refah seviyesi de artmaktadır. Büyüme ekonominin hacminin genişlemesi demektir. Söz konusu hacim artışının reel ve sürekli olması temel koşuldur.

---

1 Vural Savaş, **Politik İktisat**, 4. bs., İstanbul, Beta Yayınevi, 1998, s. 41.

2 Türk Dil Kurumu, **Güncel Türkçe Sözlük** (Çevrimiçi) https://sozluk.gov.tr/, 1 Mayıs 2024.

3 Kemal Yıldırım, Doğan Karaman, **Makroekonomi**, 3. bs., Eskişehir, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 2003, s. 56.

Ekonominin büyümesi toplum refahının artışına işaret etmektedir. Ekonominin büyümesi demek üretimin artması demektir. Dolayısıyla üretilen mallar tüketildiğinde tüketim de artmaktadır. Tüketim insanların fayda elde etmesi demek olduğuna göre tüketim artışı refah artışına yol açmaktadır[4]. Bununla birlikte, bir ülkede iktisadi büyüme ile birlikte toplumun genelinde bir refah artışı yaşanabilmesi için ekonomide belirli bir dönemde üretilen artı değerin en başta adil bölüşülmesi ve bu değerin toplum refahını artırıcı alanlara harcanması gerekmektedir.

Bir ekonomide büyüme temelde iki durumda görülmektedir. Birinci durumda tam istihdam düzeyine ulaşmamış ülke ekonomisindeki atıl kapasitenin tam ve etkin bir şekilde kullanılması, ikinci durumda ise zaten tam kapasite ve etkin kullanılan kaynaklara yeni kaynaklar eklenmesi ya da mevcut kaynakların yeni üretim teknolojileri kullanılarak verimliliğinin artırılması suretiyle üretim düzeyinin genişlemesi iktisadi büyümeyi sağlamaktadır. Bir ülkedeki üretim düzeyini ve bu düzeyin çıkabileceği maksimum yerleri "Üretim İmkânları Eğrisi" ile göstermek mümkündür.

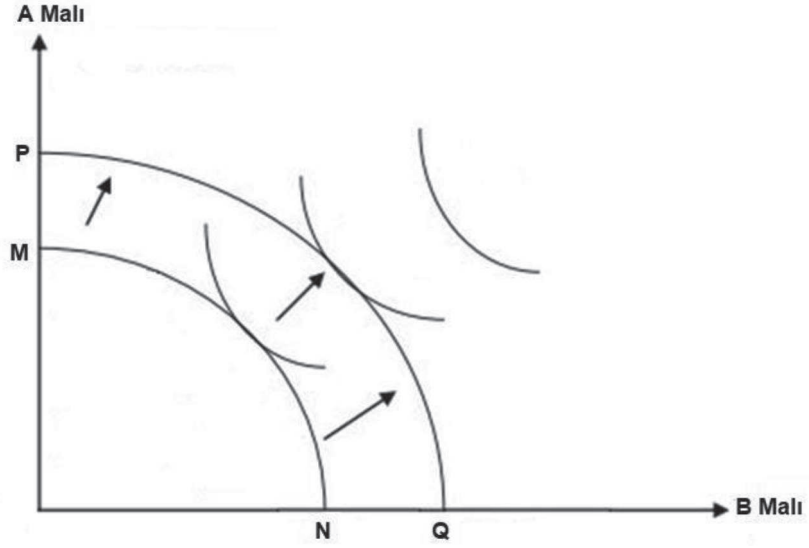

Grafik 1.1.: Üretim İmkanları Eğrisi

Üretim imkânları eğrisi elde bulunan üretim faktörleri ve üretimde kullanılan teknoloji veri iken belirli bir dönem için bir ekonomide maksimum dü-

4 Mahfi Eğilmez, **Makroekonomi**, 3. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010, s. 194.

zeyde üretilebilecek ürün bileşimlerini göstermektedir[5]. Grafik 1.1. üzerinden açıklamak gerekirse; sadece A ve B malının üretildiğini varsaydığımız bir ülkede MN eğrisi altındaki her noktada üretim kaynaklarının atıl kullanıldığı söylenebilir. Söz konusu eğri üzerindeki her nokta ise mevcut üretim faktörleri ve teknoloji veri ilen A ve B malından üretilebilecek maksimum düzeyi göstermektedir. Ülke söz konusu noktalar üzerinde hareket ederek sadece söz konusu malların üretim kombinasyonunu değiştirebilmektedir. Ülkenin yeni kaynaklar elde etmesi (emek, sermaye) ya da mevcut kaynakların yeni üretim teknolojileri kullanılarak verimliliğinin artırılması suretiyle üretim düzeyinin genişlemesi sonucunda ise üretim imkanları eğrisi sağa doğru kaymaktadır. Buradan hareketle iktisadi büyümeyi bir ülkenin üretim imkanları eğrisinin bir önceki yıla nazaran sağa kaydıran üretim genişlemesi olarak tanımlamak mümkün olmaktadır[6]. Özetle üretim imkanları eğrisinin sağa kayması sonucunda bir ekonominin büyümesinden bahsedilmektedir.

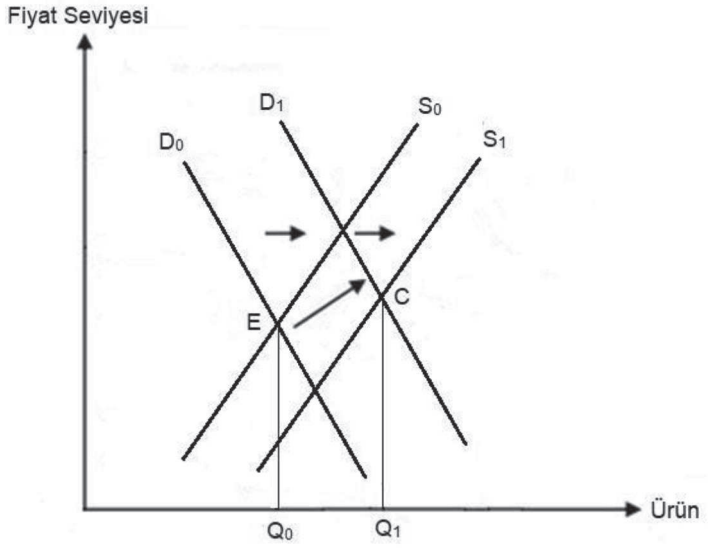

Grafik 1.2.: İktisadi Büyüme

İktisadi büyüme sürecini toplam arz ve toplam talep eğrileriyle Grafik 1.2. vasıtasıyla açıklık getirebiliriz. Herhangi bir ürün için D_0 ve S_0 toplam

5 G. Geetika, Piyali Ghosh, Purba Choudhury, **Managerial Economics**, New Delhi, Tata McGraw Hill Education, 2008, p. 16.

6 Ben S. Bernanke v.d., **Principles of Microeconomics**, 6th ed., New York, Mc Graw Hill Education, 2016, p. 48.

talep ve toplam arz eğrileri E noktasında kesişmektedir. Toplam arz eğrisinin zamanla yine ekonominin yeni kaynaklar elde etmesi (emek, sermaye) ya da mevcut kaynakların yeni üretim teknolojileri kullanılarak verimliliğinin artırılması suretiyle sağa kayarak S_1, toplam talebin de arz artışına tepki vererek sağa kayıp D_1 olduğunu varsayarsak yeni kesişme noktası C noktası olacaktır. Yani kesişim noktası E'den C'ye kayacaktır. E ve C arasındaki doğrusal hareket ekonominin büyüme yolunu göstermektedir. Bu süreçte toplam ürün Q_0 seviyesinden Q_1 seviyesine artacaktır[7]. Burada grafiksel açıklama tek bir ürün için yapılmıştır. Oysa bir ekonomide birçok mal ve hizmet üretilmekte ve tüketilmektedir. Söz konusu basitleştirilmiş anlatımı tüm ekonomide üretilen ürünler için genellediğimizde iktisadi büyümenin tanımına ulaşılmaktadır.

1.1.2. İktisadi Büyümenin Ölçülmesi

Bir ülkenin elinde bulundurduğu kaynaklarını kullanmak suretiyle üretim kapasitesinde sürekli ve reel bir şekilde, nicelik olarak belirlenebilen genişleme yaratmasına "iktisadi büyüme" adı verilmektedir[8]. Buradan hareketle akla gelen temel soru üretim hacminin sürekli ve reel olarak genişleyip genişlemediğinin, dinamik bir gelir artışının nasıl ölçülmesi gerektiğidir.

Bir ekonomideki toplam hasıla ve gelir artışı dönemler itibarıyla hesaplanan Gayri Safi Milli Hasıla ("GSMH") veya Gayrisafi Yurt İçi Hasıla ("GSYH") ile ölçülmektedir. Ancak iktisadi etkinliklerin toplam ölçeğindeki büyümenin toplam nüfustaki büyümeden daha az veya daha fazla olabilmektedir. Bundan dolayı bir ülkedeki büyümeyi analiz edebilmek için kişi başına hasıladaki değişimlerin de dikkate alınmasının gerektiğini ifade etmek gerekir[9]. Ayrıca GSMH veya GSYH her ne kadar içinde bulunduğumuz ekonominin genel boyutlarını gösterse de o ekonomide yaşayan her bir insanın üretim artışı ile sağlanan katma değerden ne ölçüde faydalandığının cevabını veremez[10]. Dolayısıyla bireysel bazda bazı sorulara cevap

---

7 William Baumol, Alan S. Blinder, **Macroeconomics Principles Policy**, 11th ed., Ohio, South-Western Cengage Learning, 2010, p. 87.

8 Jacques Freysinnet, **Azgelişmişlik İktisadı**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Tezer Öçal, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985, s. 124.

9 Yahya Sezai Tezel, **İktisadi Büyüme**, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1997, s. 2.

10 David Begg, Stanley Fischer, Rudiger Dornbusch, **İktisat**, 8. bs., Çev. Vildan Serin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 519.

aranıyorsa bu durumda kişi başı hasılada meydana gelen değişimin analiz edilmesi gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

GSYH bir ülke sınırları içerisinde belirli bir dönemde (bu dönem literatürde 1 yıldır) üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları cinsinden değeridir[11]. GSMH ise, bir ülkede belirli bir dönemde yurtiçinde ya da yurtdışında bulunan ülke vatandaşları tarafından üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin ilgili dönemin piyasa fiyatları üzerinden değeridir. GSYH büyüklüğünün nüfusa bölünmesiyle ise kişi başına GSYH büyüklüğü hesaplanmaktadır. Görüldüğü gibi GSYH hesaplamasında ülke sınırları içerisinde üretilen katma değer dikkate alınırken GSMH hesaplamasında ülke vatandaşlarının ürettiği katma değer dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla GSYH ve GSMH arasında "Net Dış Faktör Geliri" kadar (yurtdışından gelen faktör gelirleri - yurtdışına giden faktör giderleri) fark bulunmaktadır.

GSMH=GSYH+Net Dış Faktör Geliri (1.1)

GSMH'den üretilen diğer milli muhasebe kavramları aşağıda özetlenmiştir. Bu kavramlar bir ekonominin zaman içerisinde üretim gücündeki değişimi göstermektedir.

Tablo 1.1.: Diğer Milli Muhasebe Kavramları

A	Safi Milli Hasıla	:	GSMH - Amortismanlar
B	Milli Gelir	:	A - Dolaylı Vergiler + Subvansiyonlar (Ücretler+Karlar+Faiz+Kiralar)
C	Kişisel Gelir	:	B - Sigorta Primleri - Kurumlar Vergisi - Dağıtılmayan Karlar + Transferler
D	Harcanabilir Gelir	:	C - Dolaysız Vergiler (Tüketim + Tasarruflar)
E	Tüketim	:	D - Tasarruflar

1990'ların başlarına kadar ülkelerin büyüme performansları genellikle GSMH ile ifade edilmekteydi. Ancak günümüzde büyüme hızı genellikle GSYH ile ölçülmektedir. Artık iktisadi faaliyetler siyasi sınırlar dahilinde değil küresel düzeyde yürütülmektedir. Ayrıca insanların mobilitesinin artması ve iktisadi faaliyetlerin zaman ve mekân bakımından sınırlanamaması nedeniyle "Net Dış Faktör Geliri" hesaplaması yapmak hemen hemen imkânsız hale gelmiştir. Zaten çoğu ülkede GSMH ile GSYH arasında be-

11 Elif Çepni, **Ekonomik Göstergeler ve İstatistikler Rehberi**, 6. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2014, s. 53.

lirgin bir fark bulunmamaktadır. Yurtdışından gelen faktör gelirleri, yurtdışına giden faktör giderleriyle hemen hemen aynı düzeyde olduğundan birbirilerini sıfırlamaktadır[12]. Günümüzde GSMH genellikle sadece gazetelerde veya akademik yayınlarda karşımıza çıkmaktadır. İktisadi büyüme performansının izlenmesine ve ülke karşılaştırmalarında GSYH kullanılmaktadır.

GSYH; üretim yöntemi, harcama yöntemi ve gelir yöntemi olmak üzere üç farklı yöntem ile hesaplanmaktadır. Basit bir anlatımla Şekil 1.1.'deki döngü ile ifade edildiği üzere; hanehalkı firmalardan mal ve hizmet satın almaktadırlar. Firmalar hane halkından elde ettikleri hasılat ile işçilere ücret, toprak sahiplerine kira, firma sahiplerine kar ödemesi yapmaktadırlar. Dolayısıyla GSYH; hanehalkının mal ve hizmetler piyasasında harcadığı toplam tutara, aynı zamanda firmaların üretim faktörleri için firmalar tarafından ödenen ücret, kira ve kar paylarının toplamına eşit olmaktadır[13]. Söz konusu döngüye devleti ve dış ticareti de dahil ettiğimizde denklemde "Y" olarak ifade edilen GSYH'nin bileşenlerinin temelde dört ana başlık altında toplanabilmektedir. Bu bileşenler; tüketim (C), yatırım (I), kamu harcamaları (G) ve net ihracat (NX) olmaktadır. Harcama yönünden hesaplamada GSYH bu dört bileşenin toplamına eşit olmaktadır.

$$Y=C+I+G+NX \qquad (1.2)$$

GSYH'nin bir önceki dönemden bir sonraki döneme artışı iktisadi büyümeyi ifade etmektedir. Bu noktada nominal GSYH ve reel GSYH kavramları karşımıza çıkmaktadır. Nominal GSYH belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetler ile bunların cari fiyatlarının çarpımını ifade etmektedir. Dolayısıyla bir ekonomide belirli bir dönemde üretim düzeyi bir önceki yıla göre sabitken sadece fiyatlar genel seviyesinin artması GSYH değerini artıracaktır. Bu husus o ülkenin büyüme performansı için yanıltıcı olacaktır. Bu nedenle iktisadi büyümeden kastedilen, yani GSYH'nin bir önceki dönemden bir sonraki döneme artışından kastedilen, reel artış olmalıdır[14]. Fiyatlar genel seviyesinden kaynaklanan artış reel büyümeyi ifade etmemekte olup

12 Jean Olivier Blanchard, Alessia Amighini, Francesco Giavazzi, **Macroeconomics A European Perspective**, New Jersey, Prentice Hall, 2010, p. 118.

13 N. Gregory Mankiw, **Brief Principles of Macroeconomics**, 6th ed., Ohio, South-Western Cengage Learning, 2012, p. 93.

14 Eğilmez, **a.g.e.**, s. 196.

reel büyüme için üretilen mal ve hizmetlerin miktarının artması gerekmektedir. Dolayısıyla büyüme hesaplanırken fiyatlar genel seviyesinin etkisi göz ardı edilmelidir. Bir ekonomide belirli bir dönemde nominal GSYH'den reel GSYH değerine ulaşmak için GSYH deflatörü kullanılmaktadır. GSYH deflatörü, bugünün fiyatları ile hesaplanan mal ve hizmetlerin değerini baz alınan sabit bir yılın fiyatları ile hesaplamaya yarayan bir katsayıdır. GSYH deflatörü nominal GSYH'nin reel GSYH'ye oranıdır. Reel GSYH aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

Reel GSYH=Nominal GSYH/GSYH Deflatörü (1.3)

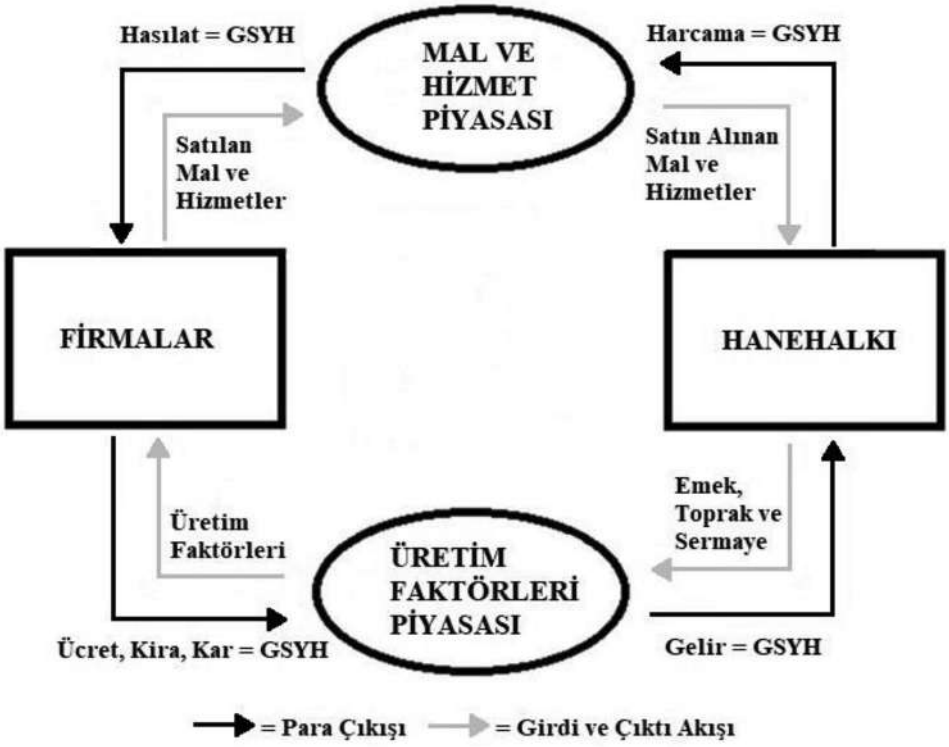

Şekil 1.1.: GSYH Akım Diyagramı

Özetlemek gerekirse, reel GSYH hesaplanırken herhangi bir yıl baz yıl olarak seçilip daha sonraki yıllarda üretilen mal ve hizmetler söz konusu baz yılın fiyatlarıyla çarpılmaktadır. Ancak söz konusu durum görüldüğü üzere fiyatların sürekli arttığı düşüncesiyle oluşturulmuştur. Ancak yıllar geçtikçe bazı ürünlerin fiyatlarının uzmanlaşma, verimlilik, teknolojik gelişme vs. sonucunda ciddi anlamda düştüğü de gözlemlenmektedir (örneğin

bilgisayarlar). Ayrıca sunulan ürünün nitelikleri arttıkça veya o ürüne olan talep arttıkça söz konusu ürünün fiyatının enflasyon nedeniyle değil de reel anlamda artış gösterdiği de görülmektedir. Söz konusu husus bazen, 5-10 yıl önceden belirlenen baz yılın reel GSYH'sinin hesaplanmasında yetersiz kalmasına sebebiyet vermektedir. Bu sorun GSYH'yi hesaplayan otoritelerin periyodik olarak baz yılını değiştirmesiyle çözülmeye çalışılmaktadır. Ancak baz yılının değiştirilmesi de geçmişe dönük büyüme rakamlarının güncellenmesini gerektirmektedir.

GSYH hesaplamasında baz yılının belirli dönemlerde güncellenmesi faaliyeti son yıllarda (ilk olarak 1995 yılında ABD'de) yerini farklı bir uygulamaya bırakmıştır. Söz konusu uygulama ile özü itibarıyla baz yıl her dönem değişmektedir. Belirli bir yılın reel GSYH'si hesaplanırken her zaman bir önceki yılın fiyatları kullanılmaktadır. Söz konusu yönteme zincirlenmiş hacim endeksi yöntemi adı verilmektedir[15]. Yani belirli bir yılda ekonomik hacmin değişimini bulmak için baz yıldaki fiyatlardan ziyade ilgili yıla en yakın ve en anlamlı fiyatlar kullanılmaktadır. Ülkemizde de 12 Aralık 2016'dan itibaren baz yılı yöntemini terkedilmiş ve GSYH, zincirleme hacim endeksi yöntemi ile hesaplanmaya başlanmıştır.

Bir ülkede dönemler itibarıyla yaşam standartlarını veya ülkeler arası yaşam standartlarını karşılaştırırken reel GSYH kullanılmaktadır[16]. Böylelikle ürün fiyatlarındaki enflasyon etkisi nedeniyle ortaya çıkan artan yaşam maliyetleri ortadan kaldırılmış olmakta, ülkeler arası yapılan karşılaştırmalarda ve bir ülkenin yıllar itibarıyla büyüme performansında daha gerçekçi sonuçlara ulaşılmaktadır.

Bir ekonominin büyüme performansı, reel GSYH'nin bir önceki döneme göre artış oranını gösteren "büyüme hızı" veya "büyüme oranı" kavramıyla ifade edilmektedir. Matematiksel olarak ifade etmek gerekirse, t döneminin büyüme hızı (G_t) bir önceki yıla göre aşağıdaki şekilde olacaktır:

$$G_t = (GSYH_t - GSYH_{t-1})/GSYH_{t-1} \quad (1.4)$$

Örneğin 2015 yılında reel GSYH'si 100 Milyar TL, 2016 yılında reel GSYH'si 105 Milyar TL olan ülkenin 2016 büyüme oranı 0,05 olarak he-

15 N. Gregory Mankiw, **Macroeconomics**, 7th ed, New York, Worth Publishers, 2010, pp. 25-26.

16 Micheal Parkin, **Macroeconomics**, 10th ed., Ohio, Addison-Wesley, 2012, p. 90.

saplanmaktadır. Oran genelde 100 ile çarpılarak yüzde cinsinden ifade edilmektedir.

Ekonomilerdeki büyüme, uygulanan iktisat politikaları ve söz konusu politikaların uygulandığı ekonomilerin yapısal özellikleri tarafından belirlenmekte olduğundan dolayı aynı şartları haiz ülkeler de dahil olmak üzere farklı oranlarda gerçekleşmektedir. Dünya'da son 50 yıla bakıldığında reel GSYH ortalama olarak artış gösterse de bazı dönemlerde hızlı büyüyen ekonomi, bazı yıllarda yavaş büyüyebilmekte ve hatta bazı yıllarda küçülebilmektedir[17]. Bir ekonominin gelişimini izlemek istiyorsak kısa dönemli bir değerlendirme yapmak doğru olmaz. Bundan ziyade uzun dönemli büyüme eğilimine bakmak gerekmektedir. Bu nedenle ülkeler arası sağlıklı karşılaştırmalar yapabilmek için ortalama büyüme hızı kullanılmaktadır. Uzun dönem büyüme hızı da denilen ortalama büyüme hızı reel GSYH'de uzun dönemde meydana gelen artışını yansıtmaktadır. Belirli bir dönemdeki ortalama büyüme hızı (G_{Ort}) ise aşağıdaki denklem yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$G_{Ort} = (GSYH_{Dönem\ Sonu} \,/\, GSYH_{Dönem\ Başı})^{1/n} - 1 \qquad (1.5)$$

Yukarıdaki denklemde n dönemin son yılı ile dönemin ilk yılı arasındaki farkı ifade etmektedir. İktisadi büyüme oranını yüzde olarak belirtmek için bu denklem ile bulunan oran 100 ile çarpılmaktadır. Söz konusu oran pozitif çıktığında iktisadi büyümeden söz edilebilmektedir. Negatif oran hesaplandığında ise oranın hesaplandığı ülke için ekonomik olarak küçülmeden (daralmadan) söz edilmektedir.

Bireyler için iktisadi refah artışının temel ölçüsü iktisadi büyümeden bahsedilebilmesi için nüfus artış hızının da nazarı dikkate alınması gerekmektedir. Yıllık büyüme hızı yıllık nüfus artışına eşit ise kişi başına düşen GSYH değişmeyeceğinden refah artışından söz edilememektedir[18]. İktisadi büyüme için yıllık büyüme hızının yıllık nüfus artış hızından büyük olması gerekmektedir.

Son olarak GSYH'nin ölçülmesindeki birtakım kısıtlara değinmek gere-

17 Russell Cooper, A. Andrew John, **Macroeconomics: Theory Through Applications**, Boston, Flat World Knowledge, 2011, p. 34.

18 Selman Yılmaz, **Makroekonomik Teoride Yatırım, Büyüme ve Enflasyon**, İstanbul, Beşir Kitabevi, 2013, s. 22.

kir. GSMH üretilen ve piyasada alınıp satılan mal ve hizmetlerin değerini ölçmektedir. Halbuki; hane içi üretim, kayıt dışı veya yeraltı ekonomisi, boş zaman gibi bazı faktörler tükettiğimiz ya da diğer bir deyişle yararlandığımız halde ölçülemediğinden GSYH içerisinde yer almamaktadır[19]. Özellikle kadınların iş gücüne katılım oranlarının düşük olduğu ülkelerde hane içinde yapılan ev işleri ya da kayıt dışının yoğun olduğu ekonomilerde yürütülen ekonomik faaliyetler GSYH'ye dahil edilemediğinden, bu ülkelerin büyüme performansları olması gerekenden farklı çıkabilmektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu farklılık nedeniyle gelişmişlik düzeyi farklı olan ülkeler arası sağlıklı karşılaştırmalar yapılamamaktadır.

1.1.3. İktisadi Büyümenin Kaynakları

İktisadi büyümeye ilişkin teorik çalışmalarda büyümenin kaynakları hakkında birçok farklı fikir mevcuttur. Ancak söz konusu çalışmalarda ortak olarak reel sektör büyümesinin genel iktisadi büyümenin de itici gücü olduğu ileri sürülmektedir. Oluşturulan teorilerde çoğu zaman iktisadi büyümenin kaynağı olduğu iddia edilen faktörlerden iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi ile ele alınmakta iken bazı teorilerde ise iktisadi büyümeden büyümenin kaynağı olduğu iddia edilen faktörlere doğru bir nedensellik ortaya koyulmaktadır.

Bir ülkenin üretim yapabilmesi için fiziki sermaye, işgücü (beşeri sermaye) ve doğal kaynaklar gibi girdilerin girişimciler tarafından tasarlanan bir organizasyon bünyesinde farklı teknolojik yöntemlerle bir araya getirilmesi gerekmektedir[20]. Temel girdilerin yanı sıra iktisadi büyümeye etki eden bir çok etken mevcuttur. Büyüyen kaliteli sermaye stoku, sağlıklı ve iyi eğitilmiş işgücü (kaliteli beşeri sermaye), teknolojik gelişme, özel mülkiyet, mübadele özgürlüğü, rekabetçi piyasalar, etkin para ve sermaye piyasaları, parasal istikrar, düşük vergi oranları ve serbest ticaret gibi unsurlar büyümeye olumlu katkısı olan unsurlardandır[21]. Tüm ülkeler yürüttükleri iktisadi politikalar ile bu unsurları oluşturmayı hedeflemektedirler. Özellikle

---

19 Parkin, **a.g.e.**, s. 93.

20 Aykut Kibritçioğlu, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C: 53, S: 1, s. 207.

21 James D. Gwartney, Richard L., **Temel Ekonomi**, Çev. Yıldıray Arslan, Ankara, İmaj Yayınevi, 1996, s. 34.

küreselleşme ile birlikte tüm Dünya piyasalarının birbirine entegre olması ve küresel rekabetin giderek yoğunlaşması ülkeleri verimliliği artırıcı, maliyetleri düşürücü unsurlara ihtiyaç duymalarını gerektirmektedir.

İktisadi büyümenin temel kaynaklarının mevcut olması bir ülkede her zaman arzu edilen üretim artışını sağlamayabilmektedir. Dünya ülkelerine bakıldığında temel üretim faktörlerinin seviyesi benzer olan ülkelerin farklı büyüme performansı sergiledikleri görülmektedir. Bunun sebebi ülkelerde iktisadi büyümeyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen yerleşik genel teamüller, yasalar, gelenekler ve kurumların yapısıdır. Demokrasi, mülkiyet hakları, dürüst ve şeffaf hükümet, politik istikrar, etkin işleyen devlet kurumları, etkin iktisat politikaları, etkin bürokrasi, bağımsız ve objektif yargı sistemi, rekabetçi ve dışa açık serbest piyasa gibi öğeler bir ülkede büyümeyi teşvik eden unsurların yapısını belirleyen doğal ortamın bileşenleridir[22]. Ülkelerdeki iktisadi faaliyetler yürütülürken bahsedilen bileşenlere göre hareket edilmektedir. İyi olarak nitelendirebileceğimiz bileşenler iktisadi girişimi/gelişmi desteklerken kötü bileşenler engellemektedir[23]. Dolayısıyla söz konusu bileşenler ekonominin teşvik edici unsurlarının temellerini oluşturmaktadır. Ekonomideki teşvik edici uygulamalar iktisadi büyüme süreçlerini etkilemektedir. Düşük faizli devlet destekli yatırım kredileri, yatırım teşvikleri, vergi muafiyetleri vb. uygulamalar da teşvik edici unsurlar olarak sayılabilmektedir.

İktisadi büyümenin arz yönlü ve talep yönlü kaynakları bulunmaktadır. İktisadi büyümenin bir ülkedeki üretim ölçeğinin artırılması veya mevcut ölçekte daha verimli üretim yöntemleriyle çıktının artırılması olarak tanımlandığı düşünülürse büyümenin kaynaklarının genelde arz yönlü olduğu düşünülmektedir.

22 Tyler Cowen, Alex Tabarrok, **Modern Principles of Economics**, 2th ed., New York, Worth Publisher, 2013, p. 493.

23 Niall Kishtainy v.d., **Ekonomi Kitabı**, Çev. Yosun Akverdi, Suphi Nejat Ağırnaslı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013, s. 206.

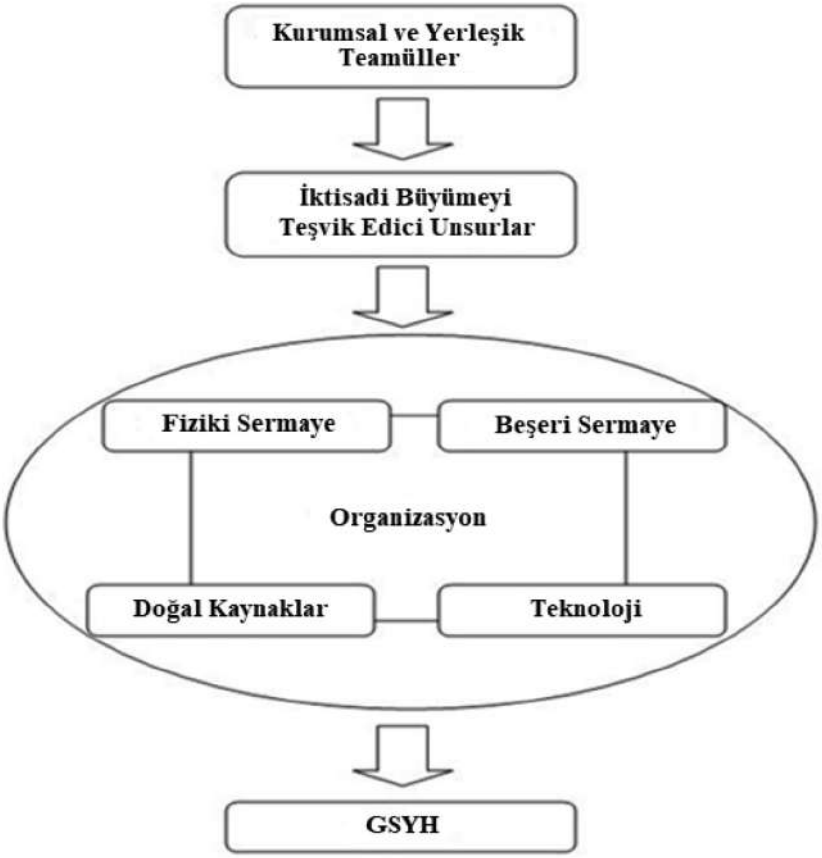

Şekil 1.2.: İktisadi Büyüme Süreci

1.1.3.1. Arz Yönlü Kaynaklar

İktisadi büyümenin temel kaynaklarının belirlenmesi politika uygulayıcısı açısından önemlidir. Belirtilen kaynakların büyüme üzerindeki etkilerinin ortaya koyulması, uygulanacak politikalara da yön vermektedir. İktisadi büyümeyi belirleyen temelde dört önemli faktör bulunmaktadır. Bunlar; sermaye, işgücü, doğal kaynaklar ve teknolojidir[24]. Söz konusu kaynaklar büyümenin arz yönlü kaynakları olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bir ekonomide iktisadi büyümenin gerçekleşebilmesi için bu kaynakların hep birlikte çalışması gerekmektedir[25]. Herhangi birinin eksikliği üretimdeki etkinliği olumsuz etkilemektedir.

---

24 Ergül Han, Ayten Ayşen Kaya, İktisadi Kalkınma ve Büyüme, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 269.

25 Yılmaz**, a.g.e.**, s. 24.

Üretim artışını sağlayan aletler, makineler, fabrika ve benzeri donanımlar fiziki sermaye olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu sermaye stoku elde edilen gelirin bir kısmının tasarruf edilip yatırıma dönüştürülmesiyle elde edilmektedir. Üretim, söz konusu fiziki sermaye unsurlarının insan (işgücü) vasıtasıyla idare edilmesi suretiyle gerçekleşmektedir. Bir ülkede işgücü arzı o ülkenin çalışabilir nüfusuna bağlıdır. Hem nicelik hem de nitelik olarak ekonomi üzerinde önemli etkilere sahip olan işgücü üretimde asli unsur olduğu gibi aynı zamanda tüketme özelliğinden dolayı tali unsurdur[26]. İşgücü literatürde "Beşeri Sermaye" olarak adlandırılmaktadır. Beşeri sermayenin niteliği (eğitimi, donanımı, sağlığı vs.) katma değer üretim düzeyini belirleyen en önemli etkendir. Bir ekonomide nüfus büyüklüğünün (işgücü miktarının) ve nüfusun niteliğinin büyümeyi pozitif veya negatif yönde etkileyebilme durumunun mevcut olduğundan bahsetmek gerekmektedir. İşgücü miktarının nitelikli ve mevcut fiziki sermaye stokunun optimum kullanımını mümkün kılacak düzeyde olması iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilerken, tersi durumda büyüme olumsuz yönde etkilenmektedir. Günümüz ekonomilerinde; nüfus artışı, üretimde emek yoğun teknolojilerden sermaye yoğun gelişmiş teknolojilere geçilmesi ve nüfusun gelişen/değişen teknolojiler paralelinde eğitilememesinden kaynaklı nitelik sorunları büyüme performansını olumsuz yönde etkilediğinden, beşeri sermaye yönetimi iktisat politikalarında önemli yer tutmaya başlamıştır Özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan işgücüne niteliklerini artırıcı yeterli eğitim verilememesi ve yeterli istihdam olanakları sağlayacak yatırımlarının yapılamaması işsizliği artırmaktadır[27]. İşsiz nüfus üretemediği gibi zorunlu tüketim faaliyetleri nedeniyle ekonominin sırtına bir yük olarak binecektir. Zaten tasarruf yetersizliği bulunan gelişmekte olan ülkelerde bu sorun tasarrufları daha da azaltacağından ekonomi büyüme açısından olumsuz bir kısır döngüye girecektir.

Ülkelerin iktisadi büyüme performanlarını belirleyen diğer iki arz yönlü kaynak doğal kaynaklar ve teknolojidir. Doğal kaynaklar Dünya'da bulunan ve üretimde kullanılabilecek kaynakları ifade etmektedir. İktisadi büyümenin net olarak tanımlanabilmesi için teknoloji kavramından özellikle

---

26 Sami Taban v.d., İktisadi Büyüme, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 29.

27 Ahmet İncekara, Ferda Y. Tatoğlu**, Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyümenin İç Piyasa Üzerinde Etkileri**, İstanbul, İTO Yayınları, 2008, s. 84.

bahsetmek gerekmektedir. Tekonoloji mal veya hizmet üretiminde kullanılan beceriler, yöntemler, işlemler, tekniklerin tümünü kapsayan uygulamalardır. Teknolojinin üretim faktörlerinin verimini artırıcı etkisi yadsınamaz düzeyde olduğundan modern büyüme teorilerinin en önemli öğesi haline gelmiştir[28]. Çünkü iktisadi büyüme performansı; ne kadar fiziki ve beşeri sermayenin nicel büyüklüğüne bağlıysa en az o kadar bu kaynakların ne düzeyde etkin kullanıldığına, yani toplam faktör verimliliğine de bağlıdır. Mal ve hizmet miktarında, üretim faktörlerinin niceliğinde herhangi bir değişiklikten etkilenmeden sadece teknolojik gelişmelere ve değişmelere bağlı olarak meydana gelen artışlar toplam faktör verimliliği olarak adlandırılmaktadır[29]. Dünya'da doğal kaynakların sınırlı olduğu ve her geçen gün azaldığı düşünüldüğünde soz zamanlarda iktisadi büyümenin en önemli belirleyicisinin toplam faktör verimliliği olduğu görülmektedir.

İktisadi büyümenin kaynağı, toplam faktör verimliliğini artırıcı bir diğer önemli unsur girişimciliktir. Girişimcilik kültürü iktisadi büyüme ile direkt ilişkisi olan bir olgudur. Girişimcilik üretim sürecinin temel taşı olup yeni mal ve hizmet üretmek için fırsatların araştırılması, keşfedilmesi, değerlendirilmesi ve bundan istifade edilmesi suretiyle daha önce mevcut olmayan bir yöntemle üretim faktörlerinin, süreçlerin ve pazarın organize edilmesidir[30]. Girişimcilik olgusu günümüz ekonomilerinde son yıllarda en çok üzerinde durulan konudur. Girişimci ise, ihtiyaçları karşılamak üzere iktisadi mal ve hizmet üretiminin gerçekleştirilebilmesi için üretim faktörlerini bir araya getiren kişi olarak tanımlanabilir[31]. Girişimci geleneksel üretim faktörlerinin optimal bileşkesini risk iştahı ile birleştirerek üretim sürecini başlatır. Rekabeti ve verimliliği elde edebilmek için, iktisadi ortamın potansiyel girişimciye müsait olması, çokça girişimcinin piyasaya kolayca girip çıkabilmesi gerekmektedir.

---

28 David N. Weil, **Economic Growth**, 3rd ed., Harlow, Pearson Education Ltd, 2013, p. 64.

29 Hasan Vergil, Tezcan Abasız, "Toplam Faktör Verimliliği, Hesaplanması ve Büyüme İlişkisi: Collins Bosworth Varyans Ayrıştırması", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 2, S: 16, 2008, s. 164.

30 Scott A. Shane, **A General Theory of Entrepreneurship The Individual-Opportinuty Nexus**, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 2003, p. 4.

31 Tülin Durukan, "Dünden Bugüne Girişimcilik ve 21. Yüzyılda Girişimciliğin Önemi", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, C: 1, S: 2, 2006, s. 29.

Özetlemek gerekirse; iktisadi büyümenin gerçekleşebilmesi için; tasarrufların ve dolayısıyla yatırımların artması, beşeri sermayenin geliştirilmesi, yeni teknolojilerin kullanılması gerekmektedir[32]. Ayrıca tüm bu faktörleri yenilikçi fikirler ile bir araya getirecek girişimciler var olmalıdır. Tüm bunlara ek olarak; iktisadi büyümeyi teşvik edici uygulamalar ve kurumların varlığı (serbest piyasa, demokratik ortam, yeterli hukuki düzenlemeler, iş yapma kolaylığı sağlayan bürokrasi, dışa açıklık, şeffaflık vs.) elzemdir.

1.1.3.2. Talep Yönlü Kaynaklar

İktisadi büyüme tanımları her ne kadar ekonominin arz yönüne ve reel faktörlere dikkat çekilerek yapılsa da büyümenin talep yönlü kaynakları da mevcuttur. Böylesi bir ayrım iktisat politikası için de önemlidir. Nitekim iktisadi büyüme için uygulanan iktisat politikalarında arz yönlü kaynaklar hedef alınabileceği gibi talep yönlü kaynaklar da temel alınabilir. Belirtilenler ışığında iktisadi büyümenin talep yönlü kaynaklarının ortaya koyulması ve bunların büyümeyi etkileme güçlerinin bilinmesi önemlidir. İktisadi büyümenin talep yönlü kaynakları aşağıda sıralandığı gibidir:

- Nihaî Talep: Yurt içi talep artışları, iktisadi büyüme hızını etkileyen bir faktördür ve genellikle de gelişmekte olan ülkelerde büyüme politikaları, nihaî talep cephesinden uygulanabilmektedir.
- Yurt Dışı Talep (İhracat): Yurt dışı sektörlerin oluşturacağı talep, yurt içindeki sektörlerin ve dolayısıyla iktisadi büyümenin kaynaklarından biridir. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin dışa dönük serbestleşme politikalarından beklentileri, yurt dışı talep artışının iktisadi büyümeyi hızlandırmasıdır.
- İthal Mallarına Yönelik Yurt içi Talep: Dışa açık bir ekonomide ithal malların yoğun talebi, bu mallara yönelik yurt içi üretimi de cezbeden bir unsur olabilir. Zira söz konusu malları yurt içinde üretmek üreticiye önemli kazançlar sağlayabilir. Böylece, üretim düzeyi ve dolayısıyla iktisadi büyüme artabilir.
- Leontief Teknolojik Değişme: Buna göre bir ülkede talepten kaynak-

32 Kemal Yıldırım v.d., **Makro İktisada Giriş**, 2. bs., Bursa, Ekin Yayınları, 2006, s. 280-281.

lanan teknolojik değişme, yurt içi sektörden daha fazla girdi kullanmasını beraberinde getirebilir. Böylesi bir durum, girdi-çıktı analizlerinde görülebilir ve iktisadi büyümeyi hızlandırabilir[33].

Ülke ekonomilerinde büyüme açıklanırken her ne kadar genelde büyümenin arz cephesine ağırlık verilse de bazı ülkelerde iktisadi büyümenin talep yönlü olduğu gözlemlenmektedir.

1.1.4. İktisadi Büyümenin Sınırları

İktisat, en kısa tanımıyla kıt olan kaynaklarla sonsuz olan insan ihtiyaçlarının karşılanması bilimidir. İktisadi büyüme açıklanırken insan ihtiyacının sonsuz olduğu varsayımı ile bir ülkenin sürekli bir biçimde üretim hacmini önceki dönemlere göre artırmasından bahsetmekteyiz. O halde, iktisadi büyümeyi kıt olan doğal kaynakları tamamıyla tüketmeden ve çevreye zarar vermeden sonsuza kadar sürdürebilmek mümkün müdür? Doğal kaynakların kıtlaştığı, nüfusun hızla arttığı, üretim süreçlerinin çevreye kalıcı zarar verdiği günümüz dünyasında en çok sorulan sorulardan birisi bu sorudur. Hatta çevreyi, sosyal adaleti, eşitliği gözetmeden sadece sürekli üretmek ve kar etmek için girişilen ticari faaliyetlerin insanlığın sonunu getireceği tartışılmaktadır.

Büyümenin sınırları ile alakalı ilk global görüş, merkezi İtalya'nın başkenti Roma'da 1968 yılında kurulan ve insanlığın geleceği ve yaşam alanları hakkında düzenli değerlendirmeler yayımlayan, uluslararası platformda saygı gören bir kuruluş olan Roma Kulübü tarafından ortaya atılmıştır. Kulübün 1972 yılında yayınladığı "Büyümenin Sınırları" başlıklı rapor Dünya'da konuyla alakalı ses getiren bir rapordur. Rapor 2000'li yıllara yaklaşırken Dünya'da sürdürülebilir iktisadi ve sosyal büyüme için gerekli olan ihtiyaçları iki temel kategoriye ayırmıştır. İlk kategoride temiz su, gıda, hammadde, enerji gibi fiziki bileşenler yer alırken ikinci kategoride ise barış, sosyal istikrar, eğitim, istihdam ve doğru teknoloji süreçleri gibi sosyal ihtiyaçlar yer almaktadır. Raporda fiziki ihtiyaçların gelecekteki miktarının tahmin edilmesinin mümkün olduğu, bununla birlikte sosyal ihtiyaçların gelecekteki miktarının tahmin edilmesinin çok zor olduğu

33 Öner Günçavdı, Suat Küçükçiftçi, **Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkiler**, Ed. Bilin Neyaptı, Ankara, TEK Yayınları, 2006.

belirtilmiştir[34]. Roma Kulübü'nün 1972 yılında yayınladığı rapor sonrasında da birçok rapor yayınlamış ve raporlarda; genel olarak iktisadi büyümenin doğa üzerindeki tahribatı üzerinde durulmuş, iktisadi büyümenin adaletsiz bir şekilde aşırı artırılmasının gelecekte kaynak kıtlığına ve çevresel felaketlere yol açacağı belirtilmiştir. Kulüp bünyesinde yayınlanan güncel raporda ise modern Dünya'da hızlı ve plansız iktisadi büyümenin yol açtığı çevresel sorunların yanı sıra en önemli iki probleminin işsizlik ve adaletsizlik olduğu belirtilmiştir[35]. İktisadi büyüme ile birlikte ortaya çıkan bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması için tüm ülkelerin ortak bir akıl ile ortak çıkarlarını düşünmeleri gerekliliği sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir.

Özetlemek gerekirse, günümüzde iktisadi büyümenin sınırları tartışılırken; nüfus artışı, çevre kirliliği ve doğal kaynakların tükenmesi hususları ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte, zaman geçtikçe teknolojinin de geliştiğini, gelişen teknolojinin hem verimlilik artışı sağlayacağını hem de bu teknolojilerin çevreye zarar vermeden üretim imkanı getireceğini, bu nedenle iktisadi büyümenin sınırsız devam edebilmesinin mümkün olduğunu belirten karşıt görüşler de mevcuttur.

İktisadi büyümenin sınırları tartışılırken sorulması gereken bir diğer soru da bazı ülkelerin büyümede ciddi ivmeler yakalamış olmasına karşın neden bazı ülkelerin büyüme performanslarının sınırlı düzeyde kalmış olduğudur. Bunun temel nedeni farklılaşan teknolojik ilerlemenin bazı ülkelerde mukayeseli üstünlüğe yol açması ve bunun yanı sıra bu ülkelerin teknolojik ilerlemeyi ulaştırma ve lojistik faaliyetlerine de kaydırmaları suretiyle dış ticarette yakaladıkları başarı sonucunda kendi lehlerine gerçekleşen kaynak akşıdır[36]. Bu açıklamadan sonra akla gelen diğer soru neden bazı ülkeler teknolojik açıdan hızlı ilerlerken bazı ülkelerde bu ilerleyişin daha yavaş olduğudur. Ülkeler arası zeka seviyelerinin aşağı yukarı aynı olduğu varsayıldığında; bir ülke halkının öğrenmeye ve yeniliklere olan iştahı, bu iştahı teşvik edecek eğitim sistemi ve ülkede yer alan kurumların yapısı temel belirleyici olmaktadır.

---

34 Meadows, Donella H. v.d., **The Limits to Growth**, 5th ed., New York, Universe Books, 1972, pp. 45-46.

35 Graeme Maxton, Jorgen Randers, **Reinventing Prosperity**, Berkeley, Greystone Books, 2016, p. 2.

36 Albert O. Hirschman, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi**, Çev. Sedef Öztürk, Ed. Fikret Şenses, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 67-68.

1.1.5. İktisadi Büyüme ve Kalkınma Ayrımı

İktisadi büyüme kavramı geçmişten günümüze iktisat literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. İktisadi büyüme GSYH ile ölçülmekte olup GSYH temelde; ekonominin olgunluğu, gelişim performansı ve ilgili ülkenin zenginliği hakkında standart bilgiler vermektedir. 1930'lar öncesinde GSYH ülkelerin üretim artışları, zenginliği ve refah seviyesini ölçmek ve söz konusu hususlar çerçevesinde ülkelerarası karşılaştırma yapmak için kullanılıyor olsa da bu yıllardan sonra GSYH'nin aynı işlevi yerine getirip getirmediği tartışılmaya başlanmıştır[37]. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası üretimin ve kişi başına gelirin reel olarak nicelik bakımından artmasının toplum refahını ölçmede yetersiz kaldığı, bazı ülkelerin daha yüksek oranlı büyüme oranlarına sahip olmalarına rağmen refah seviyelerinin büyüme oranların ile doğru orantılı artmadığı görülmüştür[38]. Buradan hareketle son yıllarda iktisadi büyümenin kalitesi ve bireylerin refahını eşit düzeyde artırıp artırmadığı ciddi anlamda sorgulanmaya başlanmıştır. Son yıllarda bu konuya ilişkin akademik çalışmalar temelde üç ana başlık altında toplanmaktadır. Bunlar iktisadi büyümenin; çevreye zarar verip vermediği, iktisadi büyümenin bireyler arasında eşitsizliğe yol açıp açmadığı ve sürdürülebilir olup olmadığıdır[39]. Söz konusu konuların ele alınmasıyla birlikte iktisat literatüründeki güncel teorilerde büyüme kavramının yanı sıra kalkınma kavramı da ayrı olarak ele alınmaya başlanmıştır.

İktisat literatüründe büyüme ve kalkınma tanımları önemli farklar içermektedir. İktisadi büyüme bir ülkede bir dönemde önceki döneme göre gerçekleşen reel hasıla artışını ifade ederken kalkınma daha geniş bir anlam ifade etmekte olup ekonomide topyekün bir dönüşümü ve toplumsal iyileşmeyi vurgulamaktadır[40]. İktisadi kalkınmanın vurguladığı hususlar ülkele-

---

37 Jolana Volejníková, Jan Řezníček, "Alternatives for Evaluating a Country's Economic Development", **Scientific Papers of the University of Pardubice**, Vol: 23, No: 37, 2016, p. 165.

38 Ali Özgüven, İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1988, s. 35.

39 Lawrence Haddad, v.d., **Growth is Dead, Long Live Growth: The Quality of Economic Growth and Why It Matters**, Ed. by Lawrence Haddad, Hiroshi Kato, Nicolas Meisel, Tokyo, JICA Research Institute, 2015, p. 3.

40 Gülen Elmas Arslan, "Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 6, S: 2, 2013, s. 46.

rin refah seviyelerinin daha rasyonel bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

İktisadi büyüme ve kalkınma arasındaki farkı bir ülkenin refah seviyesinin değerlendirilmesi açısından daha net ortaya koyabilmek için iktisadi büyüme sonucunda elde edilen gelirin kullanımına bakmak gerekmektedir. Örneğin bir ülkenin önemli bir düzeyde gelir elde ettiğini ve bu gelirin önemli bir kısmını milli savunma harcamalarına aktarıldığını, aynı geliri elde eden diğer bir ülkenin ise gelirini milli eğitim, sağlık, çevre vb. alanlarda kullandığını varsayarsak, aynı geliri elde etmelerine rağmen tercihini milli savunma harcamalarında kullanan ülkenin refah seviyesinin diğer ülkeye göre düşük olacağını söylemek mümkündür[41]. Örnekten de anlaşılacağı üzere iktisadi büyüme ve kalkınma birbirinden farklı kavramlar olup ölçümleri de farklı kriterlerle yapılmaktadır.

Kalkınma da iktisadi büyüme gibi değişim içeren bir süreci incelemektedir. Kalkınmada değişim ülkede mevcut olan siyasal, sosyal ve kültürel altyapı ile ilgildir. İktisadi büyümede niceliksel iktisadi değişim ele alınırken kalkınmada; ülkedeki bireysel hak ve özgürlükler, okullaşma oranı, kentleşme oranı, çevre bilinci, sağlık harcamaları, internete erişim gibi daha çok ekonominin niteliksel değişimleri ele alınmaktadır. İktisadi kalkınma sürecinde temel olarak aşağıdaki hususlarda değişim olması beklenmektedir:

Kurumsal Beklentiler

- Daha iyi ve şeffaf yönetim
- Doğru iktisadi politikalar
- Eşitlikçi, demokratik, katılımcı yönetim anlayışı, yönetimin etkin denetimi
- Bürokrasinin gücüne karşılık artan koruma mekanizmaları
- Daha adil hukuksal düzen
- Vergide adalet
- Kredi dağıtımında adalet ve fırsat eşitliği
- Adil gelir dağılımı

41 Zeyyat Hatipoğlu, **Gelişme ve Türkiye İktisadı**, İstanbul, Beta Basım, 1993, s. 12.

- Kamu ihalelerinde rekabet koşullarına uyum, rüşvetin önlenmesi
- Çevrenin korunması

Bireysel beklentiler

- Bireysel hak ve özgürlükler
- Eğitimde fırsat eşitliği
- Cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi
- Makul gelir seviyesi
- Kaliteli mal ve hizmet tüketimi
- Bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması
- Herkese eşit, adil ve kaliteli sağlık hizmeti
- Temiz su, temiz hava, yaşanılabilir çevre[42]

İkinci Dünya Savaşı sonra literatürde ağırlık kazanan kalkınma kavramı, 1970 sonrasında daha çok yoksulluk ve bölüşüm sorunları ekseninde tartışılmaya başlanmıştır. Yapılan çalışmaların bazılarında; iktisadi büyümeyi tesis eden mekanizmaların aynı zamanda ekonomik yoğunlaşmayı (sermayenin belirli zümrelerde toplanmasını) da beraberinde getirdiği, düşük gelir düzeyine sahip bireylerin refah düzeylerini daha da kötüleştirdiği ifade edilmiştir[43]. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan hızlı büyüme sürecinde yoksulluğun, işsizliğin ve gelir dağılımında adaletsizliğin artmış olması nedeniyle Birleşmiş Milletler ("BM") başta olmak üzere bir çok uluslararası kuruluşun bu alana yönelmesine sebep olmuştur[44]. 1974 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir raporda; 1960'tan sonra; az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan hızlı büyümenin bu ülkelerin nüfusunun büyük çoğunluğuna herhangi bir faydasının olmadığı, Dünya'da milli hasılanın, hemen hemen %50 artış göstermiş olmasına rağmen, ülkeler, ülkeler içerisindeki bölgeler ve sosyo-ekonomik gruplar arasında son derece eşit

---

42 Hasan Gürak, **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma: Kurumlar, Eleştiriler ve "Alternatif" Bir Büyüme Modeli**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2016, s. 238.

43 Montek S. Ahluwalia v.d., **Redistribution With Growth**, Ed. by Ian Bowen, Brian J. Svikhart, Oxford, Oxford University Press, 1979, s. 3.

44 Han ve Kaya, **a.g.e.**, s. 269.

olmayan bir şekilde dağıldığı belirtilmiştir[45]. Hasılanın eşit dağılmaması; yoksulluğu, işsizliği, gelir dağılımında adaletsizliği beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak yaşam kalitesi çoğunluk aleyhine azaldığından iktisadi büyümeye rağmen refah artışından söz edilememektedir. Söz konusu durum, iktisadi büyümenin en önemli kaynağı beşeri sermayenin etkinliğini azaltmaktadır.

Beşeri sermaye, üretime katılan işgücünün sahip olduğu ve genel anlamda insanın niteliğini vurgulayan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler olarak tanımlanmaktadır[46]. Bireye kazandırılan bu değerler, üretim sürecinde kullanılan diğer faktörlerin verimliliğini artırırken aynı zamanda yeni teknolojilerin icadı ve rasyonel bir şekilde kullanılmasına da neden olmaktadır. Böylelikle iktisadi faaliyetlerdeki rasyonellik artmakta ve ülke ekonomisi daha hızlı kalkınabilmektedir. Beşeri sermaye olgusu her ne kadar klasik iktisatçılar tarafından ele alınmamış olsa da günümüzde gelinen noktada insanın diğer üretim faktörlerini kullanma yetisini ortaya koyan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi değerler insanla bütünleşik bir şekilde beşeri sermaye olarak ele alınmaktadır[47]. Dolayısıyla büyüme teorilerinin temelinde yer alan beşeri sermaye olgusu kalkınma iktisadının da en önemli öğesi haline gelmiştir.

Beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkinin tartışılmaya başlandığı yıllarda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı - BMKP ("United Nations Development Programme - UNDP") ülkelerin gelişmişlik düzeyini ölçmek için İnsani Gelişme İndeksi - İGE ("Human Development Index - HDI") oluşturmuştur. Söz konusu indeks ile ükeler arası karşılaştırmanın sadece büyüme hızı ile değil, ülkelerin refah seviyeleri ve kalkınmışlıklarını gösteren başka göstergelerle birlikte yapılabilmesi amaçlanmaktadır[48]. İlgili kuruluş tarafından 1990'dan başlayarak yıllar itibarıyla yayınlanan insani gelişme raporlarında bir toplumun gerçek zenginliğinin temiz ve sağlıklı bir

45 Ahluwalia v.d., **a.g.e.**, s. 13.

46 Aylin Koç, "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Maliye Dergisi**, S: 165, 2013, s. 243.

47 Mehmet Karagül, "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı", **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 3, S: 5, 2003, s. 81.

48 Yusuf Tuna, İbrahim Yumuşak, "Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, C: 52, S: 1, 2002, s. 8.

çevrede yaşayan ve kaliteli bir yaşam ortamından istifade edebilen bireyler ile mümkün olabileceği ifade edilmektedir.

İGE temel olarak "Uzun ve Sağlıklı Yaşam", "Bilgiye Erişim" ve "İnsana Yakışır Yaşam Koşulları" boyutlarını incelemektedir. Bu boyutlara ilişkin ülke bazında; doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen ve ortalama eğitim süresi ile kişi başına gayrisafi milli gelir verileri işlenerek sağlık endeksi, eğitim endeksi ve gelir endeksi hesaplanmaktadır. Söz konusu endekslerden hareketle İGE hesaplanarak ülkelerarası karşılaştırma yapılmaktadır. Burada söz konusu endeksin bir ülkenin kalkınmışlığını tamamen ölçmesinin mümkün olmadığını belirtmek gerekmektedir. İGE'nde dikkate alınan hususlara ek olarak; özgürlük, cinsiyet eşitliği, yaksulluk ve istihdam gibi hususlar da insani gelişme için elzemdir[49]. Bu nedenle BMKP'nin konuya ilişkin yıllık raporlarında toplumsal refaha ilişkin diğer unsurlar, bir dizi öznel ve nesnel göstergelerin kullanılması yoluyla ölçülmekte ve tartışılmaktadır.

Şekil 1.3.: İnsani Gelişme Endeksi Hesaplama Yöntemi

Kaynak: "Measuring Human Development: The Human Development Index" (Çevrimiçi) https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI, 3 Mayıs 2024.

49 María Andreina Salas-Bourgoin, "A proposal for a modified Human Development Index", **CEPAL Review**, No: 112, 2014, pp. 33-34.

1.2. İKTİSADİ BÜYÜME TEORİLERİ

İktisadi büyüme olgusu makroekonominin gelişimi ile paralellik arz etmektedir. Literatürdeki her iktisadi ekolün makroekonomik politikalarına uygun bir büyüme anlayışı mevcut olmuştur.

Merkantilistler ülkenin servetini kıymetli maden stoklarının artırılmasında görmüş, Fizyokratlar ise ekonomide tek üretici sektörün tarım olduğunu ileri sürmüşlerdir. Klasiklerin Adam Smith kolu ekonomide asıl önemli konunun üretim olduğunu ve bunun için de başta emek olmak üzere üretim faktörlerinin verimliliğinin artırılmasını savunurken, David Ricardo kolu da asıl üzerinde durulması gereken noktanın milli hasılanın bölüşülmesi olduğunu ileri sürmüştür[50].

Marksist teoride büyümeyi belirleyen sermaye birikimidir. Sermaye birikimi artık değerin kapitale dönüşümüdür. Marx, ortaya koyduğu emek-değer teorisiyle, üretim faktörlerinin kullanılması suretiyle elde edilen artı değerin sınıflar arasında ne şekilde paylaşıldığını açıklamış ve buradan hareketle iktisadi büyümeyi gerçekçi bir biçimde açıklamaya çalışmıştır[51]. Schumpeter gibi yenilikçiler ise büyümeyi maddi (emek ve toprak) ve maddi olmayan (sosyal organizasyon ve teknik) iki faktöre bağlamıştır. Büyük oranda Karl Marx'tan etkilendiği gözlemlenen iktisatçı büyümeyi denge çizgisinin aşılması ve yeni bir denge çizgisine yönelmek olarak tanımlamıştır. Schumpeter'e göre, bunu başarabilecek olan tek faktör vardır ki o da girişimcidir. Üretim tekniğine ve içeriğine hemen uygulanabilecek olan yenilikler, üretim faktörlerinin bileşimine değişiklik getiren ve bu sayede girişimci kârını artıran faaliyetler olarak tamamlanmaktadır. Schumpeter, teknolojinin kapitalizmin yapısı gereği sürekli olarak değişime uğradığını, eskiyi yok ederken sürekli olarak yenisini yarattığını vurgulamıştır. Bu sürece yaratıcı yıkım denilmektedir. Bu süreçte yeniliklerin yapılmasıyla eski malların ve endüstrilerin yıkılıp yeni mallar ve endüstrilerin eskilerin yerlerini almaktadır. Özetlenecek olursa Schumpeter'e göre iktisadi büyümenin iki belirleyici mevcuttur. Bunlardan ilki üretim faktörlerinin miktarı, ikincisi ise yeniliklerdir.

---

50 Tevfik Ertüzün, İktisat Politikası Modelleri, İstanbul, Gür-At Matbaası, 1984, s. 14.

51 Mehmet Selik, **Marksist Değer Teorisi**, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 147.

Keynes ise uzun dönemli büyümeyi incelemekten ziyade kısa dönemde durgunluktan nasıl çıkılabileceği üzerinde durmuştur[52]. Keynes'in analizi statik analizdir. John Maynard Keynes'in başlatmış olduğu büyüme teorisine ilişkin çalışmalar daha sonra Harrod ve Domar tarafından devam ettirilmiştir[53]. Harrod ve Domar büyümeyi dinamik bir olgu olarak ele alıp incelemişlerdir. Büyüme literatürüne yaptıkları katkıya bakacak olursak; Keynes ve Harrod gelirin oluşum sürecini ele alırken, Domar yatırımların gelir artırıcı etkisinin yanı sıra kapasite etkisini de vurgulamıştır. Söz konusu dinamik büyüme modelinin genel adı ise Harrod-Domar Modeli olarak adlandırılmıştır. Model Roy F. Harrod ve Evsey D. Domar tarafından yapılan iki farklı çalışmaya dayanmaktadır. İkili çalışmalarını ayrı yürütmüş olsalar dahi, varsayımlarının ve sonuçlarının birbiriyle benzer olmasından dolayı büyüme modelleri Harrod-Domar Modeli olarak anılmaktadır. Ekonomik dengeyi sağlayan unsurlar tasarruf oranı, sermaye-çıktı oranı ve emeğin artış oranıdır. Ekonomide dengeden uzaklaşıldığı durumlarda ya enflasyonist ortam ya da durgunluk durumu ortaya çıkacak ve ekonomi dengeden giderek uzaklaşacaktır. Teoride ekonomik dengeye "bıçak sırtı" denilmesinin sebebi bu hususdur.

Toplumsal gelişmeyi tarihsel bir yaklaşımla açıklamaya çalışan W. Rostow'un katkıları da iktisadi büyüme literatüründe önemli bir yere sahiptir. Walt W. Rostow 1960 yılında yazdığı "İktisadi Büyümenin Aşamaları" adlı kitabında batı ülkelerinin yaşadıkları deneyimlere bakarken sanayileşmiş ülkenin gelişmişlik düzeyine ulaşmak için, belli aşamalardan geçeceğini ileri sürmüştür.

Şunu da belirtmek gerekir ki Rostow'un iktisadi büyüme aşamaları kuramı sadece günümüz az gelişmiş toplumlarının değil, her toplumun tarihsel süreç içinde göstereceği gelişmeyi açıklama amacı taşımaktadır.

Neo-Klasik iktisatçılar ise kapalı bir ekonomi, rekabetçi piyasa yapısı, rasyonel iktisadi birimler, ölçeğe göre azalan getiri, üretim fonksiyonu için sabit getiriyi öngören bir üretim teknolojisi varsayımlarıyla, nüfus, işgücü ve teknolojinin dışsal kabul edldiği ve beşeri sermayenin verimlilik değişimle-

52 **a.e.**, s. 69.

53 İncekara ve Tatoğlu, **a.g.e.**, s. 23.

rini dikkate almayan bir model ileri sürmüşlerdir[54]. Neo-Klasik modeller büyümeyi kaynakların yeniden dağılımının bir sonucu olarak görmektedirler. Kaynak dağılımına yönelik denge modeli üzerinde yoğunlaşan Neo-Klasik kurama göre faktör-fiyat/verimlilik oranı tüm bölgelerde eşit olduğunda ekonomi dengeye gelmektedir. Kaynakların göreli olarak kıt olduğu bölgelerde fiyatların yükselmesi, bu durumda kaynaklara olan talebin azalması, kaynak arzının ise artması süreci (ya da bunun tam tersiyle) tüm piyasalar dengeye gelene kadar devam edecektir[55]. Neo-Klasik Büyüme Modeli ortaya çıktıktan sonra küresel anlamda en yaygın kabul gören doktrin olmuştur.

Neo-Klasik Büyüme Modeli'ne en büyük katkı R. Solow ve T. Swan tarafından yapılmış ve model ağırlıklı olarak "Solow Modeli" olarak da anılmıştır. Solow 1956 yılındaki makalesinde iktisadi büyümeyi sermayenin azalan getirili olduğunu varsayan Neo-Klasik üretim fonksiyonunu ele alarak açıklamaya çalışmıştır. Solow, tasarruf oranını ve nüfus artışının dışsal olduğunu varsaydığı modelinde bu iki değişkenin kişi başına gelirin durağanlık seviyesini belirlediğini ileri sürmüştür. Tasarruf oranları ve nüfus ülkeler arası farklılık gösterdiğinden ülkeler farklı durağanlık seviyelerine ulaşmaktadırlar. Solow'a göre bir ülkenin zenginliği tasarruf oranıyla doğru orantılı, nüfus artışı ile ters orantılıdır[56]. Neo-Klasik Büyüme Modeli, bir ekonomide sermaye stokundaki büyüme, işgücündeki büyüme ve teknolojideki gelişmenin birbirleri ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduklarını ve bir ülkenin iktisadi büyümesini nasıl etkilediklerini göstermek amacıyla tasarlanmıştır.

Gregoy Mankiw, David Romer ve David Weil tarafından oluşturulan Mankiw-Romer-Weil Modeli ve F. P. Ramsey, D. Cass ve T. Koopmans katkılarıyla oluşturulan Ramsey-Cass-Koopmans Tipi Büyüme Modeli de önemli Neo-Klasik büyüme modelleri arasında yer almaktadır.

Harrod-Domar tipi büyüme modelinin temelini oluşturduğu Post Keynesyen büyüme modelleri ise arz temelli Neo-Klasik büyüme teorilerinden

---

54 Arif Özsağır, "Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği", **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 10, S: 14, 2008, s. 339.

55 Michael Dunford, "Regional Development Models", **International Encyclopedia of Human Geography**, Vol: 9, Ed. by Rob Kitchin v.d., Oxford, Elsevier Ltd, 2009, p. 196.

56 N. Gregory Mankiw, David Romer, David N. Weil, "A Contribution To The Empirics Of Economic Growth", **The Quarterly Journal Of Economics**, Vol: 107, No: 2, 1992, p. 407.

farklı olarak iktisadi büyümeyi talep temelli açıklamaya çalışmaktadır. Nicholas Kaldor, Luigi Pasinetti ve Michal Kalecki'nin büyüme modelleri başlıca Post Keynesyen modellerdir.

Büyüme analizleri konusunda yapılan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki çalışmalarda, 1980'lerin sonu ve 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen "İçsel Büyüme Teorileri" ilgili çalışmalar literatürde önemli bir yer tutmaktadır.

Neo-Klasik büyüme modelleri, büyüme sürecinde fiziksel sermaye birikimi ve işgücünün önemi vurgulamaktadır. Toplam faktör verimliliğinin tek kaynağı da dışsal teknolojik gelişmedir. Ayrıca Solow Modeli beşeri sermayeyi ihmal etmektedir. Ancak 1960'lı yıllarda bazı iktisatçılar Solow Modeli'nin dışsal teknoloji varsayımına karşın teknolojik gelişmenin iktisadi etmenlere dayanarak içsel biçimde açıklanabileceğini ileri sürmüş, büyüme modeline beşeri sermayeyi de dahil etmişlerdir. Söz konusu çalışmalar ile birlikte içsel büyüme teorileri ortaya çıkmıştır. İçsel büyüme teorisi ilk olarak, geliri artırıcı ve ülkeler arası gelişmişlik düzeyinde belirleyici konumdaki beşeri sermayeye odaklanan Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından ortaya atılmıştır[57]. İçsel büyüme teorisi zamanla başta Romer'in kendisi olmak üzere birçok iktisatçı tarafından geliştirilmiştir.

1.2.1. İktisadi Büyümeye İlişkin İlk Görüşler

Dünya'da iktisadi büyümeye ilişkin ilk görüşler Merkantilistler ve Fizyokratlar tarafından ortaya atılmıştır. Her ne kadar ekonominin bilim olarak kabul edilmesi klasik dönemle başlasa da iktisadi büyüme meselesi klasiklerden önce de ele alınmıştır. 15. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın ortalarına kadar süregelen dönemde Dünya'da hakim görüş olan Merkantilizm özellikle Avrupa'nın iktisadi faaliyetlerini şekillendirmiştir. 18. yüzyılın ortalarından sonra ise Fransa'da Merkantilizme tepki olarak Fizyokrasi doğmuştur.

1.2.1.1. Merkantilist Dönem

Ortaçağın sonu ile Fizyokrasi dönemi arasında yaygın görüş olan Merkantilizm iktisadi olayların karşılıklı etkileşimlerini sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde ele alınmasını başlatan önemli bir iktisadi düşünce akımıdır.

---

57 Hak K. Pyo, "A Time-Series Test of the Endogenous Growth Model with Human Capital", **NBER- East Asian Seminar on Economics**, Vol: 4, 1995, p. 229.

Teorik olmaktan çok politik bir doktrin olan Merkantilizm temelde güçlü devlet, kıymetli maden stoku ve dış ticaret unsurlarını temel almaktadır. Söz konusu üç unsur birbiri ile bağlantılıdır[58]. Esas olan güçlü devlettir. Dış ticaret kıymetli maden stokunu (altın ve gümüş) artırmakta, kıymetli maden stoku artan devlet ise güçlenmektedir.

Merkantilizm her ne kadar bazı iktisatçılar tarafından daha çok ticaretle uğraşan kişilerin sorunlarını çözümlemek için geliştirilen önlemler bütünü olarak görülerek iktisadi bir sistem olarak değerlendirilmese de söz konusu düşünce akımını bir iktisadi sistem olarak gören ve Kapitalizmin başlangıcı sayan görüş daha ağır basmaktadır[59]. Kapitalizmin başlangıcı olarak kabul edilen Merkantilizm literatürde Ticari Kapitalizm olarak adlandırılmaktadır. Tarihe bakıldığında, Merkantilizm Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olup 15. yüzyılın ortalarından başlayıp 18. yüzyılın ortalarına kadar geçen 300 yıllık süre içerisinde yaşanan bu dönemde; özellikle İspanya, Portekiz, Almanya, Polonya, Rusya, İsviçre, Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde iktisadi büyüme ciddi manada ivmelenmiştir. Merkantilizm anlayışının hakim olduğu dönemin öncesine bakıldığında ise bu ülkelerin büyüme performanslarında kayda değer bir ivme görülmemektedir[60]. Merkantilist dönemde söz konusu ülkelerin iktisadi büyümelerinde yaşanan ivmenin en önemli sebebi servet birikiminin iktisadi büyüme için gerekli olan yatırımlara kaynak teşkil etmesidir.

Merkantilizm ismi görüşün hakim olduğu döneme işaret etmek amacıyla ilk olarak Adam Smith tarafından bu dönemin düşüncesini eleştirirken kullanılmıştır. Merkantilizme göre; ulusal ve güçlü devletin en önemli gereği kuvvetli bir ordu ve donanmaya sahip olarak etkin bir ticaret filosu ile altın ve gümüş stokunu artırabilmek ve bu yolla diğer devletlere üstünlük sağlayabilmek iken Adam Smith, altın ve gümüşün bir ulusun kuvvetli bir ordu ve donanmaya sahip olması için tek başına yeterli olmadığını savunmuştur. Adam Smith'in bu eleştirisi liberal düşünce açısından devrim niteliğinde olmuştur.

---

58 Muammer Tekeoğlu, İktisadi Düşünceler Tarihi, Adana, Çukurova Üniversitesi Basımevi, 1993, s. 18.

59 Fritz Neumark, İktisadi Düşünce Tarihi Birinci Cilt, Çev. Ahmet Ali Özeken, İstanbul, Güven Basımevi, 1943, s. 66-67.

60 Gaowang Wang, Heng-fu Zou, "Economic Globalization, Mercantilism and Economic Growth", **CEMA Working Papers**, No: 548, 2012, p. 3.

Merkantilizmin temelinde devletin ekonomiye doğrudan müdahalesi yatmaktadır. Devletin yürüteceği merkantilist ekonomi politikası hem devletin hem de ekonominin birlikte büyümesini ve güçlenmesini sağlayacak bir araç olarak olarak görülmektedir. Büyüme için temel politika da dış ticaret dengesinin pozitif olmasıdır. Merkantilist dönemde söz konusu politika devlet otoritesi ile tüccarlar arasında çıkar birliğinin oluşmasına sebep olmuştur[61]. Servetin ve siyasi gücün artırılmasının yolu ile büyümeyi öngören sistem kıymetli maden varlığının artırılmasını öngörmektedir.

Sonuç olarak Merkantilizm iktisadi büyümeyi bir ülkenin sahip olduğu kıymetli madenlerin miktarı ile ölçmüştür. Bu nedenle kıymetli maden stokunun artırılması en önemli amaç olmuştur. Bunun ise ülke içerisindeki kıymetli maden kaynaklarının işletilmesi, şayet ülke içerisinde kıymetli maden kaynağı yok ise ülkeye dış ticaret yoluyla kıymetli maden akışının sağlanması yolu ile mümkün olduğu savunulmuştur. Dış ticaret yoluyla kıymetli maden akışının sağlanması ise ilgili dönemde sömürgeci bir yapının kurulmasını gerektirmiştir. Batı Avrupa ülkelerinin 15. yüzyıldan itibaren dışa açılmaları ve Dünya'nın büyük bir bölümünü kolonileştirmeleri, o dönemde uygulanan Merkantilizmin bu temel ilkelerine bağlı bir uygulama olduğu söylenebilir. İlgili dönemde bazı ülkeler (sömüren ülkeler) hızlı bir büyüme kaydetmiş ancak süreç iktisadi büyüme açısından sömürülen ülkeler aleyhinde ilerlemiştir.

1.2.1.2. Fizyokratik Dönem

Merkantilist iktisadi düşünce sistemi bir yandan ekonomiye dış ticaret yoluyla kıymetli maden akışının sağlanması gerektiğini belirtirken diğer yandan ülke içerisinde sanayinin gelişmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü sanayileşen ülke üretecek ve ihracat artacaktır. Bu yolla temel amaçlardan biri dış ticaret fazlası gerçekleşecektir. Merkantilistlere göre sanayi ve ticaret kesimi dinamik ve verimli bir yapıya sahip iken tarım sektörü statik bir yapıda olup iktisadi büyümeye katkı sunmamaktadır. Diğer yandan ülke nüfusu da iktisadi büyümeye pozitif etki yapabilecek önemli bir etkendir. Nüfus artışı emek arzını artıracağından ücretler genel seviyesini düşürecek ve böylelikle maliyetlerin düşmesi nedeniyle dış ticarette üstünlük elde

61 Vural Savaş, İktisatın Tarihi, İstanbul, Liberal Düşünce Topluluğu, 1997, s. 38.

edilebilecektir[62]. Fizyokratik düşünce sistemi Dünya'da Merkantilist düşünce sistemi yaygın iken özellikle söz konusu hususlara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Merkantilistlerin aksine Fizyokratlar ticaretin ve sanayinin kısır faaliyetler olduğunu, iktisadi gelişmenin asıl kaynağının topraktan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir[63]. Fizyokratlara göre üretimde tek verimli sektör tarım olduğundan artı değer yani net hasıla tarımla ortaya çıkmaktadır[64]. Bu net hasıla milli gelirin kaynağıdır. Sanayi ve ticaret faaliyetleri net hasıla oluşturmazlar. Bu sektörler tarımdan aldıkları ürünler üzerinde değişiklik yapmaktan öteye gidememektedirler. Bu nedenle iktisadi büyüme için sadece tarıma yatırım yapılmalıdır.

18. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkan Fizyokrasi akımı literatürdeki ilk liberal görüş olarak kabul edilmektedir. Ayrıca iktisat tarihçileri, Fizyokratların bilimsel iktisadi sistemin tam anlamıyla ilk kurucuları olduklarını ifade etmektedirler. Fizyokratlar da liderleri François Quesnay önderliğinde yeni bir bilim yarattıklarını, sadece bu bilimi yaratmakla kalmayıp bu bilimin içerdiği tüm esasları geliştirdiklerine inanmaktadırlar[65]. Fizyokratlar bir ilahi iradenin evrensel ve aslında mükemmel olan bir "doğal düzen" ortaya koyduğu düşünceyi benimsemişlerdir. Dünya'da mevcut fiziksel düzen gibi sosyal düzen de vardır. Bu doğal düzenin yasalarına uygunluk en yüksek mutluluğu sağlayacaktır. Ekonomide arz ve talep arasındaki dengesizliklerin geçici olduğunu ve bu dengesizliklerin piyasa mekanizması içinde kendiliğinden giderileceğini, dolayısıyla müdahalenin gereksiz olduğunu savunmuşlardır.

1.2.2. Klasik Dönem İktisatçılarının İktisadi Büyümeye İlişkin Görüşleri

İktisatta "Klasik" olarak adlandırılan ve yüz yıldan fazla bir süre için hâkim iktisadi görüş olarak kabul edilmiş teori İngiltere'de ortaya çıkmıştır. 1776'dan 1820'ye kadar Adam Smith'in, 1820'den 1850'ye kadar Da-

62 Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 3. bs., Trabzon, Derya Kitabevi, 2006, s. 53.

63 Zafer Tunca, **Makro İktisat**, 4. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005, s. 35.

64 Coşkun Can Aktan, Ayça Eker, **İlk Çağdan Günümüze İktisadi Düşünce Okulları**, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1997, s. 9-10.

65 Thomas P. Neill, "The Physiocrats' Concept of Economics", **Quarterly Journal of Economics**, Vol: 63, No: 4, 1949, p. 532.

vid Ricardo'nun ve 1850'den 1890'a kadar ise John Stuart Mill'in iktisadi görüşleri genel kabul görmüştür. Bu dönemde; Adam Smith (1723-1790) tarafından 1776 yılında yayınlanan "Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme (Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations)", David Ricardo (1772-1823) tarafından 1817 yılında yayınlanan "Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri (On the Principles of Political Economy and Taxation)" ve John Stuart Mill (1806-1873) tarafından 1848 yılında yayınlanan "Politik Ekonominin İlkeleri (Principles of Political Economy)" temel iktisadi eserlerdir. Yine dönemin diğer ünlü iktisatçısı Thomas Malthus (1766-1834) tarafından 1798 yılında yayınladığı "Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme (An Essay on the Principle of Population)" adlı eseriyle görüşlerini klasik ekonomi çerçevesinde dile getirmiş, ancak teoriye farklı bakış açıları ve eleştiriler sunmuştur.

Klasik iktisatçıların tümünün dolaylı veya doğrudan iktisadi büyüme ile ilgili ortaya attıkları teorileri mevcuttur. Birçok klasik iktisatçı iktisadi büyüme konusunda literatüre katkıda bulunmuşsa da bunlar arasında büyümeye ilişkin en büyük katkı Ricardo tarafından yapılmıştır. Bu nedenle Klasik Büyüme Modeli Ricardo ile anılmaktadır. Klasik Büyüme Modeli'nde yer alan varsayımlar şunlardır:

- Ekonomi tam istihdamdadır ve tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Üretim fonksiyonu veridir.
- Sermaye birikimini sağlayan kar güdüsüdür.
- Sanayide teknolojik gelişim hızı yüksektir. Bu kesimdeki işgücü için artan verimler yasası geçerlidir.
- Tarımda teknolojik gelişme hızı çok düşüktür ve toprak kısıtlıdır, artırılamaz. Dolayısıyla bu kesimde azalan verimler yasası geçerlidir. Emek ve sermaye ise artırılabilir[66].

Bu varsayımlara ek olarak, Malthus'un nüfus teorisi geçerlidir. Ücretler kısa dönemde işgücü arz ve talebine göre değişse de uzun dönemde asgari düzeyde sabit kalma eğilimi gösterecektir.

66 Muhteşem Kaynak, **Büyüme Teorileri Giriş**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2011, s. 26-27.

1.2.2.1. Adam Smith

Adam Smith, feodal yapıdan kapitalist yapıya geçişin yaşandığı, fizyokratların görüşlerinin hâkim olduğu, dış ekonomik ilişkilerde ise merkantilist anlayışın benimsendiği bir dönemde iktisadi büyüme olgusunu inceleyen ilk iktisatçı olmuştur[67]. Ünlü iktisatçı iş bölümünün iktisadi büyümedeki rolünü vurgulamış, büyüme modelini iş bölümü kavramı üzerine inşa etmiştir. Adam Smith iktisadi büyümeyi iki ana kaynağa bağlamaktadır. Bunlardan birincisi "sermaye birikimi" iken, ikincisi ise "emeğin üretkenliği"dir. Smith emeği sınıflandırarak "verimli ve verimsiz" olarak ayırmıştır. Bunlara ek olarak büyümenin bir diğer koşulunun da uluslararası dış ticaret olduğunu belirtmiştir.

Adam Smith'e göre, üretimde iş bölümünün tesis edilmesi teknolojik ilerlemenin önünü açmakta, ekonomik yapıda örgütsel bir iş bölümüne dayalı olarak teknolojik ilerleme sağlandığında emeğin verimliliği artmaktadır. Adam Smith iş bölümünün verimliliği artıracağını ünlü toplu iğne örneği ile açıklamıştır. Verdiği örnekte özetle; toplu iğne üretim sürecinde, söz konusu üretim için gerekli aletleri kullanmayı bilmeyen bir kişinin tüm gün çalışmakla ancak bir adet iğne üretebileceğini, bununla birlikte, üretim süreçlerinin ayrı ayrı alt süreçlere bölünmesi sonrasında, her bir alt süreçte ayrı bir kişinin çalışması durumunda (birinin teli çekip germesi, diğerinin düzeltmesi, diğerinin kesmesi, diğerinin ucunu sivriltmesi, diğerinin tepesini ezmesi) kişi başına toplam üretim miktarının artacağını ifade etmiştir[68]. Smith'e göre, Emeğin verimliliğindeki artışta, ekonomideki hasıla artışına dolayısıyla ülkenin ekonomik yapısında bir zenginleşmeyi ve refah artışını getirecektir. Hasıla artınca pazarın büyüklüğünün genişlemesi ve talebin artması söz konusu olacaktır. Ekonomik yapı bu rasyonel ve dengeli bir iş bölümü ile daha büyük bir pazar yapısına kavuşarak büyüme trendine girecektir.

18. yüzyılda henüz milli gelir muhasebesi gelişmemiş olduğundan ulusların sahip olduğu servetin artması, Adam Smith'e göre iktisadi büyüme anlamına gelmektedir. Mübadele için üretim yapan bir ekonomide, ulaştırma

67 Gürak, **a.g.e.**, s. 56.

68 Adam Smith, **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, Ed. by R.H. Campell, A.S. Skinner, London, Oxford University Press, 1976, p. 14.

ve haberleşme ve serbest ticaret tarafından belirlenen piyasa büyüklüğü, iş bölümüne yol açmakta, iş bölümü verimli emek harcamak suretiyle, milletlerin zenginliğini artırmaktadır[69]. Bununla birlikte Smith, her ne kadar yeterli sermaye birikiminin mevcut olduğu bir ortamda iş bölümüne dayalı teknolojik ilerleme ve uluslararası ticaret sonucunda iktisadi büyümenin gerçekleşeceğini belirtmiş olsa da milletlerin zenginliği olarak ifade ettiği büyümenin bir üst sınırı olduğunu ifade etmiştir. Düşük düzeyde durağan olan ekonomi belirli bir süre büyüdükten sonra zenginleşme doğal sınırlara ulaşacağından iktisadi büyüme süreci de bu merhaleden sonra durağan bir hal alacaktır[70]. Adam Smith'in söz konusu görüşünün nedeni bize göre arazi ve iklim koşullarının sınırladığı tarımsal üretimin ve fizyokratik düşüncenin hâkim olduğu bir dönemde yaşamış olmasıdır.

Adam Smith düşük düzeyli durağan dengedeki bir ekonomiden doğal sınırdaki durağan dengeye geçişi açıklarken doğal kaynakları bol ve yeni oluşmuş bir ekonomi varsayımı üzerinden gitmektedir. Söz konusu varsayıma göre başlangıçta kaynaklar bol ve sermaye stoku düşük olduğundan kar oranları yüksek olacaktır. Bu yüksek kar oranı düzeyi zamanla sermaye stokunun artmasına yol açacak, bu süreçte emeğe olan talep artışı nedeniyle ücret düzeyleri artacaktır. Sermaye stoku ve nüfus doğal sınırına ulaşana kadar ekonomideki büyüme devam edecektir. Ancak bu merhaleden sonra artan sermaye stoku azalan verimler yasası gereği kar oranlarının düşmesine neden olacak, artan nüfusu da hesaba katarsak ücret düzeyleri de düşecektir. Ekonomi ulaşabileceği nihai zenginliğe ulaştığında ekonomi yeniden ama üst sınırda durağan dengeye ulaşacaktır[71]. Bu noktadan sonra iktisadi büyüme gerçekleşmeyecektir. Ancak bu durum Adam Smith tarafından olumsuz bir durum olarak görülmemiştir.

Özetle Adam Smith, yaşadığı dönemde iktisadi büyümeye ilişkin ortaya attığı görüşleriyle milli gelir hesaplamalarının başlatılmasında öncü olmuştur. Görüşlerinde iktisadi büyüme ilgili olarak; sermaye stoku, iş bölümü ve uzmanlaşma, teknoloji, verimlilik ve uluslararası ticaret kavramlarına

---

69 Ersan Bocutoğlu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Trabzon, Murathan Yayınevi, 2012, s. 52.

70 Barış Aytekin, "Adam Smith'in İktisadi Büyüme Düşüncesinden Bugüne Bakmak: Krizlerin Sürekliliği", **İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi**, C: 5, S: 1, 2017, s. 30.

71 Berber, **a.g.e**., s. 58.

yer vermiştir. İktisadi büyüme ile ilgili görüşlerini işbölümü üzerine inşa etmiştir.

1.2.2.2. Robert Malthus

Thomas R. Malthus, yaşadığı dönemde, 19. yüzyıl iktisadi ve sosyal düşünce sistemini önemli ölçüde etkilemiş bir İngiliz iktisatçıdır. Malthus'un yaşadığı dönemde İngiltere'de ortaya çıkan sanayi devrimi ile yaşanan makineleşme sonucunda işgücüne olan talep azalmış ve ücret hadlerinde düşüşler yaşanmıştır. Bunun yanı sıra aynı dönemde İngiltere'de ciddi bir nüfus artışı olmuştur[72]. Bahsedilen bu ortamda Malthus ortaya attığı büyüme modelinde nüfus ve büyüme hızı arasında ters orantının mevcut olduğunu ifade etmiştir.

Malthus'a göre nüfus, kontrol edilmediğinde 25 yılda bir ikiye katlanabilmekte ya da geometrik olarak artmaktadır, ancak bu nüfusun ihtiyacı olan gıda maddeleri ancak aritmetik olarak artırılabilmektedir[73]. Malthus, nüfusun gıda maddelerinin (hasıla) miktarından çok daha fazla artması sonucunda gıda maddelerinin kıtlaşacağını ve bu hususun gelecekteki nüfus için ciddi bir tehlike oluşturacağını ifade etmiştir. Çünkü nüfus arttıkça kişi başına hasıla düşecektir. Malthus bu teorisini azalan verimler yasasına dayandırmıştır.

Malthus her ne kadar iktisadi büyümenin sınırını kıtlık kavramına dayandırsa da nüfus artış hızının geometrik, hasılanın aritmetik artması süreciyle birlikte kişi başına hasılanın sürekli düşerek sıfır olması durumu söz konusu değildir. Modelde nüfus, kişi başına hasıla arttıkça artarken (doğum oranının ölüm oranından fazla olması durumu), nüfusun artması ile kişi başı hasılanın giderek azalması sonucunda, doğal olarak zamanla azalmaya başlar (ölüm oranının doğum oranından fazla olması durumu). Ekonomi nüfus artış hızının sıfır olduğu bir fert başına hasılayı olanaklı kılan bir noktada dengeye gelir. Bu denge noktası "minimum yaşama düzeyi" olarak ifade edilmiştir[74]. Özetle ekonomilerde kişi başı hasıla arttıkça nüfus artar. Belirli bir süre sonra artan nüfus kişi başı hasılayı düşürür. Kişi başı hasıla düştükçe nüfus azalır ve ekonomi minimum yaşama düzeyinde dengeye gelir.

---

72 Mark Blaug, **Economic Theory In Retrospect**, 4th ed., Cambridge, Cambridge University Press, 1985, p. 67.

73 Thomas Malthus, **An Essay on the Principle of Population Vol 1**, 6th ed., London, John Murray, 1826, p. 6, 10.

74 Erdal M. Ünsal, **İktisadi Büyüme**, Ankara, İmaj Yayınları, 2007, s. 55-56.

Malthus'un büyüme modeline göre toplumların sürekli minimum yaşama düzeyinde yaşamaları, sürekli yoksul olmaları ve bu durumdan çıkamamaları kaçınılmaz olmaktadır. Ancak fiiliyatta bazı gelişmiş ülkelerin yaşam seviyesinin ve kişisel gelirin yükselmesi, kentleşme, eğitim oranı artışı, sağlık hizmetlerinin gelişmesi ve genişlemesi vb. sosyal gelişmelerin meydana gelmesi ölüm oranlarının düşmesine, çocuk ölümlerinin azalmasına sebebiyet vermiş fakat nüfus artmamıştır. Bunun sebebi kişi başı hasıla artmasına rağmen insanların Malthus'un teorisinin aksine gelir artışına bağlı olarak daha çok çocuk sahibi olma arzularının olmamasıdır. Ayrıca, nüfusu artan ülkelerde de son 150 yıl boyunca beşerî ve fiziki sermaye ile yeni teknolojik buluşların kişi başına geliri sürekli artırdığı görülmektedir[75]. Bu bağlamda, "minimum yaşama düzeyi" varsayımı gerçekleşmemiştir.

Diğer yandan, modelin günümüzün gelişmekte olan ülkeleri için geçerliliğine bakıldığında ise, çok farklı nitelikler taşıyan bu ülkelerin bütünüyle bu modelin etkisinde olduğunu söylemek mümkün değildir[76]. Ayrıca, Malthus'un kendisi de kurduğu nüfus teorisini bölge bazlı ayrı incelemeler yaptığından evrensel saymamıştır. Ayrıca nüfusu azaltan dolaylı etkenlerin bulunduğunu kendisi de kabul etmektedir[77]. Sonuç olarak, Thomas Malthus'un iktisadi büyüme hızını nüfusun büyüme hızıyla açıklamaya çalıştığı teorisi günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Ancak Dünya kaynaklarının kıt olduğu ve belirli bir nüfusu besleyebileceği önermesi geçerliliğini korumaktadır[78]. Buradan hareketle, günümüzde nüfusun artması ve kaynakların kıtlaşması iktisadi büyüme teorilerinde verimlilik üzerinde daha fazla durulmasına sebep olmaktadır.

1.2.2.3. David Ricardo

İktisadi büyümeye önemli katkıları olan Ricardo büyüme olgusunu dolaylı olarak incelemiş olup uzun dönemde üretim faktörlerinin hasıladan

---

75 Ertuğrul Deliktaş, "Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye", **Ege Akademik Bakış**, C: 1, S: 1, İzmir, 2001, s. 97-98.

76 Berber, **a.g.e.**, s. 68.

77 Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 9. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 405.

78 Robert H. Frank, **Microeconomics and Behaviour**, 9th ed., New York, Mc Graw Hill Education, 2015, p. 254.

alacağı payları göstermeye yönelik bir gelir bölüşümü modeli ortaya koymaya çalışmıştır[79]. Başka bir ifadeyle, kurulan modelde büyüme ve bölüşüm konuları iç içe girmiş durumdadır.

Modele bakıldığında 19. yüzyıl başındaki İngiltere'nin iktisadi sorunlarından büyük ölçüde esinlenildiği göze çarpmaktadır. Ricardo'nun ortaya attığı teoriler, içinde bulunduğu zaman ve coğrafyanın sorunlarına yöneliktir. 19. yüzyılın başlarında İngiltere'nin nüfusu hızla artmaya başlayınca buğday fiyatları da nüfus artışına paralel olarak artmaya başlamıştır. Buğday fiyatlarındaki artış ise toprak sahiplerinin gelirlerinin artmasına yol açmıştır. Bir süre sonra iç talebin daha da artması, yetersiz kalan arz nedeniyle buğday ithalatını zorunlu hale getirmiştir. Ancak bu dönemde yüksek gümrük tarifeleriyle buğday ithalatını kısıtlayan uygulamalar başlatılmıştır. Ricardo, aslında modelinde bu ithalat kısıtının İngiltere'yi durgunluğa götüreceğini ispat etmeye çalışmış, ancak bu ispatı sırasında iktisadi büyüme hususunda birtakım genellemelere ulaşmıştır. Ricardo Modeli'nin temel varsayımları şunlardır:

- Tarımda kullanılan emek-sermaye oranı sabittir.
- Ülkede ekilebilir arazi sınırlı olup bu arazilerin verimlilikleri de birbirinden farklıdır. Arazi ekiminde en verimli araziden başlanıp bunlar bittiğinde daha az verimli toprakların ekimine başlanır. Tarımda azalan verimler geçerlidir.
- Nüfusun, işgücünün ve sermayenin artmasıyla tarımsal üretimi artırmanın iki yolu vardır. Birincisi mevcut verimli araziler üzerinde daha fazla emek-sermaye bileşimi kullanmaktır. İkincisi ise daha az verimli toprakların ekilmeye başlanmasıdır. Her iki yöntemde de marjinal üretim azalır.
- Sermayedar en verimsiz araziye rant ödemezler. Diğerleri için toprak sahiplerine rant ödenir.
- İşçilerin reel ücretleri uzun dönemde asgari geçim düzeyindedir. Bu nedenle çocuk yapmak istemezler ve nüfus azalır. Ücretlerin kısa vadede asgari geçim düzeyinin üzerine çıkması durumunda ise nüfus artış gösterir.

79 Mükerrem Hiç, **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, İstanbul, Menteş Kitabevi, 1988, s. 2.

- Sermaye işçilere ödenen ücretten ibarettir. Kar ise marjinal hasıladan ücretlerin çıkarılmasıyla hesaplanır.
- Ekonomide tam rekabet şartları geçerlidir[80].

Ricardian sistem; işçiler, sermaye sahipleri (kapitalistler) ve toprak sahipleri olmak üzere üç temel sosyal sınıf barındırmaktadır. Bu sınıflar tarım ve sanayi mallarını üretmek için emeği ve toprağı kullanırlar[81]. İşçiler geçimlerini aldıkları ücret ile sağlarlar. Harcanan emeğin doğal ve piyasa fiyatı olmak üzere iki ayrı fiyatı vardır. Piyasa fiyatı arz ve talebe göre belirlenen fiyattır. Doğal fiyat ise işçilerin hayatlarını idame ettirebildikleri asgari ücret seviyesidir. Toprak sahipleri ise rant (kira) geliri elde eden sınıftır. Ricardo'ya göre rant, üretim faktörlerinden biri olan toprağın özgün ve bozulmayan (bitki yetiştirme) gücünün kullanımı için çiftçi (kapitalist) tarafından toprak sahibine yıllık ödenen paydır[82]. İşçilere ücret ve toprak sahiplerine rant ödeyen kapitalistlerin tek amacı kar elde etmektir. Elde ettikleri karları sermayelerine ekleyerek daha çok üretim yapmayı ve daha çok kar elde etmeyi hedefleyen kapitalistler, Ricardo'ya göre iktisadi büyümeyi tetikleyen ve büyümede en önemli rolü üstlenen sınıftır[83]. Kapitalistlerin davranışlarını ise kar oranları belirlemektedir.

Toprak sahipleri toprağın doğasından kaynaklanan rantı elde eden ve ne tasarrufta ne de yatırımda bulunan kişilerdir. Rantı yaratan neden, azalan verim halidir. Ricardo'ya göre, rant geliri doğanın cömertliğinden değil cimriliğinden doğmaktadır ve hak edilmemiş bir gelirdir. Elde dilen bu ranta "Diferansiyel Rant" veya "Ricardogil Rant" adı verilmektedir. Bu rantın ortaya çıkabilmesi için azalan verim yasasının geçerli olması gerektiği gibi tarım topraklarında nitelik farkının olması ve tam rekabet piyasası altında tek fiyat belirlenmiş olması gerekmektedir[84]. Böylelikle tarım ürünü fiyatı en verimsiz toprak sahibinin maliyetine eşit bir seviyede ortaya çıkacağından verimli toprak sahipleri rant elde edeceklerdir.

---

80 Berber, **a.g.e.**, s. 60-61.

81 Andre Burgstaller, "Unifying Ricardo's Theories of Growth and Comparative Advantage", **Economica**, Vol: 53, No: 212, 1985, p. 468.

82 David Ricardo, **On The Principle Of Political Economy, And Taxation**, 3rd ed., London, John Murray, 1821, p 53.

83 Ünsal, **a.g.e.**, s. 64.

84 Harry Landreth, David C. Colander, **History of Economic Thought**, 4th ed, Boston, Houghton Mifflin Company, 2001, p. 126.

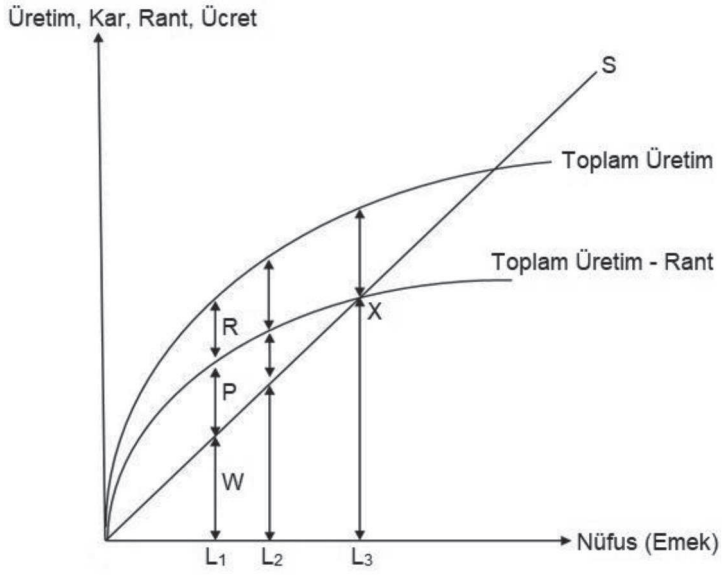

Grafik 1.3.: Ricardo Modeli'nde İktisadi Büyüme Süreci

Ricardo Modeli'ndeki iktisadi büyüme sürecini Grafik 1.3. üzerinde anlatacak olursak; başlangıçta işgücü miktarının doğal kaynaklara göre kıt olduğunu varsaydığımızda, istihdam L_1, toplam ücretler W, toplam kar P, toplam rant R ise kadar olacaktır. L_1 işgücü miktarında kar göreceli olarak yüksek olduğu için sermaye birikimi ortaya çıkacak ve emek talebi arttığından reel ücretler de geçici olarak artacaktır. Ücretler artınca, Malthus'un nüfus teorisi gereğince nüfus artacak, istihdam, L_2 düzeyine ulaşacaktır. Nüfus artışı reel ücretlerin eski düzeyine dönmesi yönünde baskı yapacaktır. L_2 istihdam düzeyinde girişimcinin kar düzeyi eskiye göre azalmıştır. Oysa toprak sahiplerinin elde ettiği rantlar artmaktadır. Bu süreç karların sıfıra kadar indiği noktaya devam edecektir. Karların sıfıra düştüğü nokta grafikte görüldüğü gibi L_3 istihdam düzeyinde gerçekleşen X noktasıdır. Kapitalist bu noktada yatırım yapmayacağı için sermaye birikimi de olmayacaktır. Bu nokta; nüfus ve işgücünün artmadığı, karların sıfır olması nedeniyle sermaye birikiminin olmadığı bir durağan durum noktasıdır. Bu sıfır noktasında ücretler geçimlik (doğal) düzeydedir. Karların sıfır olduğu düzeyde rant çok yüksek seviyededir. İktisadi büyümenin seyrini kar oranlarının belirlediği varsayımıyla hareket edilirse X noktasında büyüme oranı "0" olmaktadır. Ricardo Modeli'ne göre bu ekonomide sabit sermaye yatırımları artsa veya

teknolojik ilerleme olsa bile durum değişmez. Sermaye artırılsa bile bu modelden de anlaşılacağı üzere X noktasına gelinmesini hızlandırır. Teknolojik ilerleme ise ekonominin durgunluk noktasına gelmesini sadece geciktirebilir, tamamen önleyemez[85]. Bu bağlamda; teknolojik gelişmeler, üretim fonksiyonunu yukarı doğru itse bile; ekonominin tümünde azalan verimler durumunun olması, Sermaye faktörünün azalan verimlere tabi olması ve teknolojik ilerleme hızının klasik iktisatçılar tarafından düşük varsayılması nedeniyle ekonomi mutlaka yine bir durgunluk noktasında takılı kalacaktır.

Sonuç olarak, Ricardo'nun büyüme ile ilgili teorisini finansal gelişme ve büyüme açısından değerlendirdiğimizde; sermaye birikiminin dolaylı veya direkt olarak büyüme oranını etkilemeyeceği sonucuna ulaşılmaktadır. Çünkü teoride sermaye artırımının veya teknolojinin iktisadi büyümenin seyrini etkilemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Ricardo'nun teorisi teknolojik ilerlemenin rolüne çok az önem verilmesi ve bunun büyümenin seyrini değiştirmeyeceği düşüncesi nedeniyle eleştirilmiştir. Modelde belirtilen büyümenin sıfır olduğu noktadan çıkmanın iki yolu mevcuttur; ya işgücü fiyatı doğal (geçimlik) seviyeden daha aşağı inecektir -ki bu pek mümkün değildir- ya da mevcut işgücünün verimliliği artırılacaktır. İşgücü verimliliğinin de teknoljik gelişme ile artırılabileceği aşikardır. Dolayısıyla modern büyüme teorilerinin ortaya çıkmasından çok önceleri ele alınan bu modelde dahi sermayenin iş gücü verimliliğini artıracak teknolojilere yatırım yapılmasının iktisadi büyümeyi artırıcı etki yapabileceği görülmektedir. Buradan hareketle, Ricardo'nun teorisi çerçevesinde; sermayenin iş gücü verimliliğini artıracak teknolojilere yatırım yapılmasını sağlayacak bir finansal sistemin varlığının iktisadi büyümeyi tetikleyici etki yapabileceğini söylemek mümkündür.

1.2.3. Marksist Büyüme Teorisi

Joseph Alois Schumpeter iktisadi büyüme teorilerini üçe ayırmaktadır. Bunlardan ilki kötümser teoridir. Malthus ve Ricardo gibi iktisatçılar kötümser büyümecilerdir. Kötümserlerin bakış açısı özetle; nüfusun sürekli arttığı, tarımsal arazilerin de kıt olduğu ve artırılamadığı, tarım ürünlerinin de bu durumda sürekli azalması nedeniyle sanayi üretimini azaltıcı etki ya-

85 Mükerrem Hiç, "Ricardo'nun Büyüme Teorisi ve Az Gelişmiş Memleketler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C: 22, S: 2, 1960, s. 27-28.

pacağı ve dolayısıyla ekonominin zamanla durgun hale geleceği yönündedir. İkinci tip büyüme teorileri ise iyimser teorilerdir. Kapitalizmin tükenmez yaratıcılığının potansiyel gücüne inandıkları için büyümenin her daim gerçekleşeceğini savunurlar. Üçüncü tip büyüme teorisi ise Karl Marx'ın büyüme teorisidir[86]. Schumpeter Marx'ı en önemli iktisadi düşünürlerden biri olarak kabul etmektedir. Klasik dönem iktisatçılarından olan Marx'ın iktisadi görüşü Adam Smith ve Ricardo'dan temelde kapitalizm sürecinin tanımlaması hususunda farklılaşmaktadır. Smith ve Ricardo kapitalizmi ekonominin son aşaması olarak ifade ederken Marx kapitalizmin de sonunun olduğunu ve yerini başka bir iktisadi sisteme bırakacağını belirtmektedir.

Karl Marx 5 Mayıs 1918 yılında Almanya'nın Rhineland eyaletinde doğmuştur. Klasik ve liberal bir eğitim alan Marx Hukuk eğitimi almasına rağmen daha sonraları felsefeye yönelmiştir. Üniversite eğitiminden sonra gazetecilik yapmaya başlayan Marx, döneminin en önemli filozof, tarihçi ve sosyal kuramcılardan biri olmasının yanı sıra aynı zamanda literatüre yaptığı katkılarla son bin yılın en önemli iktisatçıları arasında yer almıştır[87]. Marx kapitalizmin yoğun olarak hissedildiği, Avrupa'da geleneksel yapılarda hızlı değişimlerin yaşandığı, yeni sosyal, siyasi ve ekonomik yapılanmaların ortaya çıktığı, üretim fabrika sistemine kayarken ücretli kesimin hızla çoğaldığı ve şehirlerde yoğunlaştığı dönemde yaşamıştır. Bu dönemde kapitalizmin maddi başarılarına rağmen refahın tüm kesimlere adil dağılmaması nedeniyle kapitalist sisteme dönük eleştiriler/tepkiler doğal olarak artmıştır. Bu bağlamda öncülüğünü Karl Marx'ın yaptığı sosyalist düşünce sistemi, kapitalizme ve klasik politik iktisada karşı en etkili cepheyi oluşturmuştur. Marx'ın kapitalist sisteme ilişkin eleştirileri üretim, bölüşüm, değer, mülkiyet ve yıkıcı rekabet noktaları üzerinden olmuştur.

Marx çalışmalarını kapitalizmin kendi içindeki çelişkileri ortaya koymak üzerine oturtmuştur. Marx'ın büyüme modelinin temelini emek değer teorisi ve artık değer teorisi oluşturmaktadır[88]. Emek değer teorisinde bir

86 Sencer Divitçioğlu, **Karl Marx'ta İktisadi Büyüme**, 2. bs., Ankara, Efil Yayınevi, 2013, 1.

87 Terrell Carver, "Marx, Karl (1818 - 83)", **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, 2nd ed., Vol: 14, New York, Elsevier Ltd., 2015, pp. 643-644.

88 Özsağır, **a.g.e.**, s. 336.

malın değeri, malın kullanım değerinde maddeleşmiş emeğin miktarı ile malın üretimi için gerekli olan toplumsal emek-zamanla belirlenmektedir[89]. Marx'ın Ricardo'nun emek-değer teorisinin üzerine inşa ettiği kapitalist üretim modelinde ele aldığı kuram artık değer kuramı olarak ifade edilmektedir. Kapitalist üretim sürecinde bir malın değeri (M) o malın üretimi için kullanılan sermaye (c), emek (v) ve artık değerin (m) toplamıdır[90].

$$M = c + v + m \quad (1.6)$$

Formül 1.6'da belirtilen sermeye sabit sermaye (makineler, araç-gereç, binalar vs.), emek ise değişir sermayeyi (emek için yapılan ödeme) ifade etmektedir. Marx'a göre değer yaratan sermaye değişir sermayedir. Artı değer toplam değer ile bu değeri elde etmek için yapılan harcamalar arasındaki fark kadardır. Özetle Marx'a göre işçiler emekleriyle hem kendi maliyetlerini karşılamakta hem de artık değer yaratmaktadırlar. Söz konusu artık değer ise kapitaliste kalmaktadır.

Marx'a göre iktisadi büyümeyi belirleyen temel öğe kapital (sermaye) birikimidir. Üretim sürecinde göreceli artık değer sermayeye eklendiği takdirde iktisadi büyümeye yol açmaktadır. Yani sermaye birikimi, artık değerin büyümesi ile doğru orantılıdır.

Marx'a göre toplam artık değer ise emeğin sömürü oranı ve kullanılan emek miktarı tarafından belirlenmektedir. Emeğin sömürü oranı; işçiyi daha uzun süre çalıştırarak, ücret haddini düşürerek veya emeğin verimini artırarak artırılabilmektedir. Marx, emeğin verimliliğinin üretim süreçlerinde gerçekleştirilen yeniliklerle artırılabildiğini, önceden uzun zaman dilimlerinde gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinin insanın zihinsel becerileri sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojik üretim süreçleri ile daha az emekle ve kısa sürede gerçekleştirilebildiğini ifade etmiştir[91]. Yeni geliştirilen üretim yöntemleri sayesinde emeğin verimi arttıkça artık değer büyümekte ve sermaye birikimi artmaktadır. Sonuçta, kapitalist ekonomide, birikim imkânı ile artık değer de artan biçimde çoğalmaktadır. Sermaye birikiminin bü-

89 Karl Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt: I**, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, 8. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2015, s. 189.

90 Karl Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt: III**, Çev. Mehmet Selik, Erkin Özalp, 8. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2015, s. 40.

91 Karl Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt: II**, Çev. Mehmet Selik, 8. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2015, s. 233.

yüklüğünü tayin eden bir diğer değişken ise artık değerin kapitaliste kalan artık değerin kapitalist tarafından ne kadarının sermaye stokuna eklendiği ne kadarının tüketildiğidir.

Marx tarafından tanımlanan üretim sürecinin temel aşamaları: iş bölümü, emeğin toplumsallaşması, makineleşme, ölçeğe göre artan getiri, yaparak öğrenme ve üretimde kümülatif artış olarak ifade edilmektedir[92]. Söz konusu düzende, görüldüğü gibi, Marx sermayenin toprağa dayalı değil, endüstriyel olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla Ricardo'nun görüşlerinin aksine sürekli bir büyüme söz konusudur. Ancak Marx, kapitalist sistemin bir gün çökeceğini ifade etmiştir. Marksist teoride artık değerin miktarı; emeğin sömürü oranı ve sabit sermaye ile değişir sermayenin organik bileşimine bağlıdır. Organik bileşim eğilimsel olarak artarken emeğin sömürü oranı ancak belirli bir orana kadar artırılabilmektedir. Bunun sonucunda kar oranı (artı değer) kaçınılmaz olarak düşecektir[93]. Diğer bir ifade ile başta artık değerden dönüştürülen sermaye çok miktarda artacak, ancak belirli bir süre sonra sermayenin getiri oranının azalmasıyla birlikte artık kapitalist sistemin büyümesi duracaktır[94].

Özetleyecek olursak; Marx'a göre sermaye sınırsızca biriktirilebilmektedir. Diğer bir deyişle sermaye hiçbir doğal sınır tanımaksızın birikebilmektedir. Ancak sermaye, çok az kişinin elinde birikebilme özelliğine sahiptir. Marx'ın kapitalizme dair kıyamet senaryosunun çıkış noktası da sermayenin bu özelliği olmuştur. Marx, ya sermayenin getiri oranının azalma eğilimine girerek sıfıra yaklaşması sonucu büyümenin duracağını ya da sonsuz sermaye birikimi varsayımıyla sermayenin belirli bir elit kesimin elinde toplanacağını ve her iki durumda da ekonomik dengeye ulaşmanın mümkün olamayacağını ifade etmektedir[95]. Marx'a göre sermaye belirli bir kesimin elinde toplanmasının ücretlerin düşmesine, işsizliğe ve

92 Fiona Tregenna, "The Specificity of Manufacturing in Marx's Economic Thought", **European Journal History of Economic Thought**, Vol: 20, No: 4, 2013, pp. 609-610.

93 Micheal Husson, **Marksist İktisat Teorisi Çağdaş Kapitalizm ve Kriz**, Çev. Osman S. Binatlı, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2010, s. 123.

94 Michele Boldrin, "Growth and Cycles, In The Mode of Marx and Schumpeter", **Scottish Journal of Political Economy**, Vol: 56, No: 4, 2009, p. 416.

95 Thomas Piketty, **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, Çev. Hande Koçak, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 10.

emeğin sefalete sürüklenmesine yol açacaktır. Bu aşamadan sonra Dünya'daki tüm işçiler birleşecek, kapitalist sistem sona erecek ve sosyalist sistem ortaya çıkacaktır. Böylelikle kapitalizmin yol açtığı tüm sorunlar yok olacaktır.

Ancak Marx'ın bu öngörüsü gerçekleşmemiş olup 19. yüzyılın sonlarında ücretlerde artış olmuştur. Her ne kadar sınıflar arası eşitsizlik devam etse de işçi sınıfının satın alma gücünde artışlar görülmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra, Sendikal haklar, işçi güvenliği gibi çeşitli sosyal politika önlemleri yürürlüğe konmuş, sonuçta bu uygulamalar kapitalist sistemin vahşi yanlarını törpülemiştir. Ücretler artarken teknolojik yenilikler sayesinde işgücünün verimliliği artmış, karların düşmesi önlenmiş ve ücretlerle birlikte karlar da artmıştır. Bu süreçte firma ölçekleri büyürken tekelleşme eğilimi artmıştır. Ancak tekelleşme artarken küçük işletmeler de varlıklarını sürdürebilmiştir. Sermayenin birikimi ile birlikte küçük işletmelerin ortadan kalkacağı mülksüzleştirme sürecinde, orta sınıfın kalkacağı biçimindeki Marx'ın öngörüsünün aksine orta sınıfın gelişmiş ülkelerde daha da büyüdüğü gözlenmiştir.

1.2.4. Schumpeter'in Büyüme Teorisi

1883-1950 yılları arasında yaşamış Avusturyalı iktisatçı Schumpeter'in temel ilgi alanı kapitalist endüstriyel toplumun gelişme sorunudur. Schumpeter, kendi teorilerini oluştururken büyük ölçüde Walras'tan etkilenmiş, fakat kendine özgü düşünce sistemi ile Walras'ın etki alanından çıkmıştır. En temelde, Walras ekonomik sistemin çeşitli unsurları arasındaki bağlantıları sayesinde piyasanın dengeye gelmesinin mümkün olduğunu savunurken Schumpeter, ekonomik sistemin kendi içerisinde denge bozucu unsurların bulunduğunu iddia etmiştir[96]. Schumpeter'in Walras'ın yanı sıra Karl Marx'tan da etkilendiği, Marx ile ortak vizyonu paylaştığı gözlemlenmiştir. Marx'ın görüşlerinde ifade ettiği ve aşağıda belirtilen hususlar Schumpeter'in analizlerinde de ele alınmıştır:

- Firma ölçeğinde büyüme ve endüstriyel yoğunlaşma,
- Kapitalizmin kendi içinde var olan dengesizliği ve krizlerin kaçınılmazlığı,

96 Sabri F. Ülgener, "Joseph A. Schumpeter (1883-1950)", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C: 2, S: 3-4, 1951, s. 10.

- Kapitalist kurumların nihai yıkımı ve kapitalizmin kendi iç dinamiklerinin bir sonucu olarak ekonomik sistemde nihai olarak sosyalizmin ortaya çıkması[97]

Schumpeter; kapitalist sistemi yıkacak dinamiklerin yine söz konusu sistemin içerisinde var olduğunu, bu nedenle kapitalist ekonomik sistemin hayatta kalamayacağını, bu düşüncesinin sosyalist düşünürlerden ve özellikle marksistlerden farklı olmadığını, ancak, konuyla ilgili düşüncesinin sosyalistlerden ve marksistlerden farklı olmamasının kendisini sosyalist veya marksist yapmayacağını "bir doktor hastasının öleceğini tahmin edebilir fakat bu hastasının ölmesini isteyeceği anlamına gelmez" örneğiyle ifade etmiştir[98]. Schumpeter'in görüşleri incelendiğinde de salt olarak kapitalizmi veya sosyalizmi savunmadığı, yapmış olduğu analizlerinde söz konusu ekonomik sistemlerin dengeli bir değerlendirmesini yaptığı görülmektedir.

İktisadi büyümeyi ise denge çizgisinin aşılması ve yeni bir denge çizgisine yönelmek olarak tanımlayan Schumpeter'e göre bunu başarabilecek olan en önemli faktör girişimcidir. Schumpeter'e göre iktisadi büyümenin belirleyicileri üretim faktörlerinin miktarı ve yeniliklerdir. Ancak teorisinde girişimcinin ortaya çıkardığı yeniliklerin iktisadi büyümede en önemli belirleyici olduğunu savunmuştur. Ayrıca Schumpeter'e göre, her ne kadar bir kişinin hem girişimci hem de yönetici olabilse de girişimcilik ile yöneticilik fonksiyonları birbirinden farklı kavramlardır[99]. Girişimci, yenilikçi bir anlayışla üretim faktörlerini bir araya getirerek bunlar üzerinde yeni üretim tekniklerini uygulamaktadır. Yöneticiler ise üretimde halihazırdaki yöntemlerin dışına çıkmamaktadır. Üretim tekniğine ve içeriğine hemen uygulanabilecek olan yenilikler, üretim faktörlerinin bileşimine değişiklik getiren ve bu sayede girişimci kârını artıran faaliyetler olarak tamamlanmaktadır.

Schumpeter'e göre kapitalist sistemin devinim içerisinde kalmasını sağ-

---

97 Nathan Rosenberg, "Was Schumpeter a Marxist?", **Industrial and Corporate Change**, Vol: 40, No: 4, 2011, p. 1216.

98 Joseph A. Schumpeter, **Capitalism, Socialism & Democracy**, London, Routledge, 2014, p. 61.

99 Joseph A. Schumpeter, "The Instability of Capitalism", **The Economic Journal**, Vol: 38, No: 151, 1928, p. 380.

layan temel dürtü; yeni endüstrilerin, yeni tüketim mallarının, yeni üretim metotlarının, yeni ulaştırma imkânlarının veya yeni pazarların mevcudiyetidir. Aralıksız olarak eskisini yıkan ve yine aralıksız olarak yenisini yaratan bu süreç ekonomik yapıyı sürekli evirmekte ve geliştirmektedir[100]. Söz konusu sürece "yaratıcı yıkım" adı verilmektedir. Schumpeter'e göre kapitalist sistemin en önemli olgusu yaratıcı yıkımdır.

Schumpeter teorisinde aşağıdaki yeniliklerden bahsetmektedir:

- Daha önce tüketilmeyen yeni bir malın veya bilinen bir malın farklı bir formunun piyasaya sunulması,
- Üretim sürecinde yeni bir tekniğin uygulanması,
- Yeni bir piyasanın keşfi, yaratılması,
- Yeni bir hammadde veya yarı mamul kaynağının bulunması,
- Endüstrinin yeniden organizasyonu; tam rekabetçi bir endüstrinin tekelleşmesi,
- Tröstlerin kurulması veya monopollerin gücünün azalarak tam rekabetçi bir endüstriye dönüşmesi[101]

Schumpeter, yeniliklerin ve yaratıcı yıkımın öneminden bahsettiği gibi, iktisadi büyümenin gerçekleşebilmesi açısından insani yeteneklerin ve hükümetlerin bu konudaki rolünün öneminden de bahsetmiştir. Ayrıca finansal piyasaların gelişmişlik düzeyi, girişimcilerin özellikle yeni fikirlerini üretim süreçlerine uygulayacakları başlangıç aşamasında kredi olanaklarına ulaşım imkânlarının da kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

İnsani yetenekler girişimcilerin en önemli özelliği "yaratıcı olmak" açısından kritik öneme sahiptir. Schumpeter, kapitalist toplumdaki ekonomik değişimin eğitimli ve yetenekli insanlar olarak nitelendirdiği girişimcilerin vermiş oldukları bireysel kararların, bunların aktivitelerinin ve davranış ka-

---

100 Philippe Aghion, Agnès Festré, "Schumpeterian Growth Theory, Schumpeter and Growth Policy Design", **Journal of Evolutionary Economics**, Vol: 27, No: 1, 2017, pp. 26-27.

101 Joseph A. Schumpeter, **Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process**, New York and London, McGraw-Hill Book Company, 1923, pp. 72-87.

lıplarının yol açtığını ifade etmektedir[102]. Yani iktisadi büyüme bir anlamda girişimcilik faaliyetlerinin bir ürünüdür. Hükümetler ise Schumpeter tarafından girişimcinin bir alternatifi olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, ekonomik ve politik aktörlerin belirgin ilişkisini açıklamaktan kaçınan Schumpeter, hükümetin iktisadi büyümedeki rolünü özel olarak değil de daha genel bir çerçevede, iktisat sosyolojisi içerisinde, ekonomi ile ilişkili kurumlar olarak ele almıştır[103]. Bu çerçeveden bakıldığında, girişimciliğin gelişmesine ilişkin hükümet politikaları iktisadi büyüme açısından önem arz etmektedir. Girişimcilerin faaliyet gösterdikleri ekonomilerde özellikle girişimin başlangıç aşamasında kolaylıkla finansman sağlayabilecekleri kurumların varlığı da iktisadi büyüme açısından mühimdir.

1.2.5. Keynesyen Büyüme Teorisi

Klasik görüşe göre iktisadi büyüme arz yönlü açıklanmakta olup ekonomi her zaman tam istihdam düzeyinde dengededir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1929'da ortaya çıkan Büyük Buhran klasik görüşün geçerliliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Büyük Buhran sonrası ortaya çıkan "Keynesyen Ekonomi" 1960'lara kadar pek çok devletin ekonomik yapısında egemen olmuştur[104]. John M. Keynes'in ortaya attığı ekonomik görüşler temelde klasik iktisadın bir eleştirisidir.

John M. Keynes'in yazdığı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (The General Theory of Employment, Interest and Money)" adlı çalışmasında üç önemli görüş öne çıkmaktadır. İlk olarak, klasiklerin ekonomik sistemin kendiliğinden tam istihdam dengesine geleceği görüşüne karşı çıkan Keynes, tam istihdam halinin arızi bir durum olduğunu, ekonominin eksik istihdamda işlediğini belirterek sadece takas ekonomisinin kendiliğinden tam istihdam dengesine ulaşabileceğini, para ekonomisinde bunun gerçekleşemeyeceğini iddia etmiştir[105]. Tam istihdamla ilişkilendirilen efektif talep, tüketim eğilimi ile güdülenmiş yatırımların belirli bir ilişki içerisinde

---

102 Joseph A. Schumpeter, "The Creative Response in Economic History", **The Journal of Economic History**, Vol: 7, No: 2, 1947, p. 150.

103 Calestous Juma, "Complexity, Innovation, and Development: Schumpeter Revisited", **Policy and Complex Systems**, Vol: 1, No: 1, 2014, p. 19.

104 Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, 8. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005, s. 33.

105 Alessandro Vercelli, "Keynes, Schumpeter, Marks and Structural Instability of Capitalism", **Papers in Political Economy**, No: 10/11, 1985, p. 282.

olmaları durumunda gerçekleşen özel bir durumdur[106]. İkinci olarak, Keynes'e göre, istihdam artışını tam istihdama erişilmeden engelleyen ve işsizlik sorununu ortaya çıkaran husus toplam talepteki yetersizliktir. Buradan hareketle Keynes'in son önemli görüşü işsizlik sorununun ne şekilde giderileceğiyle alakalıdır[107]. Bu noktada Keynes, toplam talebin artırılması yoluyla işsizlik sorunun giderileceğini, bunun da en etkili yolunun devlet harcamalarının artırılması olduğunu, devlet müdahalesi olmadan tam istihdama ulaşmanın mümkün olmadığını, toplam talebi oluşturan tüketim ve yatırım harcamaları arasındaki optimal dengenin ancak devletin ekonomiye müdahaleci politikaları ile sağlanacağını belirtmiştir[108]. Özetle, Keynes'e göre iktisadi büyümenin asıl belirleyicisi toplam talep olup özellikle devlet harcamalarının (kalkınma, imar yatırımları vb.) artırılmasıyla ortaya çıkacak toplam talep artışı işsizliği azaltacak, reel milli geliri artırmak suretiyle iktisadi büyüme gerçekleşecektir.

Keynes'e göre toplam talep tüketim ve yatırım harcamalarından oluşmaktadır. Ayrıca ekonomide, yapılan tasarruflar finansal aracılar tarafından tamamen yatırımcılara aktarılacağından, kısa dönemde tasarruflar yatırımlara eşit olmaktadır. Herhangi bir gelir-istihdam seviyesinde dengeye ulaşmanın temel koşulu yapılan tasarruf kadar yatırım yapılmasıdır. Ayrıca Keynes, otonom yatırımlardaki bir artışın milli geliri çarpan katsayısının büyüklüğü kadar artıracağını belirtmiştir. Çarpan katsayısı, otonom yatırımlardaki artışın istihdam ve reel geliri ne kadar artıracağını göstermektedir[109]. Keynes'in bu analizi kısa dönemi açıklamaktadır. Bu nedenle statiktir. Uzun dönemde ise ekonomide tasarruf yapıldıkça ve bu tasarruflar yatırımlara dönüştükçe artan yatırımlar sermaye stokunu da artıracaktır. Hâlbuki Keynes sermaye stokunu veri almıştır. Yatırımların kapasite artırıcı etkisini analiz etmemiştir[110]. Bunun yanı sıra, uzun dönem dengesine önem vermeyen Keynes, modelinde ne teknolojinin ne de nitelikli beşeri sermayenin iktisadi büyü-

106 John Maynard Keynes, **The General Theory of Employment, Interest and Money**, London, Macmillan and Co., Limited, 1936, s. 28.

107 Tunca, **a.g.e.**, s. 53.

108 Savaş, **Politik İktisat**, s. 191.

109 Sabri Ülgener, **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, 7. bs., İstanbul, Der Yayınevi, 1991, s. 310.

110 Berber, **a.g.e.**, s. 105-107.

medeki katkısından bahsetmiştir. Teknoloji ve emeği veri kabul edip anlık konjonktürel dalgalanmalarda eksik istihdamdan tam istihdamda dengeye ulaşılacağını analiz etmiştir[111].

Özetle, Keynes, zamanın koşullarına göre klasik iktisadi görüşten farklı, yeni bir iktisadi düşünce sistemini oturtmaya çalışmıştır[112]. Bir ekonominin durgunluktan nasıl kurtulup, büyümeyi tetikleyen kaynakların ne şekilde ivme kazandıracağı konusuna ağırlık vermiş, ancak büyüme sürecindeki bir ekonominin karşılaştığı sorunlara ve sürece etki eden faktörlere detaylı bir şekilde girmemiş olması nedeniyle model şekil olarak eksik kalmış ve bu hususlar modeli statik bir hale getirmiştir[113]. Ayrıca, Keynes'in modelinde dinamik bir süreç olan enflasyonu tam açıklayamaması, makroekonomik analizlerin mikroekonomik temellerinin yetersiz olması ve sadece gelişmiş ülkeleri kullanması, az gelişmiş ülkelerin büyüme sürecini dikkate almaması birer önemli eksiklik olarak görülmektedir. Bu bağlamda Keynesyen Büyüme Modeli, gelişmiş batılı ülkelere özgü, toplam talep yetersizliğine bağlı işsizliği açıklamaktadır. İşsizliğin yüksek oranlarda seyrettiği ve milli gelirin çok düşük olduğu az gelişmiş ülkelerdeki sorunları ve bunların giderilme yollarını bu modelle açıklamak mümkün değildir[114]. Tüm bu hususlara rağmen, Keynes'in klasik iktisat kuramının ortaya koyduğu bazı varsayımların yeniden sorgulanmaya başlanmasına ve iktisadi büyüme konusunda yeni yaklaşımların ortaya atılmasına öncü olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

1.2.5.1. Harrod-Domar Modeli

1929 yılında yaşanan Büyük Buhran sonrası ortaya çıkan Keynesyen teori iktisadi durgunluğun aşılması ve makroekonomik büyümenin yeniden sağlanması için devletin piyasaya para ve maliye politikalarıyla müdahil olması gerektiği hususunu ortaya atmıştır. Keynes'in başlatmış olduğu bu teoriye ilişkin çalışmalar daha sonra Roy Forbes Harrod ve Evsey Domar

111 Hasan Gürak, **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2006, s. 86.

112 Erdoğan Alkin, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987, s. 70.

113 Yalçın Acar, İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri, 5. bs., Bursa, Dora Yayınları, 2008, s. 81.

114 Kazgan, **a.g.e.**, s. 235-236.

tarafından devam ettirilmiştir[115]. İlk olarak Harrod, Keynes'in Genel Teorisi'ni ortaya koyduğu yatırım harcamalarının kapasite artırıcı etkisine değinmeyen statik analizi eleştirerek genel denge için uzun dönemli dinamik bir analizin yapılması gerektiğini belirtmiştir[116]. Harrod'un 1939 yılında yaptığı bağımsız çalışmaların yanı sıra Domar'ın da 7 yıl sonra konuya ilişkin çalışmalar yapması sonucunda her iki iktisatçının da benzer varsayımlarla benzer sonuçlara ulaşması ve teorilerinin birlikte değerlendirilmesi nedeniyle büyüme modelleri Harrod-Domar Büyüme Modeli olarak anılmıştır[117]. Özü itibarıyla Keynesyen modelin tamamlayıcısı olan Harrod-Domar Büyüme Modeli Keynes tarafından sunulan iktisadi büyümeye ilişkin kısa dönemli statik analizi uzun dönemli dinamik bir hale getirmiştir. Keynesyen modelde toplam talebe, özellikle potansiyel olarak değişken yatırım bileşenine odaklanılmış iken Harrod-Domar Büyüme Modelinde ise yatırımların ekonominin talep tarafını etkilediği gibi arz tarafını da etkilediği belirtilmiştir[118]. Talep yaratan yatırımlar aynı zamanda üretim ve çıktı kapasitesine yapılan birer ilave olduğundan dolayı üretim imkânlarını da artırmaktadır.

Harrod-Domar Büyüme Modeli modern iktisadi büyüme teorilerinin temelini oluşturmaktadır. Ülkemiz dâhil pek çok gelişmekte olan ülkede yapılan ulusal kalkınma planları büyük ölçüde Harrod-Domar Büyüme Modeli'ne dayanmaktadır.

1.2.5.1.1. Harrod Modeli

Keynes'in İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi adlı kitabında yatırım harcamalarının kapasite artışı etkisini dikkate almayan bir değerlendirme yapması ilk olarak Harrod tarafından eleştirilmiştir. Harrod, modelinde dinamik bir ekonomide toplam arz ve talep arasındaki eşitlik için gerekli olan koşullara odaklanmıştır. Harrod Modeli'nin temel varsayımları şunlardır:

---

115 İncekara ve Tatoğlu, **a.g.e.**, s. 23.

116 R. F. Harrod, "Mr. Keynes and Traditional Theory", **Econometrica**, Vol: 5, No: 1, 1937, p. 86.

117 Gianni Vaggi, Peter Groenewegen, **A Concise History of Economic Thought**, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2003, p. 314.

118 Hendrik Van Den Berg, "Growth Theory After Keynes, Part I: The Unfortunate Suppression of The Harrod-Domar Model", **Journal of Philosophical Economics**, Vol: 7, No: 1, 2013, p. 8.

- Fiyatlar sabittir. Harrod, modelinde fiyat değişimleri ile ilgili herhangi bir hususa değinmemiştir.
- Faiz oranları dışsaldır ve sabittir.
- Marjinal tasarruf oranı "s" veridir.
- Bir birim gelir elde etmek için gerekli sermaye miktarı, "C" (hızlandıran) teknolojiye ve çıktının artışın sağlayacak olan ürünlerin niteliğine bağlıdır.
- İşgücü "L" ekonominin diğer tüm bileşenlerinden bağımsız olarak gelişir.
- Sermaye stokunun değeri azalmaz ve teknolojik süreç yansızdır (etkisizdir) [119].

Söz konusu varsayımlardan hareketle Harrod'un amacı gelişmiş bir ekonomide tam istihdamda istikrarlı bir iktisadi büyüme için gerekli koşulları ortaya koymaktır. Bu noktada Harrod bazı önermeler ortaya atmıştır. Kendisinin belitsel önerme (kanıta ihtiyaç duymayan, doğruluğu kabul edilen önerme) olarak adlandırdığı önermeler şunlardır:

- Toplumun gelir seviyesi tasarruf arzlarının en önemli belirleyicisidir.
- Gelir artış oranı toplumun tasarruf talebinin önemli bir belirleyicisidir.
- Talep arza eşittir[120].

Harrod tasarrufların (S) milli gelirin (Y) basit oransal bir fonksiyonu olduğunu ifade etmektedir. Gelirin ne kadarının tasarruf edileceğini belirleyen marjinal tasarruf eğilimidir (s). Ayrıca planlanan tasarrufların gerçekleşen tasarruflara eşit olacağı varsayılmaktadır.

$$S = s.Y \quad \text{ve} \quad S_p = S_f \tag{1.7}$$

Diğer yandan planlanan yatırımlar (I_p) her zaman fiili yatırımlara (I_a) eşit olmayabilir. Fiili yatırım planlanan yatırımdan büyükse arz fazlası, tersi durumda ise talep fazlası ortaya çıkacaktır. Harrod planlanan yatırım mik-

119 Marin Mushani, **Main Stream Growth Economists And Capital Theorists A Survey**, Montreal, McGill-Queen's University Press, 2014, p. 43-44.

120 R. F. Harrod, "An Essay in Dynamic Theory", **The Economic Journal**, Vol: 49, No: 193, 1939, p. 14.

tarının bir sermaye-çıktı oranı (g) ile belirlendiğini ifade etmektedir. Hızlandıran katsayısı olarak adalndırılan bu katsayı birim gelir düzeyi artışı için ihtiyaç duyulan sermaye artışını ifade etmektedir[121]. Planlanan yatırım aşağıdaki şekilde formüle edilebilir:

$$I_p = g(Y_t - Y_{t-1}) \quad (1.8)$$

Harrod geliştirdiği modele üç farklı büyüme hızı tanımlamıştır. Bunlar; gerekli büyüme hızı (G_w), fiili büyüme hızı (G) ve doğal büyüme (G_n) hızıdır[122]. Bir ekonomide tam kapasite kullanımını temin eden büyüme hızı gerekli büyüme hızı olarak adlandırılmaktadır. Gerekli büyüme hızının altında veya üzerinde bir büyüme gerçekleştiğinde ekonomik istikrardan, daha doğru bir deyişe istikrarlı bir iktisadi büyüme sürecinden uzaklaşılmaktadır[123]. Fiili büyüme hızı ise belirli bir dönem sonunda gerçekleşen reel büyüme hızıdır. Fiili büyüme hızı marjinal tasarruf eğiliminin (s) hızlandıran katsayısına (g) bölünmesi ile bulunur. Son olarak, doğal büyüme hızı ise nüfus artışı ve teknolojik gelişmelerin imkân verdiği büyüme hızı olarak tanımlanmıştır. Gerekli büyüme hızının doğal büyüme hızı ile direkt ilişkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, fiili büyüme hızının uzun dönemde doğal büyüme hızını aşması olanaksızdır[124]. Mesela herhangi bir durgunluk sonrasında kısa dönemde fiili büyüme hızı doğal büyüme hızından büyük olsa da uzun dönemde nüfus ve teknoloji imkân vermedikçe bunun sürdürülmesi mümkün değildir.

Harrod'a göre gerekli büyüme hızı ile fiili büyüme hızı arasında fark olması ekonomide birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Fiili büyüme hızının gerekli büyüme hızından büyük olması enflasyona yol açarken, bu durumun tersi ekonomide durgunluğa sebebiyet vermektedir. Ekonomi ancak bunların eşit olduğu durumda dengede kalmaktadır. Söz konusu sorun Harrod

---

121 Sami Taban, İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller, 2. bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2011, s. 66.

122 Mauro Boianovsky, "Beyond Capital Fundamentalism: Harrod, Domar and The History of Development Economics", **Cambridge Journal of Economics**, Vol: 2, No: 42, 2017, p. 480.

123 Orhan Morgil, "Harrod-Domar Modelinde Tam kapasite Kullanımının ve Tam İstihdamın Sağlanması", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C: 6, S: 1-2, 1988, s. 121.

124 R. F. Harrod, **Towards A Dynamic Economics**, London, Macmillan Co&Ltd, 1948, p. 87.

tarafından "Bıçak Sırtı" sorunu olarak tanımlanmıştır. Bir ekonominin hızla genişleyen ve daralan süreçlere girmemesi ve dengede olması için gerekli büyüme hızı ile fiili büyüme hızının eşit olması ve bu eşitliğin bozulmaması gerekmektedir.

1.2.5.1.2. Domar Modeli

Gerek Harrod gerekse Domar yapmış oldukları analizlerde mevcut yatırımların yol açtığı kapasite artışlarının tümünün kullanılması için yatırım veya gelir düzeyinde hangi oranda artış olması gerektiğini araştırmışlardır. Çünkü ikisi de ekonominin bu artış oranının kararlı olması durumunda dengede kalacağını ve belirli bir büyüme hızının yakalanabileceğini belirtmiştir. Harrod, ekonominin söz konusu hızdan sapması durumunda meydan gelen olayları, gelirde meydana gelmesi olası konjonktürel dalgalanmaları incelerken Domar sadece mevcut yatırımların yol açtığı kapasite artışlarının tümünün kullanılması için gerekli olan yatırım veya gelir düzeyi artışını hesaplamıştır[125]. İktisadi büyümenin dengede olma koşulunu yatırımların kapasite artırıcı etkisi ve gelir artırıcı etkisinin birbirlerine eşit olması durumuna bağlayan Domar dengeli bir büyüme için yatırımların kapasite artışı ve gelir artışının hangi oranda olması gerektiğini analiz etmiştir. Domar Modeli'nin temel varsayımları aşağıdaki gibidir:

- Ekonomide devlet harcaması bulunmamaktadır.
- Ekonomi dışa kapalı durumdadır. Domar uluslararası ticaretin iktisadi büyüme üzerinde etkisinin olmadığı varsayımıyla özel sektör yatırımlarının kapasite artırıcı etkisine yoğunlaşmıştır.
- Üretimdeki artış aynı anda yatırım harcamalarını, yatırım harcamalarındaki artış ise aynı anda geliri artırmaktadır. Bu sebep sonuç ilişkisinde gecikme yoktur. Ekonomi tam istihdamdadır[126].

Domar, modelinde temel iki kavramdan bahsetmektedir. Bunlar tasarruf eğilimi (α) ve sermayenin potansiyel sosyal verimliliğidir (σ). Tasarruf eğilimi gelirin ne kadarının tasarruf edildiğini ifade eden orandır ve ortalama tasarruf eğiliminin marjinal tasarruf eğilimin eşit olduğu varsayılmıştır.

$$\alpha = S/Y = \Delta S/\Delta Y \qquad (1.9)$$

125 Hiç, **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, s. 72.
126 Taban, **a.g.e.**, s. 73.

Sermayenin potansiyel sosyal verimliliği ise yatırımların ekonomide meyanda getirdikleri gelir artışı olarak ifade edilmiş olup sermayenin ortalama verimliliği ile sermayenin marjinal verimliliğinin eşit olduğu kabul edilmiştir.

$$\sigma = Y/K = \Delta Y/\Delta K \qquad (1.10)$$

Domar'a göre sermayenin potansiyel sosyal verimliliği aşağıdaki karakteristiklere sahiptir:

- Sermayenin potansiyel sosyal verimliliğinin kullanılması diğer üretim faktörlerinin ve teknolojinin sabit kalacağı anlamına gelmemektedir. Aksine oranın büyüklüğü teknolojik gelişmelere büyük ölçüde bağlıdır.
- Sermayenin potansiyel sosyal verimliliği potansiyel kapasitenin artışı ile ilgilidir. Bu potansiyelin gelir artışına sebebiyet verip vermeyeceği parasal harcamaların karakteristiğine göre değişiklik gösterebilir.
- Sermayenin potansiyel sosyal verimliliği yatırımlardan beklenen getiri oranı ile değil, tüm toplumun üretim kapasitesinin artışı ile ilgilidir. Bu nedenle sermayenin potansiyel sosyal verimliliği direkt olarak gelir dağılımdaki değişimlerden etkilenmez[127].

Domar'a göre belirli bir dönemde yapılan net yatırım (I) sermaye stokundaki değişime (ΔK) eşit olup sermaye stokundaki değişim kadar bir yatırım sermayenin potansiyel sosyal verimliliği kadar bir verimliliğe sahiptir. Buradan hareketle ekonominin üretim kapasitesindeki değişim (ΔY) aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\Delta Y = I \,.\sigma \qquad (1.11)$$

Yukarıda bahsedilen yatırımın kapasite artışı etkisinin yanı sıra bir de yatırımın gelir artırıcı etkisi mevcuttur. İki dönem arasındaki yatırımlarda meydana gelen değişim, (ΔI) marjinal tasarruf eğilimin tersi ile çarpılması sonucu ortaya çıkan miktar kadar gelir artışına sebebiyet vermektedir.

$$\Delta Y = \Delta I.1/\alpha \qquad (1.12)$$

Domar, modelinde ekonomide dengenin gelir ve kapasite artışının eşit

127 Evsey D. Domar, "Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment" **Econometrica**, Vol: 14, No: 2, 1946, p. 140.

olması durumunda gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Buradan hareketle denge koşulu için 1.11 ve 1.12'deki denklemler birbirlerine eşitlenmelidir.

$$\Delta I.1/\alpha = I .\sigma \quad (1.13)$$

Daha anlaşılır hale getirmek için denklemin her iki tarafı ile çarpılıp I'ya bölünürse aşağıdaki eşitlik elde edilmektedir:

$$\Delta I/I = \alpha .\sigma \quad (1.14)$$

Domar, tam istihdam denge koşulunun ancak yatırımlardaki dönemsel değişim oranının sermayenin potansiyel sosyal verimliliği ile marjinal tasarruf eğiliminin çarpımına eşit olduğu durumda gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Görüldüğü üzere yatırımların denklemin iki tarafında çifte etkisi mevcuttur. Yatırımlar, denklemin sol tarafında çarpan etkisi ile gelir yaratırken denklemin sağ tarafında üretken kapasiteyi artırmaktadır (σ etkisi)[128]. Domar Modeli'nde eşitliğin sağlanamaması durumunda dengeli büyüme sürecinden uzaklaşılıp istikrarsız bir büyüme sürecine girilmektedir. Bir ekonomide yatırımlardaki artış oranı tam istihdam denge düzeyi için gerekli olan büyüme oranından küçük olursa ekonomide durgunluk gözlemlenecektir. Tersi durumda ise ekonomi enflasyonist sürece girecektir.

1.2.6. W. W. Rostow'un Büyüme Teorisi (İktisadi Gelişmenin Aşamaları)

İnsanlar, yüzyıllardan bu yana var olmakla birlikte, kısıtlı olan ömürleri nedeniyle Dünya'ya yön veren iktisadi gelişmeleri gözlemleyememektedir. Dünya tarihindeki (özellikle son 500 yıldaki) iktisadi gelişmeler toplumun iktisadi ve sosyal hayatını değiştirmiştir. Dolayısıyla iktisadi büyümeyi ve dinamiklerini de tarihsel bir süreç içerisinde ele alıp incelemek gerekmektedir[129]. İktisadi gelişmeyi tarihsel bir yaklaşımla açıklamaya çalışan görüşler arasında W. W. Rostow Modeli önemli bir yere sahiptir. ABD'li iktisatçı Rostow iktisadi büyüme hususundaki fikirlerini tarihsel süreç içerisinde ele almıştır. 18. yüzyıldan itibaren birçok ülkenin iktisadi ve sosyal göstergelerini analiz eden Rostow tarihsel süreç içerisinde iktisadi büyüme ile ilgili

128 Evsey D. Domar, "Expansion and Employment", **The American Economic Review**, Vol: 37, No: 1, 1947, p. 39.

129 E. Wayne Nafziger, **Economic Development**, 4th ed., New York, Cambridge University Press, 2006, p. 128.

ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymuştur. Yapmış olduğu çalışmalarda Rostow, batı ülkelerinin yaşadıkları deneyimlere bakarken sanayileşmiş ülkenin gelişmişlik düzeyine ulaşmak için, belli aşamalardan geçeceğini ileri sürmüştür. Bu aşamalar sırasıyla şöyledir:

- Geleneksel Toplum Aşaması,
- Kalkışa Hazırlık Aşaması,
- Kalkış Aşaması,
- Olgunluk Aşaması,
- Kitle Tüketim Aşaması[130]

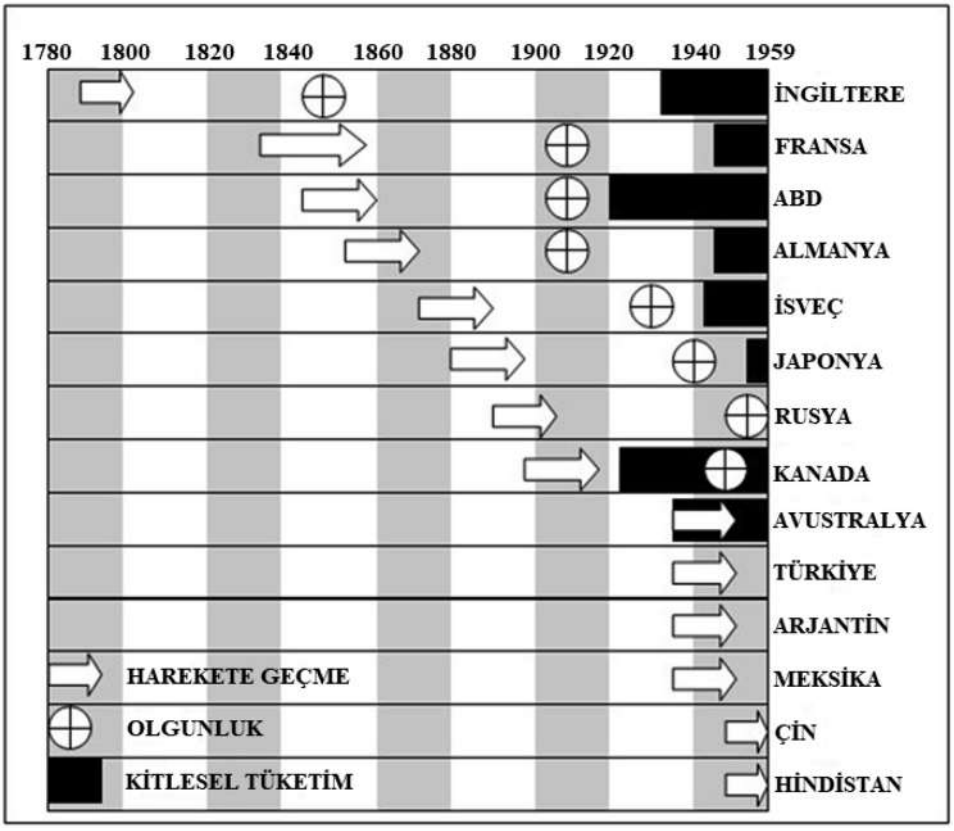

Şekil 1.4.: Rostow'a Göre Ülkeler Bazında İktisadi Gelişmenin Aşamaları

Kaynak: Rostow, **a.g.e.**, s. 12.

130 W. W. Rostow, **The Stages Of Economic Growth A Non Communist Manifesto**, 7th ed., Cambridge University Press, 1962, pp. 4-11.

Rostow'un iktisadi büyüme aşamaları kuramı sadece günümüz az gelişmiş toplumların değil, her toplumun tarihsel süreç içinde göstereceği gelişmeyi açıklama amacı taşımaktadır.

Geleneksel toplum aşamasında ülkelerde tarımın ağırlığı çok büyüktür. Üretim tekniği ilkeldir. Üretim doğa şartlarına bağımlı olduğundan dönemsel büyük dalgalanmalar yaşamaktadır. Toplumda ekonomik, siyasi ve hukuki kurumlar gelişmemiştir. Orta Çağ Avrupa ülkelerinin durumu bu aşamaya örnektir. Kalkışa hazırlık dönemi ise büyüme ve kalkınma için ülkelerin hazırlık yaptığı dönemdir. Kalkışa hazırlık aşamasındaki bir ülkede bir yandan tarım sektöründe yeni üretim tekniklerinin kullanılması sonucunda artı değer oluşurken diğer yandan gelişmiş ülkelerin de örnek alınmasıyla pozitif farkındalık oluşmakta, eğitim seviyesi yükselmekte, teknik yenilikler artmakta ve bankalar gibi iktisadi büyümeyi temin edecek yeni kurumlar oluşturulmaktadır[131]. Bu aşamada geleneksel tarım sektörü devam etmekle birlikte sanayi ve hizmet sektörleri de oluşmaya başlamaktadır.

Yaklaşık 20 - 30 yıl süren kalkış dönemi kalkışa hazırlık evresinde yaşanan ilerlemelerin süreklilik kazandığı dönemdir. Toplum artık iktisadi büyümeyi normal ve kalıcı bir olgu olarak görmektedir. Rostow, bu aşamada üç temel koşulun gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmektedir:

- Yatırımlar milli gelir seviyesinin asgari %5-%10'una çıkmalıdır.
- Yüksek hızda gelişen bir ya da birkaç imalat sektörü ortaya çıkmalıdır.
- Sektördeki gelişme eğilimlerine uygun ve kalkışın ekonomik girişimlerin dışında yaratacağı dışsal tasarrufları etkin bir biçimde kullanacak ve gelişmeye süreklilik kazandıracak ekonomik, siyasal, sosyal ve kurumsal bir yapı kurulmalıdır[132].

Burada şunu belirtmek gerekir ki görüldüğü üzere, ülkelerde oluşan tasarrufların sağlıklı bir şekilde yatırımlara dönüşmesini temin edecek, fon arz edenler ile fon talep edenleri buluşturacak etkin bir finansal sistemin varlığı yukarıda bahsettiğimiz kalkışa hazırlık ve kalkış evreleri için hayati

131 İlker Parasız, **Büyüme Teorileri**, 3. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2008, s. 80.
132 Taban v.d., **a.g.e.**, s. 37.

öneme sahiptir. Günümüz refah devletlerinin finansal sistemlerinin gelişmişlik düzeyleri ile refah seviyeleri doğru orantılıdır.

Rostow'a göre olgunluk dönemi ise artık toplumun kaynaklarının büyük çoğunluğuna birçok modern teknolojiyi etkin bir şekilde uygulamaya başladığı dönemdir. Bu da yeni endüstrilerin gelişmesini sağlamaktadır. Bu dönemde tarımda çalışan ve kırsalda yaşayan işgücü azalırken, sanayide çalışan ve şehirde yaşayan işgücü artmaktadır[133]. Bu dönemde yeni sektörlerin gelişmesi mevcut bazı sektörlerin gerilemesine yol açmaktadır. Ancak bu durumla birlikte iktisadi büyüme istikrar kazanmaktadır.

Kitle tüketimi döneminde ise toplumlarda dayanıklı tüketim mallarının üretimi artmaktadır. Ağır sanayi sektörleri ve hizmet sektörleri ana sektör haline gelmektedir. Bu aşamaya gelmiş devletler refah devleti olmuşlardır. Bu dönem sonrasında ülkelerin nasıl bir yol izleyeceklerini kestirmek ise Rostow'a göre zordur.

Rostow'un teorisine birçok eleştiri yöneltilmiştir. En önemli eleştiriler ülkelerin hangi aşamada olduklarının belirlenmesinin güç olması ve genelde batı toplumunun kalkınma evrelerini açıklayan teorisinin diğer çoğu toplumun kalkınma süreçlerini açıklamada yetersiz kalmasıdır. Buna rağmen Rostow'un teorisi iktisadi büyüme ve kalkınma konusunda birçok hususun açıklığa kavuşması noktasında literatüre büyük katkılar sunmuştur.

1.2.7. Neo-Klasik Büyüme Teorileri

Neo-Klasik büyüme teorilerinin temeli Robert Solow'un "Ekonomik Büyüme Teorisine Bir Katkı (A Contribution to the Theory of Economic Growth)" adlı çalışması ve Trevor Swan'ın "Ekonomik Büyüme ve Sermaye Birikimi (Economic Growth and Capital Accumulation)" adlı çalışması ile atılmıştır. Neo-Klasik Büyüme Modeli N. Gregory Mankiw, David Romer ve David N. Weil tarafından 1992 yılında yayınlanan "Ekonomik Büyümeye Ampirik Bir Katkı (A Contribution To The Empirics Of Economic Growth)" adlı çalışmayla birlikte, beşeri sermaye unsuru eklenmek suretiyle, genişletilerek incelenmiştir. Bunun yanı sıra, Neo-Klasik model, Frank Ramsey'in tasarruf oranını değişken olarak kabul eden çalışmalarının David Cass ve Tjalling Koopmans tarafından devam ettirilmesi sonucu ortaya

133 Rostow, **a.g.e.**, s. 9.

çıkan Ramsey-Cass-Koopmans Modeli ile birlikte revize edilmiştir. Solow Modeli'nin dışsal olarak ele aldığı tasarruf oranı Ramsey-Cass-Koopmans Modeli'nde içselleştirilmiştir.

1.2.7.1. Solow Modeli

Harrod-Domar Modeli'nin en iyi bilinen özelliği uzun dönemde iktisadi sistemin bıçak sırtında dengede olmasıdır. İktisadi sistem doğal büyüme oranından saptığı takdirde, dengeleyici güç olmayacağından, işsizlik veya enflasyonda artış gözlemlenmektedir. Emek ve sermayenin sabit birleşimi, diğer bir deyişle emek ile sermaye arasında ikame imkanının olmaması varsayımı söz konusu modelin temel eleştiri noktası olmuştur. Bu eleştiri çerçevesinde faktör ikamelerinin mümkün olduğu ve varsayımlardaki tüm kısıtların kaldırıldığı alternatif bir model oluşturulmuştur[134]. Bu model genellikle "Neo-Klasik" model olarak adlandırılmaktadır.

Neo-Klasik Büyüme Modeli, bir ekonomide sermaye stokundaki büyüme, işgücündeki büyüme ve teknolojideki gelişmenin birbirleri ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduklarını ve bir ülkenin iktisadi büyümesini nasıl etkilediklerini göstermek amacıyla ortaya atılmıştır. Neo-Klasik modele en büyük katkı Robert Solow ve Trevor Swan tarafından birbirinden ayrı olarak yürütülen çalışmalarla yapılmış ve model ağırlıklı olarak "Solow Modeli" olarak anılmıştır. Solow'a göre Harrod-Domar Modeli'nin temel özelliği genel kısa dönem araçlarla uzun dönem problemleri çözmeye çalışmasıdır. Solow Modeli, uzun dönemde Harrod ve Domar'ın çarpan, hızlandıran ve sermaye katsayısı kavramları yerine analizde emek-sermaye oranı üzerinde yoğunlaşmakta olup emek ve sermayenin uzun dönemli büyümede sabit birleşimi haricinde Harrod-Domar'ın tüm varsayımlarını kabul etmektedir[135]. Ayrıca söz konusu model, mevcut varsayımları altında, gerekli büyüme hızı ile doğal büyüme oranı arasındaki ilişkiyi sistematize etmesiyle Harrod-Domar Modeli'nden ayrılmaktadır[136].

Neo-Klasik görüşe göre her ülke birbirinden çok farklı iki büyüme tec-

134 Ryuzo Sato, "The Harrod-Domar Model vs the Neo-Classical Growth Model", **The Economic Journal**, 1964, Vol: 74, No: 294, p. 380.

135 Robert M. Solow, "A Contrubution To The Economic Growth", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol: 70, No:1, 1956, pp. 65-66.

136 T. Swan, "Economic Growth and Capital Accumulation", **The Economic Record**, Vol: 32, No: 2, 1956, p. 342.

rübesinden birini yaşamaktadır. Bunlardan ilki geçici bir fiziksel sermaye birikimi deneyimi, ikincisi durağan hal altındaki üretim deneyimidir[137]. Büyümenin ilk deneyiminde ekonomik genişleme, sermaye artışı işgücünün büyümesinden daha fazla olursa mümkün olabilmektedir. Sermaye artınca işçi başına verimlilik artar, dolayısıyla işçinin verimliliği artar. Bahsedilen bu süreçte net sermayenin daha fazla genişlemesine imkân kalmaması durumunda ise "Durağan Hal" adı verilen ikinci deneyim başlar. Durağan halden çıkabilmenin tek yolu ise teknolojik yeniliktir. Teknolojik yeniliklerle mevcut üretim teknolojisinin değiştirilmesi ve iyileştirilmesi sonucu durağan halden çıkılabilmektedir.

Solow Modeli'nin temel varsayımlarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- Piyasa mekanizması sağlıklı bir şekilde işlemekte olup ekonomi tam istihdam seviyesindedir. Devletin ekonomide payı yoktur ve ekonomi dışa kapalıdır.
- Ekonomide tek bir malın üretilip tüketildiği, bunun da ülkenin GSYH'sini oluşturduğu varsayılmaktadır.
- Tasarrufların yatırımlara eşit olduğu varsayıldığından modelde ayrı bir yatırım fonksiyonu yoktur.
- Emek modelde veri olarak ele alınmış olup sabit bir hızla artmaktadır. Teknolojik gelişme dışsaldır ve hızı sabittir.
- Emek ve sermaye için azalan verimler yasası geçerlidir ve üretimde ölçeğe göre sabit getirinin olduğu varsayılmıştır.
- Nüfus ekonomik faktörlerden bağımsız olarak artmaktadır.
- İşgücü miktarı, nüfusun yaklaşık sabit bir oranıdır.
- İşgücü ve sermaye birbirine ikame edilebilir[138].

Basit Solow Modeli iki temel eşitlik üzerine inşa edilmiştir. İlk eşitlik üretim fonksiyonu, ikinci eşitlik ise sermaye birikimi eşitliğidir. Solow Modeli'nin üretim fonksiyonu Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonudur.

---

137 Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Ankara, Efil Yayınevi, 2010, s. 111.

138 Taban v.d., **a.g.e.**, s. 109.

$$Y = F(K,L) = K^{\alpha} . L^{1-\alpha} \quad (1.15)$$

1.15'teki eşitliğe göre milli gelir (Y) sermaye (K) ve emeğin (L) fonksiyonudur. Eşitlikte K'nın üssü olan α, 0 ile 1 arasında bir değer olup ölçeğe göre sabit getiri varsayımı yapılmaktadır. Yani girdi ne kadar artarsa çıktı da o kadar artacaktır[139]. Söz konusu üretim fonksiyonunun her iki tarafı emek miktarına bölünürse birim işgücü başına çıktı (y) tanımlanmaktadır.

$$Y = F(K,L) \rightarrow Y/L = F(K/L.L/L) \rightarrow y = f(k) \rightarrow y = k^{\alpha} \quad (1.16)$$

1.16'ya göre işçi başına çıktı işçi başına sermayenin (k) fonksiyonu olmaktadır.

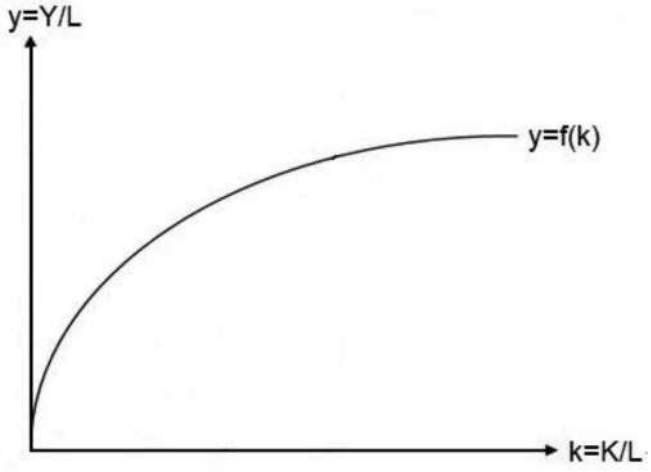

Grafik 1.4.: Neo-Klasik Üretim Fonksiyonu

Kaynak: David Romer, **Advanced Macroeconomics**, New York, McGraw-Hill, 1996, p. 10.

Klasik sermaye/emek değişim teorisi sermaye yoğun üretim tekniklerinin ortaya çıkışını tarihsel bir süreçte ele alırken Neo-Klasik teori söz konusu üretim tekniklerinin çoktan icat edilmiş olduğunu ve her an kullanılabileceğini varsaymaktadır[140]. Ancak azalan verimler kanunu geçerli olacağından, üretime eklenen her bir birim sermaye emeğin üretkenliğini daha az artıracak, üretim fonksiyonu da azalan bir fonksiyon olacaktır. Modelin ikinci temel denklemi ise sermaye birikiminin nasıl elde edildiğine ilişkin eşitliktir.

139 Charles I. Jones, **Introduction To Economic Growth**, New York, W. W. Northon & Company, 1998, p. 20.

140 Duncan K. Foley, Thomas R. Michl, **Büyüme ve Bölüşüm**, Çev. Benan Eres, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2015, s. 158.

$$\dot{K} = sY - dK \quad (1.17)$$

1.17'deki eşitliğe göre sermaye stokundaki değişim, ($\dot{K}$) brüt yatırım miktarının (sY) üretimde meydana gelen aşınma/yıpranmalardan (dK) farkına eşittir[141]. Söz konusu denklem işçi başına sermaye olarak aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$\dot{k} = sy - (n+d)k \quad (1.18)$$

1.18'deki eşitliğe göre işçi başına sermayedeki değişim ($\dot{k}$), işçi başına yatırımın (sy) nüfus artış hızı (n) ile aşınma/yıpranma oranının (d) toplamının sermaye işgücü oranı (k) ile çarpımının farkına eşittir.

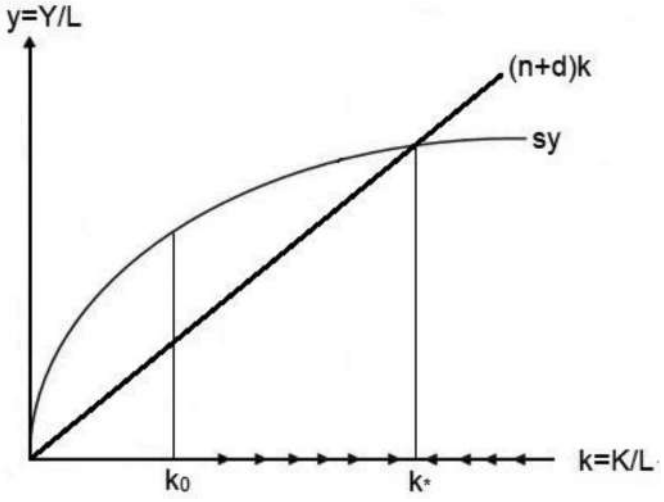

Grafik 1.5.: Temel Solow Diyagramı

Kaynak: Jones, **a.g.e.**, s. 25.

Grafik 1.5.'te çeşitli sermaye stoku seviyelerinde yatırım ve yıpranmalar belirtilmiştir. Sermaye stoku ne kadar yüksek ise yatırım ve çıktı o kadar yüksek olmaktadır. Bununla birlikte, yıpranma oranı da sermaye stoku ile doğru orantılıdır. Ekonomideki yatırım miktarı yıpranma miktarına eşit ise (iki eğrinin kesişim noktası), yatırım ve yıpranma birbirini dengeleyeceğinden dolayı, sermaye stoku değişmeyecektir ($\dot{k} = 0$) Bu düzeye sermayenin durağan düzeyi, diğer bir deyişle durağan durum denilmektedir[142]. Neo-Klasik Büyüme Modeli ekonominin uzun dönemde söz konusu durağan durum-

141 Jones, **a.g.e.**, s. 24.
142 Parasız, **a.g.e**, s. 148.

daki sabit büyüme oranında dengede olacağını öngörmektedir. Sermaye stokunun durağan durum düzeyinin düşük olması veya yüksek olması sonucu değiştirmeyecek, yatırım ve yıpranma oranlarının göreceli olarak değişmesinden dolayı sermaye stoku zamanla durağan seviyeye yaklaşacaktır.

Solow Modeli'ne göre durağan durum seviyesine gelmiş bir ekonomide tasarruf oranlarının (ve dolayısıyla işçi başına sermayenin) artması toplam çıktıyı artırmayacaktır. Dolayısıyla durağan durumdaki ekonomilerin büyüme konusundaki çıkış yolu farklı bir unsur olmalıdır. Solow'a göre iktisadi büyümenin en önemli belirleyicisi teknolojidir[143]. Teknoloji birim işgücü başına düşen çıktıyı artırmaktadır[144]. Diğer bir deyişle teknoloji emeğin verimliliğini artırmaktadır. Toplam çıktıdaki artışın temel modeldeki standart girdiler (emek ve sermaye) ile değil de modelde dışsal olarak kabul edilen teknolojinin sebep olduğu verimlilik artışı ile açıklanabilen kısmı "Solow Artığı" olarak ifade edilmektedir[145]. Solow yapmış olduğu çalışmada ABD'deki 1909-1949 yılları arasındaki iktisadi büyümenin %87,5'lik kısmının teknoloji kaynaklı, geri kalan %12,5'lik kısmının ise sermaye kullanımındaki artıştan kaynaklandığını tespit etmiştir[146]. Görüldüğü üzere iktisadi büyümenin önemli bir kısmı modelde dışsal kabul edilen teknolojinin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Modele teknolojinin () eklenmesiyle üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$Y = F(K,AL) = K^{\alpha} (AL)^{1-\alpha} \tag{1.19}$$

Birim işgücü başına çıktı ise aşağıdaki gibidir:

$$\tilde{y} = Y/AL \text{ ve } \tilde{k} = K/AL \rightarrow \tilde{y} = \tilde{k}^{\alpha} \tag{1.20}$$

Solow Modeli'nde ikinci temel denklem olan işçi başına sermaye birikimi denklemi ise teknolojinin modele dahil edilmesiyle aşağıdaki hali almaktadır:

$$\dot{\tilde{k}} = s\tilde{y} - (n+g+d)\,\tilde{k} \tag{1.21}$$

143 Teknoloji olarak bahsedilen kavram Solow'un çalışmalarında "teknik değişim (technical change)" olarak ele alınmıştır.

144 Robert M. Solow, **Growth Theory: An Expoisition**, New York and Oxford, Oxford University Press, 1970, p. 34.

145 Fabio-Cesare Bagliano, Giuseppe Bertola, **Models for Dynamic Macroeconomics**, New York, Oxford University Press, 2004, 149.

146 Robert M. Solow, "Technical Change and the Aggregate Production Function**", The Review of Economics and Statistics**, Vol: 39, No: 3, 1957, p. 320.

1.21'deki teknoloji eklenmiş sermaye birikimi denklemine göre işçi başına sermayedeki değişim ($\dot{\tilde{k}}$); işçi başına yatırımın ($s\tilde{y}$), nüfus artış hızı (n), teknolojik değişim hızı (g) ve aşınma/yıpranma oranının (d) toplamının işçi başına sermaye teknoloji oranı ($\tilde{k}$) ile çarpımının farkına eşittir. Teknolojik gelişmenin yer aldığı Solow diyagramı Grafik 1.5.'teki teknolojinin yer almadığı temel Solow diyagramından şeklen ve işleyiş olarak farksızdır. Ekonomi, temel modelde uzun dönemde $sy = (n+d)k$ noktasında dengede iken teknolojinin hesaba katıldığı modelde $s\tilde{y} = (n+g+d)\tilde{k}$ noktasında dengede olmaktadır.

Teknolojik gelişmenin dikkate alındığı Solow Modeli'nde birim işgücü başına çıktı artışı uzun dönemde ancak dışsal teknolojik gelişmelerle mümkün olmaktadır. Bununla birlikte, durağan duruma geçiş süreçlerinde ekonomilerin birbirine yakınsadığı gözlemlenmektedir. Sermayenin azalan verimi nedeniyle, eğer ekonomiler faaliyetlerine kendi durağan hallerinin daha aşağısında başlar ise daha hızlı büyümektedirler. Bu nedenle, durağan durum belirleyicilerinin değişmediği varsayımıyla, yoksul ülkeler zengin ülkelerden daha hızlı büyüyecektir[147]. Dolayısıyla tüm ekonomiler birbirine zamanla durağan duruma doğru yakınsayacak, gelişmişlik farkları ortadan kalkacaktır.

Konu finansal sistem üzerinden ele alınırsa, mobilitenin artış gösterdiği günümüz dışa açık ekonomilerinde sermayenin gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru akacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin iki ülke arasında karşılaştırma yapılacak olursa, diğer tüm koşullar sabitken, sermayenin nispeten kıt olduğu (durağan hale henüz gelmemiş) bir ülkede her birim sermaye artışı sermayesi nispeten daha fazla olan diğer ülkeye göre çıktıda daha büyük bir artışa neden olacaktır. Sermayesi bol ülkedeki sermayedarlar daha fazla getiri amacıyla sermayenin nispeten daha kıt olduğu ülkede yatırım fırsatları arayacaklardır. Sermayenin daha kıt olduğu ülkede; yatırım sonrası etkili takip, izleme ve denetim ile yatırımcılara kontrol imkânı sağlayan ve uluslararası fon aktarımında yeterli teknik ve teknolojik alt yapı sunan sorunsuz bir finansal sistem yabancı sermayenin ülkeye akmasını kolaylaştırabilecek ve hızlandırabilecektir. Sonuç olarak birim işgücü başına düşen sermaye artacağı için emeğin verimliliği artacak ve toplam çıktı

147 Robert J. Barro, Xavier Sala-i Martin, "Technological Diffusion, Convergence, and Growth", **Journal of Economic Growth**, Vol: 2, No: 1, 1997, p. 1.

artacaktır[148]. Sermaye sahiplerinin yurtdışı yatırımlarında önlerini görebilmelerini sağlayacak ve ülke içi fon talep edenler ile yurtdışından gelecek sermaye sahiplerini etkin bir şekilde bir araya getirecek başta bankacılık sistemi olmak üzere tüm finansal aracılar, Solow Modeli'ne göre, bir ülkenin büyümesinde pozitif katkı yaratacaktır.

Solow Modeli iktisadi büyüme literatüründe önemli bir yer tutsa da birçok yönden eleştirilmiştir. Eleştirilerin en önemlisi tüm ülkelerin iktisadi büyüme performanslarının uzun dönemde birbirilerine yaklaşacağı düşüncesine yapılmıştır. Bu düşünce Solow Modeli'nde dışsal kabul edilen teknolojinin tüm ülkelerde aynı düzeyde olduğu varsayımıyla ortaya atılmıştır. Ayrıca modele göre tüm ülkeler benzer üretim foksiyonuna sahiptir. Halbuki teknoloji ve üretim fonksiyonu her ülkede aynı değildir. Basit bir örnek vermek gerekirse azgelişmiş ülkelerde hendekler küreklerle kazılırken, gelişmiş ülkelerde buldozerler kullanılmaktadır[149]. Yüzyıllardan bu yana ülkeler arasında süregelen ve giderek artan gelişmişlik farkları söz konusu eleştirinin yerinde olduğunun göstergesidir. Ayrıca yapılan amprik çalışmalar sonucu farklı ülkelerin farklı durağan durumlara sahip olduklarını göstermektedir[150]. Buna ek olarak, Solow Modeli'ne göre sermayenin getirisi nedeniyle gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru kayması gerekmektedir. Ancak bakıldığında geçmişten bu yana az gelişmiş olan ülkelerdeki sermayenin kayda değer bir artış göstermediği, aksine gelişmiş ülkelerin daha fazla sermaye sahibi olduğu bilinmektedir.

1.2.7.2. Mankiw-Romer-Weil Modeli

Solow'un temelini attığı Neo-Klasik Büyüme Modeli her ne kadar ülkeler arasındaki gelir eşitsizliklerinin yakınsama hipotezi ile zamanla kaybolacağını ifade etse de akabinde yapılan ampirik çalışmalar söz konusu hususun gerçekleşmediğini göstermeye başlamıştır. Bu husus, iktisadi büyümeyi dışsal olarak ele alınan tasarruf, nüfus ve teknoloji ile açıklamaya çalışan Solow Modeli'nin zamanla sorgulanmasına neden olmuştur.

---

148 Nurdan Aslan, Oğuzhan Yılmaz, "Finansal Gelişme ve Büyüme İlişkisinin Solow Modeli ile Analizi: Türkiye Üzerine Bir Çalışma", **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 2015, C: 7, S: 12, s. 23.

149 N. Gregory Mankiw, "The Growth of Nations", **Brookings Papers on Economic Activity**, Vol: 26, No: 1, 1995, p. 281.

150 Taban, **a.g.e.**, s. 108.

Gregoy Mankiw, David Romer ve David Weil, 1992 yılında yaptıkları "İktisadi Büyümeye Ampirik Bir Katkı (A Contribution To The Empirics Of Economic Growth)" adlı çalışma ile Solow Modeli'ni güncel verilerle daha fazla ülke için test etmişlerdir. Çalışma sonucunda, tasarruf ve nüfusun, Solow'un öngördüğü gibi, iktisadi büyümeyi etkilediği, hatta test edilen ülkelerinin yarısının kişi başına gelir değişimlerinin tek başına bu iki değişken ile açıklanabildiği görülmüştür. Ancak, söz konusu değişkenlerin etkilerini doğru tahmin etmekle birlikte, modelin büyüklükleri doğru tahmin edemediği, gelirdeki tasarruf ve nüfus artışı etkisinin çok büyük olduğu gözlemlenmiştir. Bunun nedeninin nüfus ve tasarruf ile korelasyon ilişkisi bulunan beşerî sermayenin Solow Modeli'nde dikkate alınmaması olduğu, bu nedenle Solow Model'ine fiziki sermayenin yanı sıra beşerî sermayenin[151] de eklenmesi gerektiği ifade edilmiştir[152]. Solow'un büyüme eşitliğinden türetilen söz konusu çalışmada 98 ülkenin verileri kullanılmış olup kişi başına gelirin yakınsama hızı Solow'un 1970 yılındaki çalışmasıyla tutarlı bir şekilde çok yavaş çıkmıştır[153]. Beşerî sermayenin de Solow Modeline eklenmesiyle birlikte oluşan ve Neo-Klasik Büyüme Model'nin mevcut duruma uyumunu artıran Mankiw-Romer-Weil Modeli genişletilmiş Solow Modeli olarak anılmıştır.

Solow Modeli'ne beşerî sermayenin de eklenmesiyle oluşan MRW Modeli'ne göre toplam üretim ve işçi başına üretim fonksiyonları aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$Y = K^{\alpha}.(AH)^{1-\alpha} \rightarrow y = k^{\alpha}.(Ah)^{1-\alpha} \qquad (1.22)$$

1.22'de Solow Modeli'nden farklı olarak eşitliğe dahil edilen beşerî sermaye stokunu ifade etmektedir. Beşerî sermaye stoku ve birim beşerî sermaye (h) ise aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$H = e^{\psi u}L \rightarrow h = e^{\psi u} \qquad (1.23)$$

e tabanlı üstel fonksiyon olan denklem 1.23'teki u, işgücünün yeni becerileri öğrenmeye harcadığı göreli zamanı ifade etmekte olup modelde sabit

151 Mankiw-Romer-Weil Modeli'nde beşeri sermayenin iktisadi büyümeye olan katkısını hesaplamak için okullaşma oranı kullanılmıştır.

152 Mankiw, Romer, Weil**, a.g.e.**, s. 407-408.

153 Dale W. Jorgenson, **Econometrics Volume 3: Economic Growth in the Information Age**, Cambirdge, The MIT Press, 2002, p. 198.

ve dışsal olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla h'ın miktarı dengeli büyüme yolu boyunca sabittir[154]. ψ ise işgücünün yeni beceriler öğrenmek için harcadığı zamandaki artışın beşeri sermaye stokunu ne kadar artıracağını gösteren katsayıdır.

Solow Modeli'nde ikinci temel denklem olan işçi başına sermaye birikimi denklemine beşerî sermayenin de eklenmesiyle aşağıdaki denklem elde edilmektedir:

$$\dot{\tilde{k}} = s_K\tilde{y} - (n + g + d)\,\tilde{k} \qquad (1.24)$$

MRW Modeli beşerî sermayenin modele dahil edilmiş olması Solow Modeli'nde ele alınan sonuçları değiştirmemektedir. Ekonomi uzun dönemde işçi başına sermayedeki değişiminin 0 olduğu ($\dot{\tilde{k}} = 0$) noktada dengedir. Bununla birlikte, MRW Solow Modeli'nden farklı olarak ülkeler arası gelişmişlik farkını daha net açıklamaktadır. MRW Modeli'ne göre gelişmişlik seviyesi göreceli olarak daha yüksek olan ülkeler bunu yüksek fiziksel sermaye yatırım oranına sahip olmalarına, üretimde beceri kazanmak için daha fazla zaman harcamalarına, teknolojik ilerleme seviyelerinin daha iyi olmasına ve buna karşın daha düşük nüfus artış hızlarına sahip olmalarına borçludurlar[155].

Her ne kadar Solow Modeli'ni daha uyumlu hale getirdiği kabul edilse de MRW Modeli'nin beşeri sermayenin iktisadi büyümedeki alternatif rollerini yeteri kadar açıklayamadığı yönünde görüşler de mevcuttur. MRW Modeli'nde beşeri sermayenin iktisadi büyümeye katkısı hesaplanırken sadece okullaşma oranının dikkate alınması, özellikle tecrübenin ihmal edilmesi modele getirilen önemli bir eleştiridir[156]. Ayrıca okul döneminde görülecek her dersin doğrudan beşeri sermayeye katkı yapmayacağı da açıktır. Dolayısıyla tüm okul döneminin beşeri sermaye yatırımı olarak görmek yanlış olacaktır. Bunun yanı sıra okul çağıdaki işgücünün üretime katılamaması ve tüketici durumunda olması toplam gelirin azalmasına sebebiyet verecektir.

---

154 Ben S. Bernanke, Refet S. Gürkaynak, "Is Growth Exogenous? Taking Mankiw, Romer, and Weil Seriously", **NBER Macroeconomics Annual 2001**, 2002, Vol: 16, p.15.

155 Jones, **a.g.e.**, s. 50.

156 Erich Gundlach, "The Role of Human Capital in Economic Growth: New Results and Alternative Interpretations", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Vol: 131, No: 2, 1995, p. 398.

1.2.7.3. Ramsey-Cass-Koopmans Modeli

Solow Modeli'nde, iktisadi büyümeyi sağlayan faktörler dışsal olarak ele alınmıştır. Modelde yapılan dışsallık varsayımı ve söz konusu faktörlerin iktisadi büyümeyi nasıl etkilediğinin modelde net olarak açıklanamaması Solow Modeli'nin önemli eleştiri konuları olmuştur. Solow Modeli'nde giderilmesi gereken en önemli problemin dışsal tasarruf oranı varsayımı olduğundan hareketle, David Cass ve Tjalling Koopmans birbirilerinden bağımsız olarak, 1928 yılında Frank P. Ramsey tarafından yapılan ve tasarruf oranını içselleştiren matematiksel çalışmayı güncellemişlerdir. Söz konusu çalışmalar birbirine olan benzerlikleri nedeniyle birlikte incelendiğinden ortaya çıkan model de Ramsey-Cass-Koopmans Modeli olarak anılmıştır.

Ramsey, modern iktisadi büyüme teorilerinin başlangıcı olarak kabul edilen "Tasarrufun Matematiksel Teorisi (A Mathematical Theory of Saving)" adlı çalışmasında bir ulusun gelirinin ne kadarını tasarruf etmesi gerektiği sorusuna cevap aramıştır[157]. Ayrıca, belirli veya sonsuz zaman diliminde tüketimin yol açtığı net fayda akımlarının toplamını maksimize etmek için veri üretim fonksiyonu üzerindeki optimal yatırım seviyeleri irdelenmiştir[158]. Çalışma, hanehalkının optimizasyon kararlarını iktisadi büyüme alanına uyguladığından modern büyüme teorilerinin önemli bir başlangıç noktası olmuştur.

Koopmans, Ramsey ile benzer amaçla, 1963 yılında yapmış olduğu "Optimal İktisadi Büyüme Üzerine (On the Concept of Optimal Economic Growth)" adlı çalışmada optimal büyümeye nelerin yol açtığını belirlemek için fayda temelli matematiksel modellemeler kullanarak bazı mantıksal testler yapmıştır. Bu bağlamda, çalışmada dışsal varsayılan teknolojik süreçler ve nüfusun gelişimi ele alınmıştır. Bu iki değişkene çoğu ülkede kamusal ve özel politikalarla (eğitimin ve Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi, vergi teşvikleri, sağlık ve aile yardımları, nüfus kontrol çalışmaları vb.) edilebileceği ifade edilmiştir[159]. Cass ise 1965 yılında yapmış olduğu "Sermaye Bi-

157 F. P. Ramsey, "A Mathematical Theory of Saving", **The Economic Journal**, Vol: 38, No: 152, 1928, p. 543.

158 Olivier Grandville, **Economic Growth**, New York, Cambridge University Press, 2009, pp. 177, 210.

159 Tjalling C. Koopmans, "On The Concept of Optimal Economic Growth", **Cowles Foundation Discussion Papers**, No: 163, 1963, pp. 2, 35.

rikiminin Toplulaştırıcı Modelinde Optimal Büyüme (Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation)" adlı çalışmada, ilk olarak 1928'de Ramsey tarafından ele alınan optimum tasarruf probleminin detaylarına inmiştir. Çalışmada maksimize edilmek istenen toplumsal refahın, kişi başına tüketimin net faydasının toplamından oluştuğu ve bu çerçevede sadece tek bir optimum büyüme yolunun mevcut olduğu ifade edilmiştir[160]. Özetle Ramsey, Cass ve Koopmans iktisadi büyüme sürecindeki tüketicilerin fayda maksimizasyonu davranışlarını açısından Solow Büyüme Modeli'ne iki yönden ileriye taşımıştır. Birincisi, Solow Modeli'ndeki tasarruf oranlarının dışsal ve sabit olduğu varsayımı optimal büyüme politikalarının etkin bir şekilde analiz edilmesini engellemekte iken RCK yaklaşımına göre hanehalkı her dönem tüketim ve tasarrufla ilgili zamanlar arası optimallik kriteri altında eş anlı kararlar vererek hem toplam faydalarını maksimize etmekte hem de firmalara sermaye birikimi için kaynak sağlamaktadır. İkinci olarak, tüketici karar mekanizmasının belirlenmiş olması, hanehalkının fayda maksimizasyonunu dikkate alan, kaynakların etkin tahsisini bu amaç doğrultusunda yapan ve kâr amacı gütmeyen yeni bir ekonomik planlayıcının (kamu) RCK Modeli'ne dahil edilmesine olanak sağlamaktadır[161]. Ramsey tasarruf oranlarını içsel ve tüketici kararlarına bağlı olarak ele almıştır. Cass ve Koopmans'ın geliştirdiği modelde buna ek olarak hanehalkı hem üretici hem de tüketici konumundadır. Ayrıca tüketim Solow Modeli'nde olduğu gibi sadece yatırımdan artakalan değer ($c = (1 - s)y$) değildir[162]. Dolayısıyla RCK'de tasarruf oranı sabit varsayılmamış olup tasarruf oranının zaman içerisinde değişecek, bu da iktisadi büyüme sürecini doğrudan etkileyecektir. Nüfusu ve teknik ilerlemeyi dışsal faktörler olarak kabul eden RCK Modeli, 1980'lere kadar en çok kabul gören paradigmalar olmuştur. Solow Modeli ile benzer olarak, uzun dönemli iktisadi büyümenin kaynağının teknolojik gelişme olduğu sonucuna ulaşan RCK Modeli, tasarruf oranını içselleştirmesi sebebiyle içsel büyüme modellerinin öncüsü olarak kabul edilmektedir.

---

160 David Cass, "Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation", **The Review of Economic Studies**, Vol: 32, No: 3, 1965, p. 233.

161 Alfonso Novales, Esther Fernández, Jesús Ruiz, **Economic Growth Theory and Numerical Solution Methods**, Berlin, Springer, 2009, pp. 36-37.

162 Alexandru Minea, "The Role of Public Spending in the Growth Theory Evolution", **Journal for Economic Forecasting**, Vol: 5, No: 2, 2008, p. 101.

Modelin varsayımlarını aşağıdaki gibidir:

- Ekonomide çok sayıda benzer özelliklerde firma yer almakta olup $Y = F(K,AL)$ üretim fonksiyona sahiptirler.
- Teknoloji Solow Modeli'nde olduğu gibi veridir ve dışsal olarak oranında büyümektedir.
- Firmalar rekabetçi piyasalardan işçi istihdam etmekte ve sermaye kiralamaktadırlar. Çıktılarını ise yine rekabetçi piyasalarda satmaktadırlar.
- Bu firmaların sahipleri hanehalkıdır. Dolayısıyla üretim ve satış sonucu elde edilen kar yine hanehalkında birikir.
- Ekonomide çok sayıda benzer hanehalkı yer almakta olup nüfus Solow Modeli'nde olduğu gibi oranında büyümektedir.
- Her bir hanehalkı belirli bir zamanda bir birim işgücü arz etmektedir.
- Hanehalkı işgücü arzını oluşturduğu gibi tasarruf ettikleri sermayeyi de firmalara kiralamaktadır.
- Hanehalkı elinde belirli bir başlangıç sermayesi tutmaktadır.
- Sonsuz ömürlü[163] hanehalkı arz ettiği sermaye ve işgücü gelirinden ve potansiyel olarak firmalardan elde ettiği karlarından oluşan gelirini zamanın her noktasında tasarruf ve tüketime bölmekte, böylece dönemler arası faydasını maksimize etmektedir[164].

Model basit olarak ele alındığında, yalnızca bir malın üretilip tüketildiği ekonomide hanehalkının fayda fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$U = \int_{t=0}^{\infty} e^{-(\rho-n)t} \cdot u(c_t) \cdot d_t \qquad (1.25)$$

1.25'teki, c_t t zamanındaki kişi başı tüketimi, subjektif iskonto oranını ifade etmektedir. Fiili iskonto oranı ise $\rho - n$'dir. Çünkü hanehalkı faydayı gelecekte kendilerine eklenecek yeni üyelerin kişi başına tüketiminden türetmektedir[165]. Fayda fonksiyonu içbükey biçimdedir. Bunun nedeni bireyin

163 Burada anlatılmak istenen, ölümlü olmalarına karşın, bireylerin kendilerinden sonraki nesillere miras bırakabilmeleri nedeniyle ailelerin ölümsüz olduğudur.

164 Romer, **a.g.e**, s. 39-40.

165 Daron Acemoğlu, **Introduction To Modern Economic Growth**, New Jersey, Princeton University Press, 2009, p. 288.

tüketimi arttıkça toplam faydanın artması ancak marjinal faydanın azalmasıdır. Marjinal fayda sonsuzda sıfıra eşit olmaktadır. $u.(c_t)$ ise anlık fayda fonksiyonu olup aşağıdaki formda ifade edilmektedir:

$$u(c_t) = c_t^{1-\theta}/1 - \theta \quad (\theta > 0, \ \rho - n - (1 - \theta)g > 0) \tag{1.26}$$

1.26'daki θ sabit subjektif riskten kaçınma (constant relatively risk aversion "CRRA") katsayısı olup hanehalkının dönemler arası tüketimlerini kaydırma istekliliğinin derecesini tayin etmektedir. Söz konusu katsayı küçüldükçe dönemler arası tüketim istekliliği büyür. Tam tersi, katsayı büyüdükçe dönemler arası tüketim istekliliği küçülür[166]. Hanehalkının tüketim kararlarını verirken hareketini sınırlayan en önemli husus bütçe kısıtıdır. Hanehalkı emeğini arz ederek ücret geliri, sahip olduğu servetinden faiz geliri elde etmektedir. Hanehalkının tüketim miktarı başlangıçta sahip olduğu servet ve işgücü arzından kazandığı ücretin toplamından fazla olamaz. Kişi başına bütçe kısıtı aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$\dot{a}_t = (r_t - n) \, . \, a_t + w_t - c_t \tag{1.27}$$

1.27'de finansal varlıklardan elde edilen faiz gelirini, a_t kişi başına finansal varlık stokunu, w_t kişi başına ücret gelirini ve c_t kişi başına tüketimi ifade etmektedir. Denkleme göre hanehalkının tasarruf yapması ancak $\dot{a}_t$'nin sıfırdan büyük olması koşuluyla mümkündür. Modelde, hanehalkının kapasitesiyle bağlantılı olarak borçlanma imkânı olmakla birlikte borç yapmasının da bir sınırı vardır. Hanehalkı borcu hiçbir zaman faiz oranından daha fazla artamamaktadır. Bu koşul aşağıdaki denklem ile ifade edilmektedir.

$$\lim_{t\to\infty} \left\{a_t \, . \, e\left[-\int_0^t (r_v - n)dv\right]\right\} \geq 0 \tag{1.28}$$

Denklemdeki gölge fiyatı ifade etmektedir. Hanehalkı borcunun hiçbir zaman faiz oranından daha fazla artamaması koşuluna "No Ponzi Game[167] Koşulu" olarak bilinmektedir[168]. Bu koşula göre bir hanehalkı bireyinin borçluluğunun bugünkü değeri sıfıra eşit olmak durumundadır. Bu koşulun amacı, hanehalkı bireyinin tüketimin marjinal faydasını sıfıra yaklaş-

166 Romer, **a.g.e.,** s. 40.

167 Ponzi Oyunu, ilk olarak 1920'de Charles Ponzi tarafından uygulanan, yatırımcılara vaat edilen ve aslında mevcut olmayan piyasaya göre yüksek getirinin bir sonraki yatırımcılardan gelen paralarla ödendiği bir dolandırıcılık yöntemidir.

168 Jean Olivier Blanchard, Stanley Fischer, **Lectures on Macroeconomics**, 6th ed., Cambridge, MIT Press, 1993, p. 49.

tırmak için her defasında borçlanması ve faiz giderinin de yeni kredilerle finanse etmesini durumunu ortadan kaldırmaktır. Hanehalkı 1.25'te belirtilen eşitlikteki faydasını 1.27'de belirtilen bütçe kısıtına bağlı olarak maksimize etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda hanehalkının faydasını maksimize edeceği optimal tüketim davranışı Euler Denklemi ile açıklanabilmektedir.

$$\dot{c}_t / c_t = 1/\theta(r_t - \rho) \tag{1.29}$$

Euler denklemine göre hanehalkı tasarruf/tüketim davranışları finansal varlıkların getiri oranı (r_t), subjektif iskonto oranı (ρ) ve subjektif riskten kaçınma katsayısı (θ) tarafından belirlenmektedir. Subjektif iskonto oranı finansal varlıkların getiri oranından düşük olduğu sürece hanehalkı tasarruf yapacağından, gelecekteki tüketim artmaktadır. Tersi durumda gelecekteki tüketim tasarruf yapılmamasından dolayı değişmeyecektir. 1.29'daki eşitlik aynı koşullarda tüketimdeki değişimin hızını da vermektedir. Söz konusu hız tüketimin marjinal faydasının esnekliği ($1/\theta$) ile ilişkilidir[169]. İskonto oranı finansal varlıkların getiri oranına eşit olurda hanehalkının anlık ve gelecekteki tüketimleri birbirinden farksız olacaktır.

RCK Modeli'nde firma davranışları hanehalkı davranışlarına göre daha sadedir. Ekonomide çok sayıda bulunan ve hizmet üreten firmalar emeğe ücret, sermayeye ise kira öderler. Ürettikleri mal ve hizmeti satan firmalar kar maksimizasyonu amacını taşımaktadırlar[170]. Teknoloji firmalar için dışsaldır ve her firmanın üretim teknolojisine erişimi mümkündür. Solow Modeli'nde olduğu gibi birim işgücü başına çıktı $y = f(k)$ olarak tanımlanmaktadır. Modelde sermaye, sermayenin marjinal ürünü kadar getiri elde edeceğinden, sermayenin reel getiri oranı aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$r_t = f'(k_t) \tag{1.30}$$

Firmalar ihtiyaç duydukları sermayeyi yine hanehalkının ettikleri tasarruflardan sağlamaktadırlar. Hanehalkı piyasadan aldıkları finansal varlıkları (a) satın almak suretiyle tasarruflarını yatırıma yönlendirmektedirler. Sermeye birikiminin kaynağı firmaların satın aldıkları finansal varlıklardır.

169 Acemoğlu, **a.g.e.**, s. 295.
170 Parasız, **a.g.e.**, s. 163.

$$a_t \equiv k_t \tag{1.31}$$

Emek de üretimdeki marjinal verimliliği kadar ücret aldığından emeğin reel ücreti de aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$w_t = f(k_t) - f'(k_t).k_t \tag{1.32}$$

Yukarıda eşitliklerde tanımlanan r_t, w_t ve a_t'nin karşılıkları 1.27'deki kişi başına bütçe kısıtı eşitliğinde yerlerine koyulduğunda ise RCK Modeli'ndeki sermaye birikimi denklemi elde edilmektedir.

$$\dot{\tilde{k}}_t = f(\tilde{k}_t) - \tilde{c}_t - (n + g + d)\,\tilde{k}_t \tag{1.33}$$

Daha önce belirtildiği üzere Solow Modeli'nde ekonominin durağan durum dengesine geçiş dinamikleri tek bir denklem ile verilebiliyorken RCK Modeli'nde bunun için iki denklem kullanılmaktadır (1.29 ve 1.33). Diğer bir deyişle, Solow Modeli'nde durağan durum dengesine geçiş işçi başına sermayedeki değişim ile açıklanıyor iken RCK Modeli'nde buna ek olarak kişi başına tüketim de dikkate alınmaktadır. Kişi başına tüketim zaman içerisinde kişi başına sermayenin hareketini tayin etmektedir.

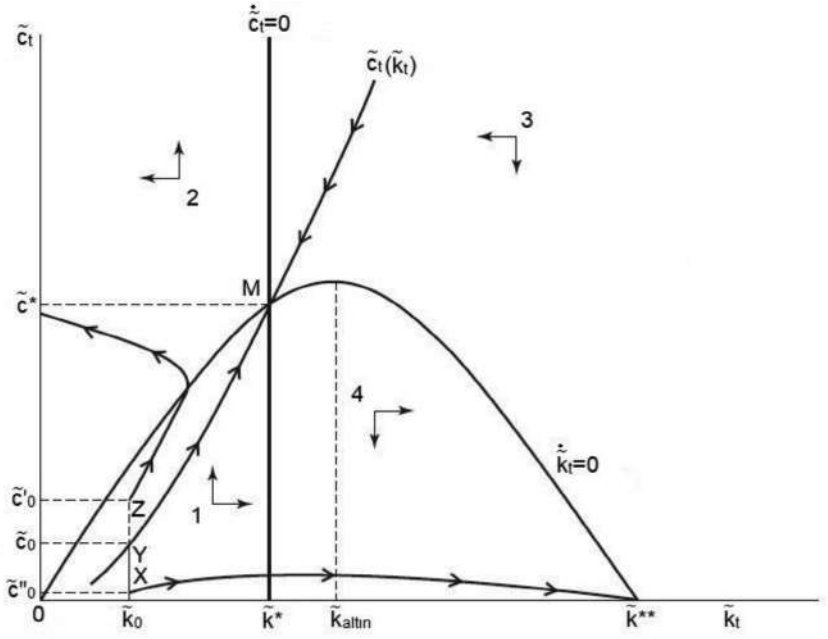

Grafik 1.6.: RCK Modeli'nde Geçiş Dinamikleri

Kaynak: Robert J. Barro, Xavier Sala-i Martin, **Economic Growth**, 2nd ed., Cambridge, MIT Press, 2004, p. 100 ve Acemoğlu, **a.g.e.**, s. 303.

Grafik 1.6. RCK Modeli'nin geçiş dinamiklerini göstermektedir. Her bir $\dot{\tilde{k}}_t > 0$ başlangıç değeri için yalnızca bir optimal $\dot{\tilde{c}}_t$ değeri mevcuttur. Y, ($\tilde{c}_0$, $\tilde{k}_0$) noktasından başlayan ve M, ($\tilde{c}^*$, $\tilde{k}^*$) noktasına yakınsayan yol yegâne denge yoludur. Bu yola eyer yolu (saddle path) adı verilmekte olup bu yol dışındaki noktalar ekonomiyi dengeye getirememektedir. Bu yol üzerindeki M noktası aynı zamanda pareto optimumunun sağlandığı sermaye-tüketim noktasıdır[171]. $\dot{\tilde{c}}_t = 0$ ve $\dot{\tilde{k}}_t = 0$ çizgileri grafiği dört bölgeye ayırmakta olup bu bölgelerdeki oklar her bir bölgenin hareketlerinin yönünü göstermektedir. Görüldüğü üzere 2. ve 4. bölgelerde başlangıç sermaye ve tüketim miktarlarında ekonomi dengeden uzaklaşmaktadır. 1. ve 3. bölgelerdeki başlangıç sermaye ve tüketim miktarlarında ekonomi dengeye yaklaşıyor görünmektedir. Ancak yine de durağan durum dengesi için başlangıç sermaye ve tüketim miktarlarının eyer yolu üzerinde olması gerekmektedir. RCK Modeli'ne göre durağan durum dengesinde işgücü başına çıktı, sermaye ve tüketim sabittir.

1.2.8. Post-Keynesyen Büyüme Teorileri

1929 Büyük Buhranı sonrası klasik iktisadın eleştirisini yapan Keynes, yaşanan durgunluğun nasıl atlatılacağını, iktisadi büyümeyi etkileyen kaynakların etkin bir şekilde kullanılması için gerekli olan müdahaleci para ve maliye politikalarını ortaya koyarak irdelenmiştir. İşsizlik, enflasyon, toplam arz, toplam talep ve gelir dağılımı gibi temel konuları inceleyen ve bu yönüyle makro iktisadın kurucusu olarak görülen Keynes'in talep yönlü iktisadi görüşleri 1960'lı yılların sonuna kadar birçok iktisadi politikaların temelini oluşturmuştur. Keynesyen iktisat politikaları 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizinin akabinde terk edilmeye başlanmış, ekonomilerde daha çok arz yönlü iktisat politikaları egemen olmuştur. Bu süreçte Neo-Klasik büyüme teorileri ile içsel büyüme teorileri ana akım büyüme teorileri olarak benimsenmiştir. İktisadi büyümeye arz penceresinden bakan ana akım büyüme modelleri büyümeyi teknoloji, emek ve sermaye gelişimi ile açıklamaya çalışmakta, bilgi birikimi ve yeniliğin iktisadi büyüme üzerindeki katkıları üzerinde durmaktadır. Söz konusu modellerde talebin iktisadi büyümedeki rolü göz ardı edilmekte, hatta daha önemlisi tasarruflar yatırım-

171 Romer, **a.g.e.**, s. 50.

ları belirlemektedir[172]. Post-Keynesyen teoride ise yatırımların tasarruflar üzerinde etkisinin olduğu öne sürülmektedir. Keynes'in görüşlerini benimseyen ve kendilerine özgü biçimde yorumlayan heterodoks[173] Post-Keynesyen iktisatçılar büyümeyi talep yönlü incelemişler, talebi etkileyen dinamikler (özellikle tasarruf eğilimi, sermaye birikimi, kar oranı, teknoloji ve fiyat oluşumu) ile Neo-Klasik büyüme teorilerinde çok fazla ele alınmayan gelirin bölüşümü üzerine yoğunlaşmışlardır.

Harrod büyüme modeli Post-Keynesyen büyüme teorilerinin temeli olarak kabul edilmektedir. Harrod, Keynes'in yatırım ile ilgili görüşlerinin üretim kapasitesi üzerindeki etkileri üzerinde çalışmalar yaparak tasarruf eğilimi ve sermayenin marjinal verimliliği kavramlarını ortaya koymak suretiyle uzun dönemli iktisadi büyümenin dinamiklerini araştırmıştır[174]. Kaldor, Pasinetti ve Robinson ise Harrod'u takip ederek Post-Keynesyen büyüme teorisine önemli katkılarda bulunmuştur.

1.2.8.1. Kaldor'un Büyüme Modeli

Kaldor'un iktisat bilimine erken dönem katkıları ortodoks iktisadi görüşe sıkı sıkıya bağlıdır. Erken dönem çalışmaları genelde o zamanlar üzerinde çokça tartışma bulunan eksik ve tekelci rekabet ile refah ekonomisi üzerinedir. Mikroekonomi alanındaki "Örümcek Ağı Teoremi" ve refah ekonomisi alanındaki "Kaldor Tazminat Ölçütü" Kaldor'un iktisada erken dönem katkıları olarak bilinmektedir. Ancak Keynes'in Genel Teorisi Kaldor için önemli bir dönüm noktası olmuştur. İlgili dönemde iktisadi eğilimin mikro sorunlardan makro sorunlara kayması Kaldor'un ilgili alanının önemli ölçüde değişmesine sebep olmuş, araştırmaları ve yayınları makroekonomik problemler üzerinde yoğunlaşmıştır[175]. Dolayısıyla Kal-

172 Engelbert Stockhammer, "Robinsonian and Kaleckian Growth, An Update on Post-Keynesian Growth Theories", **Vienna University of Economics, Department of Economics Working Paper Series**, No: 67, 1999, p. 3.

173 Heterodoks kavramı, literatürde ve uygulamada genel kabul gören ve yaygın olan ana akım veya Ortodoks iktisat öğretileri dışında kalan iktisadi görüşleri belirtmek amacıyla kullanılmaktadır.

174 Sinem Kutlu, László Horváth, "Post Keynesyen Makro İktisadın Metodolojik Temelleri Üzerine Bir İnceleme", **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 23, S:1, 2017, s. 104.

175 Luigi L. Pasinetti, "Nicholas Kaldor: A Few Personal Notes", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol: 5, No: 3, 1983, p. 336.

dor 1940'lı yıllardan sonra yapmış olduğu çalışmalar ile Post-Keynesyen okulun önemli bir iktisatçısı haline gelmiş ve Post-Keynesyen literatüre önemli katkılar yapmıştır.

Kaldor'a göre kapitalist bir ekonomide iktisadi büyümenin yapısına ilişkin tatmin edici bir model, güncel ampirik araştırmalar tarafından ortaya çıkarılan kayda değer tarihi değişmezlikleri izah etmek durumundadır[176]. Dolayısıyla iktisadi büyüme olgusu tarihsel bir süreç içerisinde ele alınmalıdır. Bu bağlamda Kaldor, kapitalist batı ekonomilerinin tarihsel süreç içerisindeki iktisadi büyüme süreçlerini betimlemek adına inşa edilecek teorik modellerde başlangıç noktasını teşkil etmek üzere aşağıdaki biçimlendirilmiş gerçekleri[177] (stylized facts) ileri sürmüştür:

- Sanayileşmiş ülkelerin işgücü verimliliği, kişi başına sermaye oranı ve GSYİH'leri sürekli bir artış içerisindedir.
- Sermayenin kar oranı sürekli ve düzenlidir.
- Sermaye çıktı oranı uzun dönemde sabittir. Yani çıktı ve sermaye uzun dönemde aynı oranda büyümeye meyillidir.
- Uzun dönemde gelir dağılımı sabittir. Ücret artış oranı ortalama olarak verimlilik artışıyla doğru orantılıdır.
- Hızlı büyüyen ülkeler arasında, işgücü verimliliği ve toplam çıktı artışında kayda değer (%2-%5 mertebesinde) farklılıklar bulunmaktadır[178].

İktisadi büyümeye birçok katkısı bulunan Kaldor'un söz konusu katkıları üç yasa ile özetlenebilmektedir. İlk yasa imalat sektörünün iktisadi büyüme ile olan ilişkisi ile ilgilidir. Kaldor iktisadi büyüme teorisinin temeline imalat sektörünü koymuştur. İmalat sektörünün gelişmesi ise temel olarak talebin dışsal unsurlarına (üretilmiş olan mallara ilişkin talebin gelir

176 N. Kaldor, "A Model of Economic Growth", **The Economic Journal**, Vol: 67, No: 268, 1957, p. 591.

177 Biçimlendirilmiş gerçekler (stylized facts), izaha muhtaç gözleme dayalı karmaşık bulguların basitleştirilmiş bir biçimde sunulmuş halidir. Bkz: Daniel Hirschman, "Stylized Facts in the Social Sciences", **Sociological Science**, Vol: 3, 2016, p. 606.

178 N. Kaldor, "Capital Accumulation and Economic Growth", **Theory of Capital**, Ed. by F. A. Lutz, D.C. Hague, London, Macmillan Co&Ltd, 1961, pp. 178-179.

esnekliğinin çok ötesine geçen birtakım etkilere) bağlıdır[179]. Bilindiği üzere Neo-Klasik büyüme teorisinde sermaye birikiminin ve yatırımların ölçeğe göre azalan getirisi söz konusudur. Ancak Kaldor'a göre sanayi sektörünü sermaye birikimini artırmakta ve imalat sektörünün pozitif dışsallığı (imalat sektöründe ortaya çıkan fazla işgücü ve teknolojik gelişmeden faydalanılması) nedeniyle diğer sektörlerin de (özellikle tarımın) verimliliği artmaktadır. Bu özelliği nedeniyle Kaldor imalat sektörünü (çarpan etkisiyle) iktisadi büyümenin itici gücü olarak nitelendirmiştir. Söz konusu tespit Kaldor'un birinci yasasının temelini oluşturmaktadır. Kaldor'un birinci yasasına göre imalat sektörü ne kadar hızlı büyürse GSYH de o kadar hızlı büyüyecektir[180].

$$g_{\text{imalat dışı}} = \alpha + \beta g_{\text{imalat}} + \varepsilon \qquad (1.34)$$

1.34'te büyüme hızını, sabit bir değeri (dikey eksen kesim noktasını), β imalat sektöründeki büyümenin imalat dışı sektörün büyüme hızını ne kadar etkileyeceğini belirten katsayıyı ve ε ise tesadüfi hata terimini ifade etmektedir. Kaldor'un ikinci yasasına göre; imalat sektörünün büyüme hızının artması sektördeki emek verimliliğinin artışına sebep olmaktadır[181]. Bu yasa Kaldor-Verdoorn Yasası[182] olarak bilinmektedir.

$$e_{\text{imalat}} = \alpha + \beta g_{\text{imalat}} + \varepsilon \qquad (1.35)$$

1.35'te e istihdamın büyüme oranını ifade etmektedir. Kaldor'un üçüncü yasasına göre ise imalat sektöründeki çıktı artışı imalat dışı sektörün verimliliğinin artmasını sağlamaktadır. İmalat sektörü büyüyerek diğer sektörlerdeki işgücünü kendine çekecektir. Böylelikle bir ekonomide imalat dışı

179 N. Kaldor, "Productivity and Growth in Manufacturing Industry: A Reply", **Economica**, Vol: 35, No: 140, 1968, p. 386.

180 S. Necmi, "Kaldor's Growth Analysis Revisited", **Applied Economics**, Vol: 31, S: 5, 1999, p. 653.

181 Vaishali Mamagin, "Are the Kaldor - Verdoorn Laws Applicable in the Newly Industrializing Countries?", **Review of Development Economics**, Vol: 3, No: 3, 1999, p. 296.

182 Söz konusu ilişki ilk olarak Verdoorn tarafından analiz edilmiştir. Verdoorn çeşitli ülkelerin 1870-1914 ve 1914-1930 yılları arasındaki üretim istatistiklerini inceleyerek uzun dönemde emeğin verimliliğindeki gelişim ile endüstriyel üretim seviyesi arasında makul ve sabit bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Bkz: P.J. Verdoorn, "Factors that Determine the Growth of Labour Productivity", **Productivity Growth and Economic Performance: Essays on Verdoorn's Law**, Ed. by John McCombie, Maurizio Pugno, Bruno Soro, New York, Palgrave Macmillan, 2002, p. 28.

sektörlerdeki gizli işsizlik açığa çıkmaktadır. Bunun azalması ise verimliliği artırmaktadır. İşgücünün azalan getirisi kuralı çerçevesinde, işgücünün azalması ortalama ürünü artıracaktır[183].

$$p_{\text{imalat dışı}} = \alpha + \beta g_{\text{imalat}} - \gamma e_{\text{imalat dışı}} + \varepsilon \quad (1.36)$$

1.36'da p verimlilik artış hızını, γ ise istihdamdaki büyümenin verimlik artışını ne kadar etkileyeceğini belirten katsayıdır. Kaldor her ne kadar Neo-Klasik büyüme teorilerine ve onun üretim fonksiyonunu eleştirse de teknolojiyi iktisadi büyümenin önemli bir unsuru olarak tanımlamaktadır. Teknolojik gelişme ise kişi başına yatırımın artmasına bağlıdır. Her bir yeni yatırım daha yeni teknoloji barındırdığından bir öncekinde göre daha verimlidir. Ayrıca, Kaldor'a göre üretim kapasitelerindeki sürdürülebilir artışı sağlama konusunda ölçeğe göre artan getirinin rolü iktisadi büyüme sürecini açıklamak için yeterli değildir. Kaldor bu noktada talebin de dikkate alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Talep, ekonomide zincirleme bir reaksiyona sebep olmak suretiyle, ölçeğe göre artan getiri sayesinde ortaya çıkan üretim kapasitesi artışı ile iktisadi büyüme arasında ilişkinin daha net açıklanabilmesine olanak sağlamaktadır. Talep birbiriyle farkı fakat ilişkili üç süreçten meydana gelmektedir. Bunlar; iç talep, dış talep ve sermaye yatırımlarıdır[184]. İç talepteki artışa üretim artışı karşılık verecektir. Kaldor'a göre bir ülkedeki sürdürülebilir iktisadi büyümenin en önemli koşullarından birisi o ülkenin net ihracatçı konumda olmasıdır. Özetle çıktı artışı iç taleple birlikte dış talebe bağlıdır. İç veya dış talepteki artış ise yatırımlarda artışı sağlayacaktır. Yatırım artışı ise üretim kapasitesinin yenilenmesi veya imalat sektörleri için yeni pazarlar yaratılması yoluyla büyümeyi artıracaktır.

1.2.8.2. Pasinetti'nin Büyüme Modeli

Post-Keynesyen okulun İtalyan ekonomisti olan Luigi Pasinetti'nin modeli Kaldor Modeli'nin bir tamamlayıcısı niteliğinde olup iktisadi büyüme sürecinde bölüşüm ve birikim süreçlerini ele almıştır. Kaldor'un aksine, Pasinetti istikrarlı büyüme analizini tam istihdama erişmek için gerekli ilişki-

183 Anthony Philip Thirlwall, "Nicholas Kaldor's Life and Insights into the Applied Economics of Growth", **Acta Oeconomica**, Vol: 67, 2017, p. 20.

184 Patrick Llerena, Andrè Lorentz, "Alternative Theories on Economic Growth and the Co-evolution of Macro-Dynamics and Technological Change: A Survey", **Laboratory of Economics and Management Working Paper Series**, S: 2003/27, 2004, p. 6.

ler sistemi olarak ifade etmiştir. Bu nedenle gerçekte var olan ekonominin işleyişinden bahsetmekten kaçınmıştır. Ek olarak, gelir gruplarından ziyade sınıflarla ilgilenmiştir[185]. Kaldor Büyüme Modeli aşağıdaki varsayımlar çerçevesinde inşa edilmiştir:

- Üretim sürecinde ölçeğe göre sabit getiri mevcuttur. Emek ve sermaye olmak üzere iki üretim faktörü, kar ve ücret olmak üzere iki gelir türü vardır.
- Teknolojik gelişim yoktur. Girdi katsayıları her daim sabittir.
- Ekonomide genel rekabet koşulları geçerlidir. Fiyatlar piyasanın dengede olduğu noktada oluşmaktadır. Her yerde sermaye aynı oranda kar, emek aynı oranda ücret elde etmektedir.
- Tüm karlar tasarruf edilir, tüm ücretler tüketilir.
- Üretim sürecinde sermaye ve emek arasında sıkı bir tamamlayıcılık vardır.
- Tüketim malları bakımından sabit ücret seviyesinde sınırsız emek arzı mevcuttur[186].

Söz konusu varsayımlar hem Kaldor hem de Pasinetti tarafından kullanılmıştır. Bu varsayımların çoğu ortadan kaldırılsa dahi modellerin tutarlı olduğuna dair ampirik sonuçlar elde edilmesine karşın Pasinetti dördüncü varsayımla (işçilerin ücretlerinin tamamını tüketmesiyle) ilgili başlangıçta fark edilmeyen bir tutarsızlığın mevcut olduğunu ileri sürmüştür[187]. Pasinetti'nin Kaldor Büyüme Modeli'ne katkısı bu noktadan hareketle ortaya çıkmıştır.

Pasinetti, söz konusu varsayım altında sermayedarların tasarruf etmesi durumunda kar elde ederken işçilerin tasarruf etmesi durumunda kar elde etmemesi durumunun mantıksız olduğunu, işçilerin tasarruf etmesi durumunda sermaye stokunun bir kısmına (direkt veya sermayedara borç ver-

185 Heinz D. Kurz, Neri Salvadori, "The Post- Keynesian Theories of Growth and Distribution: A Survey", **Handbook of Alternative Theories of Economic Growth**, Ed. by Mark Setterfield, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 2010, p. 98.

186 N. Kaldor, "Capital Accumulation and Economic Growth", **Theory of Capital**, pp. 183-184.

187 Yeldan, **a.g.e.**, s. 175.

mek suretiyle[188]) sahip olacaklarından, karın sermayedara tahakkuk eden kar ve işçilere tahakkuk eden kar olmak üzere iki kategoriye bölünmesi gerektiğini ifade etmiştir[189]. Buradan hareketle gelir (Y), tasarruf (S) ve karın (P), tasarruf ise işçilerin tasarrufu (S_w) ile sermayedarların tasarrufunun () toplamı olarak ifade edilmektedir.

$$Y \equiv S + P \qquad S \equiv S_w + S_c \tag{1.37}$$

İşçilerin tasarruf miktarı işçilerin tasarruf meylinin (S_w) ücretleri (W) ile çarpımına (işçilerin tasarruf meylinin elde ettikleri gelirin türünden bağımsız olduğu varsayılmıştır), sermayedarların tasarruf miktarı ise sermayedarların tasarruf meylinin (S_c) karları (P) ile çarpımına eşittir.

$$S_w = s_w W \qquad S_c = s_c P \qquad (s_w, s_c > 0, \qquad s_w \neq s_c) \tag{1.38}$$

Pasinetti, yapmış olduğu modelleme sonucunda; işçilerin tasarruf eğiliminin sadece işçiler ve sermayedarlar arasındaki gelir dağılımında etkili olduğu, kar haddi ve gelirin kar ile ücret arasındaki dağılımında herhangi bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Modele göre işçi ve sermayedarlar için tasarruf kararları, gelirin kar ve ücretler arasındaki dağılımı sermayedarların tasarruf eğilimi tarafından belirlenmektedir[190]. Görüldüğü üzere Pasinetti'nin ulaştığı sonuç Kaldor'un işçilerin tasarruf yapmadığı varsayımıyla ulaştığı sonuç ile aynıdır. Dolayısıyla Pasinetti'nin katkısı, işçilerin de tasarruf yaptığını varsayarak, işçilerin tasarruf meylinin iki sınıf arasındaki gelir dağılımında etkisini ortaya koymasıdır.

1.2.8.3. Robinson'un Büyüme Modeli

İngiliz iktisatçı Joan Robinson 50 yıl boyunca iktisadın birçok alanı ile ilgili önemli katkılar yapmıştır. Yetiştiği Marshalcı geleneği devam ettiren ve Keynesçi devrimin de ilk katılımcılarından olan Robinson aynı zamanda modern sermaye ve büyüme teorisinin gelişiminde de önemli katkılarda

---

188 İşçiler sermayedarlara borç vermek suretiyle faiz geliri elde etmektedir. Bu da modele faiz değişkeninin de dahil edilmesini gerektirmektedir. Ancak Pasinetti uzun dönem denge koşulları altında faiz oranlarının kar oranlarına eşit olacağını varsaymaktadır. Bkz: Yılmaz Akyüz, **Sermaye Bölüşüm Büyüme**, 2. bs., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s 564.

189 Luigi L. Pasinetti, "Rate of Profit and Income Distribution in Relation to the Rate of Economic Growth", **The Review of Economic Studies**, Vol: 29, No: 4, 1962, p. 270.

190 Ayşen Kaya, **Büyüme Teorileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998, s. 76.

bulunmuştur[191]. Robinson'un iktisadi büyümeye olan katkısı sermaye birikimi üzerinde yoğunlaşmış olup çalışmalarında büyük ölçüde Neo-Klasik iktisadın denge teorisini eleştirmiştir. Neo-Klasik iktisadın uzun dönem denge teorisinden tam istihdam varsayımını çıkararak sermaye birikiminin daha gerçekçi bir biçimde ele alınmasına olanak sağlamıştır[192]. Ayrıca, diğer Post-Keynesyen iktisatçılar gibi iktisadi büyüme sürecindeki bölüşüm dinamikleri üzerinde durmuştur.

Robinson Modeli'nin temel unsurları aşağıdaki gibidir:

- Teknik Koşullar: Nihai çıktı hem tüketim hem de yatırım malı olarak kullanılabilmektedir. Yatırıma ayrılan nihai çıktı başlangıçta belirlenen teknolojinin gerektirdiği şekilde niteliği değiştirilerek üretim girdisi olarak kullanılabilir. Ancak nihai çıktı üretim girdisine dönüştürüldükten sonra bunun tekrar tüketim malı olarak kullanılması veya başka bir üretim girdisine dönüştürülmesi mümkün değildir. Geçmişteki teknik seçimler ileriye dönük beklentiler sonucu oluşmaktadır. Başlangıçtaki koşullar denge durumundan farklı olabilir. İşgücü homojendir. İşgücünün miktarı, niteliği ve büyüme oranı veridir.
- Piyasa koşulları: Modelde; işgücü piyasası, mal piyasası ve para ve sermaye piyasaları olmak üzere üç türlü piyasa mevcuttur. İşgücü piyasasında tam rekabet koşulları geçerlidir. Normalde sabit olan reel ücretler, işgücü piyasasında talep fazlasının olması veya enflasyonun artmasına bağlı olarak değişmektedir. Mal piyasasıyla alakalı olarak modelde hem serbest piyasa hem de aksak piyasa koşulları incelenmektedir. Para ve sermaye piyasası ise modelde bütünüyle pasif konumdadır. Para ve sermaye piyasasının iktisadi büyüme modeline getirdiği tek sınır enflasyon sürecinde artan para ve kredi talepleri nedeniyle faizlerin yükselmesi ve para ve kredi arzının yetersiz kalması nedeniyle yatırımların kısıtlanması durumudur.
- Tasarruf Fonksiyonu: Modelde sınıfsal tasarruf ayrımı yapılmaktadır. İşçilerin ücretlerinin tamamını tükettiği ($s_w = 0$) varsayılmakta olup sermayedarların ise tasarruf meyillerinin 1 ($s_c = 1$) ve 1'den küçük ($s_c < 1$) olma durumları ayrı ayrı incelenmektedir.

191 Harvey Gram, Vivian Walsh, "Joan Robinson's Economics in Retrospect", **Journal of Economic Literature**, Vol: 21, No: 2, 1983, p. 518.

192 Asaf Savaş Akat, **İktisadi Analiz**, 2. bs., Ankara, Eflatun Yayınevi, 2009, s. 534.

- Yatırım Fonksiyonu: Yatırım fonksiyonu türetilmiş bir fonksiyon olup sermayedarların arzuladıkları ve gerçekleştirdikleri birikim oranı modelde dolaysız olarak belirlenen değişkendir. Sermayedarların birikim eğilimi modelde hayvansal güdü kavramıyla açıklanmaktadır. Hayvansal güdü birikimin karlılığının fonksiyonudur. Kar oranı ne kadar yüksekse birikim oranı o kadar yüksek olur. Kar oranının yüksek olması sermayedarların yatırımlar için risk iştahlarını artırmakta ve yatırımları (özellikle kendi fonlarıyla) daha kolay finanse etmelerine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla arzulanan büyüme oranı beklenen kar oranının fonksiyonudur.
- Beklentiler: Modelde yatırım ve teknik seçim kararları beklentilere dayandırılmaktadır. Nihai çıktının gelecekteki parasal değerine (fiyatına) ilişkin beklentileri geçmiş tecrübeler ile şekillenmektedir. Reel ücretler hakkındaki beklentiler de fiyatlar konusundaki beklentiler ile paralel bir şekilde oluşmaktadır[193].

Yukarıdaki temel unsurlar çerçevesinde Robinson iktisadi büyüme ilgili sorunların hemen hemen tamamıyla ilgilenmiştir. Özellikle sermayenin tanımı ve ne ile ölçülebileceği konusunda önemli tespitlerde bulunmuştur.

Robinson'a göre kısa dönem dengenin belirleyicileri brüt yatırım oranı, brüt ücret seviyesi ve seviyesi faiz ve temettüye ödenen en son yapılan ödemeler tarafından belirlenen rantiyeci hanehalkı geliridir. Fiyatlar ise üretim maliyetlerinin üzerine brüt bir kâr marjının koyulmasıyla oluşmaktadır. Üretim maliyetleri de önemli ölçüde ücretlerden oluştuğundan, ücretler fiyat oluşumunda en önemli etkendir[194]. Kısa dönemde nominal ücretlerin ve kar marjlarının değişmediği varsayımı altında kısa dönem dengenin belirleyicisi yatırımlar olmaktadır. Yatırımlar da yukarıda belirtildiği üzere beklentilere göre şekillenmektedir. Kısa dönemde beklentiler net olmadığından kararlı bir dengeden söz edilememektedir.

Neo-Klasik teoriye göre sermaye hem üretim sürecinde kullanılan bir girdi hem de hem de bir gelir kaynağı olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle teori sermaye ile ilgili girdi çıktı ilişkilerini ve bölüşüm sorununu birlikte çözmeye çalışmaktadır. Ancak Robinson'a göre Neo-Klasik teoride serma-

193 Akyüz, **a.g.e.**, s. 709-712.
194 Gram ve Walsh, **a.g.e.**, s. 537.

ye, üretim olgusu içinde bulunulan toplumsal yapıdan bağımsız olarak ele alındığı için, toplumsal içeriği olmayan bir kavram olarak sunulmaktadır. Teori sermaye ve onun mülkiyeti arasında net bir ayrım yapamamaktadır. Üretimin faktörden çıktıya tek yönlü bir süreç olarak tanımlandığı Neo-Klasik teoride statik bir yapıda olan sermaye, üretim sürecinin yalnızca bir tarafında yer almaktadır. Bu nedenle sermaye nerede ve nasıl ortaya çıktığı belli olmayan bir donanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki gerçekte üretim ve birikim sürecinde sermaye ve mülkiyeti sürekli olarak değişmektedir. Dolayısıyla sermaye ve bölüşüm teorisinin dinamik bir şekilde ele alınması gerekmektedir[195].

Diğer yandan, Robinson'a göre heterojen olan sermaye ile sermayenin kullanıldığı çıktı arasında verimlilik ve bölüşüm açısından bir ilişki belirleyebilmek için her ikisinin de birbiriyle karşılaştırılabilir olması, aralarında sabit bir fiyat-değişim ilişkisinin bulunması gerekmektedir. Bu tarz bir ilişki ise ancak diğer tüm koşullar sabitken mümkündür. Bu durum ancak Neo-Klasik denge ortamında mevcuttur. Neo-Klasik denge dışında sermayenin standart olarak ölçülmesi mümkün değildir. Neo-Klasik teori, kullanımı zamana yayılmış olduğu halde sermayeyi belirli bir denge noktasında ölçmeye çalışmaktadır. Bu husus Neo-Klasik iktisat tarafından açıklanamayan bir sorundur. Robinson'a göre (fiziki) sermeye ücret birimi (bir adam saat işgücünün ücreti) cinsinden ölçülebilmektedir[196]. Robinson, asıl problemin sermayeyi ölçmek de olmadığını, asıl problemin zamanı ortadan kaldırmak olduğunu ifade etmektedir. Daima dengede olan bir ekonomide gelecek ve geçmiş arasında bir fark bulunmamaktadır. Bu durumda tarih yoktur, Keynes'e ihtiyaç yoktur[197]. Robinson'a göre uzun dönemli dengenin oluşabilmesi için geçmiş ve geleceğin denge sürecine etkileri tarihsel bir süreç içerisinde incelenmelidir.

Robinson uzun dönemli dengenin koşullarını aradığı çalışmalarında dengenin dışsal değişkenlerle ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Teknoloji, yatırım politikaları, ücret politikaları, gelir dağımı ve mali koşullar uzun dö-

195 Yılmaz Akyüz, "Joan Robinson: Bir Devir Tarih mi Oluyor?", **Yapıt-Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, S: 461, 1983, s. 67.

196 J. Robinson, "The Production Function and the Theory of Capital", **The Review of Economic Studies**, Vol: 21, No: 2, 1953-1954, p. 82.

197 J. Robinson, "What Has Become of the Keynesian Revolution?", **Challenge**, Vol: 16, No: 6, 1974, p. 9.

nem dengesinin dışsal belirleyicileri olup birbirilerinden bağımsız hareket etmektedirler. Uzun dönemli denge bunların birbirileriyle uyumlu bir şekilde hareket etmesiyle mümkündür. Bunlar birbirileriyle uyumlu hareket ettiklerinde dengeye ulaşılsa dahi potansiyel büyüme hızının gerekli büyüme hızından büyük olması durumunda tam istihdam koşulu gerçekleşmeyecektir[198]. Ayrıca potansiyel büyüme hızının gerekli büyüme hızına eşit olması durumu da uzun denge koşulu için yeterli değildir. Gerçekleşen kar oranının da beklenen kar oranına eşit olması gerekmektedir. Böylelikle parasal ücret ve fiyatlar değişmeyeceğinden fiyatlar, kar oranı ve reel ücretler birbirileriyle uyum içerisinde hareket edecektir. Görüldüğü üzere uzun dönem denge koşullarının değişmemesi için beklentilerin değişmemesi önkoşuldur. Beklentilerin hayata geçmediği bir ekonomide denge olası değildir.

1.2.9. İçsel Büyüme Teorileri

Neo-Klasik büyüme modelleri her ne kadar teknolojik gelişmeyi iktisadi büyümenin temel belirleyicisi olarak görseler de teknolojinin dışsal olduğunu varsaymışlar ve teknolojik ilerlemenin kaynağını açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Ayrıca; uzun dönemli sürdürülebilir iktisadi büyümenin kaynağının ne olduğu ve farklı ülkelerin farklı sürelerde ve seviyelerde büyümesinin (veya küçülmesinin) sebebi Neo-Klasik büyüme modellerinde net olarak ortaya koyulamamıştır. Özellikle teknolojik ilerlemenin hızlanarak artmaya başladığı 1980'li yıllardan itibaren Neo-Klasik teorinin bu eksikliklerini gidermeye yönelik yeni akademik çalışmalar yoğunlaşmıştır. Buradan hareketle, genel olarak içsel büyüme teorileri olarak adlandırılan çalışmalar iktisadi büyümenin temel belirleyicisi olarak addedilen teknolojik değişimin sebepleri ve etkileri hakkında daha net fikir sahibi olunmasını sağlamıştır[199]. İçsel büyüme teorilerinde; teknolojik gelişme dışsal olarak verilen beklenmedik bir zenginlik olmaktan ziyade, açık bir şekilde modellenmekte, iktisadi büyüme oranı modele haricen dayatılmamakta, modelin kendi çözümlemeleriyle belirlenmektedir[200]. İçsel büyüme teorilerinde tek-

198 Sevinç Mıhçı, "Post Keynesyen İktisat ve Joan Robinson", **Hacettepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, C: 13, 1995, s. 166.

199 George M. Korres, **Technical Change and Economic Growth**, 2nd ed., Farnham, Ashgate Publishing Limited, 2008, p. 44.

200 Mark Roberts, Mark Setterfield, "What is Endogenous Growth Theory?", **Economic Growth**, Ed. by Philip Arestis, Michelle Baddeley, John S.L. McCombie, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 2007, p. 15.

nolojik gelişmenin yanı sıra, bilgi ve beşeri sermaye iktisadi büyümenin lokomotifleri olarak görülmektedir. Bu nedenle söz konusu unsurlar dışsal olarak ele alınmaktan ziyade içselleştirilmiştir. Ayrıca, Neo-Klasik teorinin temel varsayımları olan tam rekabet ve sermayenin azalan getirisi varsayımları terkedilmiş olup sermayenin artan getiriye sahip olduğu ileri sürülmüş, eksik rekabet piyasalarının mevcudiyeti kabul edilmiştir.

1.2.9.1. Rebelo (AK) Modeli

Neo-Klasik teorinin en temel varsayımlarından birisi emek ve sermaye için azalan verimlerin geçerli olduğudur. Bunun yanı sıra teknoloji dışsal olarak kabul edilmiştir. AK Modeli, sermayenin azalan verimi varsayımını kaldırmış, teknolojik gelişmenin olmadığı durumda dahi uzun dönemli sürdürülebilir büyümenin mümkün olduğunu en basit biçimde ortaya koymuştur. Model teknolojik gelişmeyi de modelin içinde tahlil etmiştir. Sérgio Rebelo tarafından ortaya koyulan model içsel büyüme teorilerinin öncüleri sayılan Paul Romer ve Robert Lucas tarafından desteklenmiştir.

Rebelo'ya göre kalkınma sürecinin en kafa karıştırıcı özelliği ülkeler arasındaki büyüme oranlarındaki farklılıklardır. Savaş sonrası dönemde Japonya, Brezilya ve Gabon gibi ülkelerde kişi başına gelir düzeyi diğer ülkelere nazaran daha hızlı artış göstermiştir. Rebelo çalışmasında ülkeler arası gelişmişlik farkının uygulanan iktisat politikalarının farklılıklarından ortaya çıkabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca gelir vergi gibi mutlak politika değişkenleri de ülke ekonomilerinin büyüme oranlarını etkileyebilmektedir. Basit bir ifadeyle, gelir vergilerindeki artışlar, özel sektör yatırım faaliyetlerinin getiri oranını azaltacağından sermaye birikiminde ve iktisadi büyümede kalıcı düşüşlere sebebiyet verecektir[201]. Hükümet politikalarının fiziki ve beşeri sermayenin birikimini teşvik edebileceği düşünülmektedir.

Ulusal vergilendirme politikası ülkelerin uzun dönem iktisadi büyüme oranlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bilhassa uluslararası sermaye piyasalarına erişim imkânı ve önemli düzeyde sermaye hareketliliği bulunan açık ekonomilerde, vergi politikaları ekonomilerin hiç ilerlememesine ya

201 Sérgio Rebelo, "Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth», **Journal of Political Economy**, Vol: 99, No: 3, 1991, pp. 500-501.

da gerilemesine sebebiyet verebileceği gibi büyüme ivmelerinin artmasına da neden olabilir. Dolayısıyla vergilendirme politikaları toplumsal refahsa ilişkin önemli sonuçlar doğurmaktadır. Vergilere ilişkin politika uygulamalarının basit içsel büyüme modellerinde gözlenen etkisinin Neo-Klasik modellerden çok daha belirgin olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim gelir vergisi oranındaki %10'luk bir artışın refah maliyeti üzerindeki etkisi, içsel büyüme modellerinde Neo-Klasik modelden 40 kat daha büyüktür[202].

Rebelo, Romer gibi iktisadi büyümeyi içsel olarak ele almaktadır. Büyümenin içsel olması verimliliğin ve dolayısıyla çıktının dışsal bir etken olmaksızın ki bu etken Neo-Klasik teoride teknolojidir, artması demektir. Ancak Romer'in ölçeğe göre sabit getiri ve artan oranlı büyüme vurgusuna karşılık, AK Modeli'nde ölçeğe göre sabit getiri teknolojileri gösterilmektedir. Modelin durağan durum büyüme yolu mevcuttur. Bu hususlar modeli Kaldor'un biçimlendirilmiş gerçekleri ile uyumlu kılmaktadır[203]. Modelde emeğin ve yeniden üretilmeyen (toprak gibi) girdilerin iktisadi büyüme sürecindeki rolü modele dâhil edilmemiştir. AK Modeli'nde yalnızca bir girdi (sermaye) bulunmaktadır. Yalnızca sermayenin bulunduğu doğrusal bir üretim fonksiyonunun olduğu varsayılmaktadır. Modelde K değişkeni yalnızca fiziki sermayeyi değil, finansal sermayeyi, beşeri sermayeyi, teknik bilgiyi de bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda en basit versiyonuyla üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$Y = F(K,L) = AK \tag{1.39}$$

Üretim fonksiyonu işgücü başına sermaye cinsinden ise aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$y = Ak \tag{1.40}$$

Modeldeki (A) içsel teknolojik değişimi ifade etmektedir. Sermayenin marjinal ürünü A'ya eşittir. Farklı ekonomilerin; bilgi üretilmesi, uyum ve teknolojik değişimin yayılımıyla alakalı destek mekanizmalarına bağlı olarak farklı A seviyeleri mevcuttur. Bir ekonominin teknolojik gelişim hızı aşağıdaki koşullara bağlıdır:

---

202 Robert G. King, Sérgio Rebelo, "Public Policy and Economic Growth: Developing Neoclassical Implications" **Journal of Political Economy**, Vol: 98, No:5, 1990, p. 126.

203 Rebelo, **a.g.e.**, s. 501.

- İşgücünün eğitim seviyesi ve Ar-Ge yatırımlarının türleri,
- Yaparak öğrenme veya teknoloji ithalatı veya doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla daha iyi teknolojiler geliştirme,
- Ekonominin esneklik, şeffaflık ve üretim etkinliği alanında kurumsal ve organizasyonel yetkinlikleri[204]

Modelde işgücü başına sermaye cinsinden yazılan üretim fonksiyonundan hareketle işgücü başına büyüme hızı ise şu şekilde elde edilir:

$$\Delta y/y = sA - (d + n) \quad (1.41)$$

1.41'de s marjinal tasarruf eğilimini, aşınma oranını ve işgücünün büyüme hızını ifade etmektedir. Görüdüğü üzere sA, (d + n)'den büyük olduğu sürece ekonomi teknolojik gelişim olmaksızın sürekli olarak büyüyecektir. AK Modeli'nde marjinal tasarruf eğilim seviyesi ne kadar yüksek ve aşınma ile işgücünün artış oranı ne kadar düşükse büyüme hızı da o denli yüksek olmaktadır. Buradan hareketle, tasarruf eğilimlerini (yatırım oranını) artıracak kamu politikalarının toplam hasılayı, yani büyüme hızını artıracağı belirtilmektedir.

AK Modeli'ne göre çıktının büyüme oranı tüm dönemlerde sabit olduğundan dolayı A, s, d ve n değerleri farklı olan ülkeler farklı oranlarda büyüyecektir. Ancak iktisadi büyüme gelirden bağımsızdır. Bu nedenle göreceli olarak az gelişmiş olan ülkelerin gelişmiş ülkelere nazaran daha hızlı büyümesi söz konusu değildir. Dolayısıyla AK Modeli'nde ekonomiler arası koşullu ya da koşulsuz yakınsama yoktur[205]. Bu durum AK Modeli'nde azalan verimlerin geçerli olmadığının göstergesidir.

1.2.9.2. Arrow-Romer Modeli

İçsel büyüme teorilerinde "yaparak öğrenme" kavramını 1962 yılında yapmış olduğu "Yaparak Öğrenmenin Ekonomik Çıkarımları (The Economic Implications of Learning by Doing)" adlı çalışmasıyla ortaya çıkaran Kenneth Arrow iktisadi büyüme literatürüne önemli bir katkı sunmuştur.

Arrow'a göre, öğrenme bilginin elde edilmesi olup deneyimin bir ürü-

204 Jati Sengupta, **Understanding Economic Growth**, New York, Springer, 2011, p. 22.
205 Novales, Fernández, Ruiz, **a.g.e.**, s. 261.

nüdür. Arrow'un tespitlerine göre uzun dönemde firmaların maliyetleri azalmakta, kalite ve verimlilik atmaktadır. Bunun nedeni işgücünün deneyimleri sonucu, bilgi birikimlerinin artması nedeniyle, üretim süreçlerinde daha verimli hale gelmesidir. Diğer bir deyişle işgücünün yaparak öğrenmesi, teknolojik gelişmeye yol açmak suretiyle, toplam çıktının hem nitelik hem de nicelik olarak artmasını sağlamaktadır. Öğrenme normal üretimin bir yan ürünü olarak meydana gelmektedir. Yani verimliliği artıran öğrenme üretim sürecinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca toplumlar öğrenme sürecinin daha da hızlanması için eğitim ve araştırma kurumları tesis etmektedirler[206]. Araştırma kurumlarında üretilen bilgi üretim süreçlerine aktarılmakta ve deneyimlenmektedir. Dolayısıyla üretimde verimlilik artışı sağlanmaktadır.

Paul M. Romer iktisadi büyüme modelini Arrow'un "yaparak öğrenme" fikrini temel alarak geliştirmiştir. Ancak Romer Modeli RCK Modeli ve Arrow Modeli'nden bilginin artan marjinal ürünüyle bir sermaye malı olduğu varsayımıyla ayrılmaktadır. Romer, yatırımların getiri oranının sermaye stokunun artmasıyla birlikte azalmak yerine artacağını, dolayısıyla farklı ülkelerin birbirine yakınsamasının mecburi olmadığını belirtmektedir. Romer'e göre bilgiye yatırım yapmak doğal bir dışsallığı meydana getirmektedir. Herhangi bir firma tarafından yeni bir bilginin yaratılması, bilginin yayılması nedeniyle diğer firmaların üretim imkânları üzerinde olumlu bir dışsal etki yaratmaktadır. Çünkü bilginin tam olarak patentinin alınması ve gizli tutulması mümkün değildir. Diğer bir deyişle bilgi önemli bir kamusal mal özelliği taşımaktadır. Bu özellik bilgiye yapılan yatırımlardan tüm firmaların yararlanabilmesini mümkün kılmaktadır[207]. Romer, bir ülkede üretilen bilginin seviyesini o ülkede o ana kadar üretilen mevcut sermaye stoku ile ölçmüştür. Yani bir ülkede ne kadar çok yatırım yapılmışsa o kadar ekonomik bilgi üretildiğini ifade etmiştir. Romer'in Bilgi Üretimi ve Taşmalar Modeli'nde herhangi bir i firmasının üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$Y_i = F(K_i, A_i, L_i) \qquad (1.42)$$

206 Kenneth J. Arrow, "The Economic Implications of Learning by Doing", **The Review of Economic Studies**, Vol: 29, No: 3, 1962, pp. 155, 157, 172.

207 Paul M. Romer, "Increasing Returns and Long-Run Growth", **The Journal of Political Economy**, Vol: 94, No: 5, 1986, pp. 1002-1003, 1016, 1020.

Tüm firmalar için toplam üretim fonksiyonu ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$Y = F(K,L,\lambda) = K^{\alpha}L^{(1-\alpha)}\lambda^{\beta} \quad (1.43)$$

1.43'deki λ deneyimi ifade etmektedir. Bir ekonomideki bilgi seviyesi deneyimle artmaktadır. Normalde K ve L ölçeğe göre sabit getiri özelliği göstermekte iken yukarıdaki denkleme deneyimin eklenmesi sonucu toplam üretim fonksiyonunda K, L ve λ için ölçeğe göre artan getiri ortaya çıkmaktadır.

Modele göre bilgi üretiminde ortaya çıkan taşmalar sonucu yayılan bilgi bir ülkede ne kadar fazla insan tarafından kullanılırsa ülke o kadar hızlı büyüyecektir. Dolayısıyla nüfus artış oranı ile büyüme oranı doğru orantılıdır. Diğer yandan, bir firmanın yatırım yapması hem kendisinin hem de pozitif dışsallık gereği diğer firmaların bilgi birikiminin artmasına sebebiyet vermektedir. Yatırımlar sonucu ortaya çıkan bilgi, yatırımı yapandan çok söz konusu bilgiyi bedelsiz kullanabilen diğer firmalara katkı sağlamaktadır. Bu husus firmaların yatırım yapma isteklerini azaltıcı etki yapacağından devletin müdahale/teşvik etmediği piyasada yatırım seviyesi optimal düzeyin altında olacaktır[208]. Dolayısıyla devletin firmaları bilgi üretimi hususunda desteklemesi, firmaların ürettikleri bilgilere ilişkin rakiplerine karşı koruyucu haklar tesis etmesi, diğer bir deyişle bilginin mülkiyet hakkının korunmasına yönelik önlemler alması optimal yatırım ve büyüme için önem arz etmektedir. Ayrıca, Romer'İn Bilgi Üretimi ve Taşmalar Modeli'ne göre dışa kapalı ve/veya gelişmekte olan ekonomilerin, bilginin yayılmasından daha fazla istifade edebilmeleri adına, dışa açılmak ve çeşitli ekonomik birliklere katılmak suretiyle uluslararası ekonomiye adapte olmaları daha yüksek büyüme hızlarını yakalamalarını sağlayacaktır.

1.2.9.3. Lucas Modeli

Robert E. Lucas 1988 yılında yapmış olduğu "İktisadi Kalkınmanın İşleyişi Üzerine (On the Mechanics of Economic Development)" adlı çalışmasında, öncelikle Robert Solow, Edward Denison gibi Neo-Klasik Büyüme Modeli çerçevesinde ABD'nin 20. yüzyıl iktisadi büyümesini ele almış, söz konusu modelin iktisadi büyüme sürecini açıklamakta yetersiz olduğunu

208 Murat A. Yülek, "İçsel Büyüme Teoileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", **Hazine Dergisi**, S: 6, 1997, s. 8.

ifade etmiştir. Akabinde ise beşeri sermaye birikiminin etkilerini dâhil etmek için Neo-Klasik Büyüme Modeli'ne uyarlamalar yapmış, sonuç olarak beşeri sermayenin iktisadi büyümenin esas kaynağı olduğu kanaatine varmıştır[209]. Lucas'a göre iktisadi büyümenin diğer kaynakları ise fiziki sermaye birikimi ve teknolojidir. Lucas, beşeri sermayenin, teknoloji ve üretilmiş teknolojiyi daha kolay benimsemesi ve kullanabilmesi sayesinde iktisadi büyümenin temelini oluşturacağını savunmaktadır.

Lucas'ın çalışması Uzawa'nın 1965 yılında yapmış olduğu "İktisadi Büyümenin Bir Toplulaştırıcı Modelinde Optimum Teknik Değişim (Optimum Technical Change in an Aggregative Model of Economic Growth)" adlı çalışma ile içerdiği temel fikirler açısından benzerlik göstermektedir[210]. Lucas'ın modeline ilişkin temel varsayımlar aşağıdaki gibidir:

- Kapalı bir ekonomi mevcut olup tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Ekonomik birimler rasyoneldir ve gelecek dönem fiyatları hususunda rasyonel beklentilere sahiptir.
- Teknoloji ölçeğe göre sabit getirilidir.
- Belirli bir zamanda üretime ayrılan işgücü stokunun büyüme oranı dışsaldır.
- Kişi başına reel tüketim, akım değişkendir ve tek sektörlü olan bu modelde ilgili mal cinsinden tanımlanmaktadır.
- Fiziksel sermaye birikimi Solow modelinde olduğu gibi kişilerin tüketim yerine tasarruf etmeleri suretiyle olmaktadır.
- Modelde, beşeri sermaye birikimi, bireylerin çalışma yerine eğitimi tercih etmeleri sonucu gerçekleşmektedir.
- İşçi başına üretim fonksiyonunun büyüme üzerinde yarattığı sonuçlar açısından incelendiğinde, beşeri sermaye birikimine ayrılan zaman ile beşeri sermaye düzeyindeki değişme arasındaki ilişkinin niteliğine bağlıdır. Bu ilişki doğrusaldır.

---

209 Robert E. Lucas, "On the Mechanics of Economic Development", **Journal of Monetary Economics**, Vol: 22, No: 1, 1988, pp. 6, 35.

210 Christine Greenhalgh, Mark Rogers, **Innovation, Intellectual Property, and Economic Growth**, New Jersey, Princeton University Press, 2010, p. 229.

- Modelde, beşeri sermaye birikiminin azalan verimler yasasına tabi değildir[211].

Lucas, modeline göre bireyler zamanlarını üretim ve eğitim olmak üzere iki faaliyete harcamaktadır. Modelde eğitim beşeri sermayeyi tertip eden yatırım olarak ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra, üretim yalnızca fiziki ve beşeri sermayenin bireysel girdilerine (içsel etki) değil, ayrıca toplam beşeri sermayeye de (dışsal etki) bağlıdır. Tüm üretim faktörleri verimlilik artışı açısından beşeri sermayenin dışsal etkisinden yararlanmaktadır[212]. Beşeri sermayenin dışsal etkisi bireylerin birlikte çalışması durumunda aralarındaki bilgi alışverişinin artması sonucu ortaya çıkmaktadır.

Modele bakacak olursak, bir ekonomide başlangıç girdisi olarak; fiziki sermaye (K) ve beşeri sermaye (H) olmak üzere iki tür sermaye ve bulunmaktadır. Teknoloji (A) sabittir. Bir ekonomideki işgücü sayısı L (sabit) ve bunların her birinin ortalama yetenek düzeyi h ise Lucas'a göre, işgücü zamanının bir kısmını (u) üretimde kullanılmakta ve üretimden arta kalan zamanda da (1 – u) yeteneklerini geliştirmektedir. Görüldüğü üzere model işgücünün verimliliğini etkileyen faaliyetler arasında zamanını nasıl tahsis ettiğine odaklanmaktadır. Modelin toplam üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$Y = AK^{\alpha}(uhL)^{1-\alpha}h_a^{\gamma} \qquad 0 < a < 1 \; ve \; \gamma \geq 0 \qquad (1.44)$$

Lucas, bireylerin yeteneklerinin artmasıyla direkt olarak kendi üretim verimliliklerinin artacağını belirtmesinin yanı sıra (modeldeki beşeri sermayenin üretim üzerindeki direkt etkisini göstermektedir), dışsal olarak tanımlanan bir değişkeni de modele dâhil etmiştir. 1.43'teki h_a değişkeni modelde ortalama beşeri sermaye düzeyi olarak tanımlanmıştır. Ortalama beşeri sermaye düzeyi yarattığı pozitif dışsallıkla firmaların üretim seviyelerini ayrıca artırmaktadır[213]. Söz konusu artış bireylerin birlikte çalışmalarının bir sonucu ortaya çıkan bilgi alışverişi sayesinde oluşmaktadır. Eşitlikteki γ katsayısı dışsallığın seviyesini belirlemekte olup 0'dan büyük olması beklenmektedir.

---

211 Kaynak, **a.g.e.**, s. 130-132.

212 Andreas Savvides, Thanasis Stengos, **Human Capital and Economic Growth**, California, Stanford University Press, 2009, pp. 61-62.

213 Greenhalgh ve Rogers, **a.g.e.**, s. 229.

Diğer yandan, Lucas Modeli ülkeler arası gelişmişlik farklarının açıklanmasına yönelik yorumlarıyla dikkat çekmektedir. Beşeri sermayenin gelişmesiyle birlikte hem içsel hem de dışsal etki sonucunda sermayenin marjinal verimliliği artış göstermektedir. Bu işleyiş çerçevesinde (beşeri sermaye daha hızlı gelişim göstereceği için) gelişmiş ülkelerdeki iktisadi büyüme az gelişmiş ülkelere nazaran daha hızlı gerçekleşecektir. Ayrıca (herhangi bir kısıtla karşılaşmaması durumunda) az gelişmiş ülkelerdeki fiziki sermaye beşeri sermayenin bol bulunduğu gelişmiş ülkelere kayacaktır[214]. Dolayısıyla Lucas Modeli, Neo-Klasik teorisinin yakınsama iddiasının tersine sermayenin az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru hareket edeceğini ifade etmektedir. Bunun engellenmesi ise az gelişmiş ülke hükümetlerinin uygulayacakları etkin eğitim ve teknoloji politikalarıyla beşeri sermaye birikimini artırmaları ile mükündür. Çünkü beşeri sermaye birikiminin iktisadi büyümeye olan katkısı fiziki sermayenin katkısından daha fazladır. Ayrıca kaliteli beşeri sermaye (kısıt olmadığı durumda) fiziki sermayeyi kendine çekecektir.

1.2.9.4. Ar-Ge Temelli Modeller

Ar-Ge[215] temelli modeller literatürde Schumpeterian modeller ya da yenilikçi modeller olarak anılmaktadır. Bu modellerin ortak özelliği teknolojik gelişmelerin bu gelişmeleri sağlayabilecek ayrı bir sektör tarafından (Ar-Ge sektörü) yapılması gerektiğidir[216]. Ar-Ge temelli modeller iktisadi büyümenin kaynağı olarak yenilik ve teknolojik gelişmeyi görmektedir. Söz konusu teknolojik gelişmeyi açıklayan Ar-Ge temelli modellerin başında; Romer (Ürün Çeşitliliği) Modeli, Grossman ve Helpman (Yatay Mal Çeşitlendirmesi) Modeli ve Aghion - Howitt (Ürün Niteliği) Modeli gelmektedir.

---

214 Parasız, **a.g.e.**, s. 196.

215 Ar-Ge; insan, kültür ve toplum bilgisinden oluşan bilgi birikiminin artırılması ve bu birikimin yeni uygulamalar tasarlanması için kullanılması amacıyla sistematik olarak yürütülen yaratıcı çalışmalardır. Bkz: OECD, **Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities**, OECD Publishing, Paris, 2015, p. 44 (Çevrimiçi) https://doi.org/10.1787/9789264239012-en,7 Mayıs 2024.

216 Sami Taban, İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye, Bursa, Ekin Yayınları, 2010, s. 64.

1.2.9.4.1. Romer Modeli

İçsel büyüme modellerinin kıymeti, iktisadi büyüme teorisinin tamamlayıcı bir parçası olan teknolojik süreçlerin içsel bileşenlerinin modellenmesi ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Ar-Ge temelli modellerin öncüsü de Romer olmuştur[217]. Romer Modeli Ar-Ge faaliyetlerine ve Ar-Ge faaliyetlerinde istihdam edilen işgücü miktarına dayanmakta olup uzun dönemli iktisadi büyüme Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan üretim teknikleri ve yeni ürünler sayesinde sağlanmaktadır. İktisadi büyümenin miktarını ise Ar-Ge'ye ayrılan beşeri sermaye stoku belirlemektedir.

Modele göre kar maksimizasyonu amacı güden firmalar yapmış oldukları Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan bilgileri kendi bünyelerinde tekelleştirerek fiyatlarını piyasa fiyatlarının üzerinde belirlemek suretiyle büyümektedirler. Model üç temel dayanak üzerinde inşa edilmiştir. Birincisi, teknolojik gelişme iktisadi büyümenin temel kaynağıdır. Teknolojik gelişme sermaye birikiminin artışını teşvik etmekte olup her ikisindeki artış işgücü başına üretimi artırmaktadır. İkincisi, teknolojik gelişim piyasanın özendirmelerine (teşviklerine) cevap veren bireylerin gönüllü faaliyetleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle teknoloji modelde içselleştirilmiştir. Üçüncü ve en önemlisi, bilgi bir kere üretildiğinde daha sonra ek bir maliyete katlanılmadan defalarca kullanılabilmektedir. Bilginin yeniden kullanılması sadece sabit maliyetleri artıracaktır. Bu özellik teknolojinin tamamlayıcı karakteristiğidir[218]. Görüldüğü üzere Ar-Ge faaliyetlerinin ürettiği bilginin maliyetsiz olarak tekrar tekrar kullanılabilmesi firmalar için ölçeğe göre artan getiri oluşturmaktadır. Ayrıca modelin üç temel dayanağına bakıldığında, Romer Modeli'nin tam rekabet piyasasından ziyade eksik rekabet piyasasının varlığını kabul ettiği görülmektedir. Çünkü firmalar ürettikleri bilgiyi tekelleştirmeleri nedeniyle piyasa fiyatının üzerinde fiyatlar belirleyebilmekte ve bilgi üretiminden kaynaklanan sabit maliyetlerini fiyatlarının içinde dâhil edebilmektedirler. Söz konusu firmaların eksik rekabet piyasasında elde ettikleri karların Ar-Ge faaliyetlerinin finansmanında kullanılması suretiyle sürdürülebilir büyüme sağlanmaktadır.

---

217 Robert M. Solow, "Perspectives on Growth Theory", **Journal of Economic Perspective**, Vol: 8, No: 1, 1994, p. 51.

218 Paul M. Romer, "Endogenous Technological Change", **Journal of Political Economy**, Vol: 98, No: 5, 1990, pp. 71-72.

Romer'e göre Ar-Ge faaliyetleri sonucu üretilen bilginin (teknolojinin) en önemli özelliği doğası gereği rakip olmaması, bunun yanında kısmen dışlanabilir olmasıdır[219]. Rakiplik bir malın kullanımı esnasında o malın başkaca kişilerce kullanılamamasını, dışlanabilirlik ise bir malın sahibinin o malın diğerlerince kullanılmasını engelleyecek yasal ve teknolojik imkâna sahip olmasını ifade etmektedir. Özel mal ve hizmetler tam dışlanabilir, kamusal mallar tam dışlanamaz özellik taşımaktadır.

Teknolojinin diğer tüm mallardan farklı olması, Romer tarafından vurgulanan önemli bir gözlemdir. Örneğin cep telefonu ya da kuaförlük gibi mal ve hizmetlerin çoğu rekabetçidir. Malın ya da hizmetin biri tarafından kullanılması, diğerinin aynı mal ya da hizmeti kullanımını engeller. Bir kişinin cep telefonunu kullanması aynı telefonu başkasının kullanmasına ya da birinin belirli bir saatte kuaförden hizmet alması diğerinin aynı kuaförden aynı saatte hizmet almasına engel oluşturur. Bunlara karşılık teknoloji rekabetçi değildir. Bir teknoloji bir kez üretilince, bu bilginin bilincinde olan herhangi bir kişi bunun avantajından yararlanır. Diğer yandan teknolojiyi üreten firma her ne kadar yasal veya teknolojik yollardan bilginin yayılmasına engel olmaya çalışsa da tam anlamıyla başarılı olamamaktadır. Örneğin bir oyun firmasının piyasaya yeni bir oyun sunmasının akabinde -firma oyunun kopyalanmasına kısmen engel olsa da- söz konusu oyun maliyetsiz olarak başkaları tarafından kopyalanarak kullanılabilir. Dolayısıyla bilgi kısmen de olsa yayılmaktadır. Buna rağmen Romer'in teknoloji ile ilgili görüşlerindeki en önemli nokta yeni teknolojinin sahiplerinin teknoloji üzerindeki haklarının kısmen koruma altına alınması sebebiyle bilginin tam anlamıyla kamu malı haline gelmemesi ve böylece yeni teknoloji üretmenin teşvik edilmesidir.

Romer Modeli'nde Ar-Ge sektörü, ara malı üreten sektör ve nihai mal üreten sektör olmak üzere üç sektör mevcuttur. Ar-Ge sektörü beşeri sermaye ve mevcut bilgi birikimini kullanarak yeni bilgi üretmektedir. Ara malı sektörü Ar-Ge tarafından üretilen bilgi ve geçmiş çıktılar ile nihai mal üreten sektörüne üretim yapmaktadır. Nihai mal sektörü ise işgücü, beşeri sermaye ve ara malı kullanarak nihai mal üretmektedir. Son ürün tüketilmekte veya yeni sermaye olarak muhafaza edilmektedir. Modelde

219 Yeldan, **a.g.e.**, s. 223.

fiziki sermaye (K), işgücü (L), beşeri sermaye (H) ve teknoloji düzeyi indeksi (x_i) girdi olarak kullanılmaktadır. Modelin temel varsayımları şunlardır:

- İşgücü ve nüfus değişkenleri sabittir.
- Nüfustaki beşeri sermaye stoku ve bunun piyasaya arz edilen oranı sabittir.
- Çıktının tüketilmeyen kısmı sermaye olarak kullanılmaktadır.
- Ar-Ge faaliyetlerinde sadece beşeri sermaye kullanılmaktadır.
- Ar-Ge sektörü ile nihai mal sektöründe tam rekabet geçerli olduğundan iki sektör arasında ücret farklılığı bulunmamaktadır[220].

Modeldeki nihai mal sektörünün üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$Y(H_Y,L,x) = H_Y^A L^\beta \int_0^\infty x_i^{1-\alpha-\beta}\, di \qquad (1.44)$$

Söz konusu üretim fonksiyonu diğer üretim fonksiyonlarından sermaye mallarının birbirilerini ikame edebilmesi, diğer bir deyişle yatay mal çeşitlenmesine izin vermesi bakımından farklılık göstermektedir. Ürün çeşitlendirmesine imkân veren teknoloji iktisadi büyümenin kaynağıdır. 1.44'teki Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni bilgiyi (patent sayısını) ifade etmekte olup mevcut bilgi birikimine ve Ar-Ge sektöründe istihdam edilen beşeri sermaye miktarına bağlıdır. Modeldeki teknolojik gelişmeyi içselleştiren yeni bilgi üretim fonksiyonu ise şu şekildedir:

$$\dot{A} = \delta H_A A \qquad (1.45)$$

1.45'e göre yeni bilgi üretimi beşeri sermayenin verimliliğine (δ) ve Ar-Ge sektöründe kullanılan beşeri sermaye stoku ile doğru orantılıdır. Romer Modeli'nde durağan durum iktisadi büyüme oranı ise aşağıdaki eşitlikteki gibi ifade edilmektedir:

$$g = (\alpha.a_{Ar\text{-}Ge}.H - \rho) / (\alpha + \theta) \qquad (1.46)$$

Romer Modeli'nde iktisadi büyüme; firmaların fiyat belirleme gücü (α), Ar-Ge sektörünün verimliliği ve beşeri sermaye stoku (H) arttıkça artmaktadır. Öznel indirgeme oranı (ρ) ve marjinal fayda esnekliği (θ) ise büyüme-

220 Romer, "Endogenous Technological Change", **Journal of Political Economy,** pp. 79-80.

yi negatif yönlü etkilemektedir. İktisadi büyüme, tekelci karın cezbetmesi sonucunda, firmaların Ar-Ge faaliyetleriyle yeni bilgiler ve ürünlerin üretmesiyle devam ettirilmektedir. Bir anlamda patent sahibi firmaların piyasa değeri iktisadi büyümenin belirleyicisidir[221]. Dolayısıyla Ar-Ge sektörüne ve bu sektördeki beşeri sermaye stokunun gelişimine yönelik uygulanacak devlet teşvikleri ile yüksek ve kalilteli beşeri sermaye stokuna sahip ülkelerle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi iktisadi büyümeye olumlu yönlü etki yapacaktır.

1.2.9.4.2. Grossman-Helpman Modeli

Ar-Ge temelli büyüme teorilerine önemli düzeyde katkı sağlayan modellerden birisi de Grossman-Helpman Modeli'dir. Gene M. Grossman ve Elhanan Helpman tarafından yapılan çalışmalar sonucu oluşan yaklaşımda girişimcilerin ileriye yönelik kar maksimizasyonu beklentisi sonucunda ortaya çıkan içsel teknolojik gelişim süreci modellenmiştir. Girişimciler yenilikçi ürünler üreterek monopol rantı elde etmek amacıyla bilinçli olarak Ar-Ge yatırımı yapmaktadırlar. Girişimcilerin Ar-Ge faaliyetlerinde istihdam ettiği işgücünün verimliliği ise ülkedeki bilgi sermayesi seviyesine bağlıdır. Bilgi sermayesi seviyesi de yerel birimlerin uluslararası araştırma ve ticari ilişkilere entegre olmasıyla mümkündür. Modelde bilgi sermayesi teknolojik gelişmenin önemli bir unsuru olup uzun dönem iktisadi büyümenin kaynağıdır. Modele göre bilgi rakip olmayan ve kısmen dışlanabilir bir maldır[222]. Diğer bir deyişle bilginin birisi tarafından kullanımı onun bir başkası tarafından kullanımına engel değildir. Ayrıca bilginin sahibi haricinde başkaları tarafından kullanımı kısmen engellenebilmektedir. Bilgi yayılmaktadır.

Grossman-Helpman Modeli'nde teknolojik gelişmeyi ve dolayısıyla iktisadi büyümeyi sağlayan Ar-Ge faaliyetleri iki amaçla yürütülmektedir. Birincisi mevcut ürünlerin maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla yapılan çalışmalardır (süreç yeniliği). İkincisi ise yeni bir ürün geliştirme amaçlı yapılan çalışmalardır (ürün yeniliği). Ürün yeniliği de tamamen yeni bir ürün üretme ya da mevcut ürünlerin daha kalitelisini üretme açısından iki-

221 Federico Etro, **Endogenous Market Structures and the Macroeconomy**, Berlin, Springer, 2009, p. 217.

222 Gene M. Grossman, Elhanan Helpman, "Trade, Knowledge Spillovers, and Growth", **European Economic Review**, Vol: 35, No: 2-3, 1991, pp. 517-518.

ye ayrılabilir[223]. Modelde her biri kendi kalite merdivenine sahip ürünlerin sürekli geliştirildiği varsayılmıştır. Bu bağlamda girişimciler ürünleri daha da geliştirmek için sürekli bir yarış içerisindedirler. Bu yarış eşzamanlı olarak meydana gelmekte olup bu süreçte bazı girişimler başarılı olurken bazıları başarısız olmaktadır. Yarışta başarılı olanlar ürün geliştirme faaliyetlerine devam etmektedirler[224]. Başarılı olan girişimciler monopol piyasadan rant elde ettikleri sürece Ar-Ge faaliyetlerini sürdürecek, bu sürecin çıktısı olan teknolojik yenilik uzun dönemli iktisadi büyümeye kaynak teşkil edecektir.

Grossman-Helpman Modeli'nde Romer Modeli'nde olduğu gibi; Ar-Ge sektörü, ara malı üreten sektör ve nihai mal üreten sektör olmak üzere üç sektör mevcuttur. Ar-Ge sektörü yalnızca beşeri sermaye kullanarak yeni fikir/teknoloji üretmektedir. Üretilen yeni teknolojiler ara malı sektörüne satılmaktadır. Ara malı sektörü bu fikirlerin patentini alarak bunlarla üretilen malların monopolcüsü konumuna gelmektedir. Ara malı sektörü de söz konusu ürünleri nihai ürünler sektörüne satmaktadır[225]. Ar-Ge sektörünün yeni fikir üretme kabiliyeti beşeri sermayenin verimliliğine bağlıdır. Ara malı sektörünün yeni ürün üretme kabiliyeti ise Ar-Ge faaliyetlerinin yeni fikir üretim gücüne ve sektörde istihdam edilen işgücünün miktarına ve verimliliğine bağlıdır. Tam rekabet piyasası varsayımının yapıldığı nihai mal sektörünün üretim fonksiyonu ise aşağıdaki gibidir:

$$Y = AK^{\alpha}D^{\beta}L_Y^{1-\alpha-\beta} \qquad \alpha.\beta > 0 \; ve \; \alpha + \beta < 1 \tag{1.47}$$

1.47'de A sabit bilgi stokunu, K fiziki sermaye stokunu, D ara malları indeksini ve L_Y nihai mal üreten sektörlerin toplam istihdamını ifade etmektedir. α sermayenin, ara malı indeksinin ve $1-\alpha-\beta$ nihai mal üreten sektörde görev yapan işgücünün çıktı esnekliğini göstermektedir. Söz konusu üretim fonksiyonundan hareketle modelde belirtilen durağan durum iktisadi büyüme oranı ise şu şekildedir:

---

223 Gene M. Grossman, Elhanan Helpman, **Innovation and Growth in the Global Economy**, 6th ed., London, MIT Press, 1997, p. 43.

224 Gene M. Grossman, Elhanan Helpman, "Quality Ladders in the Theory of Growth", **The Review of Economic Studies**, Vol: 58, No: 1, 1991, p. 44.

225 Mustafa Özer, Necati Çiftçi, "Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 23, 2009, s. 1-2.

$$g = \beta / (1-\alpha)\mu\gamma \quad (1.48)$$

1.48'de γ Ar-Ge çalışmarı sonucunda ortaya çıkan yenilik oranını, μ ise ara malları sektörü uzmanlaşma parametresini ifade etmekte olup 0'dan büyük oldukları varsayılmaktadır. Eşitliğe göre nihali mal sektörünün büyüme oranı Ar-Ge sektörünün ortaya koyduğu yeniliğin miktarına ve ara malı sektörünün uzmanlaşmasına bağlıdır.

Grossman ve Helpman gelişmiş ülkelerde yenilik ve iktisadi büyüme arasındaki ampirik ilişkileri gözden geçirdikleri çalışmalarında iki önemli hususa dikkat çekmişlerdir. Birincisi yerel veya ulusal teknolojilerin varlığı meydana getirdiği dışsallık ve yayılmalar ile ülkelere karşılaştırmalı üstünlük sağlamaktadır. İkinci olarak, Asya'daki yeni sanayileşen ülkeler gibi küresel piyasaya entegre olmuş ülkeler dışa kapalı ülkelere nazaran yeniliğe ve teknolojiye daha kolay ve hızlı ulaşmaktadırlar[226]. Global piyasaya entegre olmuş ülkelerdeki firmalar da piyasaya yeni ürünler sürebilmek için global ölçekte rekabet halindedirler. Global piyasaya entegre olmuş ülkeler birbiriyle karşılaştırıldığında ise göreceli olarak Ar-Ge sektörü gelişmiş, bilgi stoku diğerinden fazla olan ülkelerin başlangıçtaki bu avantajının zamanla arttığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla iktisadi büyümede karşılaştırmalı üstünlük ülkelerin başlangıç koşullarına bağlıdır. Başlangıçtaki küçük farklılıklar dahi zamanla çoğalarak ülkeler arası hayat standartlarında ciddi farklılıklar yaratabilmektedir[227]. Gelişmiş ülkeler lehine oluşan bu süreç az gelişmiş ülkelerin aleyhine işlemekte olup küçülmelerine sebebiyet vermektedir.

1.2.9.4.3. Aghion-Howitt (Ürün Niteliği) Modeli

Schumpeter'e göre iktisadi sistemin sürekliliğinin temel kaynakları yenilikler, yeni ürünler ve piyasalardır. Bu nedenle kapitalist iktisadi sistem sürekli bir devinim içerisindedir. Sistem sürekli olarak eskiyi yok eder ve yerine yenisini yaratır. Yaratıcı yıkımın bu süreci kapitalizmin temel gerçeğidir[228]. Philippe Aghion ve Peter Howitt Schumpeter'in yaratıcı yıkım kav-

---

226 Jati Sengupta, **Technology, Innovations and Growth**, London, Palgrave Macmillan, 2011, p. 43.

227 Elhanan Helpman, **The Mystery of Economic Growth**, Cambridge, Harvard University Press, 2004, p. 68.

228 Schumpeter, **Capitalism, Socialism & Democracy**, p. 83.

ramından hareketle teknolojik yeniliğin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri hususunda içsel büyüme teorisine katkıda bulunmuşlardır.

Aghion-Howitt Modeli'nde iktisadi büyüme tesadüfi sırada ortaya çıkan kalite iyileştirme (ya da dikey) yenilikler sonucunda gerçekleşmektedir. Modele göre yenilik endüstriyel rekabetin önemli bir unsurudur. Yenilikler yeni teknolojiler ve ürünler yaratmakta olup eskilerini demode hale getirmektedir[229]. Dikey ürün geliştirmeden kastedilen husus bir ürünün daha iyisini yapmaktır. Bir 5 mega piksel fotoğraf makinesinin geliştirilerek 10 mega piksel olarak piyasaya sürülmesi dikey ürün geliştirmeye örnek verilebilir.

Model bireysel yeniliklerin tüm iktisadi sistemi etkilemesi açısından önemlidir. İki başarılı yeniliğin arasında geçen süre Ar-Ge süreçlerinin belirsizliğinden dolayı tesadüfidir. Bununla birlikte, iki başarılı süreçteki Ar-Ge faaliyetleri arasındaki ilişki belirleyici olarak modellenebilmektedir. Cari dönemdeki Ar-Ge faaliyetleri ve gelecekte tahmin edilen Ar-Ge faaliyetleri arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi yaratıcı yıkımdır. Gelecek süreçte yapılması muhtemel Ar-Ge faaliyetlerinin cari süreçteki Ar-Ge faaliyetleri sonucunda üretilen ürünü demode hale getireceği beklentisi cari Ar-Ge yatırımlarının azalmasına sebebiyet vermektedir. İkincisi ise Ar-Ge sektörü veya üretimde görev yapan nitelikli işgücünün ücreti üzerinden işleyen genel denge etkisidir. Gelecek süreçte Ar-Ge faaliyetlerinin artacağı beklentisi aynı şekilde nitelikli işgücüne olan talebin de artacağı beklentisini beraberinde getirmektedir. Gelecek süreçte beklenen yüksek ücretler, en iyi ürünün üretilmesine olanak sağlayan özel bilgi sayesinde elde edilmekte olan monopol karını azaltacaktır. Bu nedenle gelecekte daha fazla Ar-Ge faaliyeti yapılmasına ilişkin beklentiler cari süreçteki Ar-Ge faaliyetlerinden vazgeçilmesine neden olacaktır. Söz konusu iki Ar-Ge faaliyeti süreci arasındaki fonksiyonel ilişki sabit bir eşitlikle tanımlamaktadır. Bu eşitlik dengeli büyümeyi açıklamaktadır. Aghion-Howitt Modeli'nin temel varsayımları şu şekildedir:

- Ekonomide emek, ara malı ve nihai mal olmak üzere üç tür pazarlanabilir nesne vardır.

229 Philippe Aghion, Peter W. Howitt, **The Economics of Growth**, Cambridge, MIT Press, 2009, p. 85.

- Ekonomide sürekli olarak ve yeterli miktarda işgücü mevcuttur. Bireylerin zamanlar arası fayda fonksiyonu şu şekildedir:

  $$u(y) = \int_0^{\infty} y_\tau e^{-r\tau} d\tau \qquad (1.49)$$

  y nihai malı, r zaman tercihi katsayısını (0'dan büyük olup aynı zamanda faiz oranına eşittir), τ ise zaman indeksini ifade etmektedir.

- Her birey bir birim işgücü arz etmektedir. Ekonomide; yalnızca nihai mal üretiminde kullanılan niteliksiz işgücü (M), ara malı üretiminde ve Ar-Ge faaliyetlerinde kullanılan nitelikli işgücü (N) ve yalnızca Ar-Ge faaliyetlerinde kullanılan uzmanlaşmış işgücü (R) olmak üzere üç çeşit işgücü bulunmaktadır.

- Nihai mal çıktısı (y) ara malı girdisine (x) bağlıdır. Aradaki ilişkiyi açıklayan denklem aşağıdaki gibidir:

  $$y = Ax^{\alpha} \qquad 0 < \alpha < 1 \qquad (1.50)$$

  A ara malı girdisinin verimliliğini, α ise monopol gücünü belirtmektedir.

- Belirli bir dönemde üretilen yenilik sayısı aşağıdaki denklemle hesaplanmaktadır

  $$\text{Yenilik Sayısı} = \lambda\phi(n,R) \qquad (1.51)$$

  1.51'de n Ar-Ge faaliyetlerinde istihdam edilen işgücü sayısını, λ sabit bir parametreyi (başarıya ulaşma oranı, "arrival rate"), ϕ ise sabit getirili iç bükey üretim teknolojisini ifade etmektedir. Modelde geçmiş Ar-Ge faaliyetlerinin yenisi üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Ar-Ge faaliyetlerinde nitelikli işgücü kullanılamıyorsa yeni teknoloji üretilemez.

- Ar-Ge faaliyetleri sonucu üretilen nihai mal üretimi için kullanılan ara malları için teknoloji üretir. Yeni ara malı kullanımı 1.51'deki nihai mal çıktısını γ oranında artırır ($\gamma > 0$). En modern ara malı üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

  $$A_t = A_0\gamma^t \qquad (t = 0,1...) \qquad (1.52)$$

  1.52'deki A_0 başlangıç tarihsel verisini ifade etmektedir.

- Yeniliği üreten girişimci söz konusu yeniliğin patentini almak sure-

tiyle ara malı sektörünü tekelleştirir. Patentin süresi teorik olarak sonsuzdur. Ancak patent, bir sonraki yeniliğin akabinde eskisi demode olacağından etkisini yitirir.

- Bütün piyasada ara malı sektörü haricinde tam rekabet koşulları geçerlidir[230].

Varsayımlarda belirtildiği üzere Ar-Ge faaliyetlerinde nitelikli işgücü kullanılamıyorsa yeni teknoloji üretilemez. Bu nedenle iktisadi büyüme gerçekleşmez. İktisadi büyümenin büyüklüğü Ar-Ge sektöründe kullanılan işgücü miktarı ile doğru orantılıdır. Durağan durum dengesinde Ar-Ge faaliyetlerinde kullanılması gereken nitelikli işgücü miktarı (ñ) aşağıdaki eşitliğe göre belirlenmektedir:

$$1 = \left[\lambda_{\gamma}((1-\alpha)/\alpha)(N-\tilde{n})\right]/(r+\lambda\tilde{n}) \qquad (1.53)$$

1.53'e göre nitelikli işgücü miktarı faiz oranlarının azalması ve her bir yeniliğin boyutunun (γ), toplam nitelikli işgücü miktarının (N) ve başarıya ulaşma oranının (λ) artmasıyla artmaktadır. Modele göre ortalama büyüme oranı ise aşağıdaki gibidir:

$$AGR = \lambda\varphi(\tilde{n})\ln\gamma \qquad (1.54)$$

1.54'e göre nitelikli işgücü miktarını artıran parametrelerin ortalama büyüme oranını da artırdığı görülmektedir. Diğer yandan, Aghion-Howitt Modeli'ne göre zamanlar arası yayılma ve mal edilebilirlik etkisi serbest piyasa büyüme oranın optimal büyüme oranından daha düşük olmasına sebebiyet verecektir. İş (yeni fikir) hırsızlığı ve monopol düzensizlik ise tam tersi sonuç doğuracaktır[231]. Söz konusu piyasa bozukluklarından hareketle, optimal nitelikli işgücü miktarı (aşağıdaki denkleme göre hesaplanmaktadır:

$$1 = [\lambda(\gamma-1)(1/a)(N-n^*)] \,/\, (r-\lambda n^*(\gamma-1)) \qquad (1.55)$$

1.52 ve 1.54'ün mukayesesine göre, yeniliğin boyutu büyük ve monopol gücü küçük ise zamanlar arası yayılma ve mal edilebilirlik baskın gelmekte ve iktisadi büyüme optimumun altında gerçekleşmektedir. Tersi durumda

230 Philippe Aghion, Peter W. Howitt, "A Model of Growth Through Creative Destruction" **Econometrica**, Vol: 60, No: 2, 1992, pp. 324, 327-328 ve Philippe Aghion, Peter W. Howitt, **Endogenous Growth Theory**, Cambridge, MIT Press, 1999, pp. 53-54.

231 Aghion ve Howitt, "A Model of Growth Through Creative Destruction." **Econometrica**, p. 339.

ise iş (yeni fikir) hırsızlığı baskın geldiğinden iktisadi büyüme optimumun üzerinde bir büyüme gerçekleşmektedir.

1.2.9.5. Barro Modeli

İçsel büyüme teorisine katkı yapan bir diğer iktisatçı Robert J. Barro'dur. Barro Modeli içsel büyüme teorisini kamu yatırımlarını ve politikalarını ekleyerek genişletmiş ve bunların iktisadi büyüme ile ilişkisini ortaya koymuştur. İktisadi büyüme sürecinde kamu harcamalarını içselleştiren Barro Modeli'nde kamunun doğrudan ekonomiye müdahalesi söz konusu değildir. Modele göre kamu, kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanmak suretiyle özel sektörün bilgi/teknoloji üretim kabiliyetini, iş yapma kolaylığını ve üretim/yatırım imkânlarını iyileştirmeye yönelik altyapıyı oluşturmaktadır. Bu yüzden model içsel büyüme teorileri sınıfına dahil edilmektedir.

Barro'ya göre son zamanlardaki iktisadi büyüme modelleri uzun dönem iktisadi büyümeyi nüfusun ve teknolojinin dışsal değişimlerinden bağımsız bir şekilde açıklayabilmişlerdir. Bu modellerden bazıları teknoloji, bazıları ise nüfus değişimiyle açıklanmakta olup hepsinin ortak özelliği ölçeğe göre sabit getiri varsayımını haiz olmalarıdır. Diğer yandan, bir kısım içsel büyüme modellerinde yatırımların özel ve sosyal getirilerini ayrıldığından optimal olmayan büyüme gözlemlenmektedir. Bu ortamda yatırımların özel getirisi düşse de sosyal getirisi (bilgininin veya diğer dışsallıkların yayılmasını ifade etmektedir) sabit kalabilir veya artabilir. Ek olarak, dışsallıkları içermeyen diğer bir kısım iktisadi büyüme modelleri ise tasarruf ve büyümede belirlenen seçimler pareto optimumu olarak kabul edilmektedir. Söz konusu modeller özel sermayenin sabit getirili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Özel sermaye beşeri ve fiziki sermayeyi içermektedir. Barro'nun analizi, söz konusu literatürün esasları çerçevesinde, basit ve sabit getirili iktisadi büyüme modeline kamu sektörünü dahil etmektedir. Kamu harcamaları ve vergilerle ilişkilendirilmiş bilinen dışsallıkları nedeniyle özel sektörce belirlenen tasarruf ve büyüme optimal olmayabilir. Bu nedenle; iktisadi büyüme oranı, tasarruf oranı ve kamunun ekonomideki hacmi arasındaki ilişkiye dair ampirik analizlerde olduğu gibi kamu politikaları hakkında ilgi çekici tercihler mevcut olabilmektedir[232]. Tek sektörlü olarak kurulan Barro

232 Robert J. Barro, "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth" **The Journal of Political Economy**, Vol: 98, No: 5, 1990, pp. 103-104.

Modeli'nde Cobb-Dougles üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$y = f(k,g) = Ak^{1-\alpha}g^{\alpha} \quad (1.56)$$

Yukarıdaki fonksiyonda kişi başına sermayeyi, g kişi başına kamu harcamalarını, α ise kamu hizmetlerinin özel hizmetlere nazaran verimini göstermektedir. Modelde üretim hanehalkı veya özel sektör üreticileri tarafından yapılmakta olup çıktı hanehalkı tüketimi, net yatırım malı ve kamu alımları olarak bölüştürülmektedir. Kamunun tek gelirinin gelir vergisi, tek giderinin ise kamu malı arzı olduğunun varsayıldığı modelde bütçenin denk olduğu kabul edilmektedir. Modele göre özel sektör firmaları için optimal olmayan bazı hizmetlerin yerine getirilmesi için ve/veya gerekli tasarrufların sağlanamadığı durumlarda devletin devreye girmesi gerekmektedir[233]. Kamu bu noktada istikrarlı büyümeyi maksimize etmeyi sağlamak açısından bir optimal vergi oranı belirlemektedir. Barro'nun denk bütçe varsayımı ise şu şekildedir:

$$g = T = \tau.y \quad (1.57)$$

1.57'ya göre kamu harcamaları (g) kamu gelirlerine (T) eşit olup kişi başı gelirin (y) düz oranlı bir vergi oranıyla (τ) çarpılması suretiyle hesaplanmaktadır. Modele göre kamu üretim yapmamakta olup sermayesi bulunmamaktadır. Kamunun tek geliri vergilerdir. Kamu bu gelirlerle tesis ettiği hizmetleri (otoyollar, su altyapısı, adalet, güvenlik ve itfaiye hizmetleri vb.) özel sektöre girdi olarak sunmaktadır[234]. Sunulan bu girdiler toplam çıktı artışına yol açmaktadır.

Barro kamu harcamalarının iktisadi büyüme ile olan ilişkisini analiz ettiği ilk çalışmasında aralarında Türkiye'nin de yer aldığı 98 ülkenin 1960-1985 yılları arasındaki iktisadi büyüme, doğum oranı ve yatırım verilerini incelemiştir. Çalışmaya göre iktisadi büyüme ile kamu tüketimi harcamaları[235] arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Diğer yandan, iktisadi

233 Taban, İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller, s. 131.

234 Barro ve Sala-i Martin, **Economic Growth**, s. 223.

235 Çalışmada kamunun güvenlik ve eğitim harcamaları özel sektörün verimliliğini ve mülkiyet haklarını olumlu yönde etkilediğinden kamu tüketim harcaması olarak değil, kamu yatırımı olarak dikkate alınmıştır. Bkz: Robert J. Barro, "Economic Growth in a Cross Section of Countries", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol: 106, No: 2., 1991, p. 430.

büyüme ile kamu yatırımları arasında küçük miktarda pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, politik istikrarsızlığın iktisadi büyüme ve yatırımları negatif yönde etkilediği ifade edilmiştir[236]. Kamu harcamaları ve yatırımlarıyla ilgili söz konusu tespitler kamu kaynaklarının verimli kullanılıp kullanılmadığını açıklamaktadır. Kamu harcamalarının iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkileyebilmesi için verimli kullanılması gerekmektedir. Ülkedeki beşeri sermayeyi arttırma amacıyla etkin eğitim politikaları, özel sektörün sermaye verimliliğini arttırıcı altyapı yatırımları (adalet, mülkiyet hakları, güvenlik, ulaştırma, finansal/teknik altyapı vb.) ve ekonomik ve siyasi istikrarı sağlayacak etkin politikalar kamunun başlıca görevleridir. Söz konusu politikaları başarıyla uygulayan hükümetler özel sektöre iktisadi büyümeyi hızlandırmayı sağlayacak gerekli ortamı hazırlamış olacaklardır.

1.2.10. İktisadi Büyümeye Yeni Bir Yaklaşım: Kurumlar ve Büyüme

1990'lı yıllara kadar geliştirilen iktisadi büyüme teorilerine bakıldığında, iktisadi büyümeyi tesis eden unsurların geleneksel üretim faktörleri olduğu görülmektedir. Farklı bakış açıları ve modeller sunulsa da tüm teoriler işgücü, fiziki ve beşeri sermaye, tasarruflar ve teknolojiyi iktisadi büyümenin belirleyicisi olarak ele almaktadır. Bununla birlikte, söz konusu teoriler ülkeler arası gelişmişlik farklarını açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Bir ülkenin gelişmesi için söz konusu üretim faktörlerinin varlığının yanı sıra bunların etkin ve verimli bir biçimde kullanılmasını sağlayacak kurumlara/mekanizmalara ihtiyaç bulunmaktadır. İçsel büyüme teorilerinden sonra 1990'lı yıllarda ön plana çıkan iktisadi büyümeye ilişkin çalışmalar ülkelerdeki kurumların nasıl oluştuğunu, nasıl çalıştığını araştırmakta ve uzun dönem dengeli iktisadi büyümenin tesis edilmesi için bu kurumların nasıl geliştirilmesi gerektiği sorusuna cevap aramaktadır.

Ülkeler arası gelişmişlik farklarını açıklayan üç temel neden bulunmaktadır. Bunlar; iktisadi kurumlar, coğrafya ve kültürdür[237]. İktisadi kurumlar özendirici iktisadi önlemleri şekillendirmek suretiyle toplam çıktıyı olumlu yönde etkilemektedir. Toplumların yaşadıkları coğrafya, iklim ve ekolojik ortam tercihlerini ve fırsatlarını etkilemektedir. Örneğin zengin yer altı ma-

236 **a.e.**, s. 437.

237 Daron Acemoğlu, Simon Johnson, James Robinson, "Institutions as a Fundamental Cause of Long-run Growth", **Handbook of Economic Growth**, Ed. by Philippe Aghion and Steven Durlauf, Vol: 1A, 2005, p. 397.

denleri ve topraklara sahip ülkeler, bu kaynakların kıt olduğu ülkelere nazaran daha avantajlıdır. Son olarak, toplumların sahip oldukları farklı kültürel değerler ve inançlar gelişmişlik farkı doğurabilmektedir. Örneğin herhangi bir inanç kapitalist sistemin işleyişine ilişkin bir hususu yasaklarken, diğer bir inanç teşvik edebilmektedir.

Bir ülkenin neden diğer ülkeye nazaran daha az yatırım yaptığı ya da verimliliğinin daha düşük olduğu konusunda iktisadi sistemin kuralları, kamu politikaları ve kurumları önemli rol oynamaktadır. Söz konusu sosyal altyapılar üretim kabiliyetini ve iş yapma koşullarını şekillendirmektedir. Girişimciler yatırımlarından kar elde edebilmeleri hususunda kendilerine güvence verilmediği sürece yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Yolsuzluk, rüşvet, hırsızlık ve el koyma (kamulaştırma) gibi uygulamalar yatırım istekliliğini ciddi boyutta azaltmaktadır. Uygun olmayan vergileme, düzenleme, adli süreçler ve lobi faaliyetleri de yatırımları ve dolayısıyla iktisadi büyümeyi olumsuz etkileyen unsurlardır[238]. Robert E. Hall ve Charles I Jones 127 ülkeyi kapsayan çalışmalarında sosyal altyapı ölçütleri ile kişi başına çıktıları arasında güçlü ve yakın bir ilişki tespit etmişlerdir. Çalışmaya göre uzun soluklu ve istikrarlı politikaları haiz ülkeler verimli faaliyetler için daha elverişlidir. Örneğin ABD'nin kişi başına çıktısı Nijer'e nazaran 35 kat daha fazladır[239]. Söz konusu fark ülkelerin sosyal altyapı farklarıyla açıklanmaktadır.

Literatürde kurumlar ve iktisadi büyüme ilişkisini ilk inceleyen iktisatçılardan biri Douglass C. North olmuştur. Kurumsal çevre, üretim, mübadele ve bölüşümün altyapısını oluşturan temel politik, sosyal ve yasal kurallardır. Seçim uygulamaları, mülkiyet hakları ve sözleşme hakkı iktisadi çevreyi düzenleyen temel kurallara örnektir[240]. Kurumlar toplumludaki oyunun kurallarıdır. Daha resmi bir tanımla kurumlar, insanlar tarafından oluşturulan ve aralarındaki ilişkileri şekillendiren yapay kısıtlardır. Bu kısıtlar yazılı kurallar ya da yazılı olmayan kurallar (gelenekler, davranış kuralları) olabilmektedir. Kurumlar, tartışmasız bir şekilde, insan ilişkilerinde sabit

238 Jones, **a.g.e.**, s. 161.

239 Robert E. Hall, Charles I. Jones, "Why Do Some Countries Produce So Much More Output Per Worker Than Others?", **The Quarterly Journal of Economics,** Vol: 114, No: 1, 1999, pp. 84-85.

240 Lance E. Davis, Douglass C. North, **Institutional Change and American Economic Growth**, Cambirdge, Cambridge University Press, 1971, s. 6.

bir yapı kurarak belirsizliği azaltmak suretiyle ülkelerin ekonomik performanslarını etkilemektedir. Kurumların ekonomiye etkisi, toplam maliyeti oluşturan işlem ve dönüştürme (üretim) maliyetlerini belirleme açısından ortaya çıkmaktadır[241]. Bireylerin mülkiyet haklarını güvence altına alan, bünyesinde görevli olanların topluma ait varlıkları kendi çıkarları için kullanımını engelleyen ve beşeri sermayeyi geliştiren kurumlar iyi kurumlar olarak nitelendirilmektedir[242]. Buradan hareketle ortaya çıkan temel soru ise tüm kurumların iktisadi büyümeyi etkileyip etkilemediği, bu konuda hangi kurumların ön plana çıktığıdır.

Dani Rodrik'e göre etkin ve yeterli kurumların bulunmadığı durumlarda iktisadi sistemdeki teşvik tedbirleri çalışmamaktadır. Dünya'da gerçekleşen birbirinden farklı üç önemli olay kurumların direkt olarak reformcuların gündemine alınmasını sağlamıştır. Bunlardan birincisi, destekleyici yasal, düzenleyici ve politik araçlar olmadan Rusya'da başarısızlıkla sonuçlanan fiyat ve özelleştirme reformu, ikincisi Latin Amerika'daki sosyal sigorta, işsizlik güvencesi ve sosyal yardımlar gibi mekanizmalara çok fazla önem vermeyen ve ağır işleyen piyasa odaklı reformlar, üçüncüsü ise krize davetiye çıkaran finansal düzenlemelerin mevcut olduğu ortamda finansal serbestleşmeye izin verilmesi sonucu meydana gelen Asya finansal krizidir[243]. Birbirinden farklı piyasayı destekleyen ve iktisadi büyümeyi etkileyen beş önemli kurum mevcuttur. Bunlar; mülkiyet hakları, düzenleyici kurumlar, makroekonomik istikrarı sağlayıcı kurumlar, sosyal güvenlik kurumları ve çatışma yönetici kurumlardır[244]. Girişimcilerin yapacakları yatırımlar ve piyasaya sunacakları yeniliklerle iktisadi büyümeye katkıda bulunmaları için özel mülkiyet haklarının tesis edilmesi, fikri ve sınai mülkiyet haklarının korunması ve bunların kontrollerinin girişimcilerde olması gerekmektedir. Aksi takdirde girişimcileri katma değer üretimi konusunda özendirmek

---

241 Douglass C. North, **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, pp. 3-4.

242 Daron Acemoğlu, "Root Causes: A Historical Approach to Assessing the Role of Institutions in Economic Development", **Finance and Developments**, Vol: 40, No: 2, 2003, p. 27.

243 Dani Rodrik, **One Economics Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth**, New Jersey, Princeton University Press, 2007, p. 154.

244 Dani Rodrik, "Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them?", **Studies in Comparative International Development**, Vol: 35, No: 3, 2000, p. 5.

güçleşmektedir. Piyasa aksaklıklarının önüne geçmek adına ekonomide düzenleyici kurumların (örneğin sermaye piyasası kurulları) mevcudiyeti şarttır. Aksi takdirde piyasa mekanizması kaynakların etkin dağılımı hususunda başarısız olmaktadır. Tüm ülkeler ortaya çıkması muhtemel makroekonomik istikrarsızlıklara karşı mali ve parasal kurumlar (örneğin merkez bankaları) oluşturmak durumundadır. Böylelikle etkin para ve maliye politikaları işletilebilecektir. Sosyal güvenlik kurumları işgücü piyasasındaki aksaklıkları ve belirsizlikleri ortadan kaldırmak için önem arz etmektedir. Çatışma yönetici kurumlar (örneğin sendikalar) ise iktisadi birimler arasındaki uyuşmazlıkları etkin ve hızlı bir şekilde çözmek suretiyle piyasadaki koordinasyon ve iletişim eksikliklerini tamamlamaktadırlar.

Literatürde kurumlar ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu ampirik çalışmalarda birçok kurum sınıflandırması yapılmakta, birçok ölçüt belirlenmektedir. Sözleşme güvenliği ve uygulanabilirliği, mülkiyet hakları, bürokrasi kalitesi, bürokratik gecikmeler, altyapı kalitesi, hukuk kuralları/istikrarı, yolsuzluk, rüşvet, kamulaştırma/el koyma riski, ücret ve fiyat kontrolleri, politik istikrar, vergilendirme esasları, finansal yapı, bankacılık mevzuatı, yabancı sermaye mevzuatı, işgücü istikrarı, komşu ülkeler ile ilişkiler, terör, politik itibar, seçim uygulamaları, seçimlerde adillik, demokratik gelişmişlik seviyesi, askeri yapının ülkedeki ağırlığı, güçler ayrılığı, güvence altına alınmış temel hak ve özgürlükler vb. ölçüt/sınıflandırmalar bunlardan başlıca sayılanlardandır.

Acemoğlu ve Robinson'a göre kurumların üç temel karakteristiği bulunmaktadır. Bunlar iktisadi kurumlar, politik güç ve politik kurumlardır. İktisadi kurumlar, fiziki ve beşeri sermaye yatırımları, teknoloji ve üretim organizasyonunu etkilemek suretiyle toplumdaki birimlerin istekliliğini şekillendirmektedir. Ayrıca iktisadi kurumlar toplumdaki üretim miktarını belirlediği gibi bunun etkin bir şekilde bölüşümünü de sağlamaktadır. Bu kurumların seçimi ise toplumun kolektif tercihlerine bağlıdır. Söz konusu tercih sürecinde doğal olarak çıkar çatışmaları ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda toplumdaki çeşitli politik güçler tercih sürecinde önemli rol oynamaktadır. Politik güçler ise meşru güç ve fiili güç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Meşru gücün kaynağı politik kurumlardır (örneğin devletin biçimi). Fiili güç ise politik kurumların dışında bireylerin fiili olarak sahip

oldukları güçtür (örneğin ayaklanma, protesto ya da bir grubun diğerine göre zenginleşmesi sonucu daha fazla söz sahibi olması). İktisadi ve politik kurumlar toplumun kolektif tercihlerine göre belirlendiğinden dolayı politik gücün bölüşümü gelişme için temel belirleyicisidir. Politik güce sahip olanlar söz konusu sistemi devam ettirme eğilimindedirler[245]. Söz konusu açıklamalar çerçevesinde iktisadi büyüme süreci aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

Şekil 1.5.: Kurumlar ve İktisadi Büyüme

Kaynak: Acemoğlu, Johnson ve Robinson, **a.g.e.**, s. 397.

Şekil 1.5.'e göre geçmişteki politik kurumlar ve kaynakların dağılımı sistemdeki tüm diğer değişkenlerin temel belirleyicisidir. Meşru politik güç iktisadi kurumları, fiili politik güç gelecekteki politik kurumları belirlemektedir. İktisadi kurumlar ise iktisadi performansın ve gelecekteki kaynak dağılımının belirleyicisidir. Özetle iktisadi kurumlar iktisadi performansın temel belirleyici olsalar da toplumdaki politik kurumlar ve kaynakların dağılımı tarafından belirlenmektedir.

245 Daron Acemoğlu, James Robinson, "The Role of Institutions in Growth and Development", **Review of Economics and Institutions**, Vol: 1, No: 2, 2010, pp. 7-8.

İKİNCİ BÖLÜM

FİNANSAL SİSTEM BANKACILIK VE BANKA KREDİLERİ

Bankacılık sektörünün gelişimi ve iktisadi büyüme ilişkisinin ortaya konulabilmesi için öncelik bankacılık sektörünün yer aldığı finans sistemine ilişkin bazı kavramların ortaya koyulması gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde finans sisteminin tanımı, yapısı, özellikleri ve işlevleri açıklandıktan sonra finansal sistemin en önemli bileşenlerinden bankacılık sektörü ele alınacaktır. Akabinde ise banka kredilerine değinilecek, banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki ortaya koyulacaktır.

2.1. FİNANSAL SİSTEM

İktisadi sistem içerisindeki temel nihai faaliyetler yatırım, üretim, tasarruf ve tüketimdir. İktisadi faaliyetleri hanehalkı, firmalar ve devlet olarak sınıflandırılan üç temel iktisadi birim yürütmektedir. Söz konusu iktisadi birimler fayda maksimizasyonu saikiyle tüketim veya yatırım için harcama yapmaktadırlar. Gelirler harcamalardan fazla olduğunda fon fazlası, tersi durumda fon açığı ortaya çıkmaktadır. Fon açığı olan iktisadi birimlerde ise tüketim veya yatırım için finansman ihtiyacı doğmaktadır. Bu finansman ihtiyacının da kaynağı kuşkusuz fon fazlası veren birimlerdir. Fon açığı olan birimler ya tüketimlerini/yatırımlarını kısmak ya da fon fazlası veren birimlerden ödünç almak durumundadırlar. İktisadi sistemin etkinliği için fon fazlasına sahip birimler ile fon açığı olan birimleri bir araya getirmek suretiyle ödünç alma işlemlerinin gerçekleşebileceği bir sistemin varlığı elzemdir. Bireyler ve kurumlar belirli otoriteler tarafından düzenlenen ve denetlenen piyasalarda finansal araçlar ve çoğunlukla finansal aracılar kullanarak fon alışverişi yapmakta ve çeşitli finansal faaliyetler yürütmektedir. Tüm bunların oluşturduğu bütüne finansal sistem adı verilmektedir[246]. Ta-

246 Peter Howells, Keith Bain, **The Economics of Money, Banking and Finance: A European Text**, 3rd ed., Essex, Pearson Education Ltd, 2005, p. 4.

nımdan da görüleceği üzere finansal sistemin bileşenleri temel olarak beş grupta incelenmektedir:

- Fon arz edenler (tasarruf sahipleri),
- Fon talep edenler (yatırımcı veya tüketiciler),
- Finansman araçları,
- Aracı kuruluşlar,
- Piyasa düzenleyici otorite ve mevzuat[247]

İktisat literatüründe piyasa mal ve hizmetlerin alım ve satımına imkân veren mekânlar olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle finansal piyasalar mevduat, kredi, hisse senedi, bono, tahvil, opsiyon ve futures gibi finansal varlıkların alım-satımının yapıldığı yerlerdir[248]. Finansal piyasaların fiziki bir ortamı olabileceği gibi gelişen teknoloji ile tamamen sanal ortamda da faaliyet gösterebilmektedir. Özetle, finansal piyasalar finansal araçların alınıp satıldığı piyasalardır. Fon açığı olanlar söz finansal piyasalardan elde ettikleri fonlar sayesinde tüketim veya yatırım harcamaları gerçekleştirme imkânı bulurlarken, fon fazlası olanlar da ödünç verdikleri fonlara karşılık faiz, kar payı vs. adları altında bir kazanç sağlamaktadırlar.

Finansal piyasaların temel işlevi ekonomide, zaman ve mekân açısından fon sıkışıklığı sorununu gidermektir[249]. Bunun dışında finansal piyasaların iktisadi sisteme birçok katkısı bulunmaktadır. Finansal piyasaların iktisadi sisteme katkıları temel olarak şunlardır:

- Fon arz edenler ile fon talep edenlerin karşılaşmasını sağlar. Tasarrufların verimli yatırımlara kanalize olması sağlar ve böylelikle milli gelir ve refah artışına katkıda bulunur. Mülkiyetin daha geniş kitlelere yayılmasını tesis etmek suretiyle gelir dağılımının daha dengeli olmasını sağlar.
- Fonların etkin alanlara tahsis edilmesini mümkün kılar. Finansal risk

247 Selahattin Tuncer, **Türkiye'de Sermaye Piyasası, Teori, Uygulama**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1985, s. 4.

248 Micheal R. Baye, Dennis W. Jansen, **Money, Banking and Financial Markets: An Economics Approach**, Hougton Mifflin Company, Boston, 1995, p. 31.

249 Osman Z. Orhon, Seyfettin Erdoğan, **Para Politikası**, Ankara, Yazıt Yayıncılık, 2008, s 27.

paylaşımına yardımcı olur. Fon sahiplerine yatırımları için gerekli düzen ve düzenlemelerin oluşturulması açısından katkı sunar[250].

- Bir ülkede finansal piyasalar yaygınlık ve işlerlik kazandığı ölçüde, fon arz ve talebinin reel varlık yatırımlarına dönük kullanılma olasılığı artmakta olup katma değerli ürünler üreten sektörler daha fazla gelişmektedir. Finansal piyasalar çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulabilmektedir. Finansal piyasalar temel olarak aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır:
- Alım satımın ilk elden olup olmadığına göre: "birincil" ve "ikincil" piyasalar,
- Piyasa araçlarının vadesi açısından: "para" ve "sermaye" piyasaları,
- Ticaretin yapıldığı yer açısından: "organize" ve "tezgâh üstü" piyasalar,
- Ödemenin ve teslimatın yapıldığı zaman açısından "spot" ve "vadeli işlem" piyasaları[251]

Tasarruf sahipleri ile tüketim veya yatırım için para ve benzeri kıymetlere ihtiyaç duyan ekonomik birimlerin bir araya geldikleri finansal piyasalar, finansal varlıkların alışverişine imkân sağlayan ve sürekli gelişen birçok finansal kuruluşu (finansal aracıyı) bünyesinde barındırmaktadır.

Finansal aracı kurumlar temel olarak; mevduat veya tasarruf kurumları, sözleşmeye dayalı kurumlar ve yatırım aracıları olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmaktadır[252]. Ticari bankalar, tasarruf ve kredi birlikleri ile tasarruf sandıkları mevduat veya tasarruf kurumlarına, hayat sigorta şirketleri, yangın ve kaza sigorta şirketleri ile özel ve kamu emeklilik fonları sözleşmeye dayalı kurumlara, finansman şirketleri, finansal kiralama (leasing) ve faktöring şirketleri, aracı kurumlar, yatırım bankaları, yatırım fonları ile yatırım ortaklıkları yatırım aracısı kuruluşlara örnek olarak verilebilir. Finansal sistemde finansal kuruluş olarak en tepede merkez bankaları bulunmaktadır. Merkez bankaları bir ülkede para yaratan kurumların başında gelmektedir. Son kredi mercii olan merkez bankaları bir ülkenin para

250 Gönül Alkan, **Finansal Piyasalar ve Kurumlar**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2015, s 22.
251 Ekrem Erdem, **Para, Banka ve Finansal Sistem**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 52.
252 Gülsün Gürkan Yay, **Para ve Finans**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 36.

politikasından sorumlu olup fiyat istikrarının sağlanması suretiyle iktisadi büyümeye katkı sunmayı amaçlamaktadır.

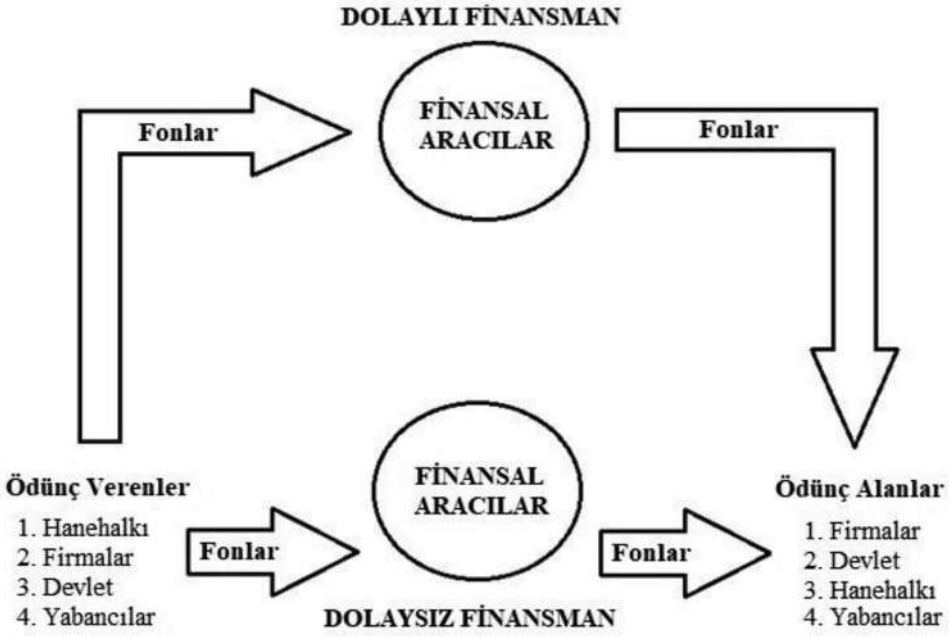

Şekil 2.1.: Finansal Sistemde Dolaylı ve Dolaysız Fon Akışı

Kaynak: Frederic S. Mishkin, **The Economics of Money, Banking, and Financial Markets**, 7th ed., Boston, The Addison-Wesley, 2004, p. 24.

Finansal aracılar, fonların arz edenlerden talep edenlere doğru etkin bir şekilde aktarımını sağlamanın yanı sıra, bir iktisadi sistemde; gömüleme eğilimini azaltma, vade ayarlama, miktar ayarlama, risk ayarlama, potansiyel faiz oranlarını düşürme ve emisyon artış oranını azalma fonksiyonlarını yerine getirmektedirler[253]. Finansal aracılar sayesinde fiili dolaşımdan çekilmiş (gömülenmiş), yastık altı olarak tabir edilen fonların piyasaya girmesi sağlanmaktadır. Bu fon artışı sayesinde potansiyel faiz oranları düşmekte ve yatırım maliyetleri azalmaktadır. Ayrıca, fon arz edenler ile fon talep edenlerin farklı vade beklentileri uyumlu hale getirilmektedir. Küçük tasarruflar toplanıp birleştirilmek suretiyle büyük yatırımlara aktarılabilmektedir. Finansal aracılar, risk ayarlama/azaltma faaliyetini bu konuda bilgi ve tecrübeleri ye-

253 Muharrem Afşar, Aslı Afşar, **Finansal Ekonomi**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2010, s. 284.

tersiz kalan küçük tasarruf sahipleri adına daha etkin bir şekilde yürütebilmektedir. Bunlara ek olarak, finansal aracıların iktisadi sistemde etkin bir şekilde faaliyet göstermesi sonucunda, dolaşımdaki paranın optimal düzeyde kullanımı söz konusu olduğundan, emisyon artış oranı azalmaktadır.

Finansal sistemde fon arz edenler ile fon talep edenler arasındaki aktarım finansal araçlar ile mümkün olmaktadır. Finansal araçlar, değeri olan bir varlığı (genellikle para) bir tarafın diğer bir tarafa belirli bir tarihte ve belirli koşullarda transfer etmek için kullanılan standart yasal sözleşmelerdir. Finansal araçlar ödeme veya değer biriktirme aracı olarak kullanılabildikleri gibi riskin ticaretini de mümkün kılmaktadırlar[254]. Finansal araçlar tanımdan da anlaşılacağı üzere ödeme veya değer biriktirme için kullanılanlar ve riskten korunmak için kullanılanlar olmak üzere temel iki kategoride sınıflandırılmaktadırlar. Krediler, tahvil ve bonolar, hisse senetleri, gayrimenkul sertifikaları, gelir ortaklığı senetleri ve varlığa dayalı menkul kıymetler ödeme veya değer biriktirmek için kullanılan araçlara, vadeli işlem sözleşmeleri (forward, futures, opsiyon), takas sözleşmeleri (swap) ve faktöring/forfaiting riskten korunma amaçlı araçlara örnek olarak verilebilir.

Finansal sistemler birçok yönüyle iktisadi sistemin en önemli bileşeni durumundadır. Finansal sistemlerin etkinliği ise finansal piyasaların gelişmişliğine, serbestliğine ve derinliğine bağlıdır.

2.2. FİNANSAL GELİŞME

Finansal sistem, bir yandan tasarruf sahiplerinin fonlarını fon talep edenlere etkin bir şekilde tahsis ederek likidite yaratmak suretiyle yatırımların artmasına, diğer yandan tasarruf sahiplerinin yatırımlarını birçok farklı yatırım alanlarına yönlendirerek tasarruf sahiplerinin yatırım kaynaklı risklerinin azalmasına olanak sağlamaktadır. Bir ülkedeki finansal sistemin gelişmişlik düzeyi ne kadar fazla ise ülkenin iktisadi büyümesine katkısı da o kadar fazla olmaktadır.

Finansal gelişme; finansal kurumların, piyasaların ve araçların gelişmesi ve büyümesi şeklinde ifade edilmektedir[255]. Diğer bir anlatımla bir ülkede-

254 İlker Parasız, **Finansal Kurumlar ve Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.16-17.

255 Burcu Özcan, Ayşe Arı, "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği", **Business and Economics Research Journal**, C: 2, S: 1, 2011, s. 1.

ki finansal sistemin temel unsurlarının (finansal aracılar, finansal araçlar, düzenleyici ve denetleyici kurumlar, sistemin işleyişine ilişkin yasal düzenlemeler vs.) gelişmesi olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu gelişmeler niteliksel ve niceliksel olarak sınıflanmaktadır.

Niteliksel gelişme finansal sistemin etkinliği ile alakalıdır. Başta finansal aracılar ve araçlar olmak üzere finansal sistemin unsurlarının sistemde işlerliklerinin artması finansal sistemin niteliksel olarak gelişmesidir. Niceliksel olarak gelişme ise finansal aracıların ve araçların çeşitleri ve sayıları ile bunların kullanım sıklıklarının artmasıyla alakalıdır. Niteliksel ve niceliksel gelişmeler finansal sistemde birbirilerinin tamamlayıcısı konumundadırlar.

Finansal gelişmenin niteliksel yönü ele alındığında, karşımıza çıkan etkinlik düzeyi daha çok finansal serbestleşme ile artmaktadır. Finansal serbestleşme, finans piyasalarında yürütülen faaliyetlerin önündeki engellerin kaldırılması olarak tanımlanabilmektedir. Böylelikle, finans piyasalarında fon arz edenler, fon talep edenler ve fonlar zaman ve mekân kısıtı olmadan serbestçe hareket etme imkânı bulmaktadır.

Finansal serbestleşme süreci hem yerel hem de küresel olarak ele alınmaktadır. Uluslar üstü finansal serbestleşme kavramı "finansal küreselleşme" kavramı ile açıklanmaktadır. Finansal küreselleşme ülkelerin yerel finansal piyasalarının Dünya piyasaları ile bütünleşme süreci olarak ifade edilmektedir[256]. Günümüzde sürekli gelişen bilgi teknolojileri, finansal küreselleşme sürecinin hızlanmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca, devletlerin finansal piyasalara müdahalesi teknolojik gelişme ile zorlaşmaktadır.

Finansal serbestleşme, kimlerin hangi fiyattan kredi tahsis edeceğine/kullanacağına ilişkin yetkinin piyasanın kendisine bırakılması sürecidir. Tam serbestleşme; sermaye gücü, iş yapma yeteneği, itibar gibi ihtiyatlı değerlendirmelere dayalı, nesnel olarak belirlenmiş özel kriterleri sağlayabilen tüm şirketlerin finansal hizmetler sektörüne kabul edilmesini, bankaların faaliyetlerini piyasa düzenlemeleri çerçevesinde özgürce yürütebilmesi konusunda yetkilendirilmesini, devletin finansal kurumlara

256 María Cristina Penido de Freitas, Daniela Magalhães Prates, "Financial Openness: The Experience of Argentina, Brasil and Mexico", **CEPAL Review**, No: 70, 2000, p. 56.

ortak olmamasını ve uluslararası sermaye hareketlerini kontrol etmekten kaçınmasını ifade etmektedir[257]. Özetle; kredi kontrollerinin kaldırılması, faizlerin piyasalarda serbestçe belirlenebilmesi, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, finansal hizmet sektörüne serbestçe girilebilmesi, bankacılığın özel sermayeye bırakılması ve özerkleştirilmesi[258] finansal serbestleşmenin temel koşullarıdır. Finansal serbestleşmeyi tam rekabet piyasası koşullarının finans piyasalarında geçerli olması durumu olarak ifade etmek mümkündür.

Finansal serbestleşmenin zıddı olarak ifade edilen kavram ise finansal baskı kavramıdır. Finansal baskı genel olarak finansal aracıların faaliyetlerini kısıtlayan devlet politikalarını ifade etmektedir[259]. Söz konusu devlet politikaları finansal aracıların ekonomide tam kapasiteyle hareket etmelerini engellemektedir. Faiz tavanı, yüksek rezerv ve likidite rasyosu uygulamaları, sermaye ve kredi kontrolleri, finansal sektöre giriş kısıtlamaları ve banka sahipliğinde devletin baskın rolü finansal baskının örnekleridir. Söz konusu uygulamalar sermayenin etkin dağılımını engellediğinden iktisadi büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Finansal gelişmenin niceliksel yönü finansal derinleşme kavramıyla ifade edilmektedir. Finansal piyasalar kaynakların etkin dağıtımında önemli bir rol üstlenmekte olup tüm ekonominin beyni olarak görülmektedir. Bu piyasaların başarısız olması sadece finansal sektörün değil, tüm ekonominin olumsuz etkilenmesine sebebiyet vermektedir[260]. Bu bağlamda finansal sistem; potansiyel yatırımlar ve sermaye dağılımı için bilgi üretme, yatırımları izleme ve bu yatırımların fonlanmasının akabinde kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanması yönünde çaba sarf etme, alım-satımı, ticareti, çeşitlendirmeyi ve risk yönetimini kolaylaştırma, kitle tasarrufları harekete

---

257 John Williamson, Molly Mahar, **A Survey of Financial Liberalization**, Princeton, Princeton University Printing Services, 1998, p. 2.

258 Banka özerkliği ile bankaların; personelinin atama ve ücretlendirme esaslarını, şubelerinin nerelerde açılacağını veya kapatılacağını ve hangi finansal hizmetleri verebileceklerini belirleyebilecek düzeyde kendi iç yönetim prosedürlerinin olması kastedilmektedir.

259 V. V. Chari, Alessandro Dovis, Patrick J. Kehoe, "On the Optimality of Financial Repression", **Journal of Political Economy**, Vol: 128, No:2, 2020, p. 710.

260 Joseph E. Stiglitz, "The Role of the State in Financial Markets", **The World Bank Economic Review**, Vol: 7, No: 1, 1993, p. 23.

geçirme gibi fonksiyonları yerine getirmektedir[261]. Finansal gelişme, olası krizlerin etkilerini azaltmak amacıyla çeşitli politika araçlarının uygulandığı daha derin bir finansal sistem aracılığıyla finansal istikrarı sağlamaktadır.

Finansal derinleşme bir ülkenin finansal varlıklarının GSYH'ye oranının artmasıdır. Bu artış miktarı o ülkenin finans sektörünün derinliğini tayin etmektedir. Finansal derinleşme, çeşitli finansal araçların ve ürünlerin tesis edildiği, kamu açısından erişilebilir alternatif finansal hizmetlerin artış gösterdiği kapsayıcı bir finansal sistem aracılığıyla ülke ekonomisinin temellerini sağlamlaştırmak için bir strateji olarak ele alınmaktadır[262]. Finansal derinleşme finansal sistemin ulusal ve uluslararası tasarrufları harekete geçirme düzeyinin bir ölçüsüdür. Dolayısıyla finansal sistem ancak finans sektöründe yaratılan fonları reel sektöre aktarabildiği ölçüde gelişmiş ve derinleşmiş demektir.

Derinliği sağlanamamış bir finansal sistemde yaratılan fonlar finansal sistem içerisinde kalmakta olup sadece finansal kazanca dönüşmektedir. Yani, sürdürülebilir olmayacak şekilde paradan para kazanılmaktadır. Reel sektör yatırımlarının finanse edilememesi iktisadi büyüme üzerinde uzun dönemde olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır.

261 Ross Levine, "Finance and Growth: Theory and Evidence" **NBER Working Paper**, No: 10766, 2004, p. 5.

262 Catur Sugiyanto, Zefania Yolanda, "The Effect of Financial Deepening On Economic Growth, Inequality, and Poverty: Evidence From 73 Countries", **South East European Journal of Economics and Business**, Vol: 12, No: 2, 2020, pp. 15-16.

Tablo 2.1.: Finansal Gelişme Parametreleri

	Finansal Kurumlar	Finansal Piyasalar
Derinlik	• Özel Sektör Kredilerinin GSYH'ye Oranı • Finansal Kurumların Varlıklarının GSYH'ye Oranı • M2 Para Arzının GSYH'ye Oranı • Mevduatların GSYH'ye Oranı • Finansal Sektörün Brüt Katma Değerinin GSYH'ye Oranı	• Borsaya Kote Şirketlerin Piyasa Değeri ve Ödenmemiş Yurtiçi Özel Borçlanma Senetlerinin GSYH'ye Oranı • Özel Borçlanma Senetlerinin GSYH'ye Oranı • Kamu Borçlanma Senetlerinin GSYH'ye Oranı • Uluslararası Borçlanma Senetlerinin GSYH'ye Oranı • Borsaya Kote Şirketlerin Piyasa Değerinin GSYH'ye Oranı • Borsada İşlem Gören Hisselerin Piyasa Değerinin GSYH'ye Oranı
Erişim	• 1.000 Yetişkin Başına Hesap Sayısı (Ticari Bankalar) • 100.000 Yetişkin Başına Şube Sayısı (Ticari Bankalar) • Banka Hesabı Olanların Yüzdesi (Anket) • Kredi Limiti Olan Firmaların Yüzdesi (Tüm Firmalar) • Kredi Limiti Olan Firmaların Yüzdesi (Küçük Firmalar)	• İlk 10 Büyük Şirket Hariç Borsaya Kote Şirketlerin Piyasa Değerinin Yüzdesi • İlk 10 Büyük Şirket Dışında Borsada İşlem Gören Şirketlerin Piyasa Değerinin Yüzdesi • Devlet Tahvili Getirileri (3 Aydan 10 Yıla Kadar) • Yurtiçi Borçlanma Senetlerinin Toplam Borçlanma Senetlerine Oranı • Özel Borçlanma Senetlerinin Toplam Borçlanma Senetlerine Oranı • Yeni Özel Kesim Borçlanma Senetleri İhraçlarının GSYH'ye Oranı
Etkinlik	• Net Faiz Marjı • Kredi-Mevduat Marjı • Faiz Dışı Gelirin Toplam Gelire Oranı • Genel Giderler (Toplam Varlıkların Yüzdesi) • Karlılık (Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı) • Boone İndikatörü (veya Herfindahl veya H-İstatitistiği)	• Borsa Devir Hızı • Fiyat Senkronu (Birlikte Hareket) • Özel Bilgi Ticareti • Fiyat Etkisi • Likidite/İşlem Maliyetleri • Devlet Tahvilleri İçin Kote Edilmiş Alım-Satım Marjı • Menkul Kıymet Borsasındaki Borçlanma Senetlerinin (Özel ve Kamu) Devir Hızı • Mutabakat Etkinliği
İstikrar	• Z-Skoru • Sermaye Yeterlilik Oranları • Varlık Kalitesi Oranları • Likidite Oranları • Diğerleri (Net Yabancı Para Pozisyonunun Sermayeye Oranı vb.)	• Borsa ve Ülke Tahvilleri Endekslerinin Oynaklığı (Standart Hata/Ortalama) • Endeksin Çarpıklığı (Borsa ve Ülke Tahvilleri) • Kazanç Manipülasyonuna Hassasiyet • Fiyat/Kazanç Oranı • Süreklilik • Kısa Vadeli Borçlanma Senetlerinin Toplam Borçlanma Senetlerine Oranı (Yurtiçi, Uluslararası) • Belli Başlı Borçlanma Senetleri Getirileriyle Korelasyon (Alman, Amerikan)

Kaynak: The World Bank, "Financial Development" (Çevrimiçi) https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/gfdr-2016/background/financial-development, 7 Mayıs 2024.

2.3. BANKACILIK SİSTEMİ VE BANKA TÜRLERİ

Banka kelimesi İtalyanca'dan Türkçe'ye geçmiştir. "Banka" kavramının İtalyanca "banco sözcüğünden geldiği sanılmaktadır. Banco sözcüğü de masa ya da tezgâh anlamına gelmektedir. İlk bankerlik uygulamasını gerçekleştirdikleri düşünülen Lombardiyalı Yahudilerin bankacılık işlemlerini yapmak üzere pazarlara kurdukları tezgahlar nedeniyle bu terimin kullanılmaya başlandığı iddia edilmektedir[263]. Banko terimi günümüzde de bankalarındaki gişeleri tasvir etmek için hala kullanılmaktadır.

Banka, mevduat kabul eden, bu mevduatı en verimli şekilde çeşitli kredi işlemlerinde kullanmak amacını güden veya faaliyetlerinin esas konusu düzenli bir şekilde kredi almak ya da kredi vermek olan ekonomik bir kuruluştur. Diğer bir tanım olarak banka; para, kredi ve sermaye konularına giren her çeşit işlemleri yapan ve düzenleyen, özel veya kamusal kişilerle işletmelerin bu alandaki her türlü ihtiyaçlarını karşılama faaliyetlerinde bulunan bir ekonomik birimdir. En basit tanımla bankalar, faizle para alıp veren, kredi, iskonto, kambiyo işlemleri yapan, kasalarında para, değerli belge, eşya saklayan ve bunun dışındaki diğer ekonomik etkinliklerde bulunan kuruluşlardır.

Para ve bankacılığın tarihi insanlık kadar eski tarihlere uzanmaktadır. İnsanların bir arada yaşamaları ihtiyacı doğduğundan itibaren ihtiyaçların karşılanması amacıyla çeşitli mal ve hizmetleri değiştirmeleri ticari bankacılığın doğmasını sağlamıştır. Bankacılığın tarih sahnesine çıkması Sümer ve Babil'de rahiplerin borç verdiğine dair belgelerin bulunmasıyla olmuştur[264]: Ayrıca geçmişte hırsızlıklardan korunması amacıyla kıymetli madenlerin saklanma yeri olarak mabetler kullanılmıştır. Milattan önce birçok medeniyetin azami faiz oranlarını belirledikleri bulunan tarihi belgelerden anlaşılmıştır. Günümüzdeki bankalara benzer bankaların (Amsterdam Bankası, İngiltere Bankası) kuruluşu da 1600'lü yıllara rast gelmektedir. ABD'de modern ticari bankacılığın başlangıcı ise 1782'de Philedalphia'da Bank of North Amerika'ya bankacılık faaliyet izninin verilmesine dayanmaktadır[265]. Özetle 1600'lü yıllardan itibaren ekonomik

263 Mehmet Yazıcı, **Bankacılığa Giriş**, Beta Basım, İstanbul, 2011, s. 2-3.
264 **a.y.**
265 Mishkin, **a.g.e.**, s. 229.

ilişkilerin de artmasına bağlı olarak tüm ülkelerde ardı ardına bankalar kurulmuştur.

Her ne kadar günümüzde bankacılık sektörünün faaliyetleri çok çeşitli ise de öz itibarıyla bankalar para alım satımı yaparak ve parasal işlemlere aracılık yaparak bundan gelir yaratmayı amaçlayan finansal kuruluşlardır. Aslında bankalar herhangi bir ticaret firmasından pek farklı değildir. Sonuç olarak kar elde etmeyi hedefleyen işletmelerdir. Ancak bankalar ekonomide yarattıkları etkiler nedeniyle diğer ticari işletmelerden ayrılmaktadırlar. Bu nedenledir ki günümüzde bankalar kamu otoriteleri tarafından çok sıkı gözetim ve denetime tabi tutulmaktadır.

Finansal piyasalara bakıldığında bankaların eksik etkinlikteki piyasa şartlarında faaliyet gösteren kuruluşlar olduğu görülmektedir[266]. Yani bankalar küçük fon sahiplerinin mevduatlarını fon talep edenler ile buluşturan, fon arz edenler ile fon talep edenleri bir araya getiren ve arada köprü niteliğini haiz kuruluşlardır. Ayrıca piyasadaki paranın miktarı bankaların faaliyetlerine göre değişmektedir.

Bankalar atıl fonların para talebi olan birimlere aktarılmasında önemli bir kanal olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Böylelikle verimli yatırımlar ortaya çıkmakta ve ekonomik sistemin etkin ve verimli bir şekilde işlemesi sağlanmaktadır[267]. Tüm ülkelere bakıldığında bankaların her yıl önemli bir miktarda kredi sağladıkları görülür ki bu da yatırımların artması ve ülkelerin büyümesi anlamına gelmektedir. Bunun yanında hanehalkı tüketicileri de ev veya araba alımı, eğitim, tatil vb. ihtiyaçlarını gidermek amacıyla bankalardan kredi kullanmakta ve dönemsel bazda artan fon ihtiyaçlarını bankalar aracılığıyla gidermektedir.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi bankaların en temel fonksiyonu fon arz edenlerin fonlarını almak ve bunları birleştirerek fon ihtiyacı olanların taleplerine uygun olarak sunmaktır. Bir fon sahibi bankaya para yatırdığı zaman banka bu fonu mevduat hesabına almakta ve bir krediyi finanse etmek amacıyla kullanmaktadır. Özetle banka finansal bir değeri mevduat sahibi

266 Seyfettin Ünal, **Finans Piyasaları ve Ekonomik Büyüme**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009, s. 15.

267 Frederic S. Mishkin, Stanley G. Eakins, **Financial Markets and Institutions**, 7th. ed., New Jersey, Prentice Hall, 2012, s. 438.

için bir varlığa, kredi kullanan için bir yükümlülüğe dönüştürmektedir. Yani diğer tüm ticari işletmeler gibi bir girdiyi alıp, bu girdiye bir değer katarak çıktıya dönüştürmektedir[268]. Kattığı katma değerden dolayı da hizmetinin karşılığında fon sahibine ödediği faiz ile fon talep edenden alacağı faizin farkı kadar bir miktar kar elde etmektedir.

Bankalar kaydi para yaratma gücünü haiz kuruluşlardır. Fon toplamak ve bunları kredi vermek suretiyle sonsuz miktarda kaydi para yaratma kapasitesi olan bankaların bu imkânı kamu otoritesi tarafından koyulan zorunlu karşılık tutarı uygulaması ile sınırlandırılmaktadır. Bu uygulama ile bankalar topladıkları fonların bir kısmını devlet bankalarında rezerv olarak tutmak zorundadır. Bu rezerv, bankaları kaydi para yaratma konusunda kısıtlamaktadır. Söz konusu zorunlu rezerv oranı ne kadar yüksek ise bankaların topladıkları fonlar ile kaydi para yaratma kapasitesi o kadar azalmaktadır. Kamu otoriteleri piyasanın durumuna göre bir iktisat politikası olarak zorunlu rezerv oranını değiştirebilmektedir. Bu yöntem merkez bankalarının en önemli para politikası aracıdır.

Bankalar asıl işlevleri olan mevduat toplama ve kredi verme faaliyetlerinin yanı sıra; finansal işlemlere aracılık (çek, havale, EFT, SWIFT), dış ticaret işlemlerine aracılık (akreditif vb.), müşteriler lehine garantiler/taahhütler sunulması, kambiyo işlemleri, leasing, faktöring, forfaiting, para, sermaye ve türev piyasası araçlarının alım-satımı, piyasa yapıcılık, kıymetli maden alım-satımı, saklama hizmetleri (kiralık kasalar), ödeme kolaylıkları (debit kartlar), yatırım danışmanlığı, portföy yönetim işletmeciliği gibi bir çok hizmeti belirli bir ücret mukabilinde müşterilerine sunmaktadır. Bankaların bu hizmetlerden hangilerini sunmaya yetkili oldukları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.

Özetle bankalar finansal sistemde katalizör görevi gören, sistemin etkin ve verimli işlemesi açısından önemli bir role sahip, yarattıkları etki bakımından diğer işletmelerden farklı olarak sıkı yasal düzenleme ve denetlemelere tabi kuruluşlardır.

Günümüz finansal piyasalarında finansal kuruluşlar içerisinde hala önemi koruyan bankaların birçok türü bulunmaktadır. Geçmişten günümüze

268 R. Glenn Hubbard, Antony Patrick O'Brien, **Money, Banking and The Financial System**, 2nd ed., Essex, Pearson Education Ltd, 2014, s. 319.

bankaların yapılarında değişim yaşanıyor olsa da temelde tasnif açısından herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.

2.3.1. Yasal Niteliklerine Göre Bankalar

Bankalar her ne kadar ticari birer işletme olarak faaliyet gösterseler de piyasaya olan etkileri nedeniyle hemen hemen her ülkede bunlara ilişkin kuruluş ve faaliyet esasları katı yasal düzenlemeler ve kısıtlamalarla belirlenmiştir. Yasal niteliklerine göre bankalar; şahıs şirketleri şeklinde kurulan bankalar, sermaye şirketleri şeklinde kurulan bankalar ve özel yasalarla kurulan bankalar olmak üzere üç grupta incelenmektedir[269]. Şahıs şirketi şeklindeki bankalar bankacılığın geliştiği ilk yıllarda genellikle zengin aileler tarafından kurulmuştur. Zamanla bankacılık sektörünün finans piyasaları için önemli hale gelmesi söz konusu kuruluşların özel kanunlarla düzenlenmesi ihtiyacını beraberinde getirmiş ve şahıs şirketi şeklinde kurulan bankaların kurulması engellenmiştir. Günümüzde şahıs şirketi şeklinde kurulan banka bulunmamaktadır. Günümüzdeki bankalar genellikle sermaye şirketi olarak kurulmakta olup söz konusu sermaye şirketleri de birtakım özel koşullara tabi olarak faaliyet göstermektedir. Sermaye şirketleri anonim şirket, limited şirket ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket olarak kurulabilmektedir. Günümüzdeki bankalar genelde anonim şirket olarak kurulmaktadır. Bir bankanın faaliyetleri diğerlerine göre özel yasalara tabi olarak yürütülüyor ise bu bankalara özel yasalarla kurulmuş bankalar denilmektedir. Bu tarz bankalar genellikle özel amaçlarla kurulmakta olup toplumun belirli kesiminin desteklenmesi veya ekonomi politikasına yön verilmesi amacını taşımaktadır. Merkez bankaları, tarım, emlak veya küçük işletmeleri desteklemek amacıyla kurulan bankalar bu bankalara örnek olarak verilebilir.

2.3.2. Mülkiyetlerine Göre Bankalar

Bu sınıflandırmada temel kıstas bankanın hangi kesime ait olduğudur. Mülkiyetlerine göre bankalar; kamu bankaları, özel bankalar, karma bankalar ve yabancı bankalar olmak üzere dört ana grupta sınıflandırılmaktadır[270]. Günümüzde kamu bankalarının toplam bankacılık sektörü içerisindeki payı,

269 Afşar ve Afşar, **a.g.e.**, s. 342.

270 Mehmet Başar, Mehmet Coşkun, **Bankacılık Uygulamaları**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 56.

finansal serbestleşme hareketlerinin de etkisiyle, azalmakta olup bankalar genelde özel mülkiyetlidir. Kamu bankaları sermayelerinin tamamı kamuya ait olan bankalardır. Kamu bankaları genellikle özel sektörün yetersiz kaldığı hallerde piyasayı geliştirmek için veya tarım, emlak vb. sektörleri teşvik etmek amacıyla kurulmaktadır. Özel bankalar sermayelerinde kamu payı bulunmayan sermayelerinin tamamı özel kesime ait olan özel teşebbüs ile kurulmuş bankalardır. Günümüzdeki bankalar genelde özel teşebbüsle kurulmaktadır. Karma bankalar ise sermayesinin bir kısmı kamuya diğer kısmı ise özel teşebbüse ait olan bankalardır. Bu tarz bankalarda sermayenin çoğunluğu kamuya veya özel teşebbüse ait olabilmektedir. Sermayesi özel teşebbüse ait olmakla birlikte sermayesi yabancı uyruklu kişilere ait olan bankalara yabancı bankalar adı verilmektedir. Yabancı uyruklu kişilerin herhangi bir ülkede bankacılık faaliyetinde bulunması genellikle özel izne tabidir. Ancak günümüzde küreselleşme ile sermaye de küreselleştiği için ülkelerdeki yabancı banka sayısı giderek artmaktadır.

2.3.3. Örgütlenme Alanlarına Göre Bankalar

Örgütlenme alanlarına göre bankalar, yerel bankalar, bölgesel bankalar, ulusal bankalar, uluslararası bankalar (küresel bankalar) ve kıyı bankaları olmak üzere beş gruba ayrılırlar[271]. Yerel bankalar yalnızca bir il veya eyalete hizmet veren bankalardır. Bölgesel bankalar ise tüm ülkeye olmasa bile birden fazla ilden oluşan belirli bir bölgeye hizmet vermektedir. Ulusal bankalar ise tüm ülkede dağıtım kanalları bulunan ve tüm ülkeye hizmet veren bankalara denir. Günümüzde ise sermayenin küreselleşmesi ile birçok ülkede aynı adla ve standartla hizmet veren bankalar mevcuttur ki bunlar uluslararası bankalar olarak adlandırılmaktadır. Kıyı bankaları ise ülke dışındaki fonları toplamayı ve topladıkları fonları ülke dışında kullandırmayı amaç edinmiş, genellikle yabancı para üzerinden işlem yapan serbest bölgelerde kurulmuş bankalardır. Diğer tüm bankalardaki fonlar genelde kamu otoritesi tarafından güvence altına alınırken kıyı bankacılığında böyle bir uygulama bulunmamaktadır. Bu nedenle bu bankalar risklidir.

2.3.4. Faaliyet Konularına Göre Bankalar

Bankalar hitap ettikleri müşteri kitlesi ekonomik alanlara göre de sınıflandırılabilmektedir. Bazı bankalar sadece belirli müşterilerin belirli talep-

271 **a.e.**, s. 57-58.

lerini karşılamak için belirli alanlarda uzmanlaşmışlardır. Bu bankalara tek amaçlı bankalar adı verilmektedir. Bazı bankalar ise her kesimin her türlü finansman talebine cevap vermeye çalışırlar bu bankalar ise çok amaçlı bankalar olarak adlandırılmaktadır.

2.3.5. Ekonomik Fonksiyonlarına Göre Bankalar

Banka sınıflandırmaları içerisinde en önemlisi bankaların ekonomik fonksiyonlarına göre sınıflandırılmalarıdır. Bu ayrımda bankalar yürüttükleri finansal hizmetin özelliklerine göre ele alınmaktadır. Ekonomik fonksiyonlarına göre bankalar; merkez (emisyon) bankaları, ticaret (mevduat) bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları ve İslami bankalar (Türkiye'de katılım bankaları) olarak tasnif edilmektedir.

Merkez bankası (rezerv bankası, para otoritesi), bir ülkenin ya da ülkeler grubunun para politikasından sorumlu kurumdur. Merkez bankasının temel amacı para biriminin ve para arzının istikrarının sürdürülmesidir. Fakat merkez bankalarının bunun dışında bankacılık sektörünün son kredi mercii olmak, faiz haddinin kontrolü gibi görevleri de vardır. Merkez bankaları hem devletin hem de diğer bankaların bankasıdır[272]. Ayrıca merkez bankaları ülkeye ait banknotların basımı görevini de üstlenmektedir.

Ticaret bankaları tasarruf sahiplerinin mevduatlarını kabul etmek suretiyle bu mevduatları kredi ihtiyacı bulunan özel ve tüzel kişilere plase eden ve mevduat sahiplerine verdiği faiz tutarı ile kredi kullandırdıklarından aldığı faiz tutarı arasındaki farktan kar elde etmeye çalışan finansal kuruluşlardır. Bu bankalara mevduat toplama yetkisi kamu otoritesi tarafından verilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken konu bazı finansal kuruluşların da mevduat bankalarına benzer hizmet sunmalarına rağmen farklı yasal düzenlemelere tabi olmalarıdır. Örneğin ABD'de kredi birlikleri de mevduat toplayabilmekte iken bu mevduatlar Federal Mevduat Sigorta Kuruluşu (FDIC) tarafından sigortalanmamaktadır[273]. Mevduat bankaları tüm bankacılık sektörü içerisinde en çok işlem hacmine sahip bankalardır.

Kalkınma bankaları iç ve dış kaynaklardan sağlanan özel fonların uzun vadeli yatırımlara kanalize olmasını sağlayan ve yatırımcılara gerekli tek-

272 Baye ve Jansen, **a.g.e.**, s. 407.

273 Benton E. Gup, James W. Kolari, **Commercial Banking**, 3rd ed., New Jersey, Wiley, 2005, p. 6.

nik yardımda bulunan bankalardır. Yatırım bankaları da ülke vatandaşlarının uzunca bir süre kullanmayacakları tasarrufları kanalize ederek işletmelerin ve devletin uzun vadeli finansman ihtiyacını karşılanmasına aracı olan bankalardır[274]. Kalkınma bankaları genellikle gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösterirken yatırım bankaları gelişmiş ülkelerde faaliyet göstermektedir. Bu bankaların faaliyetleri genellikle menkul kıymet oluşturmak, bunları piyasaya arz etmek, yatırımcılara satmak ve elde edilen tutarlarla devletin ve işletmelerin fon ihtiyaçlarını karşılamaktır[275]. Söz konusu plasmanlar genelde yüksek hacimli ve uzun vadeli olmaktadır.

Faizin İslam dininde yasak olması Müslüman kesimin konvansiyonel bankacılıktan uzak durmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra konvansiyonel bankacılık sistemine alternatif, Müslümanların inançlarına uygun finansal kuruluşların olmayışı bu kesimin tasarruflarının finans piyasası dışına (ziynet, gayrimenkul vb.) kaymasına sebep olmuştur[276]. Söz konusu durum son 25 yıldır İslami esaslara göre çalışan faizsiz finans kuruluşlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Faizsiz bankacılık modeli temelde fon fazlası olan ekonomik birimlerin fon talebi olan ekonomik birimlere fonların faiz olmaksızın aktarılması esasına dayanmaktadır[277]. Bu aktarımı sağlayan aracı kuruluş topladığı fonları işe emeğini katmak suretiyle kar-zarar esasına göre işletmektedir. Söz konusu faaliyeti gerçekleştiren bankaların uluslararası literatürdeki genel adı "İslami Banka" olmakla birlikte ülkemize "Katılım Bankası"dır. Yürütülen faaliyete de faizsiz bankacılık faaliyeti denilmektedir. Faizsiz bankacılık sisteminde kar-zarar paylaşımı mekanizması mevcuttur[278]. Kar-zarar paylaşımı esasına göre yapılan finansal işlemden yalnızca söz konusu işi yapan birimler olumlu veya olumsuz yönde etkilenmektedir. Risk transferi

274 Nurhan Aydın v.d., **Genel İşletme**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004. s. 223.

275 John C. Hull, **Risk Managment And Financial Institutions**, Boston, Pearson, 2010, s. 25.

276 Halil İbrahim Bulut v.d., **Finansal Yenilik ve Açılımlarıyla Katılım Bankacılığı**, İstanbul, TKBB Yayınları, 2012, s. 18.

277 Halil İbrahim Bulut, Bünyamin Er, **Katılım Finansmanı, Katılım Bankacılığı ve Girişim Sermayesi**, İstanbul, TKBB Yayınları, 2012, s. 25.

278 Cynthia Shawamreh, "The Legal Framework of Islamic Finance", **Contemporary Islamic Finance: Innovations, Applications and Best Practices**, Ed. by Karen Hunt-Ahmed, New Jersey, Wiley, 2013, s. 51.

olmadığı için kar ya da zarar iki birimden birine orantısız ve hakkaniyetsiz şekilde yansımamaktadır. Ayrıca söz konusu işlemden diğer ekonomik birimler etkilenmemektedir. Faizsiz bankalar, faizli borç alma veya borç verme işlemi haricinde diğer konvansiyonel bankaların komisyon karşılığında yürüttükleri çoğu hizmetleri (havale, teminat mektubu, dış ticaret işlemler, ödemeler vs.) sunabilmektedir.

2.4. KREDİ KAVRAMI

Tarihe bakıldığında, insanoğlunun avcı toplayıcı toplumdan tarım toplumuna geçmesinden itibaren tükettiğinden fazlasını üretebildiği görülmektedir. Bu süreçte üretim araçları ve üretim fazlası belirli sınıf veya zümrelerin elinde toplanmaya başlamış, ekonomik sınıflar ortaya çıkmıştır. Söz konusu fazla üretim gelecek dönemde tüketilmek üzere depolanmış veya ihtiyaç duyana belirli bir bedel karşılığı ödünç verilmiştir. Kredi kavramının tarihi de bu sürecin başlangıcı kadar eskiye dayanmaktadır.

Kredi kelimesi Latince'deki "creditum" (emanet) sözcüğünden evrilmiş olup bu kelime de "credere, credit" (emanet etmek, güvenmek, inanmak) fiilinden türetilmiştir. Kredi; İtalyanca'da "credito", Fransızca'da "crédit", İngilizce'de ise "credit" olarak ifade edilmektedir. Türkçe'ye Fransızca ve İngilizce'den "kredi" olarak girmiş olan sözcük dilimizde; "borç ödemede güvenilir olma durumu", "ödünç alınan veya verilen mal, para", "para, mal veya para cinsinden bir değerin belirli bir vade ve koşulla geri alınmak üzere verilmesi" anlamlarını ihtiva etmektedir[279]. Bir başka tanıma göre ise kredi para veya mal ile ödeme vadesinin değiştirilmesi anlamına gelmektedir[280]. Para ya da mal, sahibi tarafından ödeme vaadinde bulunan kişiye teslim edilir. Vade sonunda ise vaatte bulunan parayı veya malı ve bu işlem için anlaşılan bedeli ilk sahibine geri verir.

Bugünkü kredi döngüsünün temellerini kavrayabilmek adına tarihte gerçekleşen ilk kredi işlemlerine bakmak gerekir. Yazılı ilk kredi sözleşmeleri üç bin yıl öncesinde eski Mısır medeniyetleri olan Asurlular ve Babiller zamanında yapılmıştır. Bu kredi sözleşmeleri genelde tarımın mevsimsel etki-

279 Türk Dil Kurumu, **Güncel Türkçe Sözlük,** (Çevrimiçi) https://sozluk.gov.tr, 18 Mayıs 2024.

280 Avni Zarakolu, **Bankacılar İçin Para ve Kredi Bilgisi**, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 42.

leri nedeniyle ortaya çıkmıştır. İlgili dönemde, tohum alamayan çiftçiler öncelikle ödünç verenlerden aldıkları kıymetlerle tohumu satın almaktaydılar. Tohumları ekerek ekin yetiştirdikten sonra satmak suretiyle elde ettikleri gelir ile ödünç aldıkları kıymetleri ödüncün bedelini geri ödemekteydiler[281]. Tarımın mevsimsel etkileri nedeniyle ortaya çıkan ihtiyaç ilkel de olsa kredi kurumu ile çözülmekteydi.

Kredi kavramının geçmişi uzun yıllara dayanmakla birlikte günümüz kredilerinin temelini oluşturan işlemler merkantilist Avrupa döneminde ortaya çıkmıştır. 11. yüzyıldan itibaren sanayi devrimine kadar olan dönemde özellikle İtalya bölgesinde yürütülen ticaret Avrupa ekonomik faaliyetlerinin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde ilk kredi işlemleri satılan malların bedellerinin daha ileri bir tarihte ödenmesi (ticari kredi) ile başlamıştır. Bu işlemlerinin yanı sıra bu dönemde "commenda" adı verilen ve kar-zarar ortaklığı olarak tabir edebileceğimiz müesseseler de ortaya çıkmıştır. Bu işlemde sermayesi olmayıp da iş yapmak isteyen bir kişi sermayesi olan bir kişi ile anlaşmakta ve aldığı sermaye sonucunda yapmış olduğu işten elde ettiği karın bir kısmını sermeye sahibine vermekteydi. Şayet zarar söz konusu olur ise işi yapan zararı üstlenmekteydi. 15. yüzyılda ise commenda müessesenin yerini "kumpanya" müessesesi almıştır. Bu müessese ilk başta aynı kan bağına sahip insanlar için kurulmuş olsa da daha sonra yapıya yabancı kişilerin alınmasıyla büyümüş, sermaye ihtiyacı olan kişilerin ihtiyacı kumpanya üyelerinden toplanan paralarla karşılanmıştır. Daha sonraları bu yapılar içinde teminat, poliçe gibi kavramlar ile tüccarların borçlarının ve borç ödeme performanslarının bir sicilde tutulması ve kamuya açıklanması gibi faaliyetlerin gelişmesi sonucunda bugünkü bankacılığın temelleri atılmıştır[282]. Bu dönemden itibaren geliştirilen kredi yöntemleri tasarrufların yatırımlara aktarılması hususunda ciddi katkılar sağlamıştır.

Tarihe de bakılsa, günümüzdeki karmaşık kredi ilişkileri de ele alınsa kredi kavramının özünde dört temel unsur yer almaktadır. Bunlar; zaman unsuru, güven unsuru, risk unsuru ve gelir unsurudur[283]. Kredinin ortaya çıkışının

281 Glen Bullivant v.d., **Credit Management Handbook**, Ed. by Burt Edwards, 5th. ed., Hampshire, Gower Publishing Limited, 2004, s.3.

282 Tevfik Güran, İktisat Tarihi, İstanbul, Acar Basım, 2003, s. 57-58.

283 Ray B. Westerfield**, Banking Principles And Practises Volume 1: Elements Of Money, Credit And Banking**, New York, The Ronald Press Company, 1921, pp. 35-47.

temelinde zaman unsuru yer almaktadır. Borç verenden alınan kıymet belirli bir vade sonunda borç verme işleminin bedeli ile borç verene geri iade edilmek durumundadır. Güven unsuru da bu noktada ortaya çıkmakta olup kredi ilişkisinin olmazsa olmazıdır. Kredinin tarafları arasında güven ilişkisi yok ise işlem gerçekleşemez. Kredinin tarafları arasında karşılıklı güven ilişkisi mevcut olsa dahi borç alanın elinde olmayan koşullar nedeniyle yükümlülüğünü vadesinde yerine getirememe olasılığı mevcuttur. Dolayısıyla kredi ilişkisinde risk unsuru her zaman mevcuttur. Riski azaltmak için zamanla bağlayıcı sözleşme, teminat, sigorta vb. uygulamalar geliştirilmiştir. Borç verenin katlandığı söz konusu risk ve verdiği paradan veya maldan vadeye kadar mahrum kalacak olmasının karşılığı borç alandan vade sonunda borç veren tarafından asıl borç ile tahsil edilmektedir. İstisnalar hariç borç verenin kredi ilişkisine girmesinin asıl nedeni gelir unsurudur.

Tanımı yapılırken de belirtildiği gibi kredinin konusu ertelenmiş bir para veya mal ödemesidir. Tezimizin konusu gereği bundan sonraki başlıklarda kullandırım açısından yalnızca bankacılık sektörü tarafından verilen kredilere değinilecek olup diğer kredi türleri inceleme dışı bırakılacaktır.

2.5. BANKA KREDİLERİ VE TÜRLERİ

Bankaların birçok fonksiyonu bulunmasına rağmen en geleneksel ve en önemli fonksiyonu kredi verme işidir[284]. Çeşitli kaynaklardan elde ettikleri fonları bu fonlara ihtiyacı olanlara belirli bir kar elde etme arzusuyla tahsis eden bankalar ekonomide tasarrufların yatırımlara dönüşmesi sürecinde önemli bir fonksiyona sahiptir.

Bankalar, müşterilerinden topladıkları mevduatları, finansal piyasalardan borçlanma yoluyla temin ettikleri fonları veya kendi sahip oldukları özkaynakları belirli bir bedel karşılığında veya nadir de olsa bedelsiz bir şekilde müşterilerine kredi olarak kullandıran ve bu faaliyet sonucunda, kredi vermekten elde ettikleri gelir ile bu işe tahsis ettiği fonların maliyeti arasındaki farktan kar elde etmeyi amaçlayan finansal kuruluşlardır. İşlevi itibarıyla bakıldığında bankacılık kurumunun doğuşu çok eski tarihlere dayanmakla birlikte ilk modern bankacılığın 1609 yılında Amsterdam Bankası'nın kurulmasıyla başladığı, ardından aynı yüzyılın sonunda kurulan İngiltere

284 Jakob de Haan, Sander Oosterloo, Dirk Schoenmaker, **European Financial Markets and Institutions**, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, p. 205.

Bankası ve 1913 yılında kurulan ABD Federal Reserve Bank ile günümüz bankacılığının temellerinin atıldığı kabul edilmektedir[285]. Bankalar kuruluşlarından bu yana finansal sistemde ağırlığı en çok hissedilen kurumlar olarak yerlerini korumaktadırlar.

Bankaların kredi kullandırma işlemlerine plasman denilmektedir. Daha geniş bir tanım ile plasman, bankaların, talep eden müşterilerine, belirli bir bedel karşılığında (kar elde etmek için), yapacakları değerlendirmeler sonucu uygun görmeleri durumunda, çeşitli kaynaklar vasıtasıyla sahip oldukları fonları borç (kredi) olarak vermeleridir[286]. Bankalar fon fazlası olanların fonlarını fon talep eden girişimcilere plase ederek finansal sistemin etkin ve verimli bir şekilde işlemesine, dolayısıyla ekonominin gelişmesine katkı sunan en önemli kuruluşlardır.

Bankacılık sektörü tarafından kullandırılan birçok kredi türü mevcuttur. Bu başlık altında bankalar tarafından kullandırılan kredilerin türlerine yer verilecektir.

2.5.1. Niteliklerine Göre Banka Kredileri

Banka kredilerinde nitelikten kasıt kredinin kullandırım şeklidir. Krediler bankalar tarafından nakdi olarak kullandırıldıkları gibi gayri nakdi olarak da kullandırılmaktadırlar. Nakdi krediler, bankaların plasmanı sırasında müşterilerine fiziki fon çıkışını gerektiren kredilerdir[287]. Bu kredi türünde banka müşterisinin de geri ödemesi fiziki olarak gerçekleşmektedir. Fiziki olmaktan kasıt plasmanda ve geri ödemede paranın mevcut olmasıdır. Plasman ve geri ödeme efektif olarak yapılabileceği gibi banka hesapları arası kaydi aktarım şeklinde de olabilmektedir. Bankalar nezdinde farklı adlar ve koşullar altında kullandırılıyor olsalar da nakdi krediler ana hatlarıyla aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- Taksit ödemeli krediler
- Spot, gecelik spot krediler

---

285 Mikail Altan, **Fonksiyonlar ve İşlemler Açısından Bankacılık**, İstanbul, Beta Basım, 2001, s. 42.

286 Servet Eyüpgiller, **Bankacılar İçin Banka İşletmeciliği Bilgisi**, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2003, s. 123.

287 Mehmet Vurucu, Mustafa Ufuk Arı, **A'dan Z'ye Bankacılık**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2014, s. 342.

- Rotatif, borçlu cari hesap kredileri
- Gün içi, nakit yönetimi kredileri
- Kredi kartları aracılığıyla kullandırılan krediler
- İskonto iştira kredileri
- İthalat ve ihracat kredileri
- Proje finansmanı, yatırım kredileri
- Forfaiting
- Leasing

Bir işin yapılması, herhangi bir taahhüdün yerine getirilmesi veya bir borcun ödenmesi konusunda bankanın belirli bir bedel karşılığında müşterisi adına kefil olması ve edim borcunu garanti etmesi şeklinde kullandırılan kredilere ise gayri nakdi krediler denilmektedir[288]. Bu kredi türünde ilişkinin başında herhangi bir para transferi bulunmamaktadır. Müşteri şayet 3. kişilere karşı borcunu yerine getirmez ise taahhütte bulunan banka öder. Bu aşamada gayri nakdi kredi nakdi krediye dönüşür. Banka bunun için müşteriye rücu eder. Bankalar tarafından kullandırılan başlıca gayri nakdi krediler aşağıdaki gibidir:

- Teminat mektupları
- Harici garantiler
- Akreditifler
- Kabul/aval kredileri

Ülkemizdeki mevzuat gereği müşterilere bankalar tarafından verilen çek karneleri de kısmen gayri nakdi kredi statüsündedir. Yerel mevzuatımıza göre banka, müşterilerine verdiği ve bunlar tarafından keşide edilen çeklerin karşılıksız çıkmaları durumunda çeki soran kişiye, talep ettiği takdirde, mevzuatta belirlenen tutar kadar ödeme yapmak durumundadır. Bu tutara "karşılıksız çekler banka sorumluluk tutarı" denilmektedir. Ödenecek tutar; çek bedeli söz konusu yasal tutarın altında ise çek bedeli kadar, çek bedeli söz konusu yasal tutarın üzerinde ise yasal tutar kadardır. Bu nedenle Türk

288 Mehmet Takan, Melek Acar Boyacıoğlu, **Bankacılık: Teori, Uygulama ve Yöntem**, 7. bs., Ankara, Nobel Yayıncılık, 2015, s. 144.

Bankaları müşterilerine verdikleri her bir çek yaprağı için karşılıksız çekler banka sorumluluk tutarı kadar gayri nakdi limit tanımlamaktadır.

2.5.2. Karşılıklarına Göre Banka Kredileri

Yaptıkları işin özü gereği bankaların maruz kaldıkları en önemli risk kredi riskidir. Kredi riski, bankaların kredili müşterilerinin finansal durumlarının bozulması nedeniyle bankalara olan yükümlülüklerini yerine getirememeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle kredi riski, kredili müşterilerin borçlarını zamanında ödeyememeleri sonucunda bankaların zarara uğrama olasılığıdır[289]. Bankacılık düzenleme ve denetleme otoriteleri uzun yıllardır bankaların sermayelerini kredi riskinden korumaları için birçok düzenleme yapmaktadır[290]. Bankalar söz konusu riski bertaraf etmek veya azaltmak için kredileri belirli bir teminat karşılığında verme yoluna gitmektedir. Teminat karşılığı kredi veren bankaların kredi riski daha düşük olmaktadır[291]. Ancak her verilen kredinin teminatının olması mümkün değildir. Bu bağlamda bakıldığında banka kredileri karşılıklarına göre teminatlı ve teminatsız krediler olmak üzere iki grupta sınıflandırılmaktadır.

Teminatsız krediler, bankaların kredinin geri ödenmemesi durumunda kullanılacak herhangi bir teminat almadan, yalnızca kredili müşterinin taahhüdüne ve kredi sözleşmesini imzalamasına dayalı olarak kullandırdıkları kredilerdir. Bu kredilere açık krediler de denilmektedir. Bu krediler teminat gösterme zorunluluğu olmaması ve düşük maliyetli olması nedeniyle kredili müşteriler tarafından talep edilen kredilerdir[292]. Ancak riski ve maliyeti nedeniyle bankalar tarafından pek fazla kullandırılmamaktadır. Ayrıca açık krediler bankaların, uymak zorunda oldukları düzenlemeler gereğince, mevcut kaynakları ile verebilecekleri kredi miktarını da daraltmaktadır. Bu tarz krediler genelde moralitesi çok yüksek, güvenilir ve mali açıdan güçlü bireylere/firmalara kullandırılmakta olup vadeleri genel olarak kısadır.

Teminatlı krediler ise kredi müşterisinin, krediyi geri ödeyememe ris-

289 Joel Bessis, **Risk Management In Banking**, 4th ed., New Jersey, Wiley, 2015, p. 3.
290 Hull, **a.g.e.**, s. 289.
291 Nilgün Çağlarmak Uslu v.d., **Para ve Banka**, 3. bs., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 103.
292 Niyazi Berk, **Finansal Yönetim,** Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 145.

kine karşılık, bankaların kabul edeceği, paraya tahvil edilebilen, maddi veya gayri maddi bir varlığı bankaya rehin olarak bırakması sonucunda kullandırılan kredilerdir. Maddi teminatlara örnek olarak, kıymetli maden, gayrimenkul ipoteği, taşıt rehni, gemi ipoteği, işletme rehni, hisse senedi, tahvil, bono vs. gösterilebilir. Maddi olmayan teminatlar ise kefalet, garanti sözleşmeleri veya banka teminat mektupları gibi haklardır. Bankalar paraya tahvili en hızlı ve zamanla değerinde düşüş olmayacak teminatları alma eğilimindedirler. Teminatlı krediler açık kredilere nazaran daha az risklidir. Bankalar, söz konusu kredileri daha düşük maliyetle kullandırılabilirler.

2.5.3. Geri Ödeme Vadelerine Göre Banka Kredileri

Banka kredileri vadeleri açısından genel bir ayrımla kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli krediler olarak sınıflandırılmaktadır. Kısa, orta ve uzun vadeden kastedilen süreler aşağıdaki gibidir:

- Kısa Vadeli Krediler: Vadesiz veya vadeleri azami 1 yıl olan kredilerdir.
- Orta Vadeli Krediler: Vadeleri 1 yıl ile 5 yıl arasında olan kredilerdir.
- Uzun Vadeli Krediler: Vadeleri 5 yıldan fazla olan kredilerdir.

Kısa vadeli krediler, genelde firmaların çalışma sermayelerinin veya bireylerin kısa vadeli tüketim ihtiyaçlarının finansmanı amacıyla verilmekte olup teminat yapısı zayıf ancak dönemsel faizleri yüksektir. Orta ve uzun vadeli krediler ise; işletmelerin sabit kıymet yatırımlarının, uzun vadeli projelerinin veya bireylerin ev, işyeri, taşıt, dayanıklı tüketim malı vs. ihtiyaçlarının finansmanı amacıyla verilmekte olup teminat yapısı güçlü dönemsel faizleri düşüktür.

2.5.4. Kullandırıldıkları Para Cinsi Açısından Banka Kredileri

Bankalar kredileri yerel para cinsinden kullandırdıkları gibi yabancı para cinsinden de kullandırmaktadır. Bunların yanı sıra, yerel para cinsinden olup da herhangi bir yabancı paranın değerinde endekslenen krediler de mevcuttur. Bu bağlamda; yerli para cinsinden banka kredileri, döviz cinsinden banka kredileri ve dövize endeksli banka kredileri ayrımı yapmak mümkündür.

2.5.5. Kullandırım Amaçlarına Göre Banka Kredileri

Kullandırım amaçlarına göre krediler sınıflaması kredinin bankalar tarafından kredi müşterisine hangi amaçla kullandırıldığıyla alakalıdır. Kullandırım amaçlarına göre krediler ana hatlarıyla; yatırım kredileri, işletme sermayesi finansmanı kredileri, ihtisas kredileri ve proje finansmanı kredileri olarak sınıflandırılmaktadır[293]. Söz konusu kredilerin teminat yapısı, vadesi, fiyatlaması vb. hususlar kredinin özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

Yatırım kredileri bina, tesis vb. sabit kıymet yatırımları için verilmektedir. İşletme sermayesi kredileri, işletmelerin faaliyetlerini yürütürken ihtiyaçları olan kısa vadeli finansman ihtiyacı için kullandırılmaktadır. İhtisas kredileri, belirli bir alanın (tarım, enerji, konut, taşıt vb.) finansmanı için tahsis edilmektedir. Proje finansmanı kredileri ise herhangi bir projenin (havaalanı, AVM, karayolu, köprü, tünel vb.) finansmanı için kullandırılmaktadır.

2.5.6. Kullanıcıları Açısından Banka Kredileri

Kullanıcıları açısından banka kredileri krediyi kullananın özellikleriyle alakalıdır. Bu bağlamda banka kredileri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır[294]:

- Kurumsal krediler
- Ticari krediler
- KOBİ kredileri
- Bireysel krediler

Kurumsal, ticari ve KOBİ kredileri işletmelere verilen krediler olup işletmelerin büyüklüklerine göre sınıflandırılmaktadırlar. Bireysel krediler ise şahısların özel tüketimlerini finanse etmek için kullandırılmaktadır. Bireysel krediler; konut kredileri, taşıt kredileri, ihtiyaç kredileri ve kredi kartları olarak ayrılmaktadır.

2.5.7. İzin (Kullandırım Yetkisi) Açısından Banka Kredileri

Bankalar iş alanları itibarıyla çok geniş bir organizasyon yapısına sahip olup geniş coğrafi alanlara hizmet vermektedirler. Bu nedenle genellikle,

293 Alptekin Güney, **Banka İşlemleri**, 3. bs., İstanbul, Beta Basım, 2009, s. 78-79.
294 Afşar ve Afşar, **a.g.e.**, s. 356.

bir merkezleri (genel müdürlük), birden fazla bölge müdürlükleri ve birçok şubeleri bulunmaktadır. Bu geniş yapının yanı sıra, çeşitli büyüklükte müşterileri mevcuttur. Çok geniş bir alanda çok farklı düzeydeki müşterilere tek bir yerden yönetmek, bu müşterilerin farklı kredi taleplerine tek bir yerden cevap vermek mümkün olmamaktadır.

Bankalarda kredi verme yetkisi en üst yönetim organı olan yönetim kurulundadır. Ancak yukarıda bahsettiğimiz karmaşık yapıdan dolayı yönetim kurulu yetkisinin bir kısmını alt organizasyonlara devretmektedir. Bankalarda; yönetim kurullarından, genel müdürlüğe, bölge müdürlüklerine ve şube müdürlüklerine kadar daralarak inen bir kredi açma yetkisi devri mevcuttur[295]. Yetki alta indikçe kredi verilebilecek tutar azalmaktadır. Bu bağlamda banka kredilerini sınıflandırdığımızda; yönetim kurulu veya genel müdürlük tarafından verilebilen (otorize) krediler, bölge müdürlüğü yetkisindeki krediler ve şube yetkili krediler ayrımı yapılabilmektedir. Banka organizasyonu büyüdükçe sınıflandırmadaki ara yetkili sayısı artış göstermektedir.

2.5.8. İslami Bankacılık Sistemi Tarafından Kullandırılan Fonlar

İslami bankacılık İslam dininin faizi yasaklamasından faizli yatırım ve finansman ürünlerini kullanmayan şahıs ve işletmelerin ihtiyaçlarına yönelik kurulmuş finansal kuruluşlardır. Bu kuruluşlar faizli yatırım ürünlerini tercih etmeyen fon sahiplerinin fonlarının toplanması ve yine faizli kredileri tercih etmeyen kişi veya işletmelere aktarılması faaliyetiyle finansal piyasalara önemli katkılar sunmaktadır.

Faizsiz bankacılığa ihtiyaç en yoğun olarak 1970'li yıllarda ağırlıklı Müslümanların yaşadığı OPEC ülkelerinin petrol gelirlerinin artması sonucu ortaya çıkmıştır[296]. 30 yıl öncesine kadar pek fazla bilinmeyen İslami bankacılık bu dönemden sora uluslararası finans piyasasında daha bilinir olmuştur. Günümüzde çoğunluğu Müslüman ülkeler olmak üzere yaklaşık 70 ülkede 200'den fazla İslami banka faaliyet göstermektedir[297]. Ülkemizdeki İslami bankalar "katılım bankası" adı altında faaliyet göstermekte olup ilk olarak 1984 yılında "özel finans kurumu" statüsünde kurulmaya başla-

295 Vurucu ve Arı, **a.g.e.**, s. 699.

296 Alkan, **a.g.e.**, s. 79.

297 M. Kabir Hassan, Mervyn K. Lewis, "Islamic Banking: an Introduction and Overview", **Handbook of Islamic Banking**, Ed. by M. Kabir Hassan, Mervyn K. Lewis, Cheltenham, Edward Elgar, 2007, p. 1.

mışlardır. 2005 yılında ise özel finans kurumları katılım bankası adı altında faaliyetlerine devam etmiştir.

İslami usullere göre faaliyet gösteren bankalar da özü itibarıyla diğer geleneksel bankalar ile aynı işleve sahiptir. Bununla birlikte, İslam dinine göre faizin yasak olmasından dolayı gerek fon toplama gerekse bu fonları plase etme hususunda farklı uygulama esasları mevcuttur. Söz konusu bankalar genel itibarıyla diğer bankalar gibi fon toplamakta, söz konusu fonları İslami usullere göre fon ihtiyacı olanlara kredi olarak kullandırmakta ve elde ettiği geliri belirli bir paylaşım esasına göre fon sahipleri ile paylaşmaktadır. Ancak bu kurumlar fon topladığı yatırımcılarına baştan faizli işlem gibi belirli bir getiri taahhüt etmemektedir. İslami bankacılıkta risk ve getiri paylaşımı esas olup bu risk veya getiri kredi işlemlerinin başında değil sonunda belli olmaktadır.

Çalışmamızın konusu gereği İslami bankacılık faaliyetlerinin kredi tarafına baktığımızda, bu kredilerin temel işlevlerinin, unsurlarının ve amaçlarının diğer banka kredileri ile aynı olduğu görülmektedir. İslami bankalar tarafından kullandırılan başlıca fonlar aşağıda açıklanmıştır.

- Murabaha: Murabaha bir çeşit varlık finansmanı anlaşması olup bankanın bir malı peşin olarak satın alması ve akabinde bu malı üzerine belirli bir kar koyarak müşterisine satması işlemidir[298]. Malı alan kişi malın bedelini belirli taksitler halinde vadeli olarak geri öder. Görüldüğü üzere bu finansman yönteminde muhakkak müşterinin alacağı reel bir malın olması esastır. İslami açıdan yasak olan mallar ile para yerine geçen değerler (altın, döviz vb.) için murabaha yapılmaz.
- Mudaraba: Bir tarafın emeğini, diğer tarafın sermayesini koyduğu bir ortaklık türüdür. Sermayedar (banka) belirli bir tutarı, müşteriye (mudarib) verir. Mudarib bu parayı işi için kullanır. İşin sonucunda elde edilen kar ya da zarar taraflar arasında anlaşılan oran üzerinden paylaşılır. Görüldüğü üzere sermayedara garanti edilen herhangi bir tutar bulunmamaktadır[299].

298 Brian Kettell, **Case Studies in Islamic Banking and Finance**, Sussex, Wiley, 2011, s. 38.

299 Ibrahim Warde, **Islamic Finance in the Global Economy**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2000, s. 136.

- Muşaraka: Muşarakanın kelime anlamı paylaşmaktır. Bu finansman şeklinde iki taraf (birisi banka) herhangi bir proje/iş için bir ortaklık kurmaktadırlar. Bu ortaklık sonucu yapılan işten elde edilen kar veya uğranılan zarar önceden anlaşılan oranlarda taraflarca paylaşılmaktadır[300]. Söz konusu yöntem kar-zarar ortaklığı olarak ifade edebilmektedir.
- İcara: Bir gayrimenkul, taşıt veya makinenin banka tarafından satın alınıp müşteriye kiraya verilmesidir. Yapılan anlaşmaya göre kira sonunda söz konusu mal müşteriye devredilebilir. Bu özü itibarıyla bir leasing işlemidir. Kira sonunda söz konusu mal müşteriye devredilmiyorsa operasyonel kiralama söz konusudur. Burada dikkat edilmesi gereken husus kiralanan varlığın kira müddeti sonunda kiralayana aynen iade edilebilir özellikte olması gerekmektedir. Kullanımı sırasında tükenen mallar icara konusu olamaz[301]. Örnek vermek gerekirse bir üretim aracı (makine ve teçhizat) satın alınıp müşteriye kiraya verilebilir. Müşteri bu malı kira sonunda bankaya iade edebilir. Ancak bir gıda maddesi icara konusu olamaz. Çünkü kullanıldığında tükenmektedir.
- Karz-ı Hasen: İslami bankaların müşterilerine günlük olarak sundukları bedelsiz fonlardır. Ayrıca sosyal amaçlı olarak da verilmektedir.
- Selem: İleriye yönelik satınalma işlemidir. Bu yolla fon ihtiyacı olanın gelecekteki üretimin maliyeti finanse edilmektedir. Satıcı parayı peşin alır ve malı gelecekteki bir vadede teslim eder[302]. Bu finansman yönteminin spekülasyon amaçlı yapılmaması gerekir.
- İstisna: İslami terim olarak üretim, yapım işleri anlamına gelen istisna işlemleri genellikle inşaat işlerinin finansmanında kullanılmaktadır. Bu işlemde müşteri bankadan peşin ya da vadeli bir bedel karşılığında bir yapım veya inşa işini talep eder. Banka bu işi taahhüt ederse işe

---

300 Pervez Said, "Islamic Alternatives to Conventional Finance", **Islamic Finance: A Guide For International Business And Investments**, Ed. by Roderick Millar, Habiba Anwar, London, GMB Publishing Ltd., 2008, p. 14.

301 Yahiya Abdul-Rahman, **The Art Of Islamic Banking And Finance**, New Jersey, Wiley, 2010, p. 56.

302 Muhammad Ayub, **Understanding Islamic Finance**, New Jersey, Wiley, 2007, p. 242.

ilişkin malzemelerini de temin eder[303]. İşin banka tarafından bizzat mı yapılacağı yoksa 3. şahıslara mı yaptırılacağı yapılan istisna akdine bağlıdır. Bu işlem bankalar tarafından konut, yol, köprü, baraj projelerinde veya uçak, gemi gibi araçların yapım işlerinde kullanılabilmektedir.

2.6. İKTİSADİ BÜYÜME VE BANKA KREDİLERİ

İktisadi büyüme ile finansal sistemin arasındaki ilişkinin varlığı, bu ilişkinin yönü ve ilişkinin büyüklüğü uzun yıllardır iktisatçıların araştırdığı bir konudur. Bunun yanı sıra finansal gelişmenin mi iktisadi büyümeyi, yoksa iktisadi büyümenin mi finansal gelişmeyi tetiklediği araştırılan diğer bir husustur[304]. Her ne kadar günümüzde finansal sistem içerisinde birçok finansal kuruluş yer alsa da bankalar finansal sistem içerisinde en önemli oyuncu konumundadır. Bankalar piyasaya sağlamış oldukları krediler ile finansal piyasanın en büyük oyuncusu konumundadır.

2.6.1. Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme

Genel hatlarıyla bakıldığında bir ülkenin kalkınmasının önünde dört temel kısıt bulunmaktadır. Bunlar; yetersiz doğal kaynaklar, nitelikli iş gücü eksikliği, teknoloji ve girişimciliğe ilişkin eksiklikler ve sermaye yetersizliğidir. Az gelişmiş ülkelerde sermaye yetersizliği önemli bir sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır[305]. Sermaye yetersizliği sorunu da etkin işleyen bir finansal sistem ile daha kolay aşılmaktadır.

Neo-Klasik büyüme modellerinde sermaye birikimi dışsal olarak ele alınmakta olup sermaye birikimi yüksek düzeyde olan ülkelerin iktisadi büyüme açısından avantajlı olduğu varsayılmaktadır. İçsel büyüme teorilerinde de sermaye birikimi önemsenmekte ve finansal gelişmenin iktisadi büyümeye öncülük ettiği belirtilmektedir[306]. Bunun içindir ki içsel büyüme teorilerinin ortaya atılmasıyla birlikte finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini araştıran birçok araştırma yapılmaktadır.

Literatürde finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki neden-

303 Kettell, **a.g.e.**, s. 41.
304 Alkan, **a.g.e.**, s. 19.
305 İbrahim Sevindirici, **Azgelişmiş Ülkelerde Sermayenin Birikimi (Kalkınma Finansmanı)**, Ankara, İtalik Yayınları, 2000, s. 13.
306 Afşar ve Afşar, **a.g.e.**, s. 58.

sellik boyutuyla incelenmektedir. Finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği akademik çalışmalar "Arz Öncüllü Hipotez", "Talep Takipli Hipotez," "Karşılıklı Etkileşim Hipotezi" ve "Etki Yok Görüşü" olmak üzere temelde dört başlık altında toplanmaktadır[307]. Arz Öncüllü Hipotez finansal gelişme düzeyinin iktisadi büyümeyi tetiklediğini, Talep Takipli Hipotez iktisadi büyümenin finansal gelişmeye sebep olduğunu, Karşılıklı Etkileşim Hipotezi iktisadi büyüme ile finansal gelişmenin birbirilerini karşılıklı olarak etkilediklerini, Etki Yok Görüşü ise iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin var olmadığını savunmaktadır. Söz konusu görüşlere ilişkin birçok akademik çalışma mevcut olup konuya ilişkin özet literatüre tezin beşinci bölümünde yer verilecektir.

Finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin incelendiği akademik çalışmalarda farklı tespitlerin ve görüşlerin ortaya çıkmasının önemli bir nedeni kullanılan verilerin farklılık göstermesidir. Finansal gelişmişliğe ilişkin kullanılan veriler araştırma sonuçlarını etkilemektedir. Diğer yandan, araştırmaların nedensellik açısından sağlıklı sonuç verebilmesi; araştırmaya konu ülkelerde sağlıklı işleyen kurumların varlığına, bunların çalışma mekanizmasına, etkinliğine ve finansal sistemden üretilen bilgilerin kalitesine bağlıdır. Bu nedenle araştırma sonuçları ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, aynı veriler kullanılsa dahi, gelişmiş ülkeler için farklı, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

2.6.2. İktisadi Büyümenin Finansmanında Banka Kredilerinin Rolü

İktisat literatüründe finansal gelişmenin uzun dönemli iktisadi büyümeye olan katkısını araştıran teorilerin temelinde iki finansal alan bulunmaktadır. Bunlar; hisse senedi piyasası ile bankacılıktır. Her iki alanın iktisadi büyümeyi etkileme özelliği temelde paralellik arz etmektedir[308]. Her ne kadar günümüzde finansal piyasalardaki kurumlar ve finansman yöntemleri çeşitleniyor olsa da bankacılık sektörü, iktisadi büyümenin finansmanı açısından ekonomiye sağladığı kredi plasmanı ile finansal sistem içerisindeki önemini muhafaza etmektedir.

---

307 Muammer Tekeoğlu v.d., "Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Türkiye Örneği", **International Conference On Euroasian Economies,** 2016, s. 814 (Çevrimiçi) https://www.avekon.org/papers/1689.pdf , 25 Mayıs 2024.

308 Ünal, **a.g.e.**, s. 62.

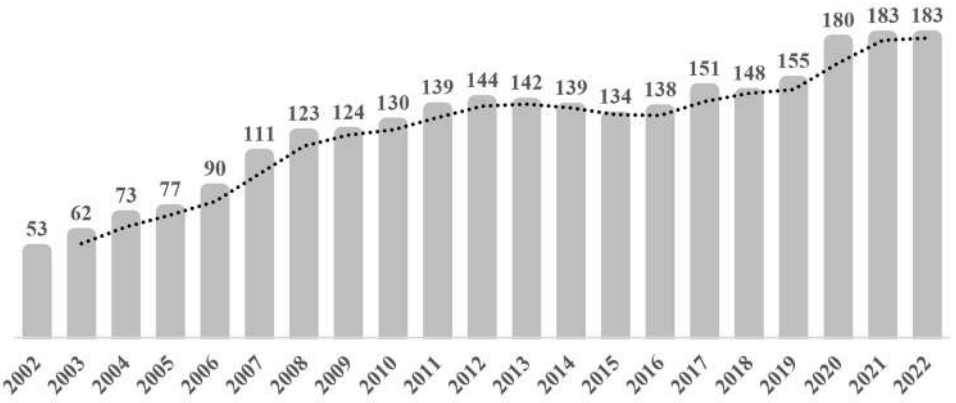

Grafik 2.1.: Dünyada Bankaların Aktif Büyüklükleri
(Trilyon USD, 2002-2022)

Kaynak: Statista, "Total Assets of Banks Worldwide From 2002 to 2022" (Çevrimiçi) https://www.statista.com/statistics/421215/banks-assets-globally/, 13 Ağustos 2024.

Bankacılık sektörünün toplam aktif büyüklüğü her geçen gün artmaktadır. Dünya genelinde sayıları 10.000'i aşan bankaların 2002 yılında 53 Trilyon USD olan aktif büyüklüğü 2023 yılında 183 Trilyon USD'ye ulaşmıştır. Söz konusu artışın 2022 ve 2023 yılında da devam etmesi, bankaların finansal sistem içerisindeki ağırlıklarını korumaları beklenmektedir.

Aktif büyüklük bakımından Dünya geneli banka sıralamasına göre ilk 50 bankanın 2023 yılı toplam aktif büyüklüğü yaklaşık 90,4 Trilyon USD olmuştur. Ülkelere göre bakıldığında ise Çin, ABD ve Fransız bankaları göze çarpmaktadır.

Dünya'nın aktif büyüklüğü bakımından en büyük ilk 10 bankasının 4'ü Çin merkezli (Industrial and Commercial Bank of China, Agricultural Bank of China, China Construction Bank Corporation ve Bank of China), 2'si ABD merkezli (JP Morgan Chase & Co ve Bank of America), 2'si Fransa merkezli (BNP Paribas ve Credit Agricole Group), 1'i İngiltere merkezli (HSBC Holdings) ve 1'i Japonya merkezlidir (Mitsubishi UFJ Financial Group). Söz konusu sıralamayı takip eden bankaların ise genellikle Çin veya Avrupa merkezli olduğu, genellikle bankaları ilk 50'de yer alan ülkelerin gelişmiş ülkeler olduğu görülmektedir.

Tablo 2.2.: Dünya Genelinde Aktif Büyüklüğü Bakımından İlk 50 Büyük Bankanın Ülke Bazlı Dağılımı (2023 Yılsonu)

Ülke	Banka Sayısı	Toplam Aktif Büyüklük (Trilyon USD)
Çin	14	34,8
ABD	10	16,5
Fransa	5	10,3
Japonya	3	6,5
İngiltere	3	6,0
Kanada	3	3,9
İspanya	2	2,9
İtalya	2	1,9
Hollanda	2	1,8
İsviçre	1	1,7
Almanya	1	1,5
Hindistan	2	1,3
Avusturalya	1	0,8
Rusya	1	0,6
Toplam	**50**	**90,4**

Kaynak: The Banker Database, "Top 1000 World Banks" (Çevrimiçi) https://www.thebankerdatabase.com/index.cfm/search/ranking, 13 Ağustos 2024.

Dünya geneli bankacılık sektörü aktif büyüklüğünün toplam GSYH'ye oranı, banka kredilerinin finansal piyasalardaki ağırlığını ortaya koymak açısından önemli bir göstergedir. 140 ülkenin 2021 verilerine göre banka aktiflerinin GSYH'ye oranı ortalamada %71,17 olmuştur. En yüksek oran %268,82 ile Hong Kong'ta mevcut iken en düşük oran %7,87 ile Sudan'da gerçekleşmiştir. Türkiye'deki oran ise %88,84'tür. Dünya Bankası'nın kişi başı gelire göre yaptığı sınıflandırmaya göre bakıldığında ise, banka aktiflerinin GSYH'ye oranı; yüksek gelirli ülkelerde %103,79, üst orta gelirli ülkelerde %68,51, alt orta gelirli ülkelerde %55,7 ve düşük gelirli ülkelerde %24,44 olarak gerçekleşmiştir[309]. Dolayısıyla, kişi başı gelirin yüksek olduğu ülkelerin genelde gelişmiş ülkeler olduğu varsayımıyla, söz konusu oranın gelişmişliğe bağlı olarak arttığı görülmektedir.

Banka kredileri sürdürülebilir bir iktisadi büyümenin itici gücüdür. Özel sektör (hanehalkı ve firmalar) ile devletin yapmış olduğu yatırım ve tüketim

309 theGlobalEconomy.com, "Bank Assets to GDP-Country Rankings", (Çevrimiçi) https://www.theglobaleconomy.com/rankings/bank_assets_GDP/, 10 Haziran 2024.

harcamaları fon ihtiyacının olduğu durumlarda bankalar tarafından finanse edilmektedir. Dolayısıyla banka kredileri parasal aktarım mekanizmasının önemli bir öğesidir[310]. Özellikle, etkin kredi ve kalkınma politikalarının uygulandığı ülkelerde, bankacılık sektörü tarafından özel sektör yatırımlarının finansmanı için kullandırılan krediler iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Grafik 2.2.'den de görüleceği üzere, yıllar itibarıyla Dünya ekonomisi büyüdükçe, özel sektöre sağlanan yurtiçi kredilerin GSYH'ye oranı artmaktadır. 2002 yılında %72,9 olan bu oran 2023 yıl sonu itibarıyla %95,6'ya ulaşmıştır. Ülke bazında bakıldığında ise kredi/GSYH oranı en yüksek olan ülke %247,9 ile Hong Kong olurken en düşük ülke %0,005 ile Sierra Leone'dir. Söz konusu oranın yüksekliği genelde ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile doğru orantılıdır.

Grafik 2.2.: Dünyada Bankalar Tarafından Özel Sektöre Sağlanan Yurtiçi Kredilerin GSYH'ye Oranı (Yüzde, 2002-2023)

Kaynak: The World Bank, "Domestic Credit to Private Sector by Banks (% of GDP)" (Çevrimiçi) https://data.worldbank.org/indicator/FD.AST.PRVT.GD.ZS, 13 Ağustos 2024.

Girişimcilerin yeni iş kurma dönemlerinde en önemli ihtiyaçları finansmandır. Girişimciler gerek işin kuruluş aşamasında gerekse büyüme döneminde en önemli ihtiyaçları olan finansmanı genellikle bankalardan sağlamaktadır. Örneğin, ABD'nin 1900'lü yıllarda iktisadi olarak büyümesindeki en büyük katkı bankalar tarafından yapılmıştır. ABD'li girişimciler ilgili dönemde projelerini hayata geçirmek için ihtiyaç duydukları

310 Güray Küçükkocaoğlu, Durmuş Ali Kuzu, Gökhan Göksu, "Türk Bankacılık Sektörünün Kredi Hacmini Etkileyen Değişkenler ve Etki Düzeyleri", **Bankacılar Dergisi**, S: 109, 2019, s. 4.

finansmanı çoğunlukla bankalardan sağlamıştır. 1818 yılında ABD'de 160 Milyon USD toplam sermayeli 338 banka faaliyet gösterirken 1914 yılına gelindiğinde bankaların toplam sermaye miktarı 27,3 Milyar USD'ye, banka sayısı ise 27.864'e çıkmıştır. İlgili dönemde girişimciler ve mucitler sermayeye çok kolay bir şekilde ulaşabilmiş, aynı zamanda bankacılık sektöründeki yoğun rekabetten dolayı oldukça düşük faizlerden borçlanabilmiştir[311]. Günümüzde girişimciler için her ne kadar farklı finansman olanakları (melek yatırımcılar, kitle fonlaması vb.) bulunsa da banka kredisi kullanımı en yaygın finansman yöntemlerinden biri olmaya devam etmektedir.

Bankaların, fon talep eden bireylerin ve firmaların kısa vadeli finansman ihtiyacını karşılaması işletmelerin faaliyetlerini yürütebilmelerini sağlarken, uzun vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılaması, yatırımların etkin bir şekilde yapılabilmesine olanak sağlamak suretiyle iktisadi büyümeye katkı sağlamaktadır. Burada yatırım kavramına değinmek gerekir. Özellikle az gelişmiş ülkelerin uzun dönemli iktisadi büyümeyi tesis edebilmeleri için üretim açısından birçok alanda üretim tesisi kurmaları ve altyapı yatırımları yapmaları gerekmektedir. Ancak bunlar için işgücüne ihtiyaç olduğu kadar makine ve teçhizata da ihtiyaç vardır. Bu makine ve teçhizat ülkeye iki temel yoldan kazandırılabilir; birincisi ithalat yoluyla satın alma, ikincisi ülkeye doğrudan yabancı yatırım almaktır. Doğrudan yabancı yatırımın mümkün olmadığı durumda izlenecek yöntem ithalattır. Ancak bu aşamada da sermaye yetersizliği ile karşı karşıya kalınmaktadır. Yetersizliği aşmanın yolu ihtiyaç duyulan dövizi yurtdışı kaynaklardan temin etmektir[312]. Sermaye ihtiyacı direkt bir devletten diğer devlete aktarılabildiği gibi, Dünya bankası gibi uluslararası kuruluşlardan temin edilebilmektedir. Bunun yanı sıra yurtdışı özel bankalardan direkt döviz temini mümkündür. Ayrıca yerel bankalar yurtdışı finansman kaynaklarından temin ettikleri dövizi ülke içindeki fon ihtiyacı olan kesimlere plase ederek sermaye gereksinimi problemine katkıda bulunmaktadırlar.

---

311 Daron Acemoğlu, James A. Robinson, **Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri**, Çev. Faruk Rasim Velioğlu, 24. bs, Doğan Egmont Yayıncılık, 2017, s. 38.

312 Robert L. Heilbroner, İktisadi Sorun III: Mikroiktisat, Çev. Demir Demirgil, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1975, s. 732.

İşletmelerin olduğu gibi bireysel tüketicilerin de fon ihtiyaçları bankalar tarafından sağlanmaktadır[313]. Gerek kısa vadeli gerekse uzun vadeli fon ihtiyaçlarını banka kredileri aracılığıyla karşılayan bireysel tüketicilerin özellikle dayanıklı tüketim malları, taşıt ve konut üzerinde yarattığı talep iktisadi büyüme için önem arz etmektedir.

Banka kredileri parasal aktarım mekanizmasının önemli bir öğesidir. Para politikası uygulayıcıları bankaların kullandırabilecekleri fon miktarını değiştirmek suretiyle kredi arzını daraltıcı veya genişletici yönde etkilemektedir. Diğer yandan, politika uygulayıcıları kıt olan finansman kaynaklarıyla belirli sektörlerin gelişimini sağlamak için seçici kredi politikalarını bir araç olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte, bazı liberal iktisatçılar tarafından, daha çok müdahaleci ekonomilerde kullanılan söz konusu politikanın ekonomiye müdahale nedeniyle verimsiz yatırımlara yol açacağı ileri sürülmektedir[314]. Ancak seçici kredi politikalarının etkin uygulanması durumunda iktisadi hedeflere katkı sunduğunu ifade eden görüş daha ağır basmaktadır. Politikanın başarısızlığı genelde uygulama problemlerinden kaynaklanmaktadır

Bankaların ekonomik anlamda önemini artıran bir diğer husus ise dolaşımdaki paranın miktarını etkileyerek fiyat mekanizmasında etkin bir rol almalarıdır[315]. Bankaların kaydi para yaratma kapasitelerinin olması, piyasadan topladıkları mevduatla ile plase ettikleri kredilerin miktarı ile para arzını etkilemelerinin doğal sonucu olarak fiyatlar genel seviyesinde yarattıkları etkiler dolaylı yoldan iktisadi büyümeyi etkilemektedir.

Diğer yandan, bankaların kullandırdıkları gayrinakdi krediler de iktisadi büyüme açısından ele alınmalıdır. Bankaların; bir işin yapılmasını, bir hizmetin tamamlanmasını, bir malın teslimini veya bir borcun ödenmesini taahhüt eden müşterileri lehine, üçüncü şahıslara verdikleri güvenceler gayrinakdi kredi olarak nitelendirilmektedir. Müşteriler söz konusu taahhütlerini anlaşılan şartlarda yerine getirmedikleri takdirde bankalar devreye girmektedir. Bankalar, müşterileri lehine güvence verdikleri üçüncü şahısların tazmin amaçlı başvurması durumunda söz konusu garantisini nakde

313 Ahmet İncekara, **Bankacılık ve Finansal Kurumlar**, İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2011, s. 26.

314 Ahmet Atılgan, İktisat Politikalarının Evrimi, İstanbul, Alfa Yayınları, 1997, s. 62.

315 Eyüpgiller, **a.g.e.**, s. 12.

dönüştürüp ödemektedir. Görüldüğü üzere gayrinakdi kredi kullandırımı esnasında bankalardan fon çıkışı olmamaktadır. Fon çıkışı tazmin şartları oluştuğunda gerçekleşmektedir[316]. Fon çıkışı gerçekleştiğinde müşterilerin gayrinakdi kredisi nakdi krediye dönüşmektedir. Bankalar bu kredi kullandırımıyla müşterilerine bir nevi kefil (garantör) olmaktadır. Bu işlemi müşterilerinden aldıkları gayrinakdi kredi komisyonları karşılığında yapmaktadır. Tıpkı nakdi kredilerde olduğu gibi gayrinakdi kredilerde de benzer kredi tahsis süreçleri işlemektedir.

Başlıca gayrinakdi krediler; teminat mektupları, harici garanti mektupları, kontrgarantiler, akreditifler ve kabul aval kredileridir. Söz konusu krediler üretim ve ticarette adeta katalizör görevi görmekte olup ticari faaliyette bulunan taraflar arasında güven ilişkisinin tesisinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu güven ilişkisinin kaynağı bankaların itibarıdır. Örneğin; büyük bir yapım ihalesi açacak inşaat şirketi ihaleye girecek yüklenici firmalardan genellikle alacağı hizmetin garantisi için teminat mektubu istemektedir. Üretim yapan firmalar üretim için gerekli olan hammaddelerini vadeli alabilmek için ana tedarikçilerine teminat mektubu vermektedir. Farklı ülkelerde yerleşik, birbirileri ile mal ve hizmet ticareti yapan firmalar çoğunlukla birbirilerini çok iyi tanımamaktadır. Ancak bu firmaların bankaları birbirilerini tanımaktadır. Ticari ilişki bir tarafın bankasının diğer tarafın bankasına müşterisi lehine garanti vermesiyle başlayabilmektedir. Hatta müşterilerinin bankalarının birbirilerini tanımaması durumunda araya her iki bankanın da tanıdığı üçüncü bir bankanın garantisi girmektedir. Özellikle akreditif, yatırım malı veya hammadde ithal etmek durumunda olan firmalar için önemlidir. Söz konusu örnekler çoğaltılabilecektir. Gayrinakdi krediler sayesinde; taahhüt altına girecek firmalar arkasındaki bankanın itibarını kullanarak iş yapma kabiliyetini artırırken, lehine garanti verilecek firmalar da alacakları hizmetleri veya ticari alacaklarını garanti altına almış olmaktadırlar.

2.6.2.1. Parasal Aktarım Mekanizmaları

Banka kredilerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisine ilişkin yapılan genel açıklamalardan sonra, bu etkinin sistematiğine değinmek gerekir. Literatürde söz konusu sistematik, parasal aktarım mekanizmaları ile açık-

316 Vurucu ve Arı, **a.g.e.**, s. 343.

lanmaktadır. Parasal aktarım mekanizması, ülkedeki para politikası otoritesinin elindeki politika araçlarını kullanarak fiyatlar genel seviyesini ve diğer temel makroekonomik değişkenleri belirli bir düzeyde ve belirli bir süre içerisinde etkileyen sistematik süreçtir[317]. Para politikaları bir ülkede o ülkenin merkez bankası tarafından yürütülmektedir. Parasal aktarım mekanizmasının etkisi, özel sektörün merkez bankalarının uygulayacağı politikalara dair beklentileri ve bu beklentiler paralelinde oluşturduğu tepki ile şekillenmektedir.

Para politikaları ve iktisadi büyüme ilişkisinin geçmişi klasik miktar teorisine kadar gitmektedir. 1930'lu yıllarda ise söz konusu ilişki Keynes'in Likidite Tercihi Teorisi ile açıklanmıştır. Para politikasından ziyade daha çok maliye politikasını temel alan Keynesyen teorinin stagflasyon olgusunu açıklamakta yetersiz kalmasının akabinde ortaya çıkan Monaterist (paracı) görüş para politikalarına öncelik vermiştir. Yeni Klasik Reel İş Çevrimi Kuramı (Real Business Cycles), Yeni Keynesyen Model ile Klasik ve Keynesyen yaklaşımları birlikte ele alan Yeni Neoklasik Sentez Modeli ise son yıllarda ise para politikaları ve iktisadi büyüme ilişkisini açıklayan yeni teorilerdir.

Bir ekonomide parasal aktarım mekanizmasının çalışma prensibi özet olarak; para politikasının değiştirilmesi sonucunda faizlerin, finansal varlık fiyatlarının, döviz kurlarının ve kredi koşullarının değişimi, bu değişimler sonucunda ekonomik birimlerin harcama meyillerinin tepki vermesi ve bunun sonucunda üretim düzeyinin etkilenmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Günümüze kadar, parasal aktarım mekanizmalarının çeşitleri ve bunların etkinliğine dair birçok farklı görüş bulunmaktadır. Genel kabul görmüş parasal aktarım kanalları sınıflaması aşağıda listelenmiştir.

317 Vedat Cengiz, "Parasal Aktarım Mekanizması, İşleyişi ve Ampirik Bulgular", **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, S: 33, s. 226.

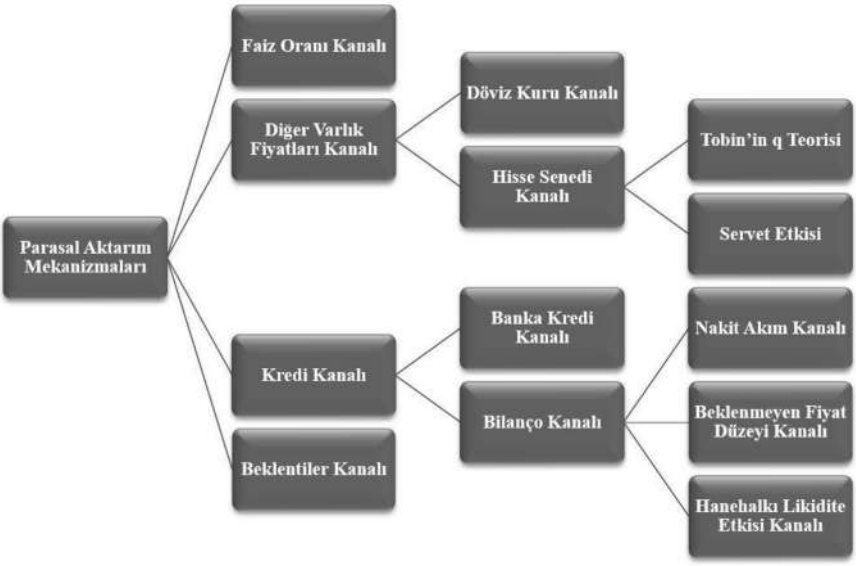

Şekil 2.2.: Parasal Aktarım Mekanizmaları

Temel Keynesyen aktarım mekanizması olarak bilinen faiz oranı kanalı; para arzının azaltılması yoluyla reel faiz oranlarının ve böylelikle paranın maliyetinin artmasından dolayı yatırımların ve tüketimin azalması suretiyle çıktı miktarının, toplam talebin ve fiyatlar genel seviyesinin azalması sürecini açıklamaktadır[318]. Para arzının artırılması durumunda ise faiz oranı kanalı tersine işleyecek ve çıktı miktarı, toplam talep ve fiyatlar genel seviyesi artış gösterecektir.

Diğer varlık fiyatları kanalı işleyişine göre merkez bankalarının para arzını veya faiz oranlarını değiştirmesi durumunda ekonomideki varlık fiyatları etkilenmektedir. Ekonomilerin dışa açıklık derecelerinin artmasıyla birlikte esnek döviz kuru sistemlerinin de yaygınlaşması net ihracat üzerindeki döviz kuru etkilerinin, diğer bir deyişle döviz kuru kanalının öneminin artmasına sebebiyet vermiştir[319]. Bir ekonominin dışa açıklık seviyesi ne kadar fazla ise döviz kuru kanalı o kadar etkin işlemektedir. Döviz kuru kanalının işlemesi sonucunda, bir ekonomide para arzının artırılması reel faiz oran-

318 Sangyup Choi, Tim Willems, Seung Yong Yoo, "Revisiting the Monetary Transmission Mechanism Through an Industry-Level Differential Approach" **IMF Working Paper**, No: 17, 2022, p. 5.

319 Frederic S. Mishkin, "The Channels of Monetary Transmission: Lessons for Monetary Policy", **NBER Working Paper**, No: 5464, 1996, p. 5.

larının düşmesine sebebiyet verecek ve o ekonomide yatırım yapmayı dezavantajlı hale getirecektir. Dolayısıyla ekonomide yabancı sermaye çıkışı başlayacaktır. Bu husus yerel para biriminin değerinin düşmesine, ekonomi içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarının göreceli olarak ekonomi dışarısında üretilen mal ve hizmetlerden daha düşük kalmasına sebebiyet verecektir. Sonuç olarak net ihracat ve toplam üretim artacaktır. Diğer yandan üretim için kullanılan ithal malların fiyatının yükselmesi enflasyona sebebiyet verecektir. Para arzının azaltılması ise döviz kuru kanalının işleyişi çerçevesinde net ihracatın ve toplam üretimin azalmasına sebep olacaktır.

Para arzının ve faiz oranlarının değiştirilmesi sonucunda, hisse senedi talebinin etkilenmesi hususunu açıklayan hisse senedi kanalı Tobin'in q Teorisi ve servet etkisi mekanizmalarını ortaya çıkarmaktadır.

Tobin'in q Teorisi para politikalarıyla hisse senedi değerlemelerinin değişimini açıklamaktadır. Tobin q değişkenini bir firmanın piyasa değerinin sermayenin yerine koyma maliyetine oranı olarak tanımlamaktadır. Şayet q değeri yüksekse firmanın piyasa fiyatı sermayenin yerine koyma maliyetine nazaran yüksektir. Dolayısıyla fiziki yatırım için gerekli olan sermayenin maliyeti firmanın piyasa değerine nazaran düşüktür. Böyle bir durumda firmalar göreceli olarak yüksek fiyatlardan az miktarda hisse senedi ihracı yoluyla elde ettikleri sermaye ile yatırım yapabilmektedir. Tersi durumda ise, firma piyasa fiyatı sermayenin yerine koyma maliyetine nazaran düşük olacağından, yatırım harcamaları düşük kalacaktır[320]. Söz konusu mekanizmaya göre para arzının azalması hisse senetleri fiyatlarının düşmesine sebep olmaktadır. Düşük hisse senedi fiyatı ise q oranının düşük olması, yatırım harcamalarının ve toplam çıktının azalması sonucunu doğurmaktadır.

Hisse senedi fiyatlarının değişimi yoluyla ortaya çıkan bir diğer alternatif mekanizma ise tüketim üzerindeki servet etkisidir. Servet etkisi Modigliani ve Brumberg tarafından geliştirilen yaşam boyu gelir hipotezine dayanmaktadır. Yaşam boyu gelir hipotezine göre tüketim eğilimi gelire ve yaşam boyu gelir beklentilerine bağlıdır[321]. Dolayısıyla tüketim, kısa dönemde servetin

320 Frederic S. Mishkin, "Symposium on the Monetary Transmission Mechanism", **Journal of Economic Perspectives**, Vol: 9, No: 4, 1995, p. 6.

321 Franco Modigliani, Richard Brumberg, "Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-Section Data", **Volume 6 The Collected Papers of Franco Modigliani**, Massachusetts, The MIT Press, 2005, p. 24.

sabit kalacağı varsayımıyla, gelirdeki değişime duyarlıdır. Uzun dönemde ise tasarrufların serveti artırıcı etkisi nedeniyle gelir ve tüketim düzeyi artış gösterir. Diğer yandan, Friedman'ın sürekli gelir hipotezi de yaşam boyu gelir hipotezi ile benzeşmektedir. Friedman'ın hipotezinde gelir geçici gelir ve sürekli gelir olarak, tüketim de geçici tüketim ve sürekli tüketim olarak ikiye ayrılmaktadır. Sürekli gelir, bireylerin belirli bir dönemde sahip olmayı bekledikleri gelir ile beşerî ve beşerî olmayan servetlerin toplamından oluşmaktadır. Gelir beklentisinde bireylerin becerileri, eğitim durumları, meslekleri, yürütmekte oldukları ekonomik faaliyetler göz önünde bulundurulur. Geçici gelir ise bunların dışındaki diğer beklenmeyen gelirlerden oluşmakta olup pozitif veya negatif gerçekleşebilmektedir. Sürekli tüketim, sürekli gelir gibi, bireylerin belirli bir dönemde gerçekleştirmeyi bekledikleri ortalama tüketim seviyesi olarak, geçici tüketim, geçici gelir gibi, bireylerin plan dışı beklenmeyen tüketim seviyesi olarak tanımlanmaktadır[322]. Friedman'a göre sürekli gelir ile geçici gelir arasında, sürekli tüketim ve geçici tüketim arasında ve sürekli tüketim ile geçici gelir arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildir. Bireyler tüketimlerini sürekli gelir seviyesine göre belirlemektedir. Bireylerin gelirleri ve servetlerinin tüketimleri üzerindeki etkilerini ele alan söz konusu hipotezlerden hareketle, servet etkisi, para politikalarındaki değişim, örneğin parasal genişleme, sonucunda hisse senetleri talebinin ve fiyatlarının artması, söz konusu durumun servet artışına yol açması ve bunun tüketim artışı vasıtasıyla toplam geliri yükseltmesi mekanizması olarak ifade edilmektedir.

Bir diğer önemli parasal aktarım mekanizması krediler kanalıdır. Krediler kanalı izleyen alt başlıklarda detaylandırılacaktır. Son zamanlarda önemi giderek artan bir diğer parasal aktarım mekanizması ise beklentiler kanalıdır. İktisadi birimlerin halihazırda alacakları kararlar bu birimlerin gelecekteki iktisadi durumlarını ve piyasanın gidişatını tayin etmektedir. Bu süreçte iktisadi birimlerin en önemli dayanağı geleceğe yönelik beklentileridir. Söz konusu beklentiler geçmiş tecrübeler, güncel ekonomik koşullar ve piyasanın gidişatı ile ilgili elde edilen diğer bilgiler (ekonomik, sosyal, siyasal vb.) ışığında oluşturulmaktadır. Ekonominin gidişatı ile ilgili elde edilen ve beklentilere yön veren en önemli bilgi para politikası

322 Milton Friedman, **A Theory of the Consumption Function**, Princeton, Princeton University Press, 1957, pp. 21-22.

uygulayıcılarının mevcut davranışları ve geleceğe yönelik mesajlarıdır. Bu nedenle, bilgi ve iletişim teknolojilerinin son derece geliştiği günümüz ekonomilerinde beklentiler kanalı diğerlerinden ayrı bir parasal aktarım mekanizması haline gelmiştir. Beklentiler kanalı uygulanan para politikasının daha hızlı sonuçlanmasını sağlamaktadır[323]. Söz konusu mekanizma geleceğe yönelik yapılan açıklamalarla iktisadi birimlerin ekonomik beklentilerinin yönetilmesi ve politikalarla uyumlu hale getirilmesi sürecini kapsar. Beklentiler kanalının etkinliği merkez bankalarının anlaşılır olmasına, şeffaflığına, tutarlılığına ve güvenilirliğine bağlıdır. Çünkü iktisadi birimlerin politika uygulayıcılarının geleceğe yönelik beyanlarına inanmaları gerekmektedir.

2.6.2.2. Kredi Kanalı

Parasal aktarım mekanizmaları içerisinde para politikalarının reel ekonomiye olan etkilerini açıklayan bir diğer ana kanal kredi kanalıdır. Bu mekanizma, faiz oranlarının ekonomiye olan etkisini açıklayan geleneksel mekanizmaya kredilerin de eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Analize kredilerin eklenmesi ihtiyacı, aslında tam rekabetçi olmayan finansal piyasalardaki asimetrik bilgi, ters seçim ve ahlaki tehlike gibi sorunlar nedeniyle, geleneksel faiz oranı yaklaşımının parasal aktarım mekanizması işleyişini açıklamada yetersiz kalması nedeniyle doğmuştur. Kredi kanalı yaklaşımında para politikalarının reel ekonomiyi etkilemesi banka kredi kanalı ve bilanço kanalı yoluyla mümkündür.

2.6.2.2.1. Banka Kredi Kanalı

Geleneksel parasal aktarım mekanizmaları (para görüşü) IS-LM modeline dayanmaktadır. Merkez bankaları aracılığıyla yapılan para politikası müdahaleleri, ekonomiye ilk olarak likit varlıkların faiz oranlarını değiştirerek ve ardından uzun dönemde farklı varlıklar arasındaki varlık ikamesi yoluyla etki etmektedir. Geleneksel yaklaşım, farklı finansal varlıklar arasında tam ikame olması ve firmaların finansal yapısının normal (ne iyi ne de kötü) olması varsayımları üzerine kuruludur. Diğer yandan, geleneksel IS-LM modelinde banka varlıkları ve yükümlülükleri asimetrik olarak ele alın-

323 Aslı Güler, "Effectiveness of Expectation Channel of Monetary Transmission Mechanism in Inflation Targeting System: An Empirical Study for Turkey", **Global Journal of Business, Economics and Management**, Vol: 6, No: 2, 2016, p. 225.

maktadır. Banka yükümlülüklerine (mevduat) toplam talebin belirlenmesinde özel bir rol verilmişken, aksine, banka kredileri tahvil piyasasındaki diğer borçlanma araçları ile incelenmektedir. Ancak, asimetrik bilgi temelli modellere dayalı gelişen literatür banka kredilerinin ve kredi plasmanında bankaların önemini vurgulamaktadır[324]. Buradan hareketle Bernanke ve Blinder 1988 yılında yayınladıkları makalelerinde para görüşüne alternatif olarak, geleneksel parasal aktarım mekanizmasına kredileri de ekleyerek kredi görüşünün temellerini atmıştır. Akabinde yapılan birçok çalışma da banka kredilerinin parasal aktarım mekanizmasında kayda değer bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Banka kredi kanalı, banka kredilerine bağımlı birimlerin harcama eğilimleri üzerinde durmaktadır. Piyasa koşullarına göre bankaların kredi verme kabiliyetinde ve istekliliğinde meydana gelen değişiklikler bankalara bağımlı kredi talep edenlerin harcama planlarını doğrudan etkilemektedir. Öncekilerden farklı olarak banka kredilerine odaklanan bu mekanizma, para politikasının ekonomiyi nasıl etkilediğine dair farklı bir bakış açısı sunmaktadır[325]. Banka kredi kanalının harcamalar üzerinden ekonomiye etkisi para politikasının değişimiyle başlar. Örneğin merkez bankasının enflasyonu düşürmek amacıyla para arzını azaltmaya yönelik daraltıcı para politikası uygulaması durumunda bankaların verebilecekleri kredi miktarı azalacak ve firmalar ile hane halklarının kullanabildikleri kredi miktarında azalma olacaktır. Kredi miktarının azalması toplam harcamaların ve dolayısıyla milli geliri azalmasına sebebiyet verecektir. Tersi durumda ise kredi miktarı, toplam harcamalar ve milli gelir artacaktır.

Basit olarak, merkez bankalarının para politikaları sonucunda bankaların firmalara ve hanehalkına plase ettikleri kredi miktarlarının değişmesi ve bunun da harcama kararlarını değiştirmesi yoluyla reel ekonomiyi etkilemesi mekanizması olan banka kredi kanalının etkin olarak işleyebilmesi bazı ekonomik koşullara bağlıdır. Mekanizmanın etkin olabilmesi için ekonomik birimlerin harcamalarını banka kredisi haricinde alternatif bir kaynakla finanse edememesine ve para politikası değişikliklerinin doğrudan kredi ar-

---

324 Ben S. Bernanke, Alan S. Blinder, "Credit, Money, and Aggregate Demand", **The American Economic Review**, Vol: 78, No: 12, 1988, p. 435.

325 Hubbard ve O'Brien, **a.g.e.**, s. 610.

zını etkileyebilmesine bağlıdır[326]. Ekonomik birimlerin harcamalarını banka kredisi haricinde alternatif bir kaynakla finanse edememesi, bu birimlerin bilançolarındaki yükümlülüklerinde eksik ikame varsayımının mevcut olduğunu ifade etmektedir.

Para politikası değişikliklerinin bankaların kredi arzını etkileme mekanizmasını bankaların bilanço yapısı üzerinden belirli varsayımlarla açıklamak mümkündür. Ana hatlarıyla bankalar, topladıkları mevduatları ve mevduat dışı kaynakları (menkul kıymet ihracı veya sendikasyon kredisi kaynaklı fonlar, özkaynaklar vb.) kullanarak ya piyasaya kredi vermekte ya da kredi dışı varlıklara (hisse senedi, bono/tahvil vb.) yatırım yapmaktadır. Para politikalarının banka kredi arzını etkileyebilmesinin koşulu bankaların varlıkları arasında eksik ikame varsayımının geçerli olmasıdır. Merkez bankalarının açık piyasa işlemleri veya zorunlu karşılık oranlarını artırmak yoluyla banka kaynaklarını azaltması, aktiflerindeki kredi ve kredi dışı varlıkları eksik ikame olarak değerlendiren bankaların, her iki varlık miktarını da azaltmalarına yol açacaktır[327]. Diğer yandan, konuya yükümlülük penceresinden bakıldığında da bankaların yükümlülükleri arasında eksik ikame varsayımının geçerli olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin, para politikası değişimi nedeniyle bankaların azalan mevduatlarını mevduat dışı kaynaklar ile tam ikame etmesi mümkünse, bankaların tercihlerine bağlı olarak, kredilerde beklenen daralma yaşanmayabilir.

Kredi kanalı mekanizmasının etkin olabilmesinin bir diğer koşulu da piyasada gerçekleşmesi muhtemel para politikası şoklarının yansız olmasını engelleyen aksak bir fiyat ayarlamasının olmasıdır. Şayet fiyatlar sürtünmesiz (engelsiz, problemsiz ve gecikmesiz) bir şekilde ayarlanabiliyorsa banka rezervlerindeki bir değişim fiyatlarda eşit oranlı bir değişimle karşılanacak hem banka hem de firma bilançoları reel olarak değişmeyecektir. Böyle bir durumda para politikasının kredi kanalı yoluyla reel ekonomiyi etkileyebilmesi söz konusu olmayacaktır[328]. Ancak piyasada aksak bir fiyat

326 Stephen G. Cecchetti, "Distinguishing Theories of the Monetary Transmission Mechanism", **Federal Reserve Bank of St. Louis Review**, Vol: 77, No: 3, 1995, p. 86.

327 Ben S. Bernanke, "Credit in the Macroeconomy", **Federal Reserve Bank of New York Quarterly Review**, Vol: 18, 1993, p. 56.

328 Anil K. Kashyap, Jeremy C. Stein, "Monetary Policy and Bank Lending", **NBER Studies in Business Cycles, Monetary Policy**, Vol: 29, 1994, p. 226.

ayarlaması durumu söz konusu ise para politikası şoklarının reel ekonomiyi kredi kanalıyla etkilemesi mümkün olacaktır.

2.6.2.2.2. Bilanço Kanalı

Kredi kanalı altında incelenecek bir diğer parasal aktarım mekanizması bilanço kanalıdır. Bilanço kanalı, faiz oranlarının firma bilançoları üzerinde meydana getirdiği değişimler kanalıyla reel ekonominin nasıl etkilendiği üzerinde durmaktadır.

Bilanço kanalı, bir borçlunun karşı karşıya olduğu dış finansman maliyetinin borçlunun finansal pozisyonuna bağlı olması gerektiği yönündeki teoriye dayanmaktadır. Bir borçlunun likit varlıklarının ve bankalara sunabildiği teminatlarının toplamının net değeri ne kadar büyükse finansman maliyeti o kadar düşük olmaktadır. Güçlü bir finansal pozisyon ve düşük finansal maliyetler firmaların bilançolarının kalitesini artırmaktadır. Bu da yatırım ve harcama kararları üzerinde olumlu yönde etki yaratmaktadır.

Bilanço kanalı, merkez bankaların para politikasında yaptıkları değişikliklerin sadece piyasa faiz oranlarını değil, aynı zamanda borçluların finansal pozisyonlarını da hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilemesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Geniş bir literatür, bu etki nedeniyle, borçlu bilançolarındaki olumlu içsel döngüsel hareketlerin iş çevrimlerini güçlendirip yayabileceğini ve bu olgunun "finansal hızlandırıcı" olarak adlandırıldığını ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, bilanço ve nakit akışı değişkenlerini firmaların sabit yatırım, stoklar ve diğer faktör talepleri ile ilgili kararlarına ve hanehalkının dayanıklı tüketim malları ve konut alımlarına bağlayan çok çeşitli ampirik çalışmalarla desteklenmiştir[329]. Bu teorik çerçevede örnek vermek gerekirse, genişletici bir para politikasının uygulandığı ekonomide, firma finansal varlıklarının ve bankalara vermiş oldukları teminatların değerinin artması sonucunda bankalar açısından firma risklilik düzeyi azalacak, firma daha kolay ve daha düşük maliyetle krediye erişme imkanı bulacaktır. Bu da firmanın sabit yatırım ve diğer faktör taleplerini artırmak suretiyle toplam hasıla artışına imkan verecektir. Tam tersi bir durumda, daraltıcı bir para politikasının uygulandığı ekonomilerde ise faizler yükseldiğinden

329 Ben S. Bernanke, Mark Gertler, "Inside The Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission" **Journal of Economic Perspectives**, Vol: 9, No: 4, 1994, p. 36.

borçlunun finansman giderinin artması suretiyle nakit akışı bozulacak, diğer yandan, faiz oranlarındaki artışların varlık fiyatlarıyla ters orantılı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, borçlunun teminatlarının değeri düşecektir. Bu husus firmaların yatırım harcamalarını ve diğer faktör taleplerini düşüreceğinden toplam hasıla azalacaktır.

Temel tanımına ek olarak, literatürde genelde bilanço kanalı mekanizması altında; nakit akım kanalı, beklenmeyen fiyat düzeyi kanalı ve hanehalkı likidite etkisi kanalı gibi alt mekanizmalar tanımlanmaktadır. Para politikasında uygulanan değişimlerin; firma nakit akışlarına olan etkisi nakit akım kanalı, fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkisi beklenmeyen fiyat düzeyi kanalı ve konut ve dayanıklı tüketim malları harcamaları üzerindeki etkisi hanehalkı likidite etkisi kanalı başlıkları altında incelenmektedir[330]. Bu alt başlıklar da temel olarak para politikasındaki değişikliklerin reel ekonomiyi etkileme mekanizmasını farklı açılardan incelemektedir.

2.6.2.3. Kredi Kanalında Meydana Gelen Aksaklıklar

Bir ekonomide kredi-iktisadi büyüme kanalının etkin bir şekilde işleyişi için temel olarak; makroekonomik istikrar, etkin bir merkez bankası, düzgün işleyen finansal sistem, özellikle sağlıklı bir bankacılık sistemi, iktisadi büyümeye elverişli, büyümeyi destekleyen bir altyapı ve kurumlar ile bu mekanizmaya uygun bir düzenleyici çerçeve (yasal ve idari) gerekmektedir. Ancak çoğu sistemde olduğu gibi bu sistemde de birtakım aksaklıklar kredi-iktisadi büyüme kanalının etkin bir şekilde çalışmasını engellemektedir.

Kredi-iktisadi büyüme kanalının en önemli aksaklıklarından birisi asimetrik bilgi problemidir. Asimetrik bilgi en kısa tanımıyla ekonomik bir işleme taraf olan bir bireyin veya bir firmanın işlemin karşı tarafından daha çok bilgiye sahip olması olarak tanımlanmaktadır. Bu husus, ekonomik ilişkilerde sorunlara ve dengesizliklere neden olabilmektedir. Bilgi eksikliğinin veya eşitsizliğinin piyasaların etkin çalışmasını engellemesi kuvvetle muhtemeldir.

Bilgi asimetrisinin piyasalarda neden olduğu olumsuzluk ters seçim (adverse selection) olarak adlandırılmaktadır. Örneğin herhangi bir piyasada alıcılar ile satıcılar arasında asimetrik bilginin var olması durumunda göreceli olarak kötü mal veya hizmetin iyi olan mal veya hizmet ile aynı fiyattan işlem

330 Metin Berber, Ceyda Bayraktar Daştan, "Parasal Aktarım Mekanizmasının İşleyişi ve Etkinliği", **Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C: 1, S: 1, 2000, s. 7.

görmesi durumu ortaya çıkabilmektedir. Yani seçim ters yönde yapılmaktadır. Konuya ilişkin ilk genel çalışmalardan birisi Akerlof tarafından 1970 yılında yapılmıştır. Akerlof ters seçimi ikinci el otomobil piyasasından örnek vererek açıklamıştır. Akerlof'a göre piyasada dört çeşit araç bulunmaktadır. Bunlar; yeni, eski (ikinci el), iyi ve kötü araçlardır. Kötü araçlar ABD'de "limon" olarak adlandırılmaktadır. Yeni bir araç iyi de olabilir, limon da olabilir. Bu husus ikinci el araçlar için de geçerlidir. Bireyler otomobil piyasasından bir aracın iyi veya limon olup olmadığını bilmeden araç satın almaktadır. Bu bireyler satın aldıkları araçların iyi veya limon olduğunu ancak kullanım sonrası anlayabilmektedir. Halbuki satıcılar sattıkları araç hakkında her türlü bilgiye sahiptir. Dolayısıyla satıcılar ilk olarak limon araçları limon olmayan araç fiyatlarından satmak isteyeceklerdir. Özetle, bilgi asimetrisi nedeniyle ters seçim gerçekleşecek ve alıcılarında aleyhine olacak şekilde piyasada daha çok limon araçlar alınıp satılacaktır. Araç piyasasında kötü araçlar iyi araçları kovacaktır[331]. Görüldüğü üzere Akerlof söz konusu örneğinin sonucunu Gresham Yasası'na[332] atıfta bulunarak açıklamıştır.

Ters seçim kredi piyasalarında da benzer şekilde gerçekleşmektedir. Bilgi asimetrisinin bir sonucu olarak, bankaların kredi talep eden birimlerin mali durumları ve geri ödeme kabiliyetleri hakkında kredi alan birimlere göre daha az bilgiye sahip olması, bankaların yüksek riskli birimlere kredi verme olasılığının artması sonucunu doğurmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bankaların kredi talep eden birimlerin riskliliklerini tam olarak ölçemediği durumlarda, kredi tahsis kararları yanlış verileceğinden, göreceli olarak yüksek riskli birimlerin krediye erişim olasılığı artmaktadır. Bu olasılık özellikle kredi faiz oranlarının arttığı durumlarda artmaktadır. Çünkü geri ödeme olasılıklarının düşük olduğunun bilincinde olan firmalar veya bireyler kredi almak için daha yüksek faiz ödemeye göreceli olarak daha istekli-

331 George A. Akerlof, "The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol: 84, No: 3, 1970, pp. 489, 490.

332 Gresham Yasası: İlk olarak İngiliz tüccar ve banker Sir Thomas Gresham (1519-1579) tarafından ortaya atılan teoriye göre, itibari (üzerinde yazılı olan) değeri aynı olan iki farklı alaşım metal paradan (örneğin biri altın biri gümüş) daha değerli olanı dolaşımda kullanılmayarak saklanacaktır. Görece değersiz olanı değişimde kullanılacak ve piyasada bu para dolaşacaktır. Bu süreç "kötü para iyi parayı kovar" şeklinde özetlenmektedir.

dirler[333]. Dolayısıyla bankalar göreceli olarak yüksek riskli birimleri kredi verecek, faiz oranları yükseliş eğilimine girecek ve söz konusu faiz oranlarının kendi risklilik düzeylerine uygun olmadığını değerlendiren birimler kredi piyasasından çekilecektir. Bunun sonucu olarak, hem kredilerin geri ödenmeme olasılığı arttığı için bankaların karlılıkları olumsuz etkilenecek hem de piyasa dengesizleşeceğinden kredi-iktisadi büyüme kanalı aksayacaktır. Bankalar faiz oranlarının arttığı dönemlerde kredi piyasasına göreceli olarak ödeme kabiliyetleri daha düşük fon talep eden birimlerin girmesi sonucunu doğuran ters seçim problemini bertaraf etmek amacıyla; daha gelişmiş kredi değerlendirme ve risk bazlı fiyatlama sistemleri kurmak, fon talep edenlerden daha nitelikli/değerli teminatlar talep etmek ve bankalar arası bilgi paylaşım ortamları kullanmak gibi önlemler almaktadırlar.

Kredi piyasasında, ters seçim probleminin yanı sıra, ahlaki tehlike (moral hazard) olarak adlandırılan bir diğer bilgi asimetrisi daha mevcuttur. Kredinin kullandırılması sonrasında gerçekleşen ve bankalar ile fon talep edenler arasındaki asimetrik bilgiden kaynaklanan ahlaki tehlike sorunu piyasaların etkinliğini azaltmaktadır. Bankalar, asimetrik bilgi nedeniyle, kredi kullandırdıkları birimlerin krediyi amacına uygun olarak kullanıp kullanmadıklarını veya projelerinin kalitesini yeterince analiz edemeyebilirler. Bunun bilincinde olan birimlerin de kredileri amacına uygun olmayacak şekilde kullanma veya kredi kullandıkları projelerde projelerin başarılı olması için gerekli gayreti göstermeme eğilimleri mevcuttur[334]. Böyle bir durumda oluşan zararın büyük bir kısmı kredi veren bankaların bünyesinde kalmaktadır. Bu zararın telafi edilmesi amacıyla bankalar; kredi kullandırdıktan sonra sıkı gözetim ve denetim uygulaması, daha nitelikli/değerli teminatlar alınması, kredi sözleşmelerinin kredilerin amacına uygun kullanılacağı taahhüdünü de içerecek şekilde daha detaylı yapılması, kredileri zamanında ödeyenlere teşvik/indirim uygulanması veya kredi risklerinin sigortalanması yollarına başvurmaktadırlar.

Ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarına yol açan bilgi asimetrisi veya bankaların kullandırdıkları krediler nedeniyle belirli bir risk seviyesine ulaşması

---

333 Joseph E. Stiglitz, Andrew Weiss, "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information", **The American Economic Review**, Vol: 71, No: 3, 1981, p. 393.

334 Frederic S. Mishkin, "Assymetric Information and Financial Crises: A Historical Perspective", **NBER Working Paper**, No: 3400, 1990, p. 5.

nedeniyle bankalar kredi miktarlarını zaman zaman kısıtlamaktadır. Böyle bir durumda kredi tayınlaması (credit rationing) olgusu ortaya çıkmaktadır. Kredi tayınlaması, faiz oranının önceden planlı bir şekilde kredi arz ve talebini dengelememesi durumudur. Kredi tayınlamasının; geçici (denge dışı) ve sürekli (denge) durumu olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Geçici kredi tayınlamasında, cari faiz oranının piyasadaki arz ve talebi dengeleyecek faiz oranından farklı olmasına yol açan geçici kısıtlar mevcuttur. Sürekli kredi tayınlamasında ise, kredi talebi fazlalığı ile karşılaşan bankaların, bu fazla talebi karşılamak için faiz oranlarını yükseltmeye istekli olmamaları durumu söz konusudur[335]. Çünkü faiz oranlarını yükseltmek ters seçim ve ahlaki tehlikeye yol açacaktır. Bankalar bu durumda faiz oranını yükseltmek yerine daha düşük faiz oranı mevcut iken kredi plasman miktarını kısıtlamak eğilimdedirler. Kredi kısıtlamaları ise kredi talep eden birimlerin yatırımlarının azalmasına neden olacağından iktisadi büyüme üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. Ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarına yol açan bilgi asimetrisi nedeniyle oluşan kredi tayınlaması, bankalar arası bilgi paylaşım ortamlarının yaygınlaşması, bankaların kredi talep edenlerden nitelikli/değerli teminatlar almaları ve devletin özel sektör yatırımlarını teşvik etmek amacıyla kredi alanlara garanti vermesi gibi durumlarda azalmaktadır.

Bankaların kredi tayınlamasının ileri aşaması olarak ifade edilebilen ve makroekonomi üzerinde ciddi etkiler yaratma potansiyeli olan bir diğer olgu kredi daralması veya kredi çöküşü (credit crunch) olarak adlandırılan durumdur. Kredi çöküşü, piyasa faiz oranları ve kredi alanların mevcut kredibilitesinden bağımsız olarak, banka kredisi arz eğrisinin belirgin bir şekilde sola kaymasıdır[336]. Kredi çöküşü yaşandığı dönemler genellikle ekonomik kriz dönemleridir. Bankalar bu dönemlerde kredilerin geri dönüşlerinde ciddi şüpheler duyduklarından dolayı, kendilerini güvene almak için veya sermaye yeterlilik oranlarını sağlayamama konusunda endişeye düştüklerinden dolayı piyasayı kredi ile fonlamak yerine kaynaklarını farklı şekilde, örneğin daha garanti bir yatırım aracı olan devlet tahvilinde, kullanmayı tercih etmektedirler. Bu durum zaten krizde olan piyasanın daha da kötü bir duruma gelmesine ve durgunluğun daha da artmasına sebep olacaktır.

---

335 Alovsat Muslumov, Guler Aras, "Kredi Piyasalarında Asimetrik Bilgi ve Bankacılık Sistemi Üzerine Etkileri", İktisat İşletme-Finans Dergisi, S: 222, s. 58.

336 Ben S. Bernanke, Cara S. Lown, "The Credit Crunch", **Brookings Papers on Economic Activity**, No: 2, 1991, p. 207.

Kredi kanalını kısıtlayan bir diğer etken de işlem maliyetleridir. İşlem maliyetleri bankalar aracılığıyla fon ihtiyacı olanlara kullandırılan kredilere ilişkin çeşitli maliyetlerdir. Başlıca işlem maliyetleri; aracı ücretleri, banka komisyonları, yasal ücretler, arama, seçim, istihbarat ve kredi izleme maliyetleri, danışmanlık ücretleridir. Söz konusu işlem maliyetlerinin çokluğu kredi maliyetlerini artırdığından kredi kanalının etkin çalışmasını engellemektedir.

Son olarak, kredi-iktisadi büyüme kanalının etkinliği konusunda önem arz eden finansal dışlanma (financial exclusion) olgusunun bir alt başlığı olarak değerlendirilebilecek kredi dışlanması (credit exclusion) olgusuna değinmek faydalı olacaktır. Kredi-iktisadi büyüme kanalı ile ilgili literatür genelde bankalar ile krediye erişimi olan firma veya bireyleri ele almakta olup bu birimlerin çeşitli koşullar altındaki davranışlarını ve bu davranışların ekonomiye etkilerini incelemektedir. Ancak, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bulunan ve krediye erişimi olmayan, krediden dışlanmış ekonomik birimler literatürde genellikle göz ardı edilmektedir[337]. Kredi dışlanması kısaca bazı firmaların veya bireylerin kredilere çeşitli sebeplerden dolayı erişememesi olarak tanımlanmaktadır. Bu kısıt birimlerin özel sebeplerinden (düşük kredibilite, düşük gelir, demografik sebepler, dini sebepler, finansal bilgi eksikliği vs.) dolayı ortaya çıkabileceği gibi genel sebeplerden (finansal piyasaların, araçların ve düzenlemelerin yetersizliği, eğitim sisteminin yetersizliği vb.) dolayı da ortaya çıkmaktadır. Kredi dışlanması ekonomik ve sosyal adaletsizliğe sebep olduğu gibi, firmaların ve bireylerin yatırımları için finansman bulamaması nedeniyle iktisadi büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Kredi dışlanmasının iktisadi büyümeye olan olumsuz etkisini azaltmak için talep ettikleri halde krediye erişemeyen birimlere yönelik birtakım önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu kesime yönelik alternatif kredi plasman yöntemlerinin geliştirilmesi, ekonomide finansal okur-yazarlığın artırılması, devletin bu konuda gerekli yasal düzenlemeler ve teşvik mekanizmaları oluşturması, erişim konusundaki fiziki engeller için dijital teknolojilerin yaygınlaştırılması alınabilecek önlemler arasındadır.

337 Jingyi Zhang, "Credit Exclusion, Inflation and Optimal Monetary Policy", 2022, p. 5 (Çevrimiçi) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4229070, 21 Haziran 2024.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜME

Bu bölümde Türkiye'de iktisadi büyüme sürecinin tarihsel gelişimine ilişkin bilgiler verilecektir. Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki sanayi planları ve planlı kalkınma dönemindeki kalkınma planları incelenecek, akabinde büyüme performansını etkileyen önemli olaylara değinilerek, ilgili dönemin büyüme performansı verilecektir. Büyüme performansı, geçmiş araştırma ve yorumlarla tutarlı olması açısından 2000 yılına kadar GSMH olarak sunulacak, 2000 sonrası zincirlenmiş fiyatlarla GSYH verisi kullanılacaktır.

Dünya tarih sahnesinde önemli bir yere sahip olan ve 624 yıl hüküm süren Osmanlı Devleti'nin ekonomik sistemi toprağa/tarıma dayalı bir iktisadi sistem olmuş, mali olarak dirlik rejimi benimsenmiştir. Dirlik ya da tımar denilen sistem kısaca devletin miri topraklarını (mülkiyeti devlete ait tasarruf hakkı belirli bir bedel -vergi- karşılığı şahıslara bırakılmış topraklar) tahsis ettiği yurttaşlardan elde edeceği kamu gelirlerinin bir kısmını kendi hesabına tahsil, bir kısmını ise kamu görevlilerine tahsis etmesi olarak tanımlanmaktadır[338]. Toprağa dayalı bu mali sistemde esas olan devlet topraklarını mümkün olduğunca genişletmek, toprağı en iyi şekilde işlemek ve vergilendirmektir. Söz konusu sistem XVII. yüzyıla kadar etkin bir şekilde işlemiş ancak daha sonra çeşitli sebeplerle bozulmaya başlamış, Osmanlı Devleti girdiği savaşların çoğundan toprak kaybıyla çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde başlayan iktisadi gerileme süreci Avrupa ülkelerindeki aydınlanma dönemi ve sanayi devrimine denk gelmiştir. Geçmişte Osmanlı'da bulunan karşılaştırmalı iktisadi üstünlük bu dönemden sonra Avrupa ülkelerine geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde sanayi yok denecek kadar azdır. Söz konusu dönüm noktasından sonra hem siyasi hem de iktisadi anlamda giderek zayıflayan Osmanlı Devleti 1923'te

338 Nezih Varcan, Tayfun Çakır, **Maliye Tarihi**, Birlik Ofset, Eskişehir, 2000, s. 46.

yıkılmıştır. 1923 yılında Osmanlı Devleti'nin enkazından kurulan, savaştan yeni çıkmış, savaşın yıkımına uğramış, her alanda ağır kayıplar vermiş, fiziki ve beşeri sermayesi yok olmuş, özetle iktisadi olarak son derece zayıf Türkiye Cumhuriyeti bir yandan savaşın yıkımını onarmaya başlamış, diğer yandan iktisadi büyüme ve kalkınma için çalışmalara girişmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarından1960'lı yıllara kadar önemli seviyede bir büyüme hızı yakalamış, ardından özellikle 1960-1980 yılları arasındaki askeri darbeler nedeniyle ülkenin büyüme performansı düşmüştür. 1980 sonrasında ise büyüme performansımız çeşitli sebeplerden ötürü (deprem, kriz, iç ve dış siyasi gelişmeler nedeniyle dalgalı bir seyir izlemektedir.

3.1. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İKTİSADİ BÜYÜMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye'de iktisadi büyümenin tarihçesi, bu başlık altında temelde dört farklı dönem içerisinde incelenecektir. Bunlardan ilki ülkenin kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar geçen dönem, ikincisi 1960-1980 yılları arası ithal ikamesine dayalı ve içe dönük sanayileşmenin olduğu dönem, üçüncüsü dışa dönük sanayileşme ve liberalleşme politikalarının uygulanmaya başlandığı 1980 yılından 2000 yılına kadar olan dönem ve dördüncüsü ise 2001 yılından günümüze kadar olan dönemdir.

3.1.1. 1923-1960 Dönemi

Son yıllarında milli gelirinin dörtte üçünü tarımdan elde eden Osmanlı Devleti sanayi alanında büyük bir gecikmeyle harekete geçmiştir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne 4 tanesi kamuya, geri kalanı ise özel girişimcilere ait ancak pek de verimli olmayan ve çoğunluğu gıda ve dokuma alanında faaliyet gösteren 345 sanayi kuruluşu devredilmiştir[339]. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da ülke ekonomisinde tarım hakimiyeti görülmekte olup ülkenin, sanayi devrimini gerçekleştirmiş Avrupa'nın sanayileşme seviyesini yakalaması için çalışmalar başlatılmıştır. Cumhuriyet döneminde, çok uluslu ve ekonomisi tarıma dayalı olan imparatorluk yapısından sanayileşmeyi öncelik haline getirmiş bir ulus devlet yapısına zorlu geçiş süreci yaşanmıştır. Bu sürecin en belirgin özelliği sanayileşmeye devletin öncülük etmesi, toplumu tepeden yönlendirme gayretinin var olma-

339 Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat, İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model"**, 2. bs., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s. 77.

sıdır[340]. Ayrıca bu süreçte Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan dış borçlar Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi gelişmesinin önündeki en büyük engellerden birisi olmuştur. Özetle, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nden tamamen yıkıma uğramış, benliğini yitirmiş ve dışa bağımlı ve borçlu bir ekonomi devralmıştır.

Atatürk döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma stratejisinde yatırım politikası önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde, devlet bütçesinin devletin temel işlevini yerine getirmek amaçlı harcanması birincil öncelik olmakla birlikte, bütçe fazlasının ve borçlanmalardan elde edilecek kaynakların sırasıyla bayındırlık (başta ulaştırma yatırımları olmak üzere tüm altyapı yatırımları), tarımsal yatırımlar ve sulama projeleri, tarımsal endüstri, ağır sanayi, hafif sanayi, ticaret ve hizmetler alanında kullanılması amaçlanmıştır[341]. Bu dönemde henüz özel girişimci var olmadığından dolayı yatırımları devlet eliyle yapılması, kurulan devlet teşekküllerinin özerk bir şekilde serbest piyasa ekonomisi esasları çerçevesinde faaliyet göstermeleri, daha sonra bu teşekküllerin hisselerinin halka satılmaları ve böylelikle milli ekonomiye kazandırılmaları hedeflenmiştir.

İktisadi büyüme ve kalkınmanın hayati önem arz etmesi gerçeğinden hareketle, Kurtuluş Savaşı'nın sonlamasının akabinde, daha Lozan'da yeni Türkiye'nin tanınması hususundaki konferans tüm yoğunluğuyla devam ederken, İzmir'de, 17 Şubat 1923 tarihinde, açılış konuşması bizzat ulusal egemenliği iktisadi egemenlik olarak anladığını ifade eden Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapılan bir iktisat kongresi düzenlenmiştir. 4 Mart 1923 tarihinde sona eren ve yeni kurulan ülkenin ilk "İktisat Misakı" olarak nitelendirilebilecek İzmir İktisat Kongresi sonucunda ülkenin iktisadi büyüme ve kalkınması için çeşitli kararlar alınmıştır. Çeşitli iktisadi birimler için alınan kararları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür[342]:

- Sanayi Grubu: Koruyucu gümrük vergileri yoluyla yerli sanayinin korunması, sanayinin özendirilmesi, sanayi kuruluşlarının millileştirilmesi, ulaştırma maliyetlerinin azaltılması, sanayicilere kredi ola-

340 Asaf Savaş Akat, **Alternatif Büyüme Stratejisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 80.

341 Mustafa A. Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, 6. bs., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2000, s. 135-136.

342 Ülken, **a.g.e.**, s. 81-85.

naklarının ve artırılması ve kolaylıkların sunulması, hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmemesi ve bunlara yönelik endüstrilerin kurulması, sanayi sektörüne gerekli beşeri sermayenin yetiştirilmesi için teknik okullar açılması,

- Tüccar Grubu: İvedilikle bir ticaret bankası kurulması, tüccara ipotek karşılığı kredi verilmesinin sağlanması, borsaların millileştirilmesi, tekelciliğe karşı mücadele edilmesi, iktisat eğitiminin yaygınlaştırılması, haberleşme olanaklarının artırılması, dış ülkelerde ticaret ataşeliklerinin kurulması,
- Çiftçi Grubu: Aşar vergisinin ve reji idaresinin kaldırılması, tarım alet ve makinalarının yaygınlaştırılması, bunlara ilişkin tamir atölyelerinin kurulması, tarımsal kredi imkanlarının artırılması, okullarda müfredata tarım ile ilgili dersler konulması, yüksek öğretim görenlerin bir süre köylere gönderilmesi, hayvan hastalıkları ile mücadele edilmesi, balıkçılığın geliştirilmesi,
- İşçi Grubu: Çalışma sürelerinin günlük 8 saate indirilmesi, gece çalışmalarında çift ücret uygulanması, çocuk işçi çalıştırılmaması, belediyelerce asgari ücretlerin belirlenmesi, ücretlerin para olarak zamanında ödenmesi, kaza ve hayat sigortasının oluşturulması, milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil ilkesinin uygulanması, işçi çocuklarının devlet tarafından bedelsiz okutulması.

Her ne kadar alınan kararlar genel düzeyde ve dilek ve temenni niteliğinde olsa da İzmir İktisat Kongresi yeni kurulan ülkenin iktisadi temellerini atmıştır. 1930'a kadar sürecek dönemin iktisat politikalarında belirleyici olan kongrede liberal görüşler ağır basmış olup devletin özel girişimleri desteklemesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte kongrede, ülkenin ne kapitalist, ne komünist ne de diğer ekollerin himayesinde olacağı, bu ekollerden hiçbirine bağlı olmamakla birlikte ülke faydası görüldüğünde bunların hepsinden yararlanılacağı belirtilmiştir.

Liberal görüşün hakim olduğu 1923-1930 döneminde her ne kadar özel girişimin öncülüğündeki sanayileşme hareketinin tetiklediği bir iktisadi büyüme süreci öngörülse de bu dönemdeki iktisadi faaliyetlerin sonucu beklenenin altında kalmıştır. Bunun temelde iki nedeni mevcuttur. Birincisi batılı devletlere tanınan kapitülasyonların Lozan anlaşması gereği 1929

yılına kadar devam etmesi, ikincisi ise 1929 yılında ABD'de ortaya çıkan ve tüm Dünya'yı etkileyen "Büyük Buhran" olarak adlandırılan ekonomik krizdir. Dolayısıyla 1923-1930 döneminde beklenen iktisadi performansın gerçekleşememesinin nedenlerinin içsel değil dışsal olduğunu, bu nedenle sonucun olağan olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin GSMH'si 1923 yılından 1929 yılına kadar yaklaşık iki kat artış göstermiştir[343]. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerindeki iktisadi büyüme hızları değerlendirilirken her ne kadar yüksek büyüme hızları ile karşılaşılsa da 1923 yılından önceki 10 yılının savaşlarla geçtiğini ve bu dönemde ülke ekonomisinin ciddi anlamda daraldığını unutmamak gerekir. 1923 yılından itibaren 1929 yılına kadar görülen iktisadi büyümeyi savaş sonrası toparlanma olarak görmek gerekir. Aslında Türkiye Cumhuriyeti 1913 yılındaki iktisadi gelişim düzeyini 1929 yılında yakalayabilmiştir[344]. Ancak ülkenin yaşadığı büyüme ivmesi 1929 yılındaki Büyük Buhran ile yavaşlama eğilimine girmiştir.

Tablo 3.1: 1923-1933 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1948)

Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH	
	Miktar	(%)	Miktar	(%)	Miktar	(%)	Miktar	(%)
1923	1.264	-	309	-	1.356	-	2.929	-
1924	1.607	27,2	287	-7	1.470	8,4	3.364	14,9
1925	1.697	5,6	338	18	1.758	20	3.793	12,8
1926	2.237	31,8	388	15	1.859	5,7	4.484	18,2
1927	1.546	-30,9	464	19	1.900	2,2	3.910	-12,8
1928	1.842	19,2	461	-1	2.038	7,3	4.341	11,1
1929	2.627	42,6	479	3,8	2.173	6,6	5.728	21,6
1930	2.525	-3,9	539	13	2.330	7,2	5.394	2,2
1931	2.887	14,3	616	14	2.363	1,4	5.866	8,7
1932	2.055	-28,8	725	18	2.455	3,9	5.235	-10,7
1933	2.510	22,1	863	19	2.692	9,6	6.064	15,8

*Milyon TL

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013, Ankara, TÜİK Matbaası., 2014, s. 637.

343 Hüseyin Akyıldız, Ömer Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C: 9, S: 1, 2004, s. 47-48.

344 Şevket Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, 4. bs., İstanbul, Türkiye İş Banaksı Kültür Yayınları, 2017, s. 298.

Büyük Buhran'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne yansıyan olumsuz etkileri ekonomik dönüşüm hedefleyen o zamanki siyasi iktidarı liberal iktisat politikalarından ziyade daha müdahaleci iktisat politikalarına yöneltmiştir.

Büyük Buhran dönemi, 1930 sonrasında ekonomide devletçilik ilkesi benimsenmiş, ilgili yıllarda SSCB tarafından uygulanan planlı sanayileşme stratejileri Türkiye Cumhuriyeti için ilham kaynağı olmuştur. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü 1932 yılında SSCB'ye kapsamlı bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Söz konusu ziyaret sonucunda SSCB ile ekonomik iş birliği yapılmış, ülkede kurulacak tekstil fabrikalarında kullanılacak makinelerin tedariki için SSCB'den kredi temin edilmiştir.

SSCB ile yapılan iş birliği çerçevesinde bir Sovyet heyeti Türkiye Cumhuriyeti'ne gelerek ülkede farklı sektörlerde kurulacak fabrikalar için fizibilite çalışmaları yürütmüş ve bu konuda raporlar hazırlamışlardır. Nihayetinde SSCB'nin de desteği ile 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturularak uygulanmaya başlanmıştır[345]. Ülkenin ilk beş yıllık sanayi planının oluşturulmasında Sovyet iktisat politikalarının benimsenmesi ve plan oluşturulurken SSCB desteğinin alınmasının nedeni, o zamanki kapitalist iktisadi sistem politikalarının Dünya'da Büyük Buhran gibi büyük bir kriz doğurmasıdır. İlgili dönemde Dünya'ya bakıldığında, söz konusu krizden en az etkilenen ülkelerden birinin planlı sanayileşme stratejisi izleyen SSCB olması ülke yöneticilerini iktisadi politikalarda devletçiliğe yöneltmiştir. Bununla birlikte, ilgili dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sistem olarak tamamıyla sosyalizme yönelmesi söz konusu olmamış, planla birlikte kurulacak fabrikaların kar edebilir duruma geldiğinde bu ana kadar kendi gelişimini tamamlamış olacak özel sektöre devredileceği hem TBMM tutanaklarında hem de 1938 yılında çıkarılan İktisadi Devlet Teşekkülleri Kanunu'nda belirtilmiştir[346].

BBSP'nin temel amacı; yerli hammaddelerden üretilebilen ara malı ve tüketim malı ithalatını düşürmek için sanayinin özel sektör gelişene dek devlet eliyle kurulması suretiyle genç ülke ekonomisinin dışa bağımlılığı-

345 Ferruh Özder, "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 60, 2017, s. 145.

346 Ömer Eroğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 3. bs., Isparta, Bilim Kitabevi, 2008, s. 74.

nın azaltılarak büyümesini sağlamaktır. Ayrıca kurulacak fabrikaların ülke geneline dengeli bir biçimde dağıtılması öngörülmüş, böylelikle bölgeler arası gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması ve her bölgede istihdam yaratılması hedeflenmiştir.

1934 yılında yürürlüğe konan BBSP daha süresi sona ermeden hedeflerine ulaşmıştır. Bu nedenle 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ve 1938 yılında 9. Hükümet tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu plan 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle tatbik edilememiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin devletçilik ilkesini benimsemesinin akabinde hazırlanan BBSP ve İBSP'nin genel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür[347]:

- Bu planlar makro ölçekli ulusal düzeyde hedefler içermemekte olup sadece sanayi sektörüne yöneliktir. Tarım ve hizmetler sektörüne yer verilmemiştir. Bu sektörler piyasanın inisiyatifine bırakılmıştır.
- BBSP'nin finansmanı için 100 Milyon TL, İBSP'nin finansmanı için 112 Milyon TL öngörülmüştür.
- Planların finansmanında SSCB'den tekstil makinesi kredisi ile demir-çelik tesisi için İngiltere'den alınan kredi haricinde tamamen iç kaynaklar kullanılmıştır.
- BBSP hedeflenenden erken başarıya ulaşmış, II Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamayan İBSP'deki hedefler de daha sonradan büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir.
- Sanayi tesislerinin tamamı devlet eliyle kurulmuştur. Özel kesim yatırımı mevcut değildir.
- Planlarda bayındırlık, eğitim, sağlık vb. yatırımlar kapsam dışı bırakılmıştır.

347 Hasan Özyurt, "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", **Sosyoloji Konferansları Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, S: 19, 1981, s. 128-129.

Tablo 3.2: 1934-1947 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1948)

Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH	
	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)
1934	2.578	2,7	982	13,8	2.870	6,6	6.430	6
1935	2.421	-6,1	981	-0,1	2.833	-1,3	6.234	-3
1936	3.731	54,1	947	-3,4	3.002	6	7.680	23,2
1937	3.600	-3,5	1.045	10,3	3.154	5,1	7.798	1,5
1938	3.794	5,4	1.209	15,7	3.535	12,1	8.538	9,5
1939	3.939	3,8	1.411	16,7	3.778	6,9	9.128	6,9
1940	3.891	-1,2	1.267	-10,2	3.520	-6,8	8.678	-4,9
1941	3.249	-16,5	1.238	-2,4	3.294	-6,4	7.780	-10,3
1942	3.881	19,4	1.206	-2,5	3.130	-5	8.217	5,6
1943	3.395	-12,5	1.189	-1,4	2.828	-9,6	7.413	-9,8
1944	3.032	-10,7	1.117	-6,1	2.890	2,2	7.038	-5,1
1945	2.322	-23,4	932	-16,6	2.707	-6,3	5.960	-15,3
1946	3.580	54,2	1.175	26,1	3.109	14,8	7.864	31,9
1947	3.163	-11,7	1.243	5,8	3.787	21,8	8.192	4,2

*Milyon TL
Kaynak: TÜİK, **a.y.**

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma serüveni II. Dünya Savaşı'na kadar hemen hemen başarılı bir şekilde sürdürülse de II. Dünya Savaşı yıllarında sekteye uğramıştır. 1938 yılına gelindiğinde Dünya'da savaş beklentisinin artması, İBSP'nin uygulanmasını güçleştirmiştir. 1939 yılında savaşın başlamasıyla Türkiye Cumhuriyeti 12. Hükümeti bu planı uygulamaktan vazgeçerek yerine İktisadi Savunma Planı hazırlamış ve uygulamıştır[348].

Türkiye Cumhuriyeti savaşa dahil olmasa da işgücünün hatırı sayılır bir kısmının silah altına alınmış olması ve sermayenin büyük oranda savunma harcamalarına harcanması üretimin azalmasına ve ülkenin sanayileşmeye yönelik faaliyetlerinin sekteye uğramasına yol açmıştır[349]. Savaş yıllarında iktisadi büyüme ortalamada negatif gerçekleşmiştir.

348 Fikret Yücel, **Cumhuriyet Türkiyesinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938**, Ankara, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları, 2014, s. 33-34 (Çevrimiçi) www.emo.org.tr/ekler/364a8ddae9aaddd_ek.pdf, 23 Haziran 2024.

349 Hıdır Düzkaya v.d., **Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2017, s. 156.

Tablo 3.3: 1934-1947 Sanayi ve Kalkınma Planları Özeti

	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	İvedili Sanayi Planı	Türkiye İktisadi Kalkınma Planı
Dönem	1934 - 1938	1939 - 1943	1945-1946	1948-1952
Hedef	Devletçilik İlkesine Dayalı Sanayileşme	Devletçilik İlkesine Dayalı Sanayileşme	Devletçilik İlkesine Dayalı Sanayileşme	Liberal Politikalara Dayalı Sanayileşme
Dış Ticaret Anlayışı	İthal İkameci Anlayış	İthal İkameci Anlayış	İthal İkameci Anlayış	Tarım Temelli Uluslararası İş Bölümü Anlayışı
Hedef Sektör	Sanayi	Sanayi ve Enerji	Sanayi	Tarım, Enerji, Ulaştırma
Finansman	İç Finansman	İç Finansman	İç Finansman	İç ve Dış Finansman
Kalkınmanın Öncüsü	Devlet	Devlet	Devlet	Özel
Plan Kapsamı	Kısmi/Sektörel	Kısmi/Sektörel	Kısmi/Sektörel	Kısmi/Sektörel

Kaynak: B. Ali Eşiyok, "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Öyküsü", **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, C: 4, S: 11, 2009, s. 88.

Ülke ekonomisinde gerçekleşmiş olan daralmanın giderilmesi adına savaş sonrası yine devletçilik ilkesine bağlı kalarak 1946 yılında hazırlanan İvedili Sanayi Planı da gerek yurtiçi gerekse yurtdışı iktisadi ve politik gelişmeler nedeniyle uygulanamamıştır. 1947 yılında, ülkede çok partili dönemin de başladığı bu dönemde, daha çok liberal düşüncenin hakim olduğu Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlanarak kabul edilmiştir. Söz konusu planda devletin sadece altyapı yatırımlarında rol alması, önceki sanayi planlarında amaçlanan ithal ikamesi yerine ihracatın teşvik edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Sanayiden çok tarımın gelişmesini hedefleyen planda iktisadi büyümede devletin değil özel sektörün öncü olması amaçlanmıştır. Plana göre bu hedeflerin gerçekleştirilmesi büyük ölçüde dış kaynaklara (özellikle Marshall Planı) bağlanmıştır[350]. Ancak söz konusu plan yeterli dış finansman sağlanamaması nedeniyle uygulanamamıştır. Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, devletin iktisadi sistemdeki payının azaltılması ve özel sektöre dayalı iktisadi büyüme politikasının izlenmesi ana fikriyle 1950

350 İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara, ODTÜ Yayınları, 1974, s. 15-17.

sonrası ülkemizde uygulanan iktisat politikalarının temelini oluşturması açısından önem arz etmektedir[351].

Tablo 3.4: 1948-1960 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1968)

Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH	
	Miktar	(%)	Miktar	(%)	Miktar	(%)	Miktar	(%)
1948	16.437	-	4.753	-	15.875	-	37.065	-
1949	14.218	-13,5	4.622	-2,7	16.373	3,1	35.213	-5
1950	15.761	10,9	5.054	9,3	17.691	8,0	38.506	9,4
1951	18.876	19,8	5.187	2,6	19.384	9,6	43.446	12,8
1952	20.666	9,5	5.753	10,9	22.202	14,5	48.621	11,9
1953	22.461	8,7	6.857	19,2	24.773	11,6	54.091	11,2
1954	19.335	-13,9	7.486	9,2	25.659	3,6	52.480	-3
1955	21.235	9,8	8.333	11,3	27.074	5,5	56.642	7,9
1956	22.296	5,0	9.128	9,6	27.004	-0,3	58.428	3,2
1957	23.737	6,5	10.110	10,7	29.149	7,9	62.995	7,8
1958	25.909	9,2	10.671	5,6	29.264	0,4	65.844	4,5
1959	25.985	0,3	11.058	3,6	31.479	7,6	68.521	4,1
1960	26.591	2,3	11.100	0,4	33.178	5,4	70.869	3,4

*Milyon TL

Kaynak: TÜİK, **a.y.**

1950 yılı Türk siyasi tarihi açısından önemli bir tarihtir. Türkiye'de 1950 yılında yapılan seçimle Cumhuriyet Halk Partisi haricindeki bir parti, Demokrat Parti (Menderes Hükümeti, 19. Hükümet) iktidar olmuştur. Şüphesiz bu siyasi dönüm noktasının iktisadi açıdan da etkileri olmuştur. Halk bu seçimle birlikte CHP'yi devlet müdahaleleri ile iktisadi büyümeyi engellediği yönünde eleştiren ve liberal iktisat politikalarıyla iktisadi büyüme vaat eden DP'yi iktidar yapmıştır. Menderes döneminde; dış ticaret alanında serbestleşme çalışmaları başlatılmış, fiyat kontrolleri kaldırılmış ve kredi faizleri düşürülerek özel sektörün daha ucuz kredi kullanması sağlanarak özel sektör yatırımları artırılmıştır. Bu dönemde ek olarak, özel sektör yatırımlarının artırılması amacıyla yurtdışı (özellikle ABD) mali yardımlarından faydalanılması hedeflenmiş, özellikle ABD Marshall Planı kapsamında finansal yardım alabilmek için ülkenin iktisat politikaları planla uyumlu hale

351 Ozan Bahar, "Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Uygulanan Sanayileşme Politikaları", **Balıkesir Üniversitesi Bandırma İİBF Akademik Fener Dergisi**, C: 2, S: 4, 2005, s. 76.

getirilmeye çalışılmıştır[352]. Bahsedilen politika ve çalışmalar sonucunda ise özel sektör kayda değer bir gelişme göstermiştir. Bununla birlikte, geçmişte kamu tarafından yapılan yatırımlar sonucu ortaya çıkan kamu kuruluşları da zamanla geliştiğinden, özellikle sanayi sektöründeki ağırlığını korumuştur. Özel sektör gelişimi daha çok tarım sektöründe ortaya çıkmıştır. Ayrıca bazı sektörlerdeki devlet tekeli küçük de olsa kırılmaya başlanmıştır.

Menderes döneminin ilk yıllarında dış ticaret engellerinin kaldırılmasıyla büyüme hızında, özellikle tarım sektörü kaynaklı önemli bir artış yaşanmıştır. Ancak 1953 yılına gelindiğinde dış kaynaklarda azalma baş göstermiştir. Bu daralma sonrasında dış ticaret kısıtlamalarının uygulamaya konulması hususu tekrar gündeme gelmiştir. Bu dönemde döviz taahhütlerinin artması, döviz rezervlerinin erimesi, fiyatlar genel seviyesinde artışların hissedilir dereceye ulaşması ve TL'nin değerinin azalması nedeniyle ihracatın azalmasının önlenmesi amacıyla Eylül 1953'te Tevzin Fonu kurulmuştur. İhraç olanakları azalan bazı ihraç ürünlerine prim verilmesi kararlaştırılmış, söz konusu primin, kaynağı belirli malların ithalatından alınan primlerden oluşan bir fondan karşılanması kararlaştırılmıştır[353]. Böylelikle ülkede liberal politikalar yerini giderek müdahaleci politikalara bırakmaya başlamıştır. Nihayetinde, 1956 yılına gelindiğinde, hükümete Büyük Buhran zamanındaki gibi ekonomiye müdahale konusunda olağanüstü yetkiler veren Milli Koruma Kanunu çıkarılmış ve liberal politikalar kesin bir biçimde terkedilmiştir[354]. Fakat tüm bu korumacı politikalara rağmen 1950'li yılların ikinci yarısında gereken dış kaynak bulunamadığı için istenilen büyüme hızları yakalanamamıştır. Artan döviz ihtiyacı ve enflasyon sonucunda 1958 yılında devalüasyon yapılmak zorunda kalınmıştır. Diğer yandan ülkenin siyasi ortamı da kötüleşmiş 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleşen askeri darbe ile DP iktidarı sona ermiştir. Gerçekleşen askeri darbe ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

Özetle, Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarında liberal politikaları benimseyerek bir kalkınma hareketi başlatmış ve yüksek oranlı büyüme

352 Eroğlu, **a.g.e.**, 109-111.

353 Nazif Ekzen, **Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946'dan 2008'e**, 2. bs., Ankara, ODTÜ Yayınları, 2009, s. 33-34.

354 Ersin Çamoğlu, "Devletin Dış Ticarete Müdahalesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C: 29, S: 3, 1963, s. 642.

hızları yakalayarak kuruluşundan önceki 10 yıllık savaş döneminde yaşadığı daralmayı telafi etmiştir. 1929 yılında Dünya'da yaşanan Büyük Buhran'ın olumsuz etkileri ülkede de hissedildiğinden ilgili dönemdeki büyüme ivmesi yavaşlamıştır. Büyük Buhran sonrası devletçilik ilkesinin benimsendiği Birinci ve ikinci kalkınma planı dönemlerinde ülkenin büyüme ivmesi yeniden hızlanmış, bu ivme II. Dünya savaşının patlak vermesine kadar devam etmiştir. İktisadi büyüme savaş yıllarında negatif olarak gerçekleşmiş, ülke ekonomisinin gelişimi 1950'li yılların ilk yarısında siyasi iktidarın ve iktisat politikalarının yeniden şekillenmesiyle yeniden ivme kazanmıştır. 1950'li yılların ikinci yarısında ise beklenen iktisadi gelişim sağlanamamıştır. 1923-1960 dönemindeki iktisadi büyüme sürecinde ülkede kurulan bankaların önemli rolü olmuştur. Bu bankalara ilişkin detaylara ve Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi kalkınmasındaki rollerine ilerleyen başlıklarda yer verilmiştir.

3.1.2. 1961-1980 Dönemi

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbe ile Türkiye Cumhuriyeti'nde başlayan siyasi belirsizlik şüphesiz ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Ülke 28 Mayıs 1960 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'ne mensup 38 kişiden oluşan bir cunta tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Milli Birlik Komitesi olarak adlandırılan söz konusu ekip çıkardığı 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun'un ilk üç maddesinde; TBMM'nin milleti temsil niteliğini yitirdiğini, TBMM'nin yerine "Türk Cumhuriyetini korumak ve kollamak" görevini üstlendiğini ifade ederek TBMM'nin kullandığı bütün hak ve yetkileri (yasamayı) devralmıştır. Yürütme yetkisi ise devlet başkanınca atanan ve Milli Birlik Komitesi tarafından onaylanan Bakanlar Kurulu'na bırakılmıştır. Geçici anayasa olarak addedilen söz konusu kanuna göre Milli Birlik Komitesi'nin temel hedefi yeni anayasa ve seçim kanunu hazırlamak ve akabinde seçimle kurulacak TBMM'ye yetkisini geri vermektir[355]. Söz konusu geçici anayasa ile göreve gelen bakanlar kurulunun iktisadi açıdan en önemli

355 "1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun", **RG**, 14.06.1960, S. 10525
(Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10525.pdf, 25 Haziran 2024.

icraatı ülkede planlı kalkınmayı gerçekleştirmek adına bir teşkilat kurulması hazırlıklarına başlamasıdır. Nihayetinde 30 Eylül 1960 tarihinde başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun'un 2. maddesine göre DPT'nin görevleri şunlardır[356]:

- Ülkenin tüm kaynaklarını tespit ve takip etmek suretiyle iktisadi ve sosyal politikaların tayininde hükümete yardımcı olmak,
- Tüm bakanlıkların iktisadi politikaları ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonu sağlamak, bu konularda danışmanlık yapmak,
- Hükümet tarafından öngörülen hedefleri gerçekleştirecek kısa ve uzun vadeli planlar hazırlamak,
- Yapılacak planların etkin bir şekilde yürütülebilmesi adına ilgili daire ve kurumlar ile mahalli idarelerin kuruluş ve işleyiş esaslarıyla ilgili tavsiyelerde bulunmak,
- Planların uygulanmasını takip etmek, değerlendirmek ve gerektiği durumlarda güncellemeler yapmak,
- Özel sektörün faaliyetlerini planların hedef ve amaçlarına uygun bir şekilde teşvik edecek ve düzenleyecek tedbirler hakkında hükümete tavsiyelerde bulunmak

9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halk oylaması ile kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 129. maddesinde de iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmanın plana bağlanması, kalkınmanın bu plana göre gerçekleşmesi, DPT'nin kuruluş ve görevleri, planın hazırlanması, yürürlüğe konması, uygulanması ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ile planın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirlerin özel kanunlarla düzenlenmesi öngörülmüştür[357]. Her ne kadar bir askeri darbe sonucu başa gelen iktidarın kurmuş olduğu bir kurum olsa da DPT yıllar boyu Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi büyüme performansında pozitif etkisi olan bir kurum olmuştur.

---

356 "Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun", **RG**, 05.10.1960, S. 10621 (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10621.pdf, 25 Haziran 2024.

357 "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", **RG**, 20.07.1961, S. 10859, (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf, 25 Haziran 2024.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 27 Mayıs 1960 yılında başlayan askeri yönetim 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimle son bulmuştur. Seçimin akabinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kalkınma planı hazırlıklarına başlanmış, nihayet 1962 yılında kabul edilerek 1963 yılında yürürlüğe konmuştur.

I. BYKP (1963-1967) Türkiye Cumhuriyeti'nin 15 yıllık öngörülen kalkınma evresinin ilk safhası olarak hazırlanmıştır. Bu nedenle, iktisadi hedefler ve bu hedefler arası özellikler belirlenirken, tüm iktisadi faaliyet kollarının gelişme planlarının hazırlanması hususunda 15 yıl sonrasında ulaşılması beklenen sonuçlara göre hareket edilmiştir.

I. BYKP'de yıllık GSMH'nin ortalama %18,3'ünün sabit sermaye yatırımlarına ayrılması koşulu ile yıllık %7'lik bir büyüme hızı yakalanarak 15 yılın sonunda GSMH'nin %175 artacağı öngörülmüş, iktisadi büyümenin büyük ölçüde sanayiden kaynaklanacak büyüme ile gerçekleşebileceği belirtilmiştir[358]. Plan daha önceki devletçi politikaların aksine karma ekonomiyi benimsemiş, özel sektörün kalkınma için tek başına yeterli olamayacağını, iktisadi sistemde gerektiğinde devletin de rol alması gerektiğini vurgulamıştır.

I. BYKP döneminde özellikle yapılan yatırımların etkisiyle Türkiye ekonomisi hızlı bir gelişim göstermiştir. 1963-1967 döneminde toplam 71,9 Milyar TL tutarında yatırım yapılmış olup bu tutarın %87,8'i sabit sermaye yatırımıdır. Her ne kadar planda yıllık GSMH'nin ortalama %18,3'ünün sabit sermaye yatırımlarına ayrılması öngörülmüşse de yıllık sabit sermaye yatırımları GSMH'nin %16'sı seviyelerinde kalmıştır[359]. Ancak, ilgili dönemde yapılan sabit sermaye yatırımlarının mevcut olan ekonomik koşullara göre önemli seviyelerde olduğu görülmektedir.

358 DPT, **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963 - 1967**, Ankara, 1963, s. 35. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf, 26 Haziran 2024.

359 Agah Oktay Güner, **Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri**, İstanbul, Damla Yayınevi, 1978, s. 112.

Tablo 3.5: 1961-1967 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1968)

Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH	
	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)
1961	25.301	-4,9	12.398	11,7	34.587	4,2	72.285	2
1962	26.575	5	12.831	3,5	37.348	8	76.754	6,2
1963	29.139	9,6	14.370	12	40.679	8,9	84.188	9,7
1964	29.017	-0,4	15.986	11,2	42.617	4,8	87.619	4,1
1965	27.884	-3,9	17.501	9,5	44.984	5,6	90.368	3,1
1966	30.877	10,7	20.153	15,2	50.174	11,5	101.204	12
1967	30.631	-0,8	21.797	8,2	52.763	5,2	105.191	3,9

*Milyon TL

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013, s. 638.

Tablo 3.5'ten de görüleceği üzere ilk planlı kalkınma döneminde (1963-1967) sabit fiyatlarla GSMH (baz yıl 1968) her yıl ortalama yaklaşık %4,56 büyümüştür[360]. Türkiye ekonomisinin 5 yıllık büyüme oranı ise sabit fiyatlarla yaklaşık %25 olarak gerçekleşmiştir[361]. 1963 yılında sanayinin GSMH içindeki payı %17,07 iken 1967 yılında bu oran %20,72 olmuştur. Tarımın GSMH içindeki payı ise aynı dönemde %34,61'den %29,12'ye düşmüştür.

Türkiye'nin II. BYKP (1968-1972) kendisini kapatılan DP'nin devamı olarak gören Adalet Partisi iktidarında hazırlanmıştır. Hazırlanan II. BYKP 21.08.1967 tarih ve 12679 sayılı RG'de yayınlanmasının akabinde yürürlüğe girmiştir. II. BYKP'nin ilk amacı ilgili dönemde GSMH'yi %40,3 artırmak ve %7'lik bir büyüme hızı yakalamaktır. Planın ikinci ana amacı ise ülke ekonomisinin dış kaynaklara olan bağımlılığının azaltılmasıdır. Söz konusu büyüme hızına ulaşmak ve dışa olan bağımlılığı azaltmak için I. BYKP'de olduğu gibi II. BYKP'de de imalat sanayiine öncelik verilmiştir. Buna ek olarak, I. BYKP'de oluşturulması hedeflenen ancak oluşturulamayan birtakım imalat sanayii kuruluşlarının II. BKP dönemine bırakılması nedeniyle II. BYKP'de, I. BYKP'de yapılan yatırımın iki katı yatırım yapılması planlanmıştır[362]. İmalat sanayiinde de kimya, suni gübre, demir-çelik, kağıt, petrol, çimento ve lastik gibi ara malı üreten sektörlere öncelik

360 Çalışmadaki yıllık ortalama büyüme hızları, belirtilmiş olan kaynaklardan derlenen veriler ile formülü ile hesaplanmıştır.

361 5 yıllık büyüme oranları formülü ile hesaplanmıştır.

362 Necdet Serin, "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Sanayileşme", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C: 23, S: 1, 1975, s. 113.

verilmiştir. Bu önceliklendirmedeki temel amaç söz konusu ara mallarının ithal ikamesi sağlama ve gelecekteki uzun vadeli sanayileşme politikalarının temelini oluşturma potansiyeli olmuştur. Planın diğer hedefleri ise tarım sektörünün hava şartlarına bağlılık derecesinin azaltılması, toplumun hayat standardının yükseltilmesini amacıyla iç tasarrufların %77,6 artırılması, özel tüketimin beş yılda %28 veya yılda ortalama %5,1 artırılması ve dış borçlanmanın asgari düzeyde tutulmasıdır[363].

II. BYKP, I. BYKP'ye göre serbest piyasa odaklı yaklaşımıyla planlı kalkınma dönemindeki iktisadi politika değişiklikleriyle alakalı endişeleri hafifletmiştir. Plan bir yandan özel mülkiyet esasını benimserken özel sektörün kapasitesinin yetersiz kaldığı alanlarda kamu teşekküllerinin ön plana çıkması gerektiğini belirtmiştir[364]. Bu nedenle plan özel sektör öncelikli olduğu, ancak devlet teşekküllerinin de yer aldığı karma bir iktisadi sistem öngörmüştür.

Tablo 3.6: 1968-1972 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987)

Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH	
	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)
1968	10.451.336	-	5.420.244	-	15.763.617	-	31.635.197	-
1969	10.309.629	-1,4	6.071.704	12,0	16.621.247	5,4	33.002.579	4,3
1970	10.595.792	2,8	6.039.971	-0,5	17.832.860	7,3	34.468.624	4,4
1971	11.134.245	5,1	6.576.655	8,9	19.186.477	7,6	36.897.377	7
1972	11.250.327	1,0	7.274.533	10,6	21.754.388	13,4	40.279.248	9,2

*Milyon TL
Kaynak: TÜİK, **a.y.**

II. BYKP 15 yıllık kalkınma stratejisinin ikinci aşamasıdır. İkinci planlı kalkınma döneminde sabit fiyatlarla GSMH (baz yıl 1987) her yıl ortalama %5 olarak gerçekleşmiştir. Sabit fiyatlarla beş yıllık büyüme %27,3 büyümüştür. Planlı dönemin başında tarımın GSMH içindeki payı %33,4 iken dönem sonunda bu oran %27,93'e düşmüştür. Sanayinin GSMH içindeki payı %17,13'ten %18,06'ya çıkmıştır. Aynı dönemde hizmetler ana faaliyet kolunun GSMH içindeki payı ise %49,83'ten %54,01'e yükselmiştir.

363 DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, Ankara, 1967, s. 3, 297. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf, 27 Haziran 2024.

364 Zülküf Aydın, **The Political Economy of Turkey**, London, Pluto Press, 2005, p. 34-35.

Türkiye 1963-1974 yılları arasındaki planlı dönemde finansal istikrarın varlığı ile hızlı bir büyüme gerçekleştirmiş olup özellikle sanayi sektörünün büyüme performansı göze çarpmaktadır. Ülke, büyüme konusundaki bu olumlu seyir ile birlikte AET ile Gümrük Birliği anlaşmasının geçiş evresine girmiştir. Ayrıca bu dönemde planlı ekonominin iktisadi büyüme açısından önemi anlaşılmıştır[365].

Hazırlanan III. BYKP (1973 - 1977) da II. BYKP gibi özel sektörü ön planda tutmuş, ekonomide kamu kesimini özel sektöre destek verecek şekilde sınırlandırmıştır. Bu bağlamda yaygın teşvik ve sübvansiyonlar önceliklendirilmiş, sosyal planlar ikinci plana atılmıştır[366]. Her ne kadar III. BYKP 1962'de belirlenen 15 yıllık stratejinin son 5 yıllık evresi olsa da plan dönemindeki gelişmeler III. BYKP'nin 15 yıllık stratejiye dayandırılmasını mümkün kılmamıştır.

1973 yılında AET ile imzalanan Katma Protokol ile Türkiye'nin 1995 yılında Gümrük Birliği'ne geçişi hedeflendiğinden III. BYKP biraz da bu hedefe göre şekillendirilmiştir. Dolayısıyla III. BYKP 22 yıllık hedefler çerçevesinde şekillendirilmiştir. III. BYKP'nin ekonomik hedefleri genel olarak aşağıdaki gibidir[367]:

- GSMH'nin ortalama olarak %7,9 büyümesi,
- Sektörel bazda tarımın %4,6, sanayinin 11,9 büyümesi,
- GSMH içerisinde tarımın payının %23, sanayinin payının %27, hizmetlerin payının %50 olması,
- Nüfus artışının 65 milyonu aşmaması için gerekli demografik önlemlerin alınması,
- İlgili dönemde 291 Milyar TL yatırım yapılması
- İhracatın yıllık %9,4 artırılması,

---

365 Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 5. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 81.

366 Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 9. bs., İstanbul, İmge Kitabevi, 2005, s. 127.

367 DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, Ankara, 1972, s. 5-6, 159-160, 187, 920, 984, 990 (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf, 28 Haziran 2024.

- Plan dönemi sonuna kadar tasarrufların payının %25,5'e çıkarılması,
- Tarım dışı sektörlere istihdam imkanlarının açılması.

Tablo 3.7: 1973-1979 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987)

Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH	
	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)
1973	10.343.382	-8,1	8.148.177	12	23.763.445	9,2	42.255.004	4,9
1974	10.985.447	6,2	8.723.337	7,1	23.924.387	0,7	43.633.172	3,3
1975	11.315.684	3	9.514.813	9,1	25.444.917	6,4	46.275.414	6,1
1976	12.098.338	6,9	10.357.194	8,9	27.982.436	10	50.437.968	9
1977	11.838.641	-2,1	11.040.984	6,6	29.064.715	3,9	51.944.339	3
1978	12 155 103	2,7	11 385 281	3,1	29 041 787	-0,1	52 582 171	1,2
1979	12 135 879	-0,2	10 818 217	-5	29 370 080	1,1	52 324 176	-0,5

*Milyon TL
Kaynak: TÜİK, **a.y.**

III. BYKP döneminde hedeflenen büyüme oranına ulaşılamadığı gibi ilk üç beş yıllık kalkınma planı dönemlerindeki en düşük büyüme performansı sergilenmiştir. Doğa koşullarındaki olumsuzluklardan dolayı tarım sektörü büyüme oranlarında dalgalanmalar yaşanmıştır. Hedeflenen yatırımların yapılamaması nedeniyle sanayi sektörü büyümesi de hedeflenenin altında kalmıştır. Bu dönemin performansının düşük kalmasında dış etkenler de önemli rol oynamıştır. Özellikle 1973 petrol krizinin enerji fiyatlarının artmasına sebebiyet vermesi sanayi sektörünü olumsuz etkilemiştir. Ayrıca 1974 Kıbrıs Barış Harekatı nedeniyle ABD'nin Türkiye'ye olan yardımlarını kesmesi ve ambargo uygulaması Türkiye ekonomisinde istikrarın bozulmasına yol açmıştır. Üçüncü planlı kalkınma döneminde sabit fiyatlarla GSMH (baz yıl 1987) büyümesi her yıl ortalama %4,2 olarak gerçekleşmiştir. 5 yıllık dönemde ise Türkiye ekonomisi sabit fiyatlarla %23 büyümüştür. İlgili dönemde tarım ve hizmetler ana faaliyet kollarının GSMH içindeki payı azalırken sanayinin payı artmıştır. Bununla birlikte, söz konusu artış hedeflerin gerisinde kalmıştır.

Türkiye planlı ekonomi döneminin başlangıcından 1980'li yıllara kadar temelde sanayileşmeye önem vererek, ithal ikamesi yoluyla sanayi mallarının (dayanıklı tüketim malları ve ara malları) yerli üretimi için politikalar geliştirmiştir. Ancak söz konusu ithal ikameci politikalar bünyesinde birtakım yanlışlıklar barındırmıştır. Ekonomide döviz kazandırıcı faaliyetlerin

teşvik edilmemesi, sanayi tesislerinin ölçek ekonomilerinin uzağında olması ve yeni teknolojilere geçişin engellenmesi yürütülen politikalarda mevcut olan başlıca yanlışlıklardır[368]. Söz konusu yanlışlıklar, petrole dayalı enerji politikaları ve petrol krizi ile Kıbrıs Barış Harekatı'nın ekonomik sonuçlarının birleşmesi sonucunda ülkenin dışa bağımlılığını ve döviz ihtiyacını artmıştır. 1978 ve 1979 yıllarında yaşanan kriz ortamı nedeniyle iktisadi büyüme sekteye uğramıştır.

IV. BYKP, normalde 1977 yılında hazırlanıp 1978-1982 yıllarını kapsayacak şekilde 1978 yılı itibarıyla yürürlüğe girmesi gerekiyorken, Türkiye'nin yaşadığı siyasi istikrarsızlık nedeniyle zamanında hazırlanamamıştır. 1977 yılı ortalarında 41. Hükümet (Süleyman Demirel Hükümeti) tarafından hazırlıklarına başlanan plan, bu hükümetin yıl sonu gelmeden görevi bırakmasıyla yarım kalmıştır. 1978 yılı başında Bülent Ecevit tarafından kurulan 42. Hükümet'in ilk icraatlarından birisi geciken planın hazırlıklarına tekrar başlamak olmuştur. Ancak hükümetin ve bürokratik kadroların değişmesi nedeniyle 1978 yılında yıllık geçici bir program hazırlanarak uygulanmıştır[369]. IV. BYKP bir yıl gecikmeli olarak 1979-1983 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Söz konusu planlama dönemi gerek ekonomik gerekse siyasi çalkantıların yaşandığı bir dönem olmuştur.

Hazırlanan IV. BYKP'de ülkenin birçok alanda kendi ihtiyaçlarını üretebilir hale gelebilmesinin yanı sıra, diğer ülkelere ihracat yapabilmesi hedeflenmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için, teknolojik ilerleme kaydedilerek tarım ve sanayide verimliliğin tesis edilmesi ve özellikle rekabetçi bir sanayi sektörü yaratılmak suretiyle sanayinin ekonomide payının artırılması amaçlanmıştır. Enerji, ulaştırma ve haberleşme altyapısının ve eğitim sisteminin güçlendirilmesi, kredi düzenine üretimi artırmak amacıyla yeniden işlerlik kazandırılması ve bu bağlamda bankacılık sisteminin iktisadi büyümenin finansmanını sağlama konusundaki sorunlarının çözülmesi hususları planda göze çarpan diğer hedeflerdir. Plan döneminde yıllık GSYH'nin cari fiyatlarla %8,2, yıllık GSMH'nin ise cari fiyatlarla %8 artırılması hedeflenmiştir. Ana faaliyet kolları bazında bakıldığında; tarımın katma de-

368 Ramazan Kurtoğlu, **Türkiye Ekonomisi (1838-2010)**, İstanbul, Destek Yayınları, 2017, s. 524.

369 Hüseyin Yücel, **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2017, s. 287.

ğerinin piyasa fiyatlarıyla yılda ortalama %5,3, sanayinin %9,9, hizmetler sektörünün ise %8,5 oranında artması öngörülmüştür[370]. İhracat, tarım ve sanayide verimlilik, altyapı yatırımlarının güçlendirilmesi, bankacılık sisteminin büyümeyi finansmanı amacıyla edilmesi gibi önemli hedefleri olan IV. BYKP'yi hazırlayan 42. Hükümet planlı dönemin ilk yılı sona ermeden görevden ayrılmıştır. Yerine 43. Hükümet (yeniden Süleyman Demirel Hükümeti) göreve gelmiştir.

Ekonomik krizin giderek tırmandığı ve ciddi bir açmaza girdiği bir dönemde göreve gelen 43. Hükümet, yaşanan olumsuzluklar nedeniyle ekonomiyi düzeltecek önlemler almak durumunda kalmıştır. Nihayetinde, 1980 yılında 24 Ocak Kararları olarak bilinen bir istikrar paketini hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Söz konusu kararlar büyük ölçüde IMF'nin önerilerinden hareketle hazırlanmış olup Türkiye ekonomisinin serbest piyasa ekonomisine geçirilmesini amaçlamıştır. Söz konusu kararlar ana hatlarıyla aşağıdaki gibidir[371]:

- Devletin ekonomideki payının azaltılması, özel teşebbüsün ağırlığının olduğu serbest piyasa mekanizmasının tesis edilmesi,
- Faiz oranlarının serbestleştirilmesi, sıkı para politikasının izlenmesi,
- Türk Lirasının devalüe edilmesi, döviz piyasasının serbestleştirilmesi, günlük kur ilanı uygulamasıyla denetimli değişken kur sistemine geçilmesi,
- Döviz kontrollerinin kaldırılması,
- Dış ticaretin serbestleştirilmesi, ithalat kısıtlamalarının kaldırılması, ihracata ve yabancı yatırımlara yönelik teşviklerin artırılması,
- Tarım ürünlerine yönelik destekleme alımlarının ve birkaç önemli sektör haricinde sübvansiyonların kaldırılması

24 Ocak Kararları, görüldüğü üzere, ekonomide devletçi politikaların terk edilerek neoliberal politikalar uygulanmaya başlanacağını ortaya koy-

370 DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, Ankara, 1979, s. 3-4. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf, 28 Haziran 2024.

371 Tevfik Yücel, **Cumhuriyet Türkiyesi'nin Sanayileşme Öyküsü, Ankara, TTGV Yayınları, 2015**, s. 67-68.

maktadır. Temel amaç dışa kapalı ekonomiyi dışa açmak, bu amacı da serbest piyasa ekonomisi şartlarında gerçekleştirmektir. Ancak, ilgili dönemdeki siyasi belirsizlikler ve kargaşa söz konusu kararların hızlı ve etkin bir şekilde uygulanmasına engel olmuştur.

24 Ocak Kararlarının alınması ve uygulanmaya başlanmasının üzerinden henüz bir yıl geçmemişken Türkiye, 12 Eylül 1980 tarihinde yine bir askeri darbeye maruz kalmıştır. Söz konusu askeri darbe sonucunda askeri cunta tarafından yönetime el koyularak seçimle iktidar olan hükümetin görevine son verilmiş, siyasi partiler lağvedilmiş ve TBMM kapatılmıştır. Türkiye yaklaşık üç yıl cunta tarafından yönetilmiştir.

3.1.3. 1981-2000 Dönemi

Türkiye'de 1980 yılı öncesinde uygulanan ithal ikameci politikalarla yurtdışından ithal edilen malların ülke içinde üretilmesi ve bu yolla iç talebin yine iç üretimle karşılanması hedeflenmiştir. İç talebin yerli üretimle karşılanabilecek düzeye gelmesinin akabinde ise üretilen mallarla ihracatın artırılması amaçlanmıştır. Ancak, yerli sanayinin çeşitli teşvik ve kolaylıklarla korunması sonucunda rekabetten uzak, tekelci bir sanayi sektörü doğmuştur. Dolayısıyla Türk sanayisi, hedeflenenin aksine, etkinlikten uzak, verimsiz bir yapıya bürünmüştür.

Tablo 3.8: 1979-1983 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987)

Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH	
	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)
1979	12.135.879	-0,2	10.818.217	-5	29.370.080	1,1	52.324.176	-0,5
1980	12.287.951	1,3	10.424.178	-3,6	28.157.787	-4,1	50.869.915	-2,8
1981	12.066.633	-1,8	11.453.641	9,9	29.796.576	5,8	53.316.849	4,8
1982	12.463.165	3,3	12.032.940	5,1	30.467.110	2,3	54.963.216	3,1
1983	12.359.289	-1,8	12.837.433	6,7	32.082.278	5,3	57.279.000	4,2

*Milyon TL
Kaynak: TÜİK, **a.y.**

İlk iki planlı kalkınma döneminde dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesi sağlanabilmişse de ara malları ve yatırım mallarının ithal ikamesi sağlanamamıştır. Bu nedenle, dayanıklı tüketim mallarının üretimi için ara mal ve yatırım malı ithalatı gerektiğinden ülkede o dönemde her geçen

gün daha fazla döviz ihtiyacı ortaya çıkmıştır[372]. İthal ikameci politikalarda yaşanan uygulama hataları nedeniyle ortaya çıkan ekonomik darboğaza ek olarak, dış ilişkiler ve iç siyasette yaşanan istikrarsızlıklar ekonomik dengesizlikleri tetiklemiş ve Türkiye'de 1980 sonrasında temel sanayileşeme politikasının değiştirilmesi gereği hasıl olmuştur.

Türkiye büyük ölçüde IMF'nin önerilerinden hareketle hazırlamış olduğu 24 Ocak Kararları ile ekonomi politikalarında ciddi bir reforma başlamıştır. Alınan bu kararlar dönemin sivil yönetimi tarafından tam anlamıyla uygulanamamıştır. Bununla birlikte, demokratik yönetimce uygulanması güç olan kararlar cunta yönetimi ile daha kolay uygulanabilir olmuştur[373]. Ancak, kararların daha kolay uygulanabilir olması darbe döneminde ekonomik istikrarın sağlandığı anlamına gelmemektedir. Aksine askeri darbeler ekonomik istikrarı bozucu etki yaratmaktadır. Türkiye'de darbe ve darbe teşebbüslerinin iktisadi performans üzerindeki etkisine bakıldığında, darbe ve darbe teşebbüslerinin GSMH'yi %26 düzeyine olumsuz etkilediği ve ekonominin darbe dönemlerinde ¼ oranında küçüldüğü gözlemlenmektedir[374]. Çünkü darbeler siyasi istikrarsızlığa yol açarak ülkelerdeki özel yatırımların azalmasına ve dolayısıyla ekonomide daralmaya yol açmaktadır. Tablo 3.8.'den de görüleceği üzere zaten siyasi anlamda istikrarsızlığın mevcut olduğu Türkiye, üzerine bir de askeri darbe yaşadığından 1979 ve 1980 yıllarında daralmıştır.

24 Ocak Kararları alındığında Başbakanlık Müsteşarı olan ve özünde bu kararların mimarı olan Turgut Özal, darbe sonrası kurulan 44. Hükümet döneminde ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. 1982'de bu görevinden istifa eden Özal, Anavatan Partisi'ni kurarak girdiği seçimleri kazanarak 1983 yılında başbakan olmuştur. Kurduğu 45. Hükümet ile askeri cunta dönemi sona ermiştir. Böylelikle Türkiye ekonomisi için yeni bir dönem başlamıştır. Cunta döneminde de ekonomide ve dolayısıyla 24 Ocak Kararları'nın uygulanması hususunda söz sahibi olan Özal, kendi mimarı olduğu ekonomik reformları başbakan olarak daha etkin bir şekilde uygulama imkanı elde etmiştir. Dolayısıyla Türkiye 1981-1983 yıllarında

372 Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, 10. bs., İstanbul, Beta Basım, 2005, s. 223-224.

373 Mahfi Eğilmez, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2019, s. 205.

374 Arif Özsağır, "Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C: 12, S: 4, 2013, s. 771.

pozitif büyüme performansı sergilemiştir. Buna karşın plan döneminde gerçekleşen büyüme oranları hedeflenin gerisinde kalmıştır. Plan dönemine bir bütün olarak bakıldığında, Türkiye ekonomisi sabit fiyatlarla her yıl ortalama %1,8, 5 yıllık dönemde ise %9,5 büyümüştür. İlgili dönemde tarım ve hizmetler ana faaliyet kollarının GSMH içindeki payı hemen hemen sabit kalırken, sanayinin GSMH içindeki payı %20'den %22'ye çıkmıştır.

Askeri cunta yönetimi 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra yapılan ilk demokratik seçimle iktidara gelen Turgut Özal liderliğindeki 45. Hükümet 1983 yılının sonunda göreve başlamıştır. Bu nedenle normalde 1984 yılından itibaren geçerli olacak şekilde hazırlanması gereken V. BYKP'ye zaman kalmadığından 1984 yılı için bir geçiş programı hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. V. BYKP ise 45. Hükümet hedefleri doğrultusunda hazırlanarak 1985 yılında yürürlüğe girmiştir. Planın hedefleri ana hatlarıyla aşağıdaki gibidir[375]:

- Tarımın gelişimini ve milli savunma gereklerini de gözetmek kaydıyla, verimlilik ve ihracat artışını sağlayacak şekilde sanayinin GSMH içerisindeki payının artırılması, atıl kapasite kullanımının önüne geçilmesi,
- İşsizliğin ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin azaltılması,
- Hedeflenen üretim yapısına ve bunun için gerekli olan altyapı tesislerinin inşasına yönelik, özel sektörün ağırlıkta olacağı yatırım politikalarının oluşturulması, kamu yatırımlarında ise ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarına öncelik verilmesi, yatırımların finansmanı için dış sermaye ve dış kredi olanaklarının değerlendirilmesi,
- İç tasarrufların artırılmasına yönelik tedbirler alınması, finansal sistemde bankacılık ürünlerinin yanı sıra hisse senedi, tahvil ve kar ortaklığı senedi gibi finansal araçların gelişiminin sağlanması,
- İthalattaki korumacı önlemlerin kademeli olarak kaldırılması, ihracatın teşvik edilmesi, serbest döviz kuru sistemine geçiş ortamının hazırlanması,

375 DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989,** Ankara, 1984, s. 1-3 (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf, 29 Haziran 2024.

- AET ile olan ilişkilerin ekonominin dışa açılma politikası ile uyumlu olarak yeniden düzenlenmesi ve ekonomik bütünleşme konusunda gerekli girişimlerin yürütülmesi,
- İktisadi büyümenin istikrar içinde yürütülmesi ve plan döneminde GSYH ve GSMH'nin cari fiyatlarla yıllık ortalama %6,3 büyümesi

Türkiye ekonomisi, sivil iktidarın yönetimi devralmasının akabinde 24 Ocak Kararları'nın olumlu etkilerinin görülmeye başlandığı geçiş programının uygulandığı 1984 yılında sabit fiyatlarla %7,1 büyümüştür. İlgili yılda en hızlı büyüyen faaliyet kolu %10,5 performans ile sanayi sektörü olmuştur. Özal hükümetinin yönetiminde uygulanan ekonomik reformlar V. BYKP döneminde de devam etmiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, sermaye piyasalarının gelişmesi, İMKB'nin yeniden açılması, yeni devlet borçlanma senetleri için hazine ihalelerinin yapılması, interbank para piyasasının teşkil edilmesi vb. değişiklikler ilgili dönemin önemli reformları arasındadır. 1980'lerin başındaki ticari ve finansal serbestleşme kararlarının akabinde 1983-1989 arasında sürdürülebilir bir verimlilik artışı gözlemlenmiştir[376]. 1980-1988 yılları arasında toplam faktör verimliliğinin yıllık ortalama artış oranı %6,27 olmuştur. Faktör verimliliği oranı 1970-1976 döneminde %7, 1976-1980 döneminde %13,2 azalmıştır. 1988-1996 yılları arasında ise %2,9 artmıştır.1970-1996 döneminin tamamında ise %0,82 azalmıştır[377]. Özetle, 24 Ocak Kararları sonucunda belirlenen ekonomik reformların etkin bir şekilde uygulanma imkanının bulunduğu V. BYKP döneminde üretimdeki verimlilik önceki ve sonraki dönemlere göre belirgin şekilde artış göstermiştir.

Türkiye ekonomisinde GSMH, V. BYKP döneminde sabit fiyatlarla her yıl ortalama %3,86 büyümüştür. Büyüme özellikle 1985-1987 döneminde önemli bir ivme yakalamıştır. Bu dönemde sanayi diğer faaliyet kollarına göre daha hızlı büyümüştür. Sanayinin daha hızlı büyümesinin sebebi sanayideki atıl kapasitenin ihracat sayesinde kullanılabilmesi olmuştur[378]. Ayrıca ilgili dönemde tarım ve hizmetler ana faaliyet kollarının GSMH içinde-

376 Sumru Altuğ, Alpay Filiztekin, "Productivity and growth, 1923 - 2003", **The Turkish Economy, The Real Economy, Corporate Governance and Reform**, Ed. by Sumru Altuğ, Alpay Filiztekin, London, Routledge, 2006, p. 20.

377 Alpay Filiztekin, "Openness and Productivity Growth in Turkish Manufacturing, **Ekonomi-tek**, Vol: 8, No: 2, 2019, p. 11.

378 Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 118.

ki payları hemen hemen değişmezken sanayinin GSMH içerisindeki payı %23'ten %26'ya çıkmıştır.

Tablo 3.9: 1984-1989 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987)

Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH	
	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)
1984	12.438.263	0,6	14.187.937	10,5	34.723.630	8,2	61.349.830	7,1
1985	12.396.028	-0,3	15.116.141	6,5	36.476.930	5	63.989.099	4,3
1986	12.836.768	3,6	17.099.707	13,1	38.378.403	5,2	68.314.878	6,8
1987	12.882.700	0,4	18.679.589	9,2	43.457.099	13,2	75.019.388	9,8
1988	13.911.021	8	19.073.840	2,1	43.123.282	-0,8	76.108.143	1,5
1989	12.845.404	-7,7	20.007.946	4,9	44.493.955	3,2	77.347.305	1,6

*Milyon TL
Kaynak: TÜİK, **a.y.**

VI. BYKP 1989 yılı ortasında Turgut Özal liderliğindeki 46. Hükümet tarafından onaylanmıştır. Bu zamana kadar ilk defa bir iktidar kendi hazırladığı planın bitimi akabinde ikinci planı da hazırlayabilmiştir. Plan hedefleri özü itibarıyla bir önceki plan hedefleriyle paraleldir. Ana hatlarıyla bir önceki plandan farklı olarak göze çarpan hedefler şunlardır[379]:

- Kamu yatırımlarında eğitim ve sağlık alanlarına öncelik verilmesi, iktisadi büyümeyi sürdürülebilir kılmak için nitelikli işgücü ihtiyacına uygun işgücü planlaması yapılması,
- Türk parasının konvertibl hale getirilmesi için gerekli önlemlerin alınması, dış borç yapısının orta ve uzun vadeli borçlar lehine değiştirilmesi,
- İktisadi büyüme ve uluslararası ticareti hızlandıracak ulaştırma politikaları geliştirilmesi ve uygulanması,
- Küçük ve orta ölçekli sanayinin yeniliklere uyum gösteren bir yapıya kavuşturularak büyük sanayiye entegre olmasının sağlanması,
- AET'ye tam üyelik ve entegrasyon hedefi doğrultusunda hazırlık ve uyum çalışmalarının hızlandırılması, turizm alt ve üst yapısının nitelik ve niceliğinin yükseltmesi,

379 DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994**, Ankara, 1989, s. 1-3. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf, 29 Haziran 2024.

- Planlı dönemde GSMH'nin sabit fiyatlarla yılda ortalama %7,0, GSYH'nin ise sabit fiyatlarla yılda ortalama %6,8 oranında artırılması.

Tablo 3.10: 1990-1994 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987)

Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH	
	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)
1990	13.746.287	7	21.872.603	9,3	48.972.828	10,1	84.591.717	9,4
1991	13.662.907	-0,6	22.504.221	2,9	48.719.946	-0,5	84.887.074	0,3
1992	14.248.581	4,3	23.910.622	6,2	52.163.313	7,1	90.322.516	6,4
1993	14.129.023	-0,8	25.897.718	8,3	57.649.845	10,5	97.676.586	8,1
1994	14.044.544	-0,6	24.432.971	-5,7	53.255.495	-7,6	91.733.010	-6,1

*Milyon TL
Kaynak: TÜİK, **a.y.**

Türkiye ekonomisi VI. BYKP'nin başlarında iki önemli dış gelişmeden etkilenmiştir. Bu gelişmelerden ilki SSCB'nin dağılmasıdır. SSCB'nin dağılması ve doğu bloku ülkelerinin teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeleri askeri ve siyasi dengeleri değiştirmiştir. Bu ülkelerde yaşanan tüketim malları sıkıntısı Türkiye'nin söz konusu ülkeler ile olan ticaretini artırmıştır. İkinci önemli gelişme ise Irak lideri Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesidir. ABD ve Suriye önderliğindeki güçlerin Kuveyt'e destek harekatına başlamasıyla Türkiye'nin sınırında önemli bir savaş başlamıştır. Savaş 1991 yılının başında Irak'ın yenilgisiyle son bulmuştur. Türkiye savaşa girmese de Irak ile mal ve enerji ticaretinin durma noktasına gelmesi ve Avrupalı turistlerin güvenlik nedeniyle Türkiye'yi tercih etmemesi sonucunda Türkiye'nin turizm ve taşımacılık gelirlerinin azalması nedeniyle savaştan ekonomik olarak olumsuz etkilenmiştir. Dolayısıyla 1990 yılında ortaya dış ticaretin öncülük yaptığı olumlu ekonomik ortam 1991 yılında tekrar olumsuz bir yapıya dönüşmüştür.

Türkiye ekonomisinin iç dinamikleri ise 24 Ocak Kararları'nın etkisiyle serbestleşme hareketine bağlı olarak değişim içerisinde olmuştur. VI. BYKP döneminde borç stoku dış borçlanma ağırlıklı olmak üzere artmaya devam etmiştir. Hedeflenenin aksine borç yapısı kısa vadeli borçlar lehine değişmiştir. Söz konusu husus faiz yükünün artmasına sebebiyet vermiştir. Yine hedeflenenin aksine kamu kesiminin borçlanma ihtiyacı artmıştır. Kamunun iç borçlanma yoluyla fon talebi faizleri artırmıştır. Bu durum dışlama etkisi yaratarak özel sektör yatırımlarını engeller bir hal almıştır. Bankalar ve mali

piyasalar faiz artışından olumsuz etkilenmiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi nedeniyle sermaye giriş ve çıkışlarına bağlı olarak döviz kurlarında spekülatif hareketler yaşanmıştır. Diğer yandan, serbest ekonomiye geçiş ile eşanlı olarak bu sisteme uygun yasal ve kurumsal düzenlemeler tamamlanamadığından ve henüz piyasalarda rekabet ortamı yaratılamadığından serbest ekonomiye geçiş sürecinden olumlu sonuçlar alınamamıştır. VI. BYKP döneminde fonlar serbestleşmenin getirdiği mobilite imkanıyla döviz piyasası, para piyasası ve sermaye piyasası arasında hızla yer değiştirmeye başlayarak yöneldiği piyasada fiyatların artmasına, ayrıldığı piyasada ise fiyatların düşmesine sebep olmuştur[380]. Ekonomi otoritesi ise serbest sermaye hareketinin sebep olduğu dengesizliklere doğrudan müdahale edememiştir. Türkiye ekonomisi söz konusu gelişmeler çerçevesinde VI. BYKP döneminde sabit fiyatlarla her yıl ortalama %1,63 büyümüştür. Büyüme özellikle 1990 ve 1993 döneminde önemli düzeyde artmıştır. 1994 yılında ise kriz nedeniyle ekonomi %6,1 daralmıştır.

Türkiye ekonomisi 90'lı yılların ortasına gelindiğinde; bütçe açıklarının giderek artması, yüksek enflasyon ve dış borçların artması nedeniyle oluşan ağır borç ödeme koşulları sonucunda bozulan iç ve dış denge nedeniyle 1994 yılında krizle karşı karşıya kalmıştır. Kriz ve krize karşı önlem alınması orta ve uzun vadeli ekonomi politikaları ve 1994 yılında izlenen yanlış para politikası nedeniyle kaçınılmaz hale gelmiştir[381]. Kamu açıkları nedeniyle bu döneme kadar yapılan borçların yeni borçlanmalar ile çevrilmeye çalışılması faiz oranlarının artmasına sebebiyet vermiştir. Artan faiz oranları TL'yi değerli hale getirdiğinden ihracatın azalmasına yol açmıştır. TL'nin değerli olmasına ek olarak izlenen yüksek ücret politikaları iç talebin canlanmasıyla ithalatı artırmıştır. Dolayısıyla dış ticaret ve ödemeler dengesi açığı giderek yükselmiştir. İçeriden borçlanamaz hale gelen ve dış borca ihtiyacı artan ekonomi yönetimi uluslararası kredi kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmeleriyle birlikte dışarından da borçlanamaz hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler neticesinde Tansu Çiller liderliğindeki 50. Hükümet tarafından, kamu açıklarını azaltmak, bozulan ekonomik istikrarı yeniden tesis etmek ve ihracata dayalı büyümeyi tesis edecek önlemleri

380 Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 10. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2009, s. 214.

381 İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1998, s. 344.

hayata geçirmek için 5 Nisan 1994 tarihinde bir istikrar paketi hazırlanıp yürürlüğe konmuştur. İstikrar programı ana hatlarıyla; vergilerin artırılması yoluyla kamu gelirlerinin artırılması, kamu giderlerinin düşürülmesi, dolayısıyla bütçe açığının azaltılması ve hazinenin borçlanmasının sağlanabilmesi için yüksek reel faizli kağıtların ihraç edilmesi, akabinde faizin kademeli olarak azaltılması hedeflerini içermektedir[382]. Söz konusu istikrar programı IMF tipi politikadır. Nitekim 50. Hükümet 8 Temmuz 1994 tarihinde IMF ile stand-by anlaşması yapmıştır.

VII. BYKP normalde 1994 yılında hazırlanıp 1995 yılında yürürlüğe girmesi gerekiyorken 1994 yılındaki kriz nedeniyle bir yıl gecikmeli olarak hazırlanmış olup 1995 yılı geçiş yılı olarak kabul edilmiştir. VII. BYKP 1995 yılının ilk yarısında 1996-2000 dönemini kapsayacak şekilde 50. Hükümet tarafından hazırlanmıştır. Bu plan dönemi, Türkiye'nin AET ile Gümrük Birliği anlaşması yaptığı, bilgi çağının başladığı, bilgi ve teknolojinin hızla geliştiği, para ve sermaye piyasalarının ülke sınırlarını aştığı bir döneme denk gelmiştir. VII. BYKP döneminde makroekonomik ve yapısal uyum politikalarının uygun bir zamanlama ve bütünlük içinde uygulanarak istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme ortamı yaratılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda; küreselleşmenin avantajlarından azami düzeyde yararlanılması, AET ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşması çerçevesinde ülkenin tüm kurumlarının ve hukuki düzenlemelerinin gözden geçirilerek yeniden yapılandırılması ve rekabet ortamının güçlendirilmesini sağlayacak reformların yapılması, bilim ve teknoloji altyapısının geliştirilmesi, kamu finansmanının iyileştirilmesi, mali sistemin rasyonelleştirilmesi ve ekonomide rekabet ortamının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Plan döneminde GSYH'nin yılda ortalama %5,0-%6,6, GSMH'nin ise yılda ortalama %5,5-%7,1 arasında artacağı tahmin edilmiştir[383].

Diğer yandan DPT, BYKP'lerdeki hedeflerin gerçekleşme durumlarının yıllık olarak gözden geçirilmesini sağlayacak yıllık programlar hazırlayacağını ilk defa VII. BYKP'de ilan etmiştir.

5 Nisan 1994 İstikrar Programı kısa vadede başarılı olsa da uzun va-

382 Eğilmez, **a.g.e.**, s. 213.

383 DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, Ankara, 1995, s. 19-20, 202. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf , 30 Haziran 2024.

dede ekonominin problemlerini çözmede yetersiz kalmıştır. Program 1994 yılında küçülme pahasına piyasalardaki aşırı oynaklığı engellemiştir. Bununla birlikte, orta ve uzun vadeli yapısal reformlar gerçekleştirilememiştir. Programın uygulamaya alınmasının akabinde enflasyon %149,6 seviyesine çıkmıştır. Döviz ve faiz piyasalarındaki gelişmeler özel sektör kapasite kullanım oranının düşmesine yol açmıştır[384]. Türkiye ekonomisi ancak 1994 yılı sonrası toparlanmaya başlamıştır.

Tablo 3.11: 1995-2000 Dönemi Sabit Fiyatlarla GSMH (Baz Yıl: 1987)

Yıl	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam GSMH	
	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)	Miktar*	(%)
1995	14.230.305	1,3	27.475.756	12,5	57.322.180	7,6	99.028.241	8
1996	14.878.622	4,6	29.335.160	6,8	61.865.995	7,9	106.079.777	7,1
1997	14.549.630	-2,2	32.336.972	10,2	67.987.596	9,9	114.874.198	8,3
1998	15.952.685	9,6	32.922.163	1,8	70.428.269	3,6	119.303.117	3,9
1999	15.064.386	-5,6	31.247.893	-5,1	65.731.551	-6,7	112.043.830	-6,1
2000	15.641.800	3,8	33.170.615	6,2	70.332.057	7	119.144.472	6,3

*Milyon TL
Kaynak: TÜİK, **a.y.**

Geçiş yılı olan 1995'te GSMH sabit fiyatlarla %8 büyümüştür. VII. BYKP döneminde ise sabit fiyatlarla her yıl ortalama %2,35 büyümüştür. Büyüme özellikle 1996 (%7,1) ve 1997 (%8,3) döneminde önemli düzeyde artmıştır. Ortalama büyüme hızı 1999 yılında ekonominin %6,1 daralması nedeniyle düşük kalmıştır. Planlı dönemde kümülatif büyüme %12,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ana faaliyet kollarının toplam GSMH içindeki payları hemen hemen sabit kalmıştır.

3.1.4. 2001 Sonrası Dönem

Türkiye ekonomisinde 1990 yılı sonrası büyüme performansına bakıldığında dalgalı bir seyir göze çarpmaktadır. Bu dalgalı seyrin en önemli nedeni yaşanan finansal krizlerdir. Türkiye yaşadığı finansal krizleri yürürlüğe konan istikrar programlarıyla atlatmaya çalışırken 1997'de gerçekleşen Asya Krizi, 1998'de yaşanan Rusya Krizi ve 1999'da meydana gelen Marmara Depremi, ülke ekonomisini ve dolayısıyla büyüme performansını olumsuz yönde etkilemiştir. Tüm bu olumsuz gelişmeler nedeniyle Bülent

384 Eroğlu, **a.g.e.**, s. 329-330.

Ecevit liderliğindeki 57. Hükümet tarafından 9 Aralık 1999 tarihinde yeni bir istikrar programı yürürlüğe konmuş, 22 Aralık 1999 yılında ise IMF ile yeni bir standby anlaşması imzalamıştır. Ancak Türkiye ekonomisi 2000'li yıllara gelindiğinde bu sefer finansal sistem kaynaklı ikiz krizle karşı karşıya kalmıştır. Bunlar Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleridir.

1999 yılı sonunda kamuda, finansal sistemde ve reel ekonomide rekabet gücünün zayıflığı, siyasi istikrarsızlık nedeniyle ortaya çıkan risk ve belirsizlikler, şeffaf olmayan mali piyasa ve enflasyon beklentisi, ekonomi politikalarında yaşanan aksaklıklarla birleşince kriz kaçınılmaz olmuştur[385]. Finansal sistemin baş aktörü bankalar döviz rezervlerine göre hızla artan açık döviz pozisyonlarını kapatma amaçlı borçlanma faaliyetlerini artırmışlardır. Ancak bu durum dış borç verenlerin tedirgin olmalarına sebebiyet verdiğinden risk primlerinin artmasına ve bankaların borçlanmada zorluk yaşamalarına yol açmıştır[386]. Kasım 2000 krizinin nedeni likidite yetersizliği olup Türk Lirası ve dövize olan talep piyasa tarafından karşılanamamıştır. TCMB de piyasaya zamanında likidite sağlayamadığı için dolayı kurlar ve faizler aşırı yükselmiştir. Nihayetinde likidite ihtiyacı IMF'den sağlanarak faiz ve kur artışı dizginlenebilmiştir. Yani likidite krizi bitirilememiş sadece derinleşmesi engellenebilmiştir[387]. 2001 yılına gelindiğinde ise IMF fonları ile dizginlenebilen finansal sistem kaynaklı likidite krizine bir de siyasi kriz eklenmiştir. Türkiye tarihinin en büyük bor ödeme tarihi olan 21 Şubat 2001 tarihinden iki gün önce yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in dönemin başbakanı olan Bülent Ecevit'e anayasa fırlattığı haberi ülkede büyük bir etki yaratmıştır. Bu haberin akabinde ülkede ciddi bir döviz talebi patlak vermiş, interbank gecelik faizleri %6.000'i aşmıştır. Yetersiz olan TCMB rezervleri de hızlı bir düşüş kaydetmiştir. İMKB endeksi 10.000'den 7.000'e düşmüştür[388]. Söz konusu süreç Türkiye ekonomisi

385 Zeynep Karaçor, "Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 16, 2006, s. 386.

386 Ercan Uygur, "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri", **TEK Tartışma Metni**, S: 1, 2001, s. 22. (Çevrimiçi) www.tek.org.tr/pdf/782_9122022_210812.pdf , 30 Haziran 2024.

387 Karluk, **a.g.e.**, 426.

388 Kurtoğlu, **a.g.e.**, s. 658.

için ciddi bir yıkım olmuştur. Bu süreçte bankacılık sistemi büyük zarar görmüş olup birçok banka TMSF'ye devredilmiştir. Finansal kriz kredi kanalı vasıtasıyla reel ekonomiyi de olumsuz etkileyerek ülke ekonomisinin daralmasına sebebiyet vermiştir.

2001-2005 dönemini kapsayan VIII. BYKP dış ekonomik krizler ve ülkede yaşanan büyük depremin ardından 2000 yılının ortalarında 57. Hükümet tarafından hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Planda plan dönemine ilişkin hedeflerin yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılına atfen, 2001-2023 Uzun Vadeli Strateji de yer almıştır. Planda, 2023 yılına kadar; toplumun eğitim ve sağlık standartlarının yükseltilmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması, ülkede bilim ve teknoloji yeteneğinin artırılması, ihracata dönük ve katma değeri yüksek bir üretim yapısının tesis edilmesi, AB'ye tam uyumun sağlanması, Avrasya Bölgesi ile ticaretin artırılması için gerekli ulaştırma altyapısının inşa edilmesi ve 2001-2023 yılları arasında ekonominin yıllık ortalama %7 büyümesi hedeflenmiştir. 2001-2005 planlı döneminde ise; enflasyonun tek haneye düşürülmesi, AB'ye uyum kriterlerinin sağlanması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, özelleştirme yoluyla devletin ekonomideki rolünün azaltılması, katma değerli üretim için Ar-Ge'ye önem verilmesi, bilgi ve iletişim altyapısının güçlendirilmesi amaçlanmıştır. GSYH'nin yıllık ortalama %6,5, GSMH'nin yıllık ortalama %6,7 büyümesi öngörülmüştür[389].

Tablo 3.12: 2001-2005 Dönemi GSYH Büyüme Oranları
(Zincirlenmiş Fiyatlarla, Baz Yıl 2009)

Yıl	Tarım, Ormancılık Balıkçılık %	Sanayi %	İnşaat %	Hizmetler %	GSYH %
2001	-8,9	-8,4	-20,1	-10,7	-5,9
2002	8,7	4,1	17,9	9,6	6,4
2003	-1,5	8,4	14	9,5	6
2004	4	12	21,6	11,5	9,5
2005	7,9	9,8	14,4	9,5	9,1

Kaynak: TÜİK, İstatistik Veri Portalı (Çevrimiçi) https://data.tuik.gov.tr, 8 Temmuz 2024.

389 DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, Ankara, 2000, s. 21-26, 35. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf, 30 Haziran 2024.

Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerinin akabinde dönemin başbakanı Bülent Ecevit Dünya Bankası'nda görev yapan Kemal Derviş'i Türkiye'ye davet etmiştir. Kemal Derviş Dünya Bankası'ndaki görevini bırakıp Türkiye'ye gelerek Mart 2021'de hükümetin ekonomiden sorumlu devlet bakanlığı görevini üstlenmiştir. Kemal Derviş önderliğinde, Türkiye ekonomisinde ekonomik istikrarı ve sürdürülebilir iktisadi büyümeyi tesis etmek için hazırlanan Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 14.04.2001 tarihinde açıklanmıştır. Ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik kesin bir siyasi taahhüdü içeren program, kamuda şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması, piyasalarda güvenin yeniden tesis edilmesi, başta bankacılık sektörü olmak üzere ekonominin tüm birimlerinde krize sebebiyet veren bozulmaların regülasyonlarla düzeltilmesi, finansal istikrar ve enflasyonla mücadele için etkin para ve maliye politikalarının uygulanması gibi hedefler barındırmaktadır[390]. Türkiye ekonomisi, 2001 sonrasında IMF'nin söz konusu programı olumlu karşılayarak mali desteğini artırmasıyla birlikte kriz ortamından çıkmaya başlamıştır. Kriz nedeniyle ülkede yaşanan zorluklar ilgili dönemde siyasi iktidarın da değişmesine sebebiyet vermiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılsonunda yapılan seçimlerdeki zaferi ile Türkiye'de koalisyon hükümetleri dönemi bitmiştir. Tek parti olarak iktidara gelen 58. ve 59. hükümetler de kendilerinden önce yürürlüğe konan programa uygulamışlardır. VIII. BYKP döneminde gerçekleşen büyüme verilerine[391] bakıldığında, ilk yıl yaşanan kriz nedeniyle Türkiye ekonomisinin zincirlenmiş fiyat-

390 Ahmet Ay, Zeynep Karaçor, "2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 16, 2006, s. 72.

391 2000'li yıllardan sonra Türkiye ekonomisinin büyüme performansı GSYH ile takip edildiğinden bu çalışmada da 2001 sonrası dönem için GSYH değişimleri verilmiştir. Üretim yöntemi ile GSYH hesaplamasında iktisadi faaliyet kolları; Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık, Sanayi, İnşaat, Hizmetler, Bilgi ve İletişim, Finans ve Sigorta Faaliyetleri, Gayrimenkul Faaliyetleri Mesleki, İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri, Kamu Yönetimi, Eğitim, İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri, Diğer Hizmet Faaliyetleri olarak gruplanmıştır. Bu faaliyet kollarının toplam hasılasına vergiler eklenip sübvansiyonlar çıkarıldığında GSYH değerine ulaşılmaktadır. 2001 sonrası büyüme verilerine ilişkin tablolarda GSYH değişiminin yanı sıra, yalnızca önemli olduğu düşünülen faaliyet kollarının büyüme oranları da verilmiştir. Güncellik açısından mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış zincirleme hacim endeksine göre hesaplanan GSYH değişim oranları kullanılmıştır.

larla[392] %5,9 daraldığı, diğer yıllarda ise güçlü bir büyüme trendine girdiği görülmektedir.

Planlı dönemdeki olumlu büyümenin en önemli nedenlerinden birisi verimlilik artışı olmuştur. 1996-2000 döneminde yıllık ortalama %24,5 olan faktör verimliliği oranı 2001-2005 döneminde %42 olmuştur[393]. Yeni iktidarın da kendisinden önce uygulanan programı devam ettirmesi pozitif büyüme trendinin önemli bir diğer nedenidir. Yapısal reformlarla birlikte Türkiye önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir.

Türkiye'nin dokuzuncu beş yıllık kalkınma planının normalde 2005 yılında hazırlanıp 2006 yılında yürürlüğe girmesi gerekirken 2006 yılı geçiş yılı olarak kabul edilmiş ve plan 2006 yılında hazırlanarak 2007 yılında yürürlüğe girmiştir. Plan ilk defa beş yıllık olarak değil yedi yıllık olarak hazırlanmıştır. Bu aşamadan sonra planların isminde "5 Yıllık" ibaresi kaldırılmıştır sadece "Kalkınma Planı" olarak adlandırılmıştır. 2006 yılında planlamaya dair yapılan bir diğer değişiklik ise 1996 yılından itibaren hazırlanan yıllık planların yanı sıra 2006 yılından itibaren üç yıllık orta vadeli programların hazırlanmaya başlanmasıdır. IX. KP hedefleri beş temel eksen üzerinden verilmiştir. Bunlar; rekabet gücünün artırılması, istihdamın artırılması, beşeri gelişme ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi, bölgesel gelişmenin sağlanması ve kamu hizmetlerinde kalite ve etkinliğin artırılmasıdır. Plan döneminde GSYH'nin yıllık ortalama %7 büyümesi hedeflenmiştir[394].

---

392 TÜİK 2016 yılı 3. çeyrek GSYH verilerini ilan ederken SNA 2008 (Ulusal Hesaplar Sistemi) ve ESA 2010 (Avrupa Hesaplar Sistemi)'ne uyum amacıyla GSYH hesaplamasında yapmış olduğu güncellemeleri de açıklamıştır. Söz konusu güncellemeler milli gelir hesaplamalarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklerin en önemlisi "zincirleme hacim endeksi" uygulamasıdır. Söz konusu uygulama ile reel GSYH hesabında baz yılı sabit fiyat yöntemi terk edilmiştir. Zincirleme hacim endeksi uygulaması ile cari yılın GSYH'si hesaplanırken bir önceki yılın fiyatları kullanılmaktadır.

393 DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, Ankara, 2006, s. 14. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf, 30 Haziran 2024.

394 **A.e.**, s. 4.

Tablo 3.13: 2006-2013 Dönemi GSYH Büyüme Oranları
(Zincirlenmiş Fiyatlarla, Baz Yıl 2009)

Yıl	Tarım, Ormancılık Balıkçılık %	Sanayi %	İnşaat %	Hizmetler %	GSYH %
2006	1,5	9,3	25,5	6,2	7,0
2007	-6,2	6,6	10,6	5,6	5,1
2008	4,5	0,1	-4,7	-1,2	0,7
2009	4,1	-8,4	-15,9	-10,3	-4,8
2010	7,7	9,8	16,7	8,2	8,6
2011	3,4	17,3	24,9	12,3	11,0
2012	2,2	3,4	8,2	7,7	4,8
2013	2,4	9,7	14,3	6,6	8,7

Kaynak: TÜİK, **a.y.**

Türkiye ekonomisi Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerinden sonraki ikinci planlı dönemde de pozitif bir büyüme performansı sergilemiştir. Siyasi istikrarın sağlanmış olması, ekonomi yönetiminin kriz sonrasında yapısal reformları ödün vermeden uygulamış olması, enflasyonun kontrol altına alınması, başta bankacılık sektörü olmak üzere para ve sermaye piyasalarında istikrarı sağlayacak regülasyonların oluşturulup yürürlüğe konması krizden sonraki ilk planlama döneminde ekonomi performansını olumlu etkilerken, eğitim sağlık, adalet, güvenlik, ulaştırma ve haberleşme alanlarında yapılan yatırımlar krizden sonraki ikinci plan döneminde Türkiye ekonomisinin istikrarlı bir şekilde büyümesine olanak sağlamıştır[395]. Bu dönemde özellikle türev bir sektör olan ulaştırma sektörüne yapılan yatırımlar ve hayata geçirilen projeler iktisadi büyümeye katkı sağlamıştır. Diğer yandan siyasi ve ekonomik istikrar dış yatırımlar için Türkiye'yi cazip hale getirmiştir.

2006 ve 2007 yıllarında GSYH zincirlenmiş fiyatlarla sırasıyla %7 ve %5,1 büyümüştür. Ancak, 2008 yılında başlayan küresel finans krizi 2008 ve 2009 yıllarında Türkiye ekonomisinde daralmaya sebebiyet vermiştir. Küresel kriz ABD'de başlamıştır. ABD'de konut fiyatlarının giderek artması ve bu dönemde mortgage kredilerine erişimin kolaylaşması ABD konut piyasasında bir balona yol açmıştır. Mortgage kredilerine erişimin bu denli kolaylaşması ise bunların menkul kıymetleştirilmesi süreci sayesinde ol-

395 Nurullah Gür, Sadık Ünay, Şerif Dilek, **Kuruluşundan Bugüne Ak Parti**, İstanbul, SETA Kitapları, 2018, s. 10-11.

muştur. Mortgage bağlantılı menkul kıymetler yatırım bankaları tarafından alınıp satılmaya başlanmış olup bunlar küresel piyasalara yayılmıştır. Hal böyleyken, ABD ekonomisinin yavaşlaması, konut fiyatlarının sert düşmesi ve konut kredisi alanların kredilerini ödeyememesi, Mortgage bağlantılı menkul kıymetlerin fiyatlarının düşmesine sebebiyet vermiştir. Sonuç olarak ellerinde Mortgage bağlantılı menkul kıymet bulunan brokerlar ve bankalar zarar etmeye, akabinde de iflas etmeye başlamışlardır.

Eylül 2008'de ABD'nin en büyük dördüncü yatırım bankası Lehman Brothers'ın batması tüm Dünya'yı etkisi altına alacak finans krizini başlatmıştır[396]. Mortgage bağlantılı menkul kıymetlerin yarattığı finansal derinlik krizin tüm Dünya'da derinden hissedilmesine sebep olmuştur. Türkiye ise Türk bankalarının ellerinde mortgage bağlantılı menkul kıymetler bulunmadığı için krizden doğrudan etkilenmemiştir. Bununla birlikte, çoğu ülke ekonomisi bu krizden olumsuz etkilendiği için Dünya'da yaşanan daralma Türkiye ekonomisini dolaylı olarak etkilemiştir. Özellikle açıklarını sıcak para ile finanse eden Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerden paranın kaynağındaki ülkedeki fon ihtiyacı nedeniyle para çıkışları yaşanmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki talep daralması, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını azaltmak suretiyle iktisadi büyüme performanslarının olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur.

2008 küresel finans krizinin Türkiye açısından etkileri 2009 yıl sonu itibarıyla azalmaya başlamıştır. Türkiye ekonomisi 2010 itibarıyla hızlı bir toparlanma sürecine girerek planlı dönemin son 4 yılında plan hedefleriyle uyumlu büyüme hızını tekrar yakalamıştır.

Türkiye'nin X. KP 2013 yılında T.C. Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanarak[397] izleyen yıl, süresinde yürürlüğe girmiştir. X. KP'nin temel 4 hedefi bulunmaktadır. Bunlar; nitelikli insan-güçlü toplum, yenilikçi üretim istikrarlı yüksek büyüme, yaşanılabilir mekanlar sürdürülebilir çevre ve kalkınma için uluslararası iş birliğidir.

---

396 Charles P. Kindleberger, Robert Z. Aliber, **Finansal Krizler Tarihi**, Çev. Ümit Şensoy, 3. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 429-433.

397 DPT 2011 yılında kapatılıp T.C. Kalkınma Bakanlığı olarak yeniden organize edilmiştir. 2018 yılında ise T.C. Kalkınma Bakanlığı ve T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü birleştirilerek T.C. Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Strateji ve Bütçe Başkanlığı kurulmuştur.

Plan döneminde GSYH'nin yıllık ortalama %5,5 büyümesi öngörülmüştür. Yüksek ve istikrarlı iktisadi büyümenin; verimlilik artışı ve sanayileşmenin hızlandırılması yoluyla ihracata dayalı, özel sektör öncülüğünde, rekabetçi üretim yapısının geliştirilmesi yoluyla tesis edilmesi amaçlanmıştır[398]. Bu hedeflerin altında söz konusu ana hedefleri gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan alt hedefler bulunmaktadır. Ayrıca planın üçüncü bölümünde 25 adet öncelikli dönüşüm programı yer almaktadır.

X. KP döneminde Türkiye, bir yandan 2008 küresel finans krizinin olumsuz etkilerini bertaraf ederken, diğer yandan dış mecrada yaşanan jeopolitik gerginliklere, bunların sebep olduğu ticaret savaşlarına ve 15 Temmuz 2016'da menfur bir askeri darbe girişimine maruz kalmıştır. İçeride ve dışarıda yaşanan olumsuzluklar özellikle turizm ve ticaret gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. 2015 ve 2017 yıllarında plan hedefi olan %5,5'i üzerinde bir performans yakalansa da diğer yıllarda büyüme hedefin altında gerçekleşmiştir.

Küresel konjonktüre ve yaşadığı darbe girişimine rağmen Türkiye ekonomisinin büyüme performansı hedefe yakındır. Plan döneminin son yılı Türk siyaseti ve dolayısıyla ekonomisi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde parlamenter sistem değiştirilerek cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir.

Tablo 3.14: 2014-2018 Dönemi GSYH Büyüme Oranları
(Zincirlenmiş Fiyatlarla, Baz Yıl 2009)

Yıl	Tarım, Ormancılık Balıkçılık %	Sanayi %	İnşaat %	Hizmetler %	GSYH %
2014	0,5	5,2	4,8	6,3	4,9
2015	9,3	5,0	4,9	6,4	6,0
2016	-2,6	4,2	5,1	0,9	3,3
2017	4,9	9,5	9,4	10,8	7,5
2018	2,3	1,5	-1,9	5,5	3,1

Kaynak: TÜİK, **a.y.**

398 T.C. Kalkınma Bakanlığı, **Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018**, Ankara, 2013, s. 3-4, 61, 62. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf, 30 Haziran 2024.

Günümüze kadar hazırlanan son plan, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş sonrası hazırlanan ilk plan olma özelliği taşıyan XI. KP SBB tarafından hazırlanarak 2019 yılında yürürlüğe girmiştir. XI. KP ana beş hedef üzerine kurulmuştur. Bunlar; istikrarlı ve güçlü ekonomi, rekabetçi üretim ve verimlilik, nitelikli insan, güçlü toplum, yaşanılabilir şehirler, sürdürülebilir çevre ve hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetişimdir.

Tablo 3.15: 2019-2021 Dönemi GSYH Büyüme Oranları
(Zincirlenmiş Fiyatlarla, Baz Yıl 2009)

Yıl	Tarım, Ormancılık Balıkçılık %	Sanayi %	İnşaat %	Hizmetler %	GSYH %
2019	3,0	-0,7	-8,6	1,2	0,9
2020	5,8	2,5	-5,5	-5,8	1,7
2021	-3,0	18,2	-0,6	21,4	11,8
2022	1,3	1,2	-7,1	12,5	5,3
2023	-0,2	0,7	7,8	6,4	4,5

Kaynak: TÜİK, **a.y.**

Plan döneminde reel GSYH'nin yıllık ortalama %4,3 artması öngörülmüştür[399]. XI. KP hedeflerine bakıldığında hedeflerin X. KP ile paralel olduğu görülmektedir.

Küresel ekonomi 2018 yılının ikinci çeyreğinden itibaren yavaşlama eğilimine girmiştir. Başta ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşları ve Brexit ile ilgili siyasi belirsizlik olmak üzere yaşanan ekonomik ve jeopolitik dengesizlikler nedeniyle küresel yatırımlar ve üretim azalmıştır. Talep daralmıştır. Bu durumdan gelişmekte olan ülkeler nispeten daha fazla etkilenmiştir.

Türkiye ekonomisi 2019 yılında zincirlenmiş fiyatlarla %0,9 büyümüştür. Küresel ekonomi, 2019 yılının aralık ayında Çin'de görülmeye başlanan ve 2020 yılının ilk çeyreğinden itibaren hızla tüm Dünya'ya yayılan Covid-19 salgınının olumsuz etkisine maruz kalmıştır. Yılın ilk çeyreğinde ilk olarak Asya ülkelerini etkileyen salgın, ikinci çeyrekten itibaren Çin, Japonya ve Güney Kore haricindeki tüm ülkelerde yayılmıştır. Birçok ülke aldıkları katı önlemler sayesinde salgının yayılmasını yaz ayları itibarıyla

399 T.C. SBB, **Onbirinci Kalkınma Planı 2019-2023**, Ankara, 2019, s. 3-5, 35. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, 1 Temmuz 2024.

engellemişken, önlemlerin gevşetilmesiyle birlikte salgının ikinci dalgası ortaya çıkmıştır. Özellikle yılın üçüncü çeyreği itibarıyla salgının ikinci dalgasının etkileri küresel ölçekte hissedilmiştir. Söz konusu husus, ülkeleri salgına karşı yeniden önlem almaya zorunlu kılmıştır. Salgının etkilerini asgari düzeye indirmek için birçok ülkede çeşitli ekonomik ve sosyal tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin öncelikli amacı, insan hayatını korumak ve ülke sağlık sistemlerinin çökmemesini sağlamak olmuştur. Bu çerçevede alınan kararlardan özellikle karantina ve ekonomik kapanma gibi tedbirler, küresel ekonomik faaliyetler üzerinde yoğun kısıtlayıcı sonuçlar doğurmuştur. Sonuç olarak; Dünya ekonomisinde ciddi bir talep daralması yaşanmış, işsizlik artmış, borsalar ve varlık/emtia fiyatları düşmüş ve uluslararası ticaret durma noktasına gelmiştir. Başta havayolu, konaklama, yeme-içme sektörleri olmak üzere birçok sektör ciddi yaralar almıştır. Ülkelerin ekonomi otoriteleri talep daralmasını engellemek ve ekonomiyi canlandırmak için, kredi faizlerini düşürerek ve para basmak suretiyle piyasaya para pompalayarak tüketim için borçlanmayı cazip hale getirmeye çalışmışlardır. Alınan önlemlere rağmen Dünya ekonomisi 2020 yılında önemli düzeyde daralmıştır. Bununla birlikte, Türkiye 2020 yılında Covid-19 salgınına rağmen pozitif büyüme performansı sergileyen sayılı ülkelerden birisi olmayı başarmıştır. Türkiye ekonomisi 2020 yılında Covid-19 salgınına rağmen zincirlenmiş fiyatlarla %1,7 büyümüştür. 2021 yılı da Türkiye açısından olumlu geçmiştir. Aşılama çalışmaları küresel talebin canlanmasına sebebiyet vermiştir. Ancak küresel talebin hızlı artışına bir önceki yıl sert düşen arzın hemen cevap verememesi ve bozulan küresel tedarik zincirinin halihazırda eski durumuna gelememesi nedeniyle emtia ve taşımacılık fiyatlarında ciddi artışlar meydana gelmiştir. Bu konjonktürde özellikle Avrupa'nın Çin ürünlerine olan talebi, Çin'in talebi yeterli düzeyde karşılayamaması, teslim sürelerindeki gecikmeler ve navlun fiyatlarındaki artışlar nedeniyle Türkiye'ye kaymıştır. Oluşan talebe gerek mevcut kapasiteler gerekse yeni yatırımlarla karşılık vermeye çalışan Türkiye 2021 yılında ihracatını önemli düzeyde artırmıştır.

Türkiye ekonomisi zincirlenmiş fiyatlarla 2021 yılında %11,8 büyümüştür. 2022 yılında ise Türkiye'nin iktisadi büyümesini küresel ekonomik belirsizlikler ve iç dinamikler etkilemiştir. Yüksek enflasyon, döviz kurundaki dalgalanmalar ve salgın sonrası iktisadi toparlanmada yaşanan zorluklar

sonucunda ilk çeyrekte daralan Türkiye ekonomisi 2022 yılını %5,3 büyüme ile kapatmıştır. 2023 yılına gelindiğinde ise yılın ilk yarısında genişletici para ve maliye politikası, yılın ikinci yarısında ise kademeli olarak uygulanan daraltıcı para ve maliye politikası göze çarpmaktadır. Büyümenin itici gücü, salgın sonrası dönemlerde olduğu gibi, enflasyon sebebiyle öne çekilen tüketim harcamaları olmuştur. Diğer yandan Türkiye 6 Şubat 2023'te Merkez üssü Kahramanmaraş olan ve çevresindeki birçok ilimizi olumsuz etkileyen depremlerle sarsılmıştır. 6 Şubat depremleri iktisadi büyüme sürecini olumsuz etkilemiş ve Türkiye ekonomisi 2023 yılında %4,5 büyümüştür. 2024 yılının ilk çeyreğine bakıldığında ise, parasal sıkılaşma önlemlerine rağmen enflasyonun önlenememesi nedeniyle, büyümeye en çok katkının yine özel tüketim harcamalarından geldiği ve net ihracatın da pozitif katkısıyla Türkiye ekonomisinin 2024 yılının ilk çeyreğinde %5,7 büyüdüğü görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisi her türlü aksaklığa rağmen aralıksız 15 çeyrektir büyümektedir. Bunun arkasında ekonomi otoritesinin özellikle salgın sonrası genişletici para ve maliye politikası yatmaktadır. Bununla birlikte, genişletici para ve maliye politikasının yarattığı enflasyon, yüksek kur, gelir dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk gibi başka iktisadi problemlere yol açmaktadır. Söz konusu politikanın artık sürdürülebilir olmadığı kanaatine ulaşıldığından, ekonomi otoritesi 2023 yılının ikinci yarısından itibaren daraltıcı para ve maliye politikaları uygulamaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak gelecek çeyreklerde Türkiye ekonomisinde iktisadi büyüme hızının azalması, hatta büyümenin negatife dönmesi beklenmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BANKACILIK VE BANKA KREDİLERİ

Türkiye'de bankacılık sektörü finansal sistem içerisinde önemli bir role sahiptir. Bu bölümde öncelikle Türkiye'de finansal sistem içerisinde bankacılığın yerine değinilecek, Türk bankacılık sektörünün geçmişten günümüze tarihi gelişimi ve mevcut yapısı ele alınacaktır. Akabinde Türk bankacılık sektörünün ve banka kredilerinin gelişim süreci açıklanacaktır. Bu çalışmanın kapsadığı dönem 2003 yılı ve sonrası olduğundan sektör verileri 2003 yılı ve sonrasıyla sınırlandırılacaktır.

4.1. TÜRKİYE'DE FİNANSAL SİSTEM

Finansal sistem, fon arz edenler ile fon talep edenlerin fon alışverişlerini finansal aracılar vasıtasıyla finansal araçlar kullanarak belirli düzenlemeler çerçevesinde gerçekleştirdikleri yapıdır. Ana sınıflandırmaya göre, fon arz edenler; hanehalkı, firmalar, kamudur. Bu ana birimler aynı zamanda fon talep etmektedirler. Finansal sistemin küreselleştiği, finansal mobilitenin ışık hızına ulaştığı günümüz ekonomilerinde bu ekonomik birimler yurtiçi veya yurtdışından olabilmektedir. Fon arz ve talep eden ekonomik birimler söz konusu alışverişlerini finansal aracılar ile gerçekleştirmektedirler. Türkiye'de de çoğu ülkede olduğu gibi bankalar finansal aracılar arasında en eski en yaygın kuruluşlardır. Özellikle merkez bankaları, bir ülkenin para politikasından sorumlu olarak, finans sisteminin merkezinde yer almaktadır. Ülkemizdeki merkez bankası da Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulmuştur. TCMB ve bankalar dışında; finansal kiralama şirketleri, faktöring şirketleri, tüketici finansman şirketleri, varlık yönetim şirketleri, tasarruf finansman şirketleri, aracı kurumlar, yatırım fonları, menkul kıymet yatırım ortaklıkları, gayrimenkul yatırım ortaklıkları, girişim sermayesi yatırım ortaklıkları, portföy yönetim şirketleri, sigorta, reasürans ve emeklilik şirketleri ile TCMB'den faaliyet izni alan ödeme ve menkul kıymet mutabakat kuruluşları,

ödeme kuruluşları ve elektronik para kuruluşları finansal sistemde faaliyet gösteren başlıca kuruluşlardır. Söz konusu kuruluşların yanı sıra bu kuruluşlara ait birlikler, bağımsız denetim kuruluşları, derecelendirme kuruluşları, değerleme kuruluşları da finansal sistemin diğer aktörleridir.

Türkiye'deki finansal sistemde; TCMB para piyasası, Takasbank piyasası, bankalararası piyasa ve sermaye piyasası gibi farklı piyasalar mevcuttur. Bu piyasalarda para, kıymetli maden ve birçok finansal araç alınıp satılabilmektedir. Türkiye'de finansal sistem yürürlükteki mevzuat çerçevesinde TCMB, SPK, BDDK, SEDDK, KGK, TMSF vb. üst kurullar ve diğer kamun otoritelerinin gözetimi ve denetiminde faaliyet göstermektedir.

4.2. TÜRKİYE'DE FİNANSAL SİSTEM İÇERİSİNDE BANKACILIĞIN YERİ VE ÖNEMİ

Teknolojinin de gelişmesiyle her ne kadar son yıllarda farkı kuruluşlar farklı finansal araçlarla faaliyet göstermeye başlasa da Türk finansal sisteminin temel kuruluşları başta TCMB olmak üzere bankalar, BİST ve sigorta ve emeklilik şirketleridir. Ülkenin para politikasının yürütülmesinden sorumlu TCMB bu rolü nedeniyle hariç tutulduğunda, çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye'de de de bankacılık sektörü finansal sistemdeki üstünlüğünü korumaktadır.

Tablo 4.1.: Türk Finansal Sektörü Büyüklükleri (Mart 2024)

Açıklama	Tutar (Milyar TL)
Bankaların Toplam Aktif Büyüklüğü	25.886,8
BIST Şirketlerinin Toplam Piyasa Değeri	12.598,57
BIST Şirketlerinin Halka Açık Bölümünün Piyasa Değeri	5.076,16
Portföy Yönetim Şirketlerinin Yönettikleri Portföy Büyüklüğü	4.183,00
Sigorta, Emeklilik ve Reasürans Şirketleri Aktif Büyüklüğü	1.737,80
Emeklilik Yatırım Fonları Portföy Değeri	912,49
Menkul Kıymet Yatırım Fonları Portföy Değeri	225,50
Finansal Kiralama Şirketleri Toplam Aktif Büyüklüğü	290,71
Faktöring Şirketleri Toplam Aktif Büyüklüğü	232,08
Aracı Kurumların Aktif Büyüklüğü*	204,08
Finansman Şirketleri Toplam Aktif Büyüklüğü	158,34
Varlık Yönetim Şirketleri Toplam Aktif Büyüklüğü	20,05
Portföy Yönetim Şirketlerinin Aktif Büyüklüğü*	17,75
Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları Aktif Büyüklüğü	1,37
Yabancı Yatırım Fonları Portföy Değeri	0,06

* Aralık 2023 verisidir. Gelecek veriler enflasyon muhasebesi nedeniyle geç yayınlanacaktır.
Kaynak: BDDK, SPK, TSPB, TSB verilerinden derlenmiştir. (Çevrimiçi) www.bddk.org.tr, www.spk.gov.tr, www.tspb.org.tr, www.tsb.org.tr, 13 Ağustos 2024.

Türk finansal sisteminin en önemli bileşeni olan Türk bankacılık sektörünün konsolide aktif büyüklüğü Mart 2024 verilerine göre 25.886,8 Milyar TL'dir[400]. Mart 2024 verilerine göre Türkiye'de borsaya kayıtlı olan şirketlerin toplam piyasa değeri 12.598,57 Milyar TL, bu şirketlerin halka arz olmuş kısımlarının piyasa değeri ise 5.076,16 Milyar TL'dir[401]. Türk finansal sisteminde büyüklük olarak üçüncü sırada bulunan aktörler ise sigorta ve reasürans şirketleridir.

Tablo 4.1'den görüleceği üzere Türk finansal sektöründe birçok farklı finansal kuruluş olmasına rağmen bunların büyüklükleri piyasaya hakimiyet açısından yetersiz düzeydedir. Dolayısıyla bankalar finansal sistemin omurgası olarak finansal işlemlere aracılık fonksiyonu açısından hayati öneme sahiptir.

Bankacılığın en önemli fonksiyonu fon aktarım fonksiyonudur. Bankalar, özkaynaklarıyla, çeşitli piyasalardan borçlandıklarıyla veya topladıkları mevduatlarla veya katılım fonlarıyla fon ihtiyacı olanlara kredi vermek suretiyle fon aktarım fonksiyonunu yerine getirmektedir. Bu fonksiyonu yerine getirirken de bir aracı olarak temerrüt riskini üstlenmektedir. Bunun yanı sıra vade miktar ayarlaması yaparak ve fon kaynaklarını etkin dağıtarak finansal sisteme etkinlik kazandırmaktadır[402]. Türk finansal sisteminde yatırımların, ticaretin ve dolayısıyla iktisadi büyümenin finansmanı açısından fonların etkin bir şekilde dağıtılması misyonu çoğunlukla bankalar üzerindedir. Ayrıca, mevduat/katılım fonu toplama ve kredi plasmanı dışında bankalar birçok özelleştirilmiş hizmet sunmaktadır. Bunlardan başlıcaları; gayrinakdi krediler ile müşterileri lehine teminat ve garanti verilmesi, geniş hizmet ağı ile (şube, ATM, internet, mobil) ödeme/tahsilat, döviz/menkul kıymet alım-satım, saklama ve danışmanlık hizmetleridir.

Diğer yandan, bankalar Türk finansal sisteminin en önemli kurumları olarak, sahip oldukları fonksiyonlar sebebiyle para arzını ve paranın dola-

400 BDDK, "Aylık Bankacılık Sektörü Verileri" (Çevrimiçi) https://www.bddk.org.tr/BultenAylik, 13 Ağustos 2024. (Karşılaştırma açısından Mart 2024 verileri kullanılmıştır)

401 SPK, "Aylık İstatistik Bültenleri", (Çevrimiçi) https://spk.gov.tr/istatistikler/aylik-istatistik-bultenleri/2024-yili-istatistik-bultenleri, 13 Ağustos 2024. (Karşılaştırma açısından Mart 2024 verileri kullanılmıştır)

402 Muharrem Afşar, Aslı Afşar, **Finansal Ekonomi**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2010, s. 338-339.

şım hızını etkilemektedir. Mevduat/katılım fonu toplama ve kredi plasmanı daha çok para arzını etkilemekte, diğer hizmetler daha çok paranın dolaşım hızını etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde ekonomik istikrarın temini için yürütülen para politikası çeşitli araçlarla daha çok bankalar üzerinden yürütülmektedir. Tüm bu sebeplerle bankalar sadece vermiş olduğu hizmetler karşılığında kar elde etmeyi amaçlayan birer şirket olarak düşünülmemekte olup Türk bankacılık sektörü çok kapsamlı yasal düzenlemeler çerçevesinde gözetime ve denetime tabi tutulmaktadır.

4.3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Dünya bankacılık tarihinde modern bankacılığın 1600'lü yılların başında ortaya çıktığı bilinmektedir. Ancak Türk bankacılık sektörünün geçmişi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bankacılık faaliyetlerinin bu denli geç başlamasının nedeni Türklerin daha çok askerlik ve yöneticilik gibi işlerle uğraşıp ticaret, sarraflık ve faizcilik işlerini azınlıklara bırakması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Sanayi Devrimi'ne ayak uyduramamasıdır[403]. Osmanlı İmparatorluğu'nda daha çok tarıma dayalı, esnaf ve zanaatkarlığın yaygın olduğu kapalı bir ekonomik sistem hakim olduğundan bankacılık faaliyetleri yeterince gelişmemiştir.

Osmanlı döneminde ilk bankacılık 1847'de iki galata bankeri tarafından kurulan İstanbul Bankası ile başlamıştır. Bu dönemde kurulan veya merkezi yurt dışında bulunup Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer bankalar da daha çok yabancı sermaye tarafından ülkede bulunan yabancı şirketleri finanse etmek amacıyla kurulmuştur. Bunlardan en bilineni Bank-ı Osman-i Şahane adıyla 1868 yılında kurulan Osmanlı Bankası'dır[404]. Osmanlı döneminde kurulan yabancı sermayeli bu bankaların temel faaliyeti borçlanan devlet ile devlete borç veren yabancı sermayedar arasında aracılık etmek olmuştur. Yerli banka kurma girişimleri güçlü yabancı sermaye ile rekabet edilememesi nedeniyle başarılı olamamıştır.

4.3.1. 1923-1960 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılında ülkede 22 adedi yerli,

403 Oğuz Yıldırım, **Türk Bankacılık Sistemi**, İstanbul, Seçkin Yayıncılık, 2014, s. 18-19.
404 İlker Parasız, **Finansal Kurumlar ve Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 171-172.

13 adedi yabancı sermayeli toplam 35 banka 439 şube ile faaliyet göstermiştir. Büyüklük açısından önde olan yabancı sermayeli bankalar genelde yabancı şirketlerin ülkedeki ticari faaliyetlerine yönelik hizmet sunmuştur. Yerli sermayeli bankalar ise genellikle yerel ve küçük ölçekli olup ülkedeki ticareti ve sanayiyi desteklemekte yetersiz kalmıştır. Savaştan çıkan ülkede özel sektörün sermaye yetersizliği iktisadi kalkınmayı tesis etmede önemli rol üstlenecek bankaların devletin katılımıyla kurulmasını zaruri hale getirmiştir. 1924 yılında ticareti desteklemek için Türkiye İş Bankası, sanayi şirketlerini desteklemek için 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası (1932 yılında Sanayi ve Kredi Bankası adını almıştır), emlak sektörünü geliştirmek için 1927 yılında Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur. Bunun yanında Cumhuriyet öncesi kurulan Ziraat Bankası'nın sermayesi güçlendirilmiştir[405]. Türk bankacılık tarihi açısından önemli bir gelişme de TCMB'nin kurulmasıdır. Türkiye'de 1926 yılından itibaren bir merkez bankası kurulması hazırlıklarına başlanmış olup 1930 yılında 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu ile özel sermayenin de katılımıyla özel hukuk tüzel kişiliğini haiz TCMB kurulmuştur[406]. Aslında milli bir para politikası için zaruri olan TCMB'nin kuruluşu için 1920'li yılların ikinci yarısında kuruluş çalışmalarına başlanmıştır. Ancak bankanın kuruluşu kaynak yetersizliği nedeniyle gecikmiştir.

1930'lu yıllara kadar Türkiye ekonomisi liberal politikalar benimsemiştir. Ancak 1930'lu yıllara kadar izlenen liberal politikaların iç ve dış gelişmeler nedeniyle ülke ekonomisi için yararlı olmadığı görüldüğünden bu tarihten sonra devletçi ekonomik politikalar geliştirilmiştir. İlgili dönemdeki devletçi politikanın temel amacı iktisadi büyümenin temin edilmesi için özel sektörün desteklenmesi ve bunlara yol gösterilmesi amacını gütmektedir. Söz konusu devletçi politikalar bankacılık sektörüne de yansımıştır. 1934 yılında yürürlüğe giren BBSP ile birlikte ülkede önemli sanayi kuruluşlarının yanı sıra kamu sermayesiyle kurulan bankalar öne çıkmıştır. Sanayi ve Kredi Bankası ile bankanın yönetimindeki fabrikalar birleştirilerek 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank'ın ardından yine 1933 yılında

405 Yener Altunbaş, Alper Kara, Özlem Olgu, **Turkish Banking**, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2009, pp. 42-43.

406 Güven Delice, «Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: 85 Yıllık Bir Geçmişin İzlerinden Tarihe Kayıt Düşmek», **Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C: 1, S: 2, 2015, s. 27.

kasabalardaki kamu hizmetlerinin finanse edilmesi için Belediyeler Bankası kurulmuştur (1945 yılında ismi İller Bankası olarak değiştirilmiştir). 1933 yılında küçük esnaf ve sanatkarları finanse etmek için kurulan Türkiye Halk Bankası, 1935 yılında ülkenin yer altı kaynaklarının işletilmesi için devlet şirketleri kurulması amacıyla kurulan Etibank, 1937 yılında denizcilik işletmelerinin finansmanı amacıyla kurulan Denizcilik Bankası bu dönemde kurulan diğer devlet sermayeli bankalardır[407]. Türk bankacılık sektörüne ilişkin ilk kapsamlı düzenleme ise 2243 Sayılı Mevduatı Koruma Kanunu ile yapılmıştır. İlgili kanunla mevduatın korunması ile ilgili düzenlemelerin yanı sıra bankaların hukuki özelliklerine, kredi sınırları ve hesap düzeni ile denetimine ilişkin hükümler yer almaktadır[408]. İlgili kanunun yürürlüğe girmesinden birkaç yıl sonra 1936 yılında bankacılığa ilişkin ikinci bir yasal düzenleme yapılmış, 2999 Sayılı Bankalar Kanunu yürürlüğe konmuştur. İlgili kanun bankacılık sektörü için gerekli olan ancak bir önceki kanunda yer almayan, kuruluş izni, teşkilat, denetim, mevduat/kredi sınırları, asgari sermaye, munzam karşılık vb. hükümleri ihtiva etmektedir[409].

1939-1945 yılları arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı, her ne kadar savaşa girmese de Türkiye ekonomisi için olduğu gibi Türk bankacılık sektörü için duraklama dönemi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye'de yeni banka kurulması süreci yeniden başlamıştır. 1944 yılında kurulan Yapı Kredi Bankası, 1946 Yılında kurulan Garanti Bankası, 1948 yılında kurulan Akbank, Türkiye Kredi Bankası ve Tutum Bankası 1950'li yıllara kadar kurulan özel sermayeli bankalardır[410]. Bu bankalardan bazıları günümüzde sektörün önemli oyuncularıdır.

1950'li yıllara gelindiğinde DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin ekonomi politikalarında değişim yaşanmıştır. Liberal iktisat politikalarıyla özel sektör kaynaklı iktisadi büyümeyi hedefleyen DP döneminde; iç ve dış ekonomik faaliyetlerde liberalleşme çalışmaları başlatılmış ve kredi faizleri düşürülerek özel sektörün daha ucuz kredi kullanması sağlanmış,

407 Selim Erdoğan, "Türkiye'de Bankacılığın Tarihi Gelişimi", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S: 6, 1993, s. 491-492.

408 "Mevduatı Koruma Kanunu", **RG**, 05.06.1933, S. 2419 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2419.pdf, 3 Temmuz 2024.

409 "Bankalar Kanunu", **RG**, 09.06.1936, S. 3325 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3325.pdf, 3 Temmuz 2024.

410 Tuncay Artun, **Türkiye'de Bankacılık**, Ankara, Tekin Yayınevi, 1983, s. 45-46.

kalkınma için dış kredilerden faydalanılmıştır. Yatırımların artması ve iktisadi büyümedeki canlanma bankacılık sektörüne olan talebi artırdığından bu dönemde birçok yeni banka kurulmuştur. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Doğubank, İstanbul Bankası, Tütün Exspres Bank, Şekerbank, Vakıflar Bankası, İşçi ve Kredi Bankası, Turizm Bankası, Raybank, Tümsübank, Esnaf Kredi Bankası, Sanayi Bankası, Çaybank, Maden Kredi Bankası ve Türkiye Öğretmenler Bankası 1950'li yıllarda kurulan bankalardır[411]. Görüldüğü üzere 1960'lı yıllara kadar bankalar önceleri devlet sermayesiyle, sonraları özel sermaye ile kurulmuş olup genellikle bir sektöre, bir ürüne veya belirli bir kesime hitap etmiştir.

Diğer yandan, DP döneminde tarıma dayalı liberal ekonomi 1953 yılına kadar istikrarlı seyrini sürdürmüş, Türkiye'de bolluk dönemi yaşanmıştır. Ancak 1954 yılından itibaren elverişli iklim koşullarının kaybolması ve Kore Savaşı'nın bitmesiyle Dünya piyasalarındaki olumlu koşulların kaybolması Türkiye'nin dış ticaret ve ödemeler dengesini etkilemiştir. Buna rağmen bu dönemde kamu harcamalarının azaltılmamıştır. Öte yandan, Dünya'da tarım ürünlerinin fiyatları düşmesine rağmen içeride nüfusun çoğunluğunu oluşturan tarım üreticilerinin ürünleri Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından yüksek fiyatlardan alınmıştır. Tarım ürünlerinin reel fiyatı ile verilen yüksek fiyat arasındaki fark ise devlet tarafından TCMB'den kullanılan krediler ile karşılanmıştır. Ayrıca bu dönemde Ziraat Bankası'nın tarım üreticilerine açtığı kredi on kat artış göstermiştir. Söz konusu popülist politikalar döviz darboğazına, yüksek enflasyona ve bütçe açığına sebebiyet vermiştir. İthalatın finansman imkanı kısıtlandığı için ülkede bazı mallar kıtlaşmış ve karaborsa oluşmuştur[412]. Söz konusu olumsuzluklar 1958 yılında ekonomik dengeyi sağlamaya yönelik bir istikrar paketini zorunlu kılmıştır. Söz konusu istikrar paketi diğer istikrar paketleri gibi harcamaları kısmayı ve krizin getirdiği ekonomik yükü toplumun geniş kesimlerine zaruri olarak paylaştırmayı hedeflemiştir.

1958 yılında yürürlüğe konan istikrar paketine rağmen ekonomik istikrarın sağlanamaması devletin liberal ekonomi politikalarını terk ederek

411 Emine Kaya, Duygu Arslantürk Çöllü, "Bankerlerden Günümüze Türk Bankacılık Tarihinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi", **Business & Management Studies: An International Journal**, Vol: 8, No: 4, 2020, p. 15.

412 Şevket Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, 4. bs, İstanbul, Türkiye İş Banaksı Kültür Yayınları, 2017, s. 267-268.

devlet ve özel sektörün birlikte faaliyet gösterdiği ekonomi modeline geçmesine neden olmuştur. Devlet bankacılık sektörüne de daha fazla müdahale edebilmek amacıyla 2999 Sayılı Bankalar Kanunu'nun noksan kalan hükümlerini tamamlamak için 1958 yılında 7129 Sayılı Bankalar Kanunu'nu çıkarmıştır. Söz konusu kanunun en önemli yenilikleri bankacılık denetiminde devlet müdahalesinin artırılması ve kredilerin kalkınma için öncelikli görülen alanlara yönlendirilebilmesi için devlete müdahale imkanı tanımasıdır[413]. Bu dönemde sektör açısından önemli bir gelişme de Türkiye Bankalar Birliği'nin kurulmasıdır. 1958 yılında özel bankaların sayılarının artmasıyla birlikte bankacılık sektörde faaliyet gösteren bankalar arasındaki dayanışmanın tesis edilmesi ve bankacılık mesleğinin gelişmesi amacıyla Türkiye Bankalar Birliği kurulmuştur[414]. 1960'lı yıllara kadar kurulan bankaların bazıları isim değişikliğine uğramış, dönemin ekonomik şartlarına uyum sağlayamayarak tasfiye edilmiş veya başka banka ile birleştirilmiştir. 1929 Büyük Buhran ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşının sonu arasındaki daralma dönemi ile 1950'li yılların sonu sektörün en zorlandığı dönem olmuştur.

4.3.2. 1961-1980 Dönemi

Türkiye ekonomisi 1960-1980 yılları arasında ekonomide devlet müdahalesinin arttığı ithal ikameci politikalarla yönetilmiştir. Diğer yandan, Türkiye 1963 yılında yürürlüğe konan I. BYKP ile planlı döneme geçmiştir. Bu dönemde bankacılık sistemi üzerindeki devlet kontrolleri artırılmıştır. Bankaların mevduat ve kredi faiz oranları, komisyon oranları ve kredi limitleri devlet tarafından belirlenmiştir. Kredilerin kalkınma planlarında önceliklendirilen yatırımları finanse etmeleri sağlanmıştır. Yeni banka kurulmasına istisnalar haricinde izin verilmemiştir. Bunun yerine mevcut bankaların yeni şube açmaları teşvik edilmiştir. Ayrıca küçük ölçekli bankaların birleşme suretiyle maliyetlerinin azaltılması amaçlanmıştır. Çoğu küçük ölçekli banka bu dönemde tasfiye edilmiştir. T.C. Turizm Bankası, Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, Devlet Yatırım Bankası, Türkiye Maden Bankası, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, Amerikan-Türk Dış Ticaret Bankası ve

413 "Bankalar Kanunu", **RG**, 02.07.1958, S. 9944 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9944.pdf, 2 Temmuz 2024.

414 Öztin Akgüç, **Yüz Soruda Türkiye'de Bankacılık**, 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1989, s. 48.

Arap-Türk Bankası bu dönemde kurulmuştur[415]. Bu dönemdeki bankalar devletin planlı kalkınma misyonuna uyumlu bir şekilde çoğunlukla kalkınma ve yatırım bankası olarak kurulmuştur.

1960-1980 dönemi bankacılık sektöründe devletin ağırlığının olduğu, kalkınma ve yatırım bankacılığının ön planda tutulduğu bir dönem olmuştur. Bununla birlikte, 1970'li yıllarda belirli sermaye grupları bazı bankaların hakim ortağı olmaya başlamıştır. Özel sektör yatırımlarını artıracağı düşüncesinde olan devlet ilgili dönemde holding bankacılığını desteklemiştir[416]. Bu dönemde sonuçları çok fazla düşünülmeden önü açılan holding bankacılığı ilerleyen dönemlerde Türk bankacılık sektörünün önemli bir sorunu hale gelmiştir. Bu bankalardan bazıları usulsüz şekilde sadece kendi kuruluşlarını fonlayarak finansal sistemin bozulmasına yol açmıştır.

4.3.3. 1981-2000 Dönemi

1960-1980 yılları arasında Türkiye ekonomisinde uygulanan ithal ikameci politikalar, uygulamadaki hatalar ve o siyasi krizler nedeniyle başarılı olamamış ve ekonomik istikrarın bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Ekonomik dengesizlikler ve yaşanan kriz Türkiye'nin temel ekonomi politikalarında değişikliğe gitmesini zaruri kılmıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ve sonrasında Türkiye, ithal ikameci politikaları ter ederek ihracata dayalı büyüme stratejisiyle serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır.

1980'li yılların başlangıcı ile dış ticaretin serbestleştirilmesi, devletin ekonomideki payının azaltılması ve özel sektör ağırlıklı, dinamikleri özel sektör tarafından belirlenen piyasa mekanizmasının kurulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, yeni ekonomi politikalarının uygulanması ve iktisadi büyüme için gerekli olan tasarrufların arzu edilen seviyeye getirilebilmesi için esnek döviz kuru ve pozitif reel faiz uygulaması benimsenmiştir[417]. Söz konusu politikalar 1980 yılından itibaren finans sektöründe de dönüşümü gerektirdiğinden söz konusu dönem finansal serbestleşmenin hızlandığı dönem olmuştur. Dolayısıyla bankacılık sektörü mevzuatının koşullara uygun olarak değiştirilmesi gerekmiştir.

---

415 TBB, **50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi "1957-2007"**, İstanbul, TBB Yayınları, 2008, s. 12.

416 Yıldırım, **a.g.e.,** s. 29.

417 TBB, **a.g.e.**, s. 14.

İlk olarak 1983 tarihli 70 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 7129 Sayılı Bankalar Kanunu'nun bazı hükümleri değiştirilmiştir. Banka kurma ve şube açma, bunlar için gerekli özkaynak miktarları, yeni faaliyete geçen bankalar için gerekli iş ve işlemler, bankacılık faaliyetlerinin ve mevduat kabulü izinlerinin kaldırılması, genel kurullar, yönetim organlarının tesisi, iç denetim, yedek akçe, mevduat ve krediler, bankacılık hesap ve kayıt düzeni, mesleki disiplin ve kamu denetimi, tasarruf mevduatı sigorta sistemi (ilk olarak bu kararname ile düzenlenmiştir), birleşme, devir, tasfiye, bankacılık suçlarına ilişkin cezalar bu kararname hükümleri ile düzenlenen temel hususlardır[418]. Bankacılık sektörünü detaylı olarak düzenleyen kararname 1985 yılında 3182 Sayılı Bankalar Kanunu'na dönüştürülmüştür.

3182 Sayılı Bankalar Kanunu ile uluslararası denetim ve gözetim esasları ve uluslararası bankacılık standartları içselleştirilmiştir. Donuk krediler için daha etkin bir karşılık sistemi getirilmiştir. Bankalar arası para piyasasının kurulması, TCMB'nin açık piyasa işlemlerine ve para programı uygulamasına başlaması, yurtiçi yerleşik kişilere döviz tutma ve döviz hesabı açma izninin verilmesi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, Türk Lirasının konvertibilitesinin ilan edilmesi, yabancılara Türkiye'de menkul kıymet yatırımı yapma ve döviz hesabı açma izninin verilmesi ve EFT sistemine işlerlik kazandırılması bu dönemin bankacılık sektörü açısından önemli sayılacak diğer gelişmeleridir[419]. Piyasanın serbestleştirilmesi ve faiz oranlarının serbestçe belirlenebilmesi sektörde rekabetin artmasına ve yerli ve yabancı birçok bankanın sektöre girmesine neden olmuştur. Serbestleşmeye bağlı olarak kamu otoritesi de yeni bankaların kurulmasını kolaylaştırmıştır. Finansal piyasaların dış piyasalara açılması, yeni yerli ve yabancı bankaların piyasaya girmesi, piyasadaki rekabet ve teknolojinin gelişmesi bankaların klasik mevduat bankacılığından çıkarak kaynaklarını ve kredi plasman yöntemlerini geliştiren modern bankalara dönüşmesini sağlamıştır.

---

418 "Bankalar Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", **RG**, 22.07.1983, S. 18112 (2. Mükerrer) (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18112_2.pdf, 3 Temmuz 2024.

419 "7129 Sayılı Bankalar Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin 31.8.1979 Tarihli ve 28 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Bankalar Hakkında 22.7.1983 Tarihli ve 70 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun", **RG**, 02.05.1985, S. 18742 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18742.pdf, 3 Temmuz 2024.

Tablo 4.2.: Türkiye'de 1980-2000 Döneminde Kurulan Bankalar

Banka	Kuruluş	Banka	Kuruluş
Citibank A.Ş.	1980	Birleşik Yatırım Bankası	1989
Koçbank A.Ş.	1981	Kıbrıs Kredi Bankası Ltd.	1989
Bank Mellat	1982	Tekfenbank	1989
Turkish Bank A.Ş.	1982	Calyon Yatırım Bankası Türk A.Ş.	1990
Bank of Credit and Commerce Int. Ltd.	1982	HSBC Bank A.Ş.	1990
Habib Bank Limited	1983	Alternatif Bank A.Ş.	1992
ING Bank A.Ş.	1984	Eurobank Tekfen A.Ş.	1992
JPMorgan Chase Bank N.A.	1984	Merrill Lynch Yatırım Bank A.Ş.	1992
Millennium Bank A.Ş.	1984	Kentbank A.Ş.	1992
Türkiye İthalat ve İhracat Bankası A.Ş.	1984	Park Yatırım Bankası A.Ş.	1992
Adabank A.Ş.	1985	Toprakbank A.Ş.	1992
WestLB AG	1985	Yurtbank	1993
Ak Uluslararası Bankası A.Ş.	1985	Takasbank	1995
Fiba Bank A.Ş.	1985	EGS Bank	1995
Ulusal Bank T.A.Ş.	1985	Anadolubank A.Ş.	1996
Tekstil Bankası A.Ş.	1986	Denizbank A.Ş.	1997
Turkland Bank A.Ş.	1986	ING Bank N.V.	1997
Bank Kapital Türk T.A.Ş.	1986	Diler Yatırım Bankası A.Ş.	1998
Finans Bank A.Ş.	1987	GSD Yatırım Bankası A.Ş.	1998
Taib Yatırım Bank A.Ş.	1987	Credit Suisse First Boston	1998
Türk Eximbank	1987	Okan Yatırım Bankası A.Ş.	1998
Credit Lyonnais S.A.	1987	Rabobank Nederland	1998
Marmara Bankası A.Ş.	1987	Aktif Yatırım Bankası A.Ş.	1999
Deutsche Bank A.Ş.	1988	Bank Pozitif	1999
Birleşik Türk Körfez Bankası A.Ş.	1988	Nurol Yatırım Bankası A.Ş.	1999
TYT Bank	1988	Atlas Yatırım Bankası A.Ş.	1999
Société Générale (SA)	1989	Morgan Guaranty Trust Co.	1999

Kaynak: TBB, **a.g.e.**, s. 236-247.

1980-2000 döneminde Türkiye'de birçok banka kurulmuştur. Bu bankaların yarısına yakını aynı dönem veya sonrasında faaliyetlerini sonlandırmış veya başka bankalar ile birleştirilmiştir. Kalanları aynı unvanlarla veya sermayedarlarının değişmesi sonucu unvan değiştirerek faaliyetlerine devam etmektedir.

1990'lı yıllarda kamu açıklarının iç borçlanma yoluyla finansmanı, hazine senetlerinin vergiden muaf tutulması bankaları hazine senedi almaya özendirmiştir. Bu dönemde bankaların çoğu topladıkları mevduatı hazine senedi alımında kullanmıştır. Bankaların topladıkları mevduatı hazine senedine yatırması özel sektör açısından dışlama etkisi yaratmıştır.

Bu yıllarda bankacılık sektöründe yaşanan problemlere kalıcı önlemler alınmaması ülkede yaşanan ekonomik kriz Türk bankacılık sektörünü olumsuz etkilemiştir. 1994 yılında ülkede yaşanan ekonomik krizin akabinde 5 Nisan Kararları yürürlüğe konmuştur. 5 Nisan Kararlarının hemen akabinde üç ticari banka iflas etmiştir. İflasların ardından mevduat çıkışları hızlanmıştır. Sektörün krize girmemesi için bankalardaki mevduata ve faize %100 devlet garantisi verilmiştir.

1999 yılına gelindiğinde, holding bankacılığı yapan Esbank, Sümerbank, Yurtbank, Yaşarbank ve Egebank o yıllarda TCMB bünyesinde bulunan TMSF'ye devredilmiştir. Diğer yandan, Birleşik Yatırım Bankası'nın lisansı iptal edilmiştir[420]. Sektörde yaşanan kriz bankacılık sektörüne ilişkin yeni düzenlemelerin getirilmesini gerektirmiş olup 1999 yılında 4389 Sayılı Bankalar Kanunu yürürlüğe konmuştur. Bu kanunla getirilen en önemli düzenleme BDDK'nın kurulmasıdır. Bankacılık sektörünü düzenleyecek ve denetleyecek olan kurul banka ve şube açılması ile tasfiyeleri hakkında yetkiyle donatılmıştır. Bunların yanı sıra; bankaların sermaye yeterliliğinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi, krediler için genel ve özel karşılık ayrılması, mali durumu bozulan bankalar hakkında alınacak tedbirler söz konusu kanunda düzenlenen diğer hususlardır[421]. Ek olarak, yaklaşık 6 ay sonra yürürlüğe konan 4491 Sayılı Kanun ile 4389 Sayılı Bankalar Kanunu'nda birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişikliklerle; banka kuruluş izinleri veya faaliyet iptali ile ilgili yetkiler Bakanlar Kurulu'ndan alınarak BDDK'ya devredilmiştir. Mali yapılarını iyileştiremeyen bankaların TMSF'ye devredilip yeniden yapılandırılması hüküm altına alınmıştır. TMSF'ye devredilen bankaların yöneticilerinin kusurlu olmaları halinde iş ve işlemlerden sorumlu tutulmalarına karar verilmiştir. Özel finans kurumla-

420 Mehmet Takan, Melek Acar Boyacıoğlu, **Bankacılık, Teori, Uygulama ve Yöntem**, 7. bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2015, s. 8.

421 "Bankalar Kanunu", **RG**, 23.06.1999, S. 23734 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23734.pdf, 3 Temmuz 2024.

rının bankalar kanununa kapsamına alınmıştır[422]. BDDK'nın kurulmasıyla birlikte, söz konusu kanunlar ilerleyen zamanlarda BDDK tarafından yürürlüğe konan yönetmeliklerle detaylandırılmış olup sektör üzerindeki kamu denetimleri artırılmıştır.

Kamu otoritesinin bankacılık sektörün getirdiği kapsamlı düzenlemelere rağmen Türk Bankacılık sektörü 1990'lı yıllarda kırılgan bir yapıya bürünmüştür. Söz konusu kırılgan yapı bankaların ekonomik dalgalara karşı duyarlı hale getirmiştir. Bu nedenle Türk Bankacılık sektörü çeşitli dönemlerde krizler yaşamıştır. Bankacılık sektörünün yaşadığı en büyük kriz Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleridir.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 ikiz krizleri Türk bankacılık sektörünü derinden etkilemiştir. Sektörün kriz aşamasına gelmesi 1999 yılına kadar geçen sürede sektörün yapısında meydana gelen bozulmalar sebebiyledir. 1999 yılına kadar geçen sürede Türk bankacılık sektörü ile ilgili aşağıdaki sorunlar mevcuttur[423]:

- Kamu bankalarının hazine finansmanında önemli bir rol oynaması ve ödenmeyen borçlar nedeniyle görev zararlarının ciddi boyutlara ulaşması,
- Bankacılık sektörünün sürekli artan kamu finansman ihtiyacını fonlamaları ve asli görevi olan aracılık faaliyeti fonksiyonunun işlerliğini yitirmesi,
- Holding bankalarının ağırlıklı olarak kendi grup şirketlerini fonlaması ve bu nedenle aracılık faaliyetinin etkin bir şekilde yerine getirilememesi,
- Kamu otoritesinin mali durumu bozulan bankalara ilişkin önlem almada geç kalması ve bankacılık gözetim ve denetiminin uluslararası standartlarda yapılamaması,
- Bankacılık sektöründe rekabet ortamının yaratılamaması, sektörde yoğunluğun artması ve bankaların finansal olarak zayıf olması.

Yukarıda sorunları haiz bankacılık sektörüne ilişkin 1999 yılında yapı-

422 "Bankalar Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun", **RG**, 19.12.1999, S. 23911 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23911.pdf, 3 Temmuz 2024.

423 Parasız, **Finansal Kurumlar ve Piyasalar**, s. 177-178.

lan düzenlemeler sektörün yapısını düzeltme konusunda yetersiz kalmıştır. Kasım 2000 Krizi öncesinde Etibank ve Bank Kapital TMSF'ye devredilmiştir.

1990'lı yıllarda kamunun finansman ihtiyacı hazine senetlerinin faizlerinin yüksek olması nedeniyle çoğunlukla bankalar tarafından karşılanmıştır. Bu dönemde yüksek faiz elde etmek için birçok banka kurulmuştur. Yurtiçi faizin görece yüksek olması bankaları yurtdışından kısa vadeli borç alıp içeride hazine senetleri almaya teşvik etmiştir. Bu işlemler bankaların açık pozisyonlarının giderek artmasına sebep olmuştur. Bankaların varlıklarının içerisinde hazine senetlerinin ağırlığı artmış, bilançolar varlık fiyatlarının değişimine aşırı duyarlı hale gelmiştir. Ayrıca, bazı kişilerin siyasi nüfuzla bankacılık lisansı alarak mevduat toplamaları, bu kaynakları grup şirketlerine aktarmaları ve bunları batak kredi olarak göstermeleri (o dönemin tabiriyle banka hortumlamaları) bankacılık sektörünün yapısını bozmuştur[424]. Sektör bu durumdayken ortaya çıkan Kasım 2000 Krizi gecelik faizlerin aşırı yükselmesine sebep olmuştur. Likidite krizinin zirve yaptığı bu tarihte uzun vadeli devlet tahvillerini gecelik repo ile finanse eden Demirbank, bankaların kredi kanallarını kapatması sonucu yükümlülüklerini yerine getiremeyerek 06.12.2020 tarihinde TMSF'ye devredilmiştir.

Kasım 2000'deki likidite ihtiyacı IMF'den sağlanan fonla giderilmiştir. Kısa süreli de olsa kriz atlatılmıştır. Ancak, yılların birikimi olan ekonomik sorunlara siyasi gerginlikler de eklenince ekonomi tekrar kriz yaşamıştır. Şubat 2021 krizi Türk yapısı itibarıyla kırılgan bankacılık sektörünü derinden etkilemiştir. Bankacılık sektörü hem faiz riski hem de kur riskine maruz kalmıştır. Söz konusu riskler sektörde ciddi kayıplara sebep olmuştur. Ulusalbank, İktisat Bankası, Sitebank, Tarişbank, Kentbank, EGS Bank, Birleşik Fon Bankası ve Toprakbank 2001'de, Pamukbank ise 2002'de TMSF'ye devredilmiştir. Kamu ve özel bankaların yeniden yapılandırma çalışmaları devlet için ciddi bir mali yük oluşturmuştur.

4.3.4. 2001 Sonrası Dönem

Türkiye yaşadığı ikiz krizin ardından IMF'nin gözetiminde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı açıklamıştır. Programın amacı ülke ekonomisin-

424 Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, 2. bs., İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 273-274.

deki güven bunalımını ortadan kaldırmak ve geri dönülemeyecek şekilde kamunun ve ekonominin yeniden yapılandırmasına yönelik altyapıyı oluşturmaktır. Programın bankacılık sektörü ile ilgili hedefi ise sektörde başta kamu ve TMSF bünyesindeki bankalar olmak üzere hızlı ve kapsamlı bir yeniden yapılandırmayı ve böylelikle bankacılık sektörü ile reel sektör arasındaki ilişkiyi tesis etmektir. Bu amaç, özellikle iktisadi büyümenin finansmanı için gerekli olan kredilerin reel sektöre etkin bir şekilde aktarılması için önemlidir.

Programa istinaden hazırlanan Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı ise 15.05.2001 tarihinde açıklanmıştır. Bu programın amacı; kamu bankalarını finansal sistem içerisinde birer istikrarsızlık unsuru olmaktan çıkarmak, TMSF bünyesindeki bankaların problemlerini en kısa sürede çözmek ve bankaların sağlıklı bir yapıya kavuşmalarını sağlamaktır. Programın iki ana unsuru sektörde mali ve operasyonel olarak yeniden yapılanma ve gözetim ve denetim çerçevesini güçlendirici, etkinliği ve rekabeti artırıcı yasal ve kurumsal düzenlemelerdir[425]. 2001 sonrasında kamu bankalarının sermayeleri güçlendirilmiş ve görev zararları özel tertip hazine senetleriyle finanse edilmiştir.

Diğer yandan, kamu bankalarının vade ve likidite kaynaklı riskleri yönetilebilir seviyeye indirilmiştir. Etkinlik ve verimlilik amacıyla gerekli organizasyonel değişiklikler yapılmıştır. Bu süreçte birçok banka TMSF'ye devredilmiş, söz konusu bankalar doğrudan satış, birleştirildikten sonra satış, başka bir bankaya devir veya birleştirme yoluyla yeniden yapılandırılmıştır. Özel bankaların sermayelerinin artırılması sağlanmıştır.

425 BDDK, "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı" (Çevrimiçi) https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/8?ekId=8, 3 Temmuz 2024.

Tablo 4.3.: Türkiye'de 2001 Yılı ve Sonrası Faaliyeti Sona Eren Bankalar

Banka	Kuruluş Tarihi	Faaliyetin Sona Erme Tarihi
Ak Uluslararası Bankası A.Ş.	1985	2005
Atlas Yatırım Bankası A.Ş.	1999	2001
Bank Kapital Türk T.A.Ş.	1986	2001
Birleşik Türk Körfez Bankası A.Ş.	1988	2001
Credit Lyonnais S.A.	1987	2004
Credit Suisse First Boston	1998	2003
Demirbank T.A.Ş.	1953	2001
Ege Giyim Sanayicileri Bankası A.Ş.	1995	2002
Egebank A.Ş.	1928	2001
Eskişehir Bankası T.A.Ş.	1926	2001
Etibank A.Ş.	1935	2001
Fiba Bank A.Ş.	1985	2003
ING Bank N.V.	1997	2003
İktisat Bankası	1927	2002
Interbank	1888	2001
Koçbank A.Ş.	1981	2006
Milli Aydın Bankası T.A.Ş.(Tarişbank)	1913	2002
Morgan Guaranty Trust Co.	1999	2001
Okan Yatırım Bankası A.Ş.	1998	2001
Osmanlı Bankası A.Ş.	1863	2001
Pamukbank T.A.Ş.	1955	2004
Rabobank Nederland	1998	2002
Sınaî Yatırım Bankası A.Ş.	1963	2002
Sümerbank A.Ş.	1933	2002
Tekfen Yatırım ve Finansman Bankası A.Ş.	1989	2001
Toprakbank A.Ş.	1992	2002
Türk Ticaret Bankası A.Ş.	1913	2002
Türkiye Emlak Bankası A.Ş.	1926	2001
Türkiye İmar Bankası T.A.Ş.	1928	2005
Türkiye Tütüncüler Bankası Yaşarbank A.Ş.	1924	2001
Ulusal Bank T.A.Ş.	1985	2001
Yurt Ticaret ve Kredi Bankası A.Ş. (Yurtbank)	1993	2001

Kaynak: TBB, **a.g.e.**, s 247.

Yeniden yapılandırma çalışmalarının akabinde sermayesi güçlendirilen Türk Bankacılık sektörü eskisine göre daha sağlıklı bir yapıya bürünmüştür. 2005 yılında sektöre ilişkin önemli bir yasal düzenleme yapılmış olup 5411

Sayılı Bankacılık Kanunu yürürlüğe konmuştur. Söz konusu kanun ile birlikte Türk Bankacılılık sektörü faaliyetleri uluslararası kabul görmüş güncel normlara ve uygulamalara büyük ölçüde uyarlanmıştır. Şirketlerin piyasaya güven vermesi, yatırım alabilmesi ve krizlere karşı daha dayanıklı olması için hayati öneme sahip olan kurumsal yönetim ilkeleri ilgili Kanun içerisinde ayrı bir kısım olarak yer almıştır. Kanunda yer alan bir diğer önemli gelişme ise daha önce özel finans kurumu olarak faaliyetlerini sürdürmekte olan şirketlerin katılım bankalarına dönüştürülmesidir[426]. Böylelikle bankacılık sektörüne banka statüsünde yeni oyuncular katılmıştır.

Kriz sonrası Türk bankacılık sektörüne getirilen yeni düzenlemeler ve yürütülen yapılandırma çalışmaları yabancı ilgisini artırmış olup yabancılar ortaklık kurma veya yeni bankacılık lisansı alma yoluyla piyasaya girmişlerdir. Özellikle 2004-2006 dönemi girişlerin hızlandığı dönem Türk bankacılık sektöründe yabancılaşma dönemi olarak adlandırılmıştır[427]. 2001 yılında yabancı sermayeli bankaların aktif büyüklüğünün toplam bankacılık sektörü aktif büyüklüğüne oranı %3 iken 2009 Haziran ayı itibarıyla yaklaşık %20 olmuştur[428]. Bu oran 2024 haziran ayı itibarıyla %25'e ulaşmıştır[429]. Borsaya kayıtlı bankaların işlem gören hisselerindeki yabancı sahipliğini de hesaba kattığımızda Türk Bankacılık sektörünün giderek yabancı sermayenin kontrolüne geçtiğini söylemek mümkündür.

2008 yılında ABD'de başlayan ve tüm Dünya'yı etkileyen küresel finans krizi Türk sektörünü de olumsuz etkilemiştir. Krizle birlikte kredi daralması yaşanmış, getiri oranlarında düşüşler meydana gelmiştir. Bununla birlikte, krizin atlatılması Türk bankacılık sektörü açısından kolay olmuştur. Kolay toparlanmanın nedeni Türk bankalarının özkaynaklarının sağlam, bilanço yapılarının güçlü olmasıdır[430]. Bunun yanı sıra kriz sonrası Basel II kriterlerine uyum çalışmalarına başlayan sektörün uyum konusunda krize kadar önemli bir yol katetmesi, diğer yandan Türk bankalarının elinde krize se-

426 "Bankacılık Kanunu", **RG**, 01.11.2005, S. 25983 (1. Mükerrer) (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051101M1-1.htm, 3 Temmuz 2024.

427 Mehmet Günal, **Para Banka ve Finansal Sistem**, 4. bs., Ankara, Berikan Yayınevi, 2021, s. 180.

428 Takan ve Boyacıoğlu, **a.g.e.**, s. 8.

429 BDDK, "Aylık Bankacılık Sektörü Verileri".

430 Özlem Durgun, "2008 Krizinin Ardından Türk Bankacılık Sistemi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Dergisi**, S: 1, 2016, s. 47.

bebiyet veren mortgage bağlantılı menkul kıymetlerin bulunmaması diğer önemli nedenlerdir.

2008 Küresel Finans Krizi Türk bankacılık sektörünün dayanıklılığının ispatı konusunda önemli bir gelişme olmuştur. Krizin akabinde sektöre yerli ve yabancı sermayeli yeni bankalar giriş yapmıştır. 2011 yılından bu yana 5'i yabancı 14'ü yerli olmak üzere toplam 19 yeni bankaya faaliyet izni verilmiştir. Bu bankalardan Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş. 1988 yılında kurulan, 2001 yılı itibarıyla tasfiye sürecine sokulup 2017'de tasfiye durumu kaldırılan Türkiye Emlak Bankası A.Ş.'nin 2018 yılında katılım bankası olarak yeniden hizmet vermesinin kararlaştırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bir diğer banka, Dünya Katılım Bankası A.Ş. ise TMSF bünyesindeki Adabank A.Ş.'nin 2023 yılında satılması, unvanının ve faaliyet türünün değiştirilmesi suretiyle faaliyete geçmiştir. Asya Katılım Bankası A.Ş. ise 2015 yılında TMSF'ye devredilmiş olup bankanın; 2016 yılında faaliyet izni kaldırılmış, 2017 yılında iflasına karar verilmiştir.

2019 yılı sonunda Çin'de başlayan ve tüm Dünya'ya yayılan Covid-19 salgın hastalığı 2020 yılının ilk çeyreğinden itibaren ülkemizde de görülmeye başlamıştır. Salgın hastalığın yayılmasıyla birlikte Dünya'da ve ülkemizde uygulanan kapanma tedbirleri talep daralmasına ve birçok sektörün durmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla talep ve üretimde daralmalar yaşanmıştır. Bu sürecin Bankacılık sektörüne de etkileri olmuştur. Bankacılık işlemleri daha çok online sistemler üzerinden yapılmıştır. Salgın nedeniyle işletme ve hanehalkının kredi ihtiyacı artmıştır. Salgına ilişkin vaka sayısı arttıkça bankaların kredi hacminde artış, takipteki kredilerinde azalış görülmüştür. Bununla birlikte bankacılık sektörünün bünyesindeki risklerin seviyeleri artış göstermiştir[431]. Talep ve üretim daralmasına ve firma ve hanehalkı gelirlerinin azalmasına rağmen kredi hacmindeki artış ve takipteki kredilerdeki azalış, kamu otoritesinin almış olduğu koruyucu tedbirler çerçevesinde, genişletici politikalardan, kredi sınıflamalarındaki süreleri uzatılmasından ve kredilerin yeniden yapılandırılmasından kaynaklanmıştır. Salgın sürecine genel olarak bakıldığında, genişletici politikalar çerçevesinde, güçlü sermaye ve teknolojik altyapıya sahip olan Türk bankacılık sektöründe ciddi bir olumsuzluk yaşanmadığı görülmüştür.

---

431 Pınar Koç v.d., **Covid-19 Salgınının Türk Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkilerinin Analizi**, Ankara, İksad Publishing House, 2021, s. 101-102.

Salgın sonrasında 2023 yılının ikinci yarısına kadar sürdürülen genişletici politikalar Türk bankacılık sektöründe kredilerin ve karlılıkların artmasına sebebiyet vermiştir. 2023 yılının ikinci yarısından sonra uygulanmaya başlanan daraltıcı ekonomi politikaları ise etkisini 2024 yılında göstermeye başlamıştır.

4.4. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN KURULUŞLAR

Türk Bankacılık Sistemi TCMB, BDDK ve diğer ilgili kuruluşların gözetimi ve denetiminde 34 mevduat bankası, 20 kalkınma ve yatırım bankası ve 9 katılım bankası olmak üzere (bunlarda 2 adedi dijital bankadır) toplam 63 banka ile faaliyetlerini sürdürmektedir. 1 adet banka ise TMSF bünyesindedir.

4.4.1. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Merkez bankaları bir ülkede para politikalarının uygulanmasından sorumlu olan kurumlardır. Politika yapıcılığının yanı sıra, para basımı (emisyon), bankaların son kredi mercii olma, bankacılık işlemlerini düzenleme ve denetleme fonksiyonlarına da sahiptir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının akabinde yapılan 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nde tedavül bankası işlevini görecek milli bir banka fikri ortaya atılmış ve akabinde bankanın kurulması için çalışmalara başlanmıştır. Çalışmalar 1930 yılında tamamlanabilmiş ve 11.06.1930 tarihinde TCMB anonim şirket olarak kurulmuştur. Banka 3.10.1931 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Çeşitli dönemlerde bankanın usul ve esaslarının güncellenmesine ilişkin mevzuat değişiklikleri yapılmış olup halihazırda yürürlükte olan 1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'na göre bankanın görevleri şunlardır[432]:

- Açık piyasa işlemleri yapmak, Türk lirasının iç ve dış değerini korumak, kur rejimi belirlemek,
- Bankaların zorunlu karşılıkları ve umumi disponibiliteleri ile ilgili usul ve esasları belirlemek, reeskont ve avans işlemleri yapmak, ülkenin altın ve döviz rezervlerini yönetmek,

---

432 "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu", **RG**, 26.01.1970, S. 13409 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13409.pdf, 3 Temmuz 2024.

- Türk lirasının hacim ve tedavülünü düzenlemek, ödeme ve menkul kıymet transferi ve mutabakat sistemleri kurmak, bu sistemleri çalıştırmak,
- Finansal istikrar için para ve döviz piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirler almak, mali piyasaları izlemek, mevduat ve katılım fonlarının vade ve türlerini belirlemek,
- Hükümetin mali ve ekonomik müşaviri, mali ajanı ve haznedarı olmak, mali sistemle ilgili olarak istenilecek hususlarda hükümete görüş vermek,
- Bankalar ve uygun göreceği diğer mali kurumlar hakkındaki görüşlerini ve tespitlerini Cumhurbaşkanlığı ile bu kurum ve kuruluşları düzenleme ve denetleme yetkisine sahip kuruluşlara bildirmek

TCMB yukarıda bahsi geçen görevlerini bağımsız bir şekilde yerine getirmektedir. Banknot ihracı ve para politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında tek yetkili ve sorumlu TCMB'dir.

4.4.2. Mevduat Bankaları

Ana faaliyeti kendi nam ve hesabına mevduat kabul etmek ve topladıkları mevduatı temelde kredi kullandırmak olan bankalardır. Küçük tasarrufların yatırıma dönüşmesi açısından sektörde önemli bir fonksiyonları vardır[433]. Mevduat bankaları mevduat toplayıp kredi verme hizmetinin yanı sıra geleneksel bankacılık hizmetleri (müşteriler lehine teminat ve garanti verilmesi, ödeme /tahsilat, döviz/menkul kıymet alım-satım, çek/senet iştira, saklama, vb.) sunmaktadır.

433 Gönül Alkan, **Finansal Piyasalar ve Kurumlar**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2015, s. 76.

Tablo 4.4.: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Mevduat Bankaları

Banka	Kuruluş	Yerli/Yabancı	Kamu/Özel
Akbank T.A.Ş.	1948	Yerli	Özel
Alternatifbank A.Ş.	1992	Yabancı	Özel
Anadolubank A.Ş.	1996	Yerli	Özel
Arap Türk Bankası A.Ş.	1976	Yabancı	Özel
Bank Mellat	1984	Yabancı	Özel
Bank Of China Turkey A.Ş.	2016	Yabancı	Özel
Burgan Bank A.Ş.	1992	Yabancı	Özel
Citibank A.Ş.	1981	Yabancı	Özel
Denizbank A.Ş.	1997	Yabancı	Özel
Deuthsche Bank A.Ş.	1988	Yabancı	Özel
Fibabanka A.Ş.	1984	Yerli	Özel
Enpara Bank A.Ş.	2023	Yabancı	Özel
Habip Bank Limited	1982	Yabancı	Özel
HSBC Bank A.Ş.	1990	Yabancı	Özel
ICBC Turkey Bank A.Ş.	1986	Yabancı	Özel
ING Bank A.Ş.	1984	Yabancı	Özel
Intesa Sanpaolo S.P.A.	2013	Yabancı	Özel
JP Morgan Chase Bank N. A.	1984	Yabancı	Özel
MUFG Bank Turkey A.Ş.	2013	Yabancı	Özel
Odea Bank A.Ş.	2011	Yabancı	Özel
QNB Finansbank A.Ş.	1987	Yabancı	Özel
Rabobank A.Ş.	2013	Yabancı	Özel
Societe Generale S.A.	1989	Yabancı	Özel
Şekerbank T.A.Ş.	1953	Yerli	Özel
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	1863	Yerli	Kamu
Turkish Bank A.Ş.	1981	Yerli	Özel
Turkland Bank A.Ş.	1986	Yabancı	Özel
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	1927	Yabancı	Özel
Türk Ticaret Bankası A.Ş.	2021	Yerli	Özel
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1946	Yabancı	Özel
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	1938	Yerli	Kamu
Türkiye İş Bankası A.Ş.	1924	Yerli	Özel
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	1954	Yerli	Kamu
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	1944	Yerli	Özel

Kaynak: BDDK, "Bankalar" (Çevrimiçi) https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/77, 3 Temmuz 2024.

Türkiye'de halihazırda faaliyet gösteren 34 adet mevduat bankası bulunmaktadır. Bunlardan 3'ü kamu bankasıdır. 23 banka yabancı sermayelidir[434].

434 Hisselerinin %50'den fazlası yabancı sermayenin elinde olan bankalar yabancı sermayeli bankalar olarak ifade edilmiştir.

4.4.3. Kalkınma ve Yatırım Bankaları

Kalkınma ve yatırım bankaları mevduat veya katılım fonu kabul etme yetkileri olmayan, bunların dışındaki kaynaklarla kredi kullandırmak esas olmak üzere kurulan ve özel kanunlarla kendilerine verilen diğer görevleri de yerine getiren kuruluşlardır[435].

Tablo 4.5.: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Kalkınma ve Yatırım Bankaları

Banka	Kuruluş	Yerli/Yabancı	Kamu/Özel
Aktif Yatırım Bankası A.Ş.	1999	Yerli	Özel
Bank of America Yatırım Bank A.Ş.	1992	Yabancı	Özel
Bankpozitif Kredi ve Kalkınma Bankası A.Ş.	1999	Yabancı	Özel
D Yatırım Bankası A.Ş.	2020	Yerli	Özel
Destek Yatırım Bankası A.Ş.	2021	Yerli	Özel
Diler Yatırım Bankası A.Ş..	1998	Yerli	Özel
Golden Global Yatırım Bankası A.Ş.	2019	Yerli	Özel
GSD Yatırım Bankası A.Ş.	1998	Yerli	Özel
Hedef Yatırım Bankası A.Ş.	2022	Yerli	Özel
İller Bankası A.Ş.	1933	Yerli	Kamu
İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş.	1995	Yerli	Özel
Misyon Yatırım Bankası A.Ş.	2021	Yerli	Özel
Nurol Yatırım Bankası A.Ş.	1999	Yerli	Özel
Pasha Yatırım Bankası A.Ş.	1987	Yabancı	Özel
Q Yatırım Bankası A.Ş.	2022	Yerli	Özel
Standard Chartered Yatırım Bankası Türk A.Ş.	1990	Yabancı	Özel
Tera Yatırım Bankası A.Ş.	2023	Yerli	Özel
Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş.	1987	Yerli	Kamu
Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş.	1975	Yerli	Kamu
Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.	1950	Yerli	Özel

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Kalkınma bankaları daha çok gelişmekte olan ülkelerde iç ve dış kaynaklardan elde ettikleri fonlarla kamu ve özel sektörün uzun vadeli ihtiyaçlarını karşılarlarken, yatırım bankaları daha çok gelişmiş ülkelerde fon ihtiyacı olanların çıkardıkları menkul kıymetlerin fon arz edenler tarafından alınmasına aracılık etmektedirler. Türk bankacılık sektöründe halihazırda 20 adet kalkınma ve yatırım bankası bulunmaktadır. Bunlardan 3 adedi kamu bankası olup kalan 17 adedi özel teşebbüstür. Ayrıca bunlardan 16 adedi yerli,

435 Sadi Uzunoğlu, **Yeni Başlayanlar İçin Bankacılık**, İstanbul, Kriter Yayınevi, 2011, s. 14.

kalan 4 adedi yabancı sermayelidir. Uzun yıllardır sektöre yeni oyuncu girmez iken, son yıllarda finansal sistemin gelişmesine paralel olarak sektöre girmek isteyen grupların sayısında artış olmuştur. 2000 yılı ve sonrasında 6 banka BDDK'dan kuruluş izni almıştır.

4.4.4. Katılım Bankaları

Dünya'da ve Türkiye'de İslam Dini kuralları gereği ellerindeki fon fazlasını faizli finansal varlıklarda değerlendirmeyen önemli bir kesim bulunmaktadır. Dolayısıyla, faiz hassasiyeti olanların ellerindeki fonları finansal sisteme etkin bir şekilde aktarabilecek alternatif finansal kurumlara ve yöntemlere ihtiyaç duyulmuştur. Dünya'da başlangıcı 1970'li yıllara dayanan faizsiz bankacılık faaliyetleri Türkiye'de 1980'li yılların ortalarında özel finans kurumları bünyesinde başlamıştır. Söz konusu özel finans kurumları 2005 yılında yürürlüğe konan 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu ile katılım bankalarına dönüştürülmüştür.

Tablo 4.6.: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları

Banka	Kuruluş	Yerli/Yabancı	Kamu/Özel
Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	1984	Yabancı	Özel
Dünya Katılım Bankası A.Ş.	2023	Yerli	Özel
Hayat Finans Katılım Bankası A.Ş.*	2022	Yerli	Özel
Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	1989	Yabancı	Özel
T.O.M. Katılım Bankası A.Ş.*	2022	Yerli	Özel
Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş.	2019	Yerli	Kamu
Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	2005	Yabancı	Özel
Vakıf Katılım Katılım Bankası A.Ş.	2015	Yerli	Kamu
Ziraat Katılım Katılım Bankası A.Ş.	2015	Yerli	Kamu

* Dijital banka
Kaynak: BDDK, **a.y.**

Katılım bankaları; maliklerinin dini inançları dolayısıyla, faizle çalışan bankalara yatırılmayan, altın, döviz, gayrimenkul gibi varlıklara dönüştürülen ve hatta yastık atında gömülenen tasarrufların finansal sisteme ve dolayısıyla üretim sürecine dahil edilmesi amacıyla kurulan ve kar-zarar ortaklığı anlayışıyla faaliyette bulunan kurumlardır[436]. Katılım bankalarına yatırılan paralar katılım hesabı veya cari hesaplara aktarılmaktadır. Bu hesaplara faiz işletilmemektedir. Katılım hesaplarından oluşturulan havuzlardan müşte-

436 Abitter Özulucan, Fevzi Serkan Özdemir, **Katılım Bankacılığı**, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2010, s. 6.

rilere faizsiz finansman yöntemleri çerçevesinde fon kullandırılmaktadır. Havuzdan kullandırılan fonların getirisi ilgili katılım hesabı sahiplerine kar payı olarak dağıtılmaktadır. Söz konusu işlemde kar-zarar ortaklığı anlayışı esastır. Önceden bir getiri garantisi verilmemektedir.

Katılım bankaları faizsiz finansmana ek olarak mevduat bankalarının verdiği geleneksel tüm hizmetleri sunmaktadırlar. Ek olarak, katılım bankaları leasing işlemlerine yetkili kılınmışlardır.

Türkiye'de halihazırda 9 adet katılım bankası faaliyet göstermektedir. Bu bankaların 3'ü yabancı sermayeli özel girişimlerdir. 3 katılım bankası kamuya ait iken kalan 6'sı özel statüdedir.

4.4.5. TMSF Bünyesindeki Bankalar

Türk Bankacılık sektörünün sıhhati için önemli bir yeri olan ve 1983 yılından bu yana faaliyetlerini sürdüren TMSF'nin görevleri; mevduat sigortacılığı, banka çözümleme, geri kazanım ve olağanüstü hal kapsamında yürütülen kayyımlık faaliyetleridir.

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'na göre BDDK mevzuat hükümleri çerçevesinde gerekli gördüğü hallerde bir bankanın faaliyet iznini kaldırabilmekte veya bankanın yönetimi ve denetimini TMSF'ye devredebilmektedir. Her iki durumda da banka ile ilgili sonraki süreç TMSF tarafından yürütülmektedir.

TMSF kurulduğu günden bu yana birçok bankanın rehabilitasyonu, tasfiyesi, devri, birleştirilmesi ve satışı işlemlerini yürüterek bankacılık sektörünün istikrarında önemli bir rol oynamıştır. TMSF bünyesinde halihazırda Birleşik Fon Bankası A.Ş. (Bayındırbank) bulunmaktadır. Birleşik Fon Bankası A.Ş. 2002 yılından itibaren fona devredilen bankaların tasfiyesine yönelik bir geçiş bankasına dönüştürülmüştür[437].

4.5. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNE İLİŞKİN TEMEL VERİLER

Bu bölümde Türk bankacılık sektörünün tarihsel gelişimini açıklamak amacıyla sektöre ilişkin temel veriler analiz edilecektir. Tezin araştırma

437 TMSF, "Fona Devredilen Bankalar" (Çevrimiçi) www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Cozumleme/fon.devredilen, 3 Temmuz 2024.

kapsamı çerçevesinde, grafiklerle desteklenen veriler 2003 yılı sonrası ile sınırlandırılmıştır.

4.5.1. Banka, Şube, ATM ve Personel Sayısı

Türk bankacılık sektörü Haziran 2024 itibarıyla faaliyetlerini 62 banka (Grafik 4.1.'e dahil olmayan 63. banka Enpara Bank A.Ş.'ye 23 Ağustos 2024'te faaliyet izni verilmiştir), 10.857'si yurtiçi ve 81'i yurtdışı olmak üzere toplam 10.938 adet şube, 50.668 ATM ve toplam 210.210 personel ile sürdürmektedir.

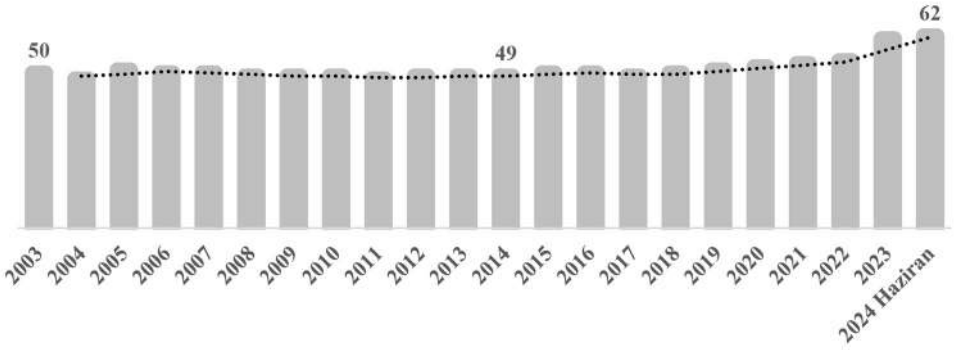

Grafik 4.1.: Türk Bankacılık Sektöründe Banka Sayısı (Adet, 2003-2024)
Kaynak: BDDK, "Aylık Bankacılık Sektörü Verileri".

Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren banka sayısı 2003 yılından 2020 yılına kadar 50 civarında seyrederken, 2020 yılı sonrası faaliyet izni verilen bankalarla birlikte (çoğunlukla kalkınma ve yatırım ile katılım bankaları) bu sayı, 2024 yılı haziran ayı itibarıyla 62 olmuştur.

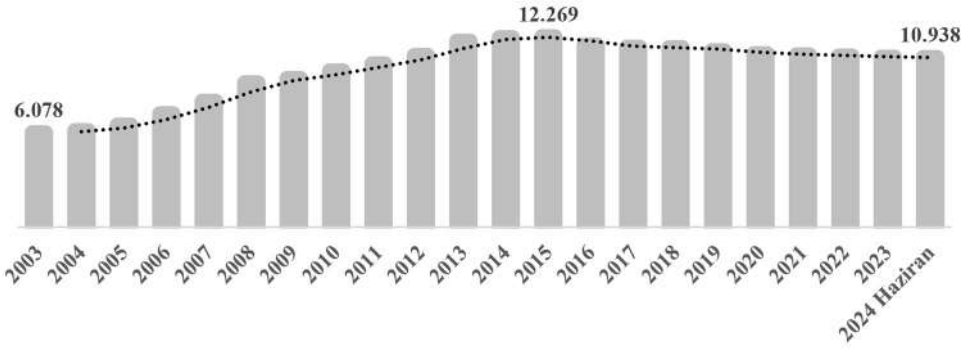

Grafik 4.2.: Türk Bankacılık Sektöründe Şube Sayısı (Adet, 2003-2024)
Kaynak: BDDK, **a.y.**

Türk bankacılık sektörünün şube sayısına bakıldığında, 2024 yılı haziran ayı itibarıyla yurtiçi ve yurtdışı toplam şube sayısının 10.938 olduğu görülmektedir. Söz konusu şube sayılarında kamu bankaları öndedir. 2003 yılında 6.078 olan şube sayısı 2015 yılında 12.269'a ulaşmıştır. Şube sayısı ilgili tarihten sonra kademeli olarak azalış göstermiştir. Özellikle bilgi teknolojilerinin gelişmesi ile operasyonların merkezileşmesi ve işlemlerin internet veya mobil şubeler aracılığıyla yapılması şube sayılarının azalmasında önemli etkenler olmuştur.

2024 yılı haziran ayı itibarıyla Türk bankacılık sektörü ATM sayısı ise 50.668'dir. 2003 yılında 6.078 olan ATM sayısı ilgili yıldan itibaren kademeli olarak artış göstermiştir. ATM teknolojilerinin gelişmesi, çoğu bankacılık hizmetinin ATM üzerinden yapılabilmesi, söz konusu dağıtım kanalının daha da yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır.

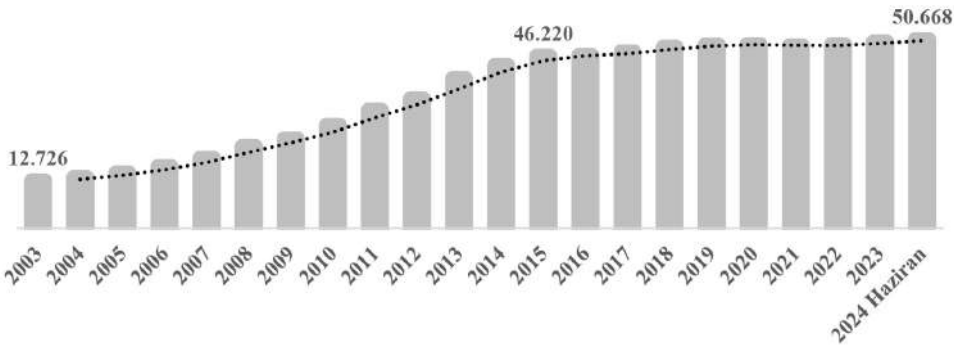

Grafik 4.3.: Türk Bankacılık Sektöründe ATM Sayısı (Adet, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Bankacılık sektörü bir hizmet sektörü olup sektörün insan ve teknoloji yoğun bir yapısı mevcuttur. Türk bankacılık sektörünün yurtiçi ve yurtdışı merkez ve şubelerinde 2024 yılı haziran ayı itibarıyla toplam 210.210 personel mevcuttur. Bu personelin 916'sı yurtdışı personeldir. Sektörde dijital uygulamalar arttıkça yıllar itibarıyla tıpkı şube sayısı gibi personel sayısında da azalma görülmektedir.

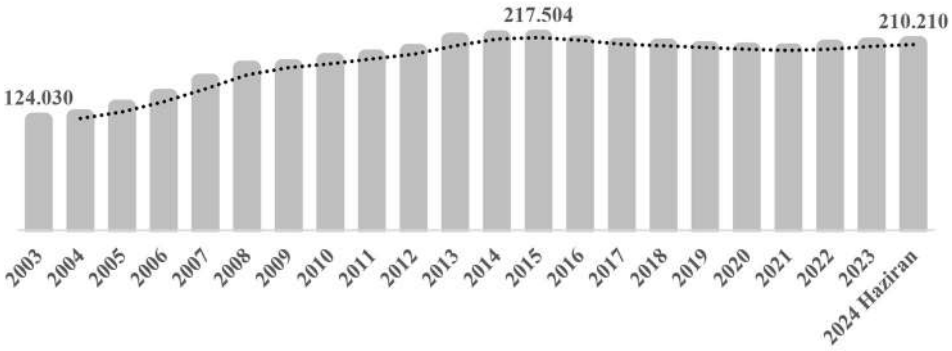

Grafik 4.4.: Türk Bankacılık Sektöründe Personel Sayısı
(Adet, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

4.5.2. Temel Bilanço Verileri

Bu başlık altında 2003 yılı ve sonrası Türk bankacılık sektörünün konsolide temel bilanço kalemlerinin gelişimi ele alınacaktır. Grafiklerde bilanço tutarlarının 2019 yılı itibarıyla ciddi bir artış gösterdiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi 2019 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan enflasyonist ortamdır. Bununla birlikte tutarlar enflasyonist etkiden arındırılsa dahi Türk bankacılık sektörünün toplam hacminin genel olarak artış trendinde olduğunu söylemek mümkündür.

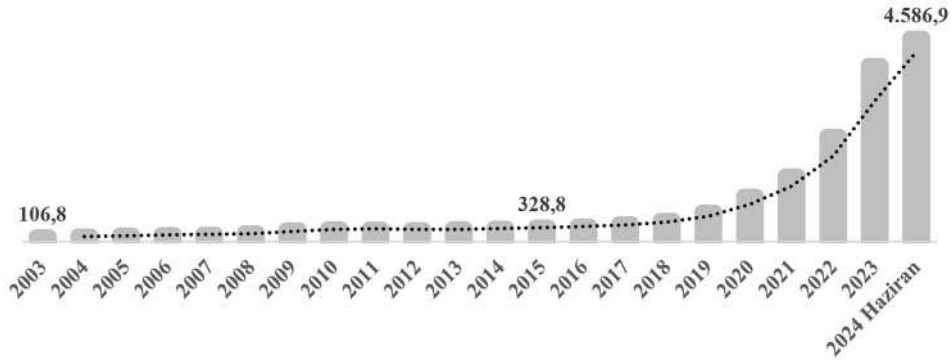

Grafik 4.5.: Menkul Kıymetler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Bankalar temelde kaynaklarını (mevduat/katılım fonu, yabancı kaynaklar ve özkaynaklar) menkul kıymetlere yatırım yapmak veya kredi vermek

suretiyle değerlendirmekte ve bunlardan getiri elde etmektedir. SPK düzenlemelerine göre menkul kıymetler, para, çek, poliçe ve bono hariç olmak üzere paylar, pay benzeri sair kıymetler ve bunlara ilişkin depo sertifikaları ile borçlanma araçları veya menkul kıymetleştirilmiş varlık ve gelirlere dayalı borçlanma araçları ile söz konusu kıymetlere ilişkin depo sertifikalarını ifade etmektedir[438]. Türk bankacılık sektörünün aktifindeki menkul kıymetlerin büyüklüğü 2003 yılı sonunda 106,8 Milyar TL iken 2024 yılının haziran ayında 4.586,9 Milyar TL'dir. 2003 yılında toplam aktif içerisinde %42,8 olan menkul kıymetler payı 2017 yılına kadar kademeli olarak düşmüş ve %12,3'e gerilemiştir. Akabinde ise artmış ve 2024 yılı haziran ayında %16,3 olmuştur.

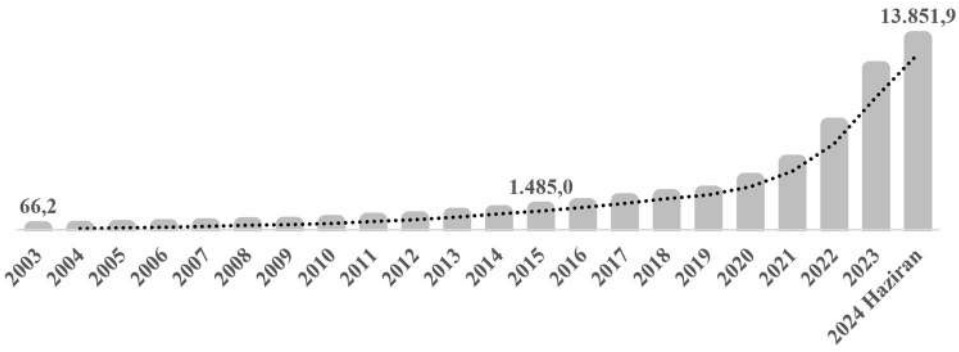

Grafik 4.6.: Toplam Nakdi Krediler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Türk bankacılık mevzuatında genel olarak; bankalar tarafından verilen nakdi krediler, teminat mektupları, kontrgarantiler, kefaletler, aval, ciro, kabul gibi gayrinakdî krediler ve bu niteliği haiz taahhütler, satın alınan tahvil ve benzeri sermaye piyasası araçları, tevdiatta bulunmak suretiyle ya da herhangi bir şekil ve surette verilen ödünçler, varlıkların vadeli satışından doğan alacaklar, vadesi geçmiş nakdî krediler, tahakkuk etmekle birlikte tahsil edilmemiş faizler, gayrinakdî kredilerin nakde tahvil olan bedelleri, ters repo işlemlerinden alacaklar, vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri ile benzeri diğer sözleşmeler nedeniyle üstlenilen riskler, ortaklık payları kredi

438 "Sermaye Piyasası Kanunu", **RG**, 30.12.2012, S. 28513 (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121230-1.htm, 4 Temmuz 2024.

olarak tanımlanmaktadır[439]. Grafik 4.6'daki toplam nakdi krediler bankalar tarafın kullandırılan ve bankaların aktifinde yer alan canlı nakdi kredilerdir.

Türk bankacılık sektörünün kullandırmış olduğu toplam kredilerin miktarı 2003 yılında 66,2 Milyar TL iken 2024 yılı haziran ayında 13.851,9 Milyar TL olmuştur (bu veriye bankaların birbirilerine kullandırdığı krediler, finansal kiralama alacakları ve takipteki krediler dahil değildir). 2003 yılına bakıldığında toplam krediler tutarının sektörün aktif tutarı içerisindeki payı %26,5 iken bu oran 2017 yılına kadar kademeli olarak artarak %64,4'e ulaşmıştır. Bu husus bankaların finansman ihtiyacı olan ekonomik birimleri daha fazla fonlandığını gösterdiğinden, kredi kanalının çalışması açısından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Toplam kredilerin payı 2017 sonrasında ise kademeli olarak düşüş göstermiş ve 2024 yılı haziran sonu itibarıyla %49,4 olarak gerçekleşmiştir. Bunun temel nedeni, genişletici para politikaları çerçevesinde politika faizinin düşük tutulduğu 2022 ve 2023 yıllarında TCMB'nin, belirli limitlerin üzerinde faiz oranında kredi kullandırılması durumunda, bankalara tahvil tutma zorunluluğu getirmesidir.

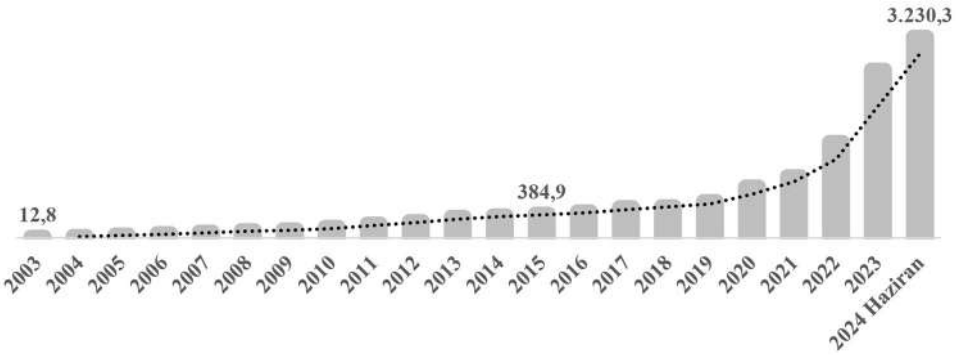

Grafik 4.7.: Tüketici Kredileri & Bireysel Kredi Kartları
(Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Tüketici kredileri (bireysel krediler) hanehalkına kullandırılan krediler olup konut kredisi, taşıt kredisi ve ihtiyaç kredisi olmak üzere üç ana grupta sınıflandırılmaktadır. Keza bireysel kredi kartları da bireylerin tüketim ihtiyaçlarını finanse etmektedir. Bireysel krediler içerisinde en büyük paya sahip olan grup konut kredileridir. Toplam nakdi krediler içerisinde tüketici

439 "Bankacılık Kanunu", **RG**, 01.11.2005, S. 25983.

kredileri ve bireysel kredi kartları miktarı ise 2003 yılında 12,8 Milyar TL iken 2024 yılı haziran ayında 3.230,3 Milyar TL olmuştur. Tüketici kredileri ve bireysel kredi kartlarının toplam nakdi krediler içerisindeki payı ise 2003 yılında %19,4 iken bu oran 2014 yılına kadar kademeli olarak yükselmiş ve 2013 yılında %31,7 olmuştur. Sonraki yıllarda tüketici kredileri ve bireysel kredi kartı alacaklarının toplam nakdi krediler içerisindeki payında düşüş gözlemlenmiştir. Bununla birlikte son 2 yılda yükseliş göze çarpmakta olup enflasyonist ortamın etkisiyle, 2024 yılı haziran ayı itibarıyla tüketici kredileri ve bireysel kredi kartı alacaklarının payı %23,3 olmuştur.

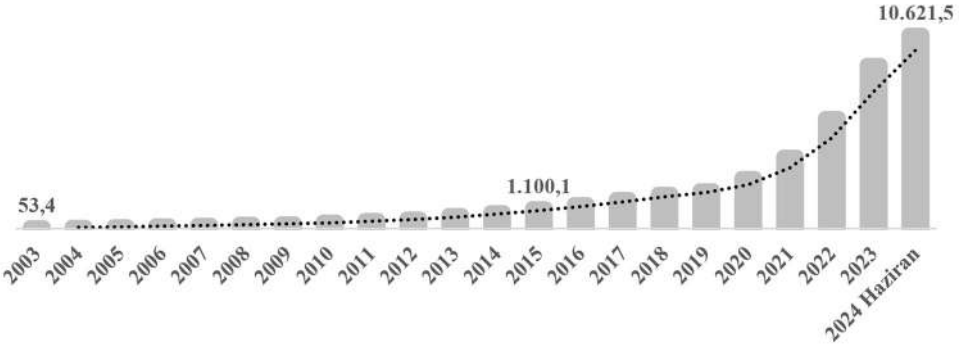

Grafik 4.8.: Ticari Krediler & Ticari Kredi Kartları
(Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Ticari krediler ve ticari kredi kartları kaleminin içerisinde bankaların şahıs işletmelerine, KOBİ'lere ve büyük ölçekli firmalara kullandırdıkları nakdi krediler ile bu firmalardan ticari kredi kartı alacakları yer almaktadır. Türk bankacılık sektöründe ticari krediler ve ticari kredi kartları miktarı 2003 yılında 53,4 Milyar TL iken 2024 yılı haziran ayında 10.621,5 Milyar TL'ye ulaşmıştır. Tüketici kredileri ve bireysel kredi kartlarının trendiyle ters orantılı bir şekilde, toplam içerisindeki payı 2014 yılına kadar düşüş gösteren ticari krediler ticari kredi kartı alacaklarının toplam nakdi krediler içerisindeki payı ilgili yıldan itibaren stabildir. 2024 yılı haziran ayı itibarıyla toplam içindeki oranı %76,7 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisinde özellikle Covid-19 salgını sürecinde gerek firmalar gerekse bireyler iş ve gelir kaybı yaşamıştır. Yaşanan ekonomik durgunluk sebebiyle ekonomik birimlerin kredi ihtiyacı artış göstermiştir. Ekonomi

otoriteleri de ekonomiyi canlı tutmak amacıyla, her ne kadar farklı olumsuz sonuçları olsa da genişletici para politikaları uygulayarak, birçok düzenleme ile kredi kanalını açık tutmuşlardır. Genişletici para politikaları 2023 yılının ikinci yarısından itibaren yerini kademeli olarak daraltıcı politikalara bırakmıştır. Politika faizi kademeli olarak yükseltilmiştir. Bu nedenle 2023 yılı ve sonrasında kredi artış hızı yavaşlamaya başlamıştır.

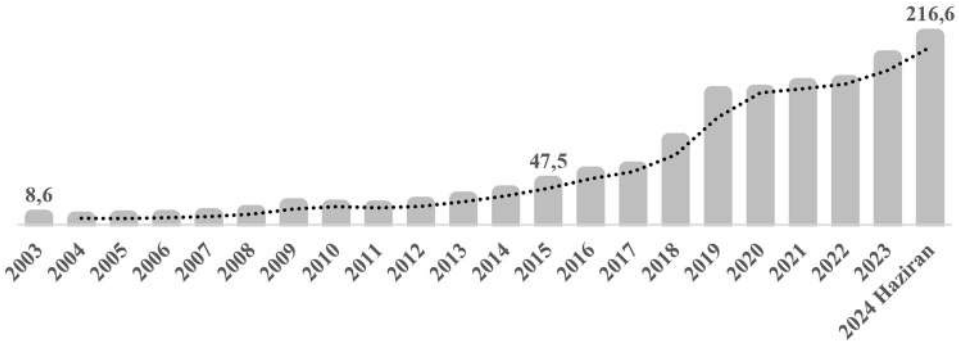

Grafik 4.9.: Takipteki Alacaklar (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Türk bankacılık sektörünün aktif kalitesinin önemli bir göstergesi olan takipteki alacaklar miktarı 2003 yılında 8,6 Milyar TL iken 2024 yılı haziran ayında 216,6 Milyar TL olmuştur. Ancak, kredi hacminin yıllar itibarıyla artışı göz önünde bulundurulduğunda, takipteki alacak oranının düşüş trendinde olduğu görülmektedir. Bu sektörün aktif kalitesi açısından olumlu olarak değerlendirilmiştir.

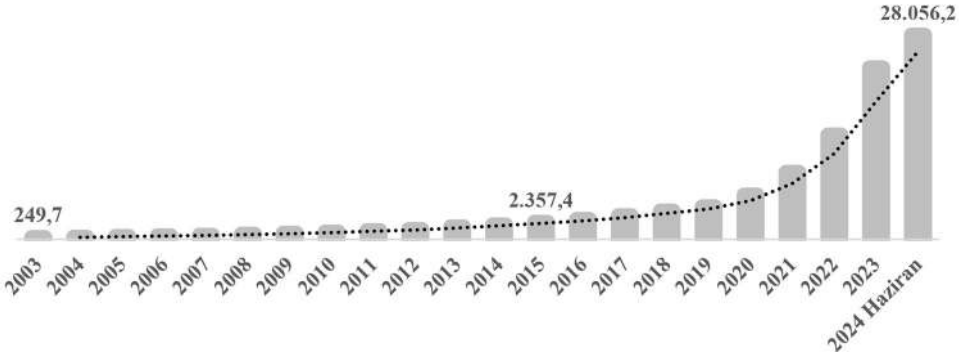

Grafik 4.10.: Toplam Aktifler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Bankaların konsolide aktif büyüklüğü ise 2003 yılında 249,7 Milyar TL iken 2024 yılı haziran ayında 28.056,2 Milyar TL mertebesine ulaşmıştır. Türk finans sektörünün aktif büyüklüğü yıllar itibarıyla artış trendinde olup bu artışın en önemli etkeni Türk Bankacılık sektörüdür. Halihazırda Türk finans sektörünün aktiflerinin yaklaşık %85-%90'ı bankalara aittir.

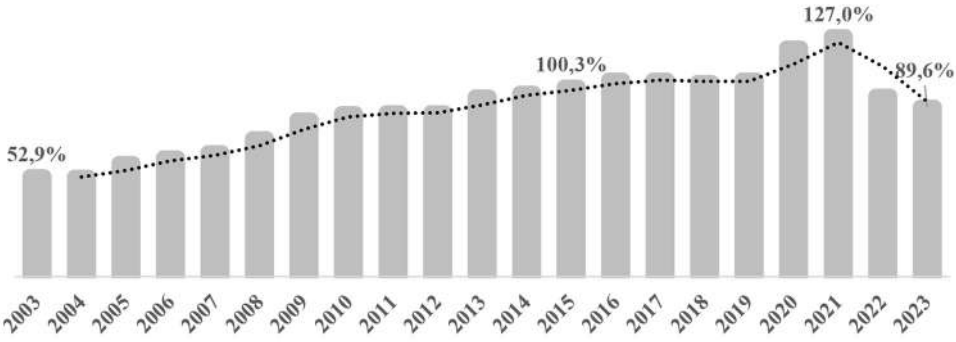

Grafik 4.11.: Aktif Büyüklük/GSYH (Sektör, Yüzde, 2003-2023)

Kaynak: BDDK, **a.y.** ve TCMB, "EVDS", (Çevrimiçi) www.evds2.tcmb.gov.tr, 4 Temmuz 2024.

Bankaların aktif büyüklüğünün GSYH'ye oranı 2015 yılında %100'ün üzerine çıkmış ve 2021'e kadar yükselişini sürdürerek 2021 yılında %127'ye ulaşmıştır. 2023 yılı itibarıyla bankaların aktif büyüklüğünün GSYH'ye oranı %89,6'dır. Her ne kadar artış trendinde olsa da bu oran AB ortalamasının yaklaşık yarısı kadardır. Dolayısıyla bankacılık sektörünün gelişme potansiyeli bulunmakta olup iktisadi büyümeye katkısı açısından daha çok gelişmesi gerekmektedir.

Aktiflerin nasıl finanse edildiğini gösteren kaynak tarafına bakıldığında ise banka bilançolarında mevduat/katılım fonu, ihraç edilen menkul kıymetler ve özkaynaklar kalemleri öne çıkmaktadır.

Türk bankacılık sektöründe aktifler, bankacılık sektörünün temel iş yapma yöntemi gereği, en fazla mevduat/katılım fonu ile finanse edilmektedir. Mevduat bankalarının mevduat, katılım bankalarının katılım fonu toplama yetkisi bulunmaktadır. Kalkınma ve yatırım bankalarının mevduat ve katılım fonu toplama yetkileri yoktur. Sektörün mevduat/katılım fonu hacmi 2003 yılında 155,3 Milyar TL iken 2024 yılı haziran ayında 16.456,6 Milyar TL'ye ulaşmıştır.

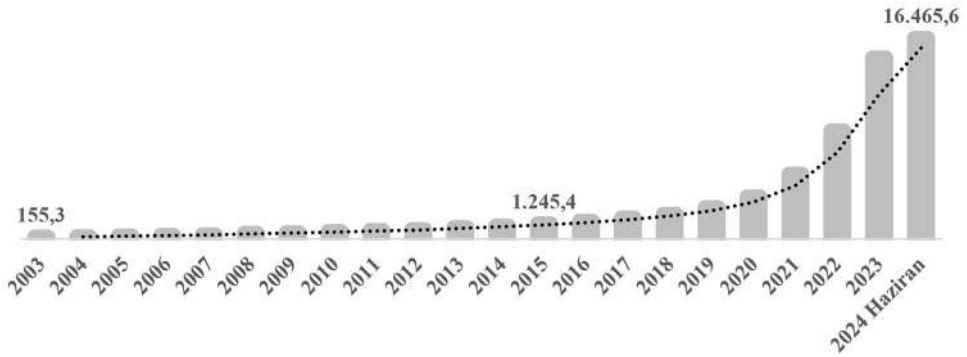

Grafik 4.12: Mevduat/Katılım Fonu (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Aktiflerin bir diğer finansman yöntemi de bankaların menkul kıymet ihraç etmek suretiyle kaynak yaratmasıdır. Bankaların ihraç ettikleri menkul kıymet miktarı 2003 yılında 0,5 Milyar TL iken 2024 yılı haziran ayında 769,9 Milyar TL'ye ulaşmıştır. Bankalar 2011 yılı sonrasında menkul kıymet ihracına daha fazla yönelmiştir.

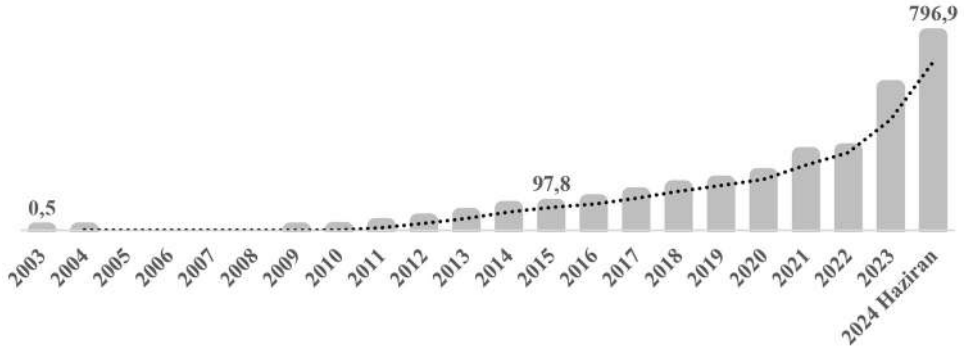

Grafik 4.13.: İhraç Edilen Menkul Kıymetler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

İhraç edilen menkul kıymetler ve mevduat/katılım fonu dışında bankaların pasifinde yabancı kaynak olarak değerlendirilebilecek ana kalemler; repo işlemlerinden sağlanan fonlar, TCMB'ye borçlar, bankalara borçlar ve sermaye benzeri kredilerdir.

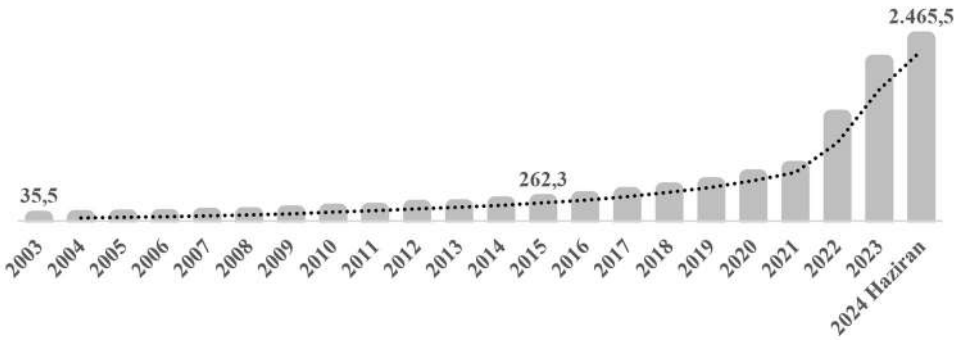

Grafik 4.14.: Toplam Özkaynaklar (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Özkaynaklar kalemi ilgili mevzuat çerçevesinde bankaların faaliyet sınırlarını da belirleyen önemli bir kalemdir. Banka özkaynaklarının içerisinde ödenmiş sermaye, yedek akçeler, düzeltme/değerleme farkları, dönem karı/zararı ile geçmiş yıllar karı/zararı bulunmaktadır. Özellikle Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizi sonrasında Türk bankacılık sektörü yeniden yapılandırılmış ve düzenleyici/ denetleyici kurumlar tarafından sıkı bir şekilde denetlenmiştir. Bu çerçevede en çok üzerinden durulan hususlardan birisi de bankaların özkaynaklarıdır. 2003 yılında 35,5 Milyar TL olan konsolide banka özkaynakları 2024 yılı haziran ayı itibarıyla 2.465,5 Milyar TL olmuştur. Artış trendinde olan Türk bankacılık sektörü özkaynakları güçlü bir yapıya sahiptir.

4.5.3. Gelir Tablosu Verileri

Bankaların gelir tablolarında, faaliyetleri çerçevesinde temel olarak, faiz/kar payı gelirleri, faiz/kar payı giderleri, takipteki krediler karşılık giderleri, faiz dışı gelirler ve faiz dışı giderler kalemleri bulunmaktadır.

Faiz/kar payı gelirleri; verilen kredilerden, para piyasasına verilen borçlardan, menkul kıymetlerden, ters repo işlemlerinden ve finansal kiralamalardan alınan faiz/kar payı gelirleridir. Faiz/kar payı giderleri ise mevduata/katılım fonuna, para piyasasından alınan borçlara, ihraç edilen menkul kıymetlere, repo işlemlerine ve finansal kiralamalara verilen faiz/kar payı giderleridir. Bu iki kalemin neti net faiz/kar payı geliri (gideri) bakiyesini oluşturmaktadır. Net faiz/kar payı geliri (gideri) miktarından takipteki alacaklar için ayrılan özel karşılıklar düşüldüğünde ise provizyon sonrası net faiz/kar payı geliri (gideri) bakiyesine ulaşılmaktadır.

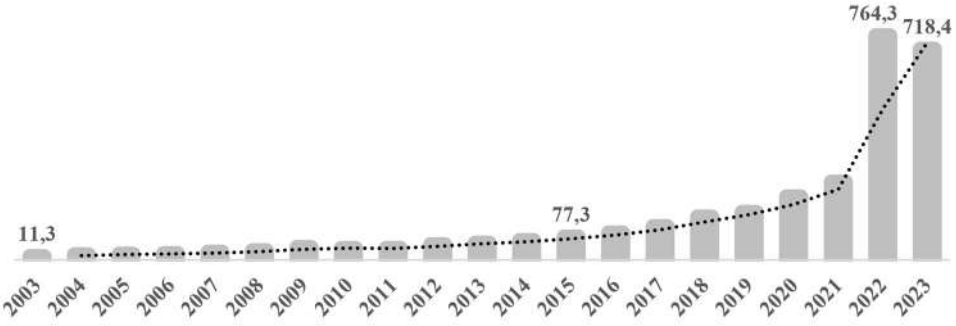

Grafik 4.15.: Net Faiz/Kar Payı Geliri (Gideri)
(Sektör, Milyar TL, 2003-2023)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Yıllar itibarıyla artış gösteren Türk bankacılık sektörü net faiz/kar payı geliri (gideri) 2003 yılında 11,3 Milyar TL iken 2022 yılında 764,3 Milyar TL'ye ulaşmış, 2023 yılında ise bir miktar gerileme ile 718,4 Milyar TL olmuştur. Bankalar 2024 yılının ilk 6 ayında ise 444 Milyar TL net faiz/kar payı geliri elde etmiştir.

Faiz/kar payı dışı gelirler temel olarak; kredilerden alınan ücret ve komisyonlardan, alınan kar paylarından, bankacılık hizmet gelirlerinden, aktiflerin satışından elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Faiz/kar payı dışı giderler ise temel olarak; personel giderlerinden, genel karşılık giderlerinden, kıdem tazminatı karşılığı giderlerinden, verilen ücret ve komisyonlardan ve amortisman giderlerinden oluşmaktadır. Diğer yandan diğer faiz/kar payı dışı gelirleri (giderleri) kalemi de temel olarak; sermaye piyasası işlemleri karı (zararı), kambiyo karı (zararı), olağanüstü gelirler (giderler) ve net parasal pozisyon karı (zararı) kalemlerinin net bakiyesidir. Grafik 4.15.'teki net faiz/kar payı geliri (gideri) bakiyeleri bu üç kalemin netleştirilmesi sonucunda hesaplanmıştır.

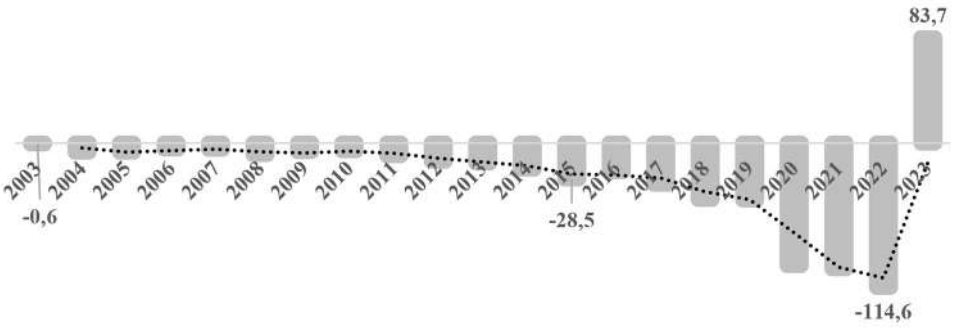

Grafik 4.16.: Net Faiz/Kar Payı Dışı Gelir (Gider)
(Sektör, Milyar TL, 2003-2023)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Bankaların konsolide net faiz/kar payı dışı geliri (gideri) 2003 yılından 2022 yılına kadar negatiftir. 2003 yılında 0,6 Milyar TL net faiz/kar payı dışı gider yazan bankaların söz konusu net gideri 2022 yılında 114,6 Milyar TL olmuştur. 2023 yılında ise net faiz/kar payı dışı gelir 83,7 Milyar TL'dir. 2024 yılının ilk yarısında ise bu kalem yine negatif (gider) olarak 38,9 Milyar TL seviyesine gelmiştir.

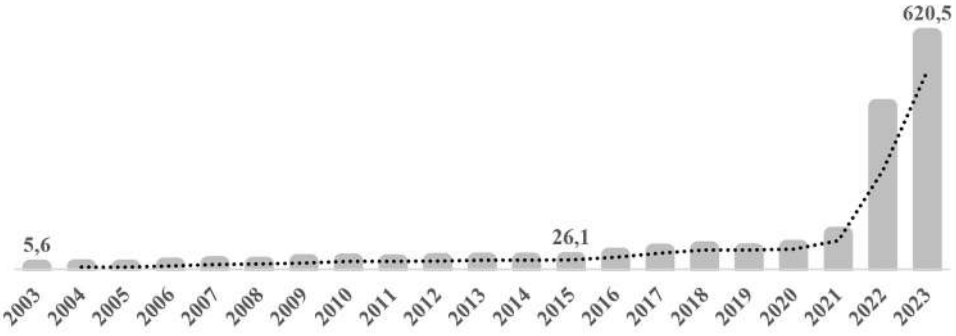

Grafik 4.17.: Net Dönem Karı (Zararı) (Sektör, Milyar TL, 2003-2023)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Yıllar itibarıyla artış gösteren Türk bankacılık sektörü net karı 2003 yılında 5,6 Milyar TL iken 2023 yılında 620,5 Milyar TL'ye ulaşmıştır. 2024 yılının ilk 6 aylık döneminde bankaların toplam net karı 314 Milyar TL olmuştur. Bankaların geçen yılın ilk 6 aylık döneminde 252,5 Milyar TL kar ettiği ve 2024 yılının haziran ayında yıllık enflasyonun %71,60 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bankaların kar artışının enflasyonun gerisinde

kaldığı görülmektedir. Bu durum gelecek dönemlerde banka karlılıklarının azalacağının işareti olarak değerlendirilmektedir.

4.5.4. Bilanço Dışı Veriler

Bankalar bilançoları dışında da birtakım riskler taşımaktadır. Bilanço dışı bazı kalemler, daha önce belirtildiği üzere, mevzuatımızda kredi olarak sayılmaktadır. Banka bilançoları dışında, nazım hesaplar olarak adlandırılan hesaplarda iki ana kalem bulunmaktadır. Bunlar, gayrinakdi kredi ve yükümlülükler ile taahhütlerdir.

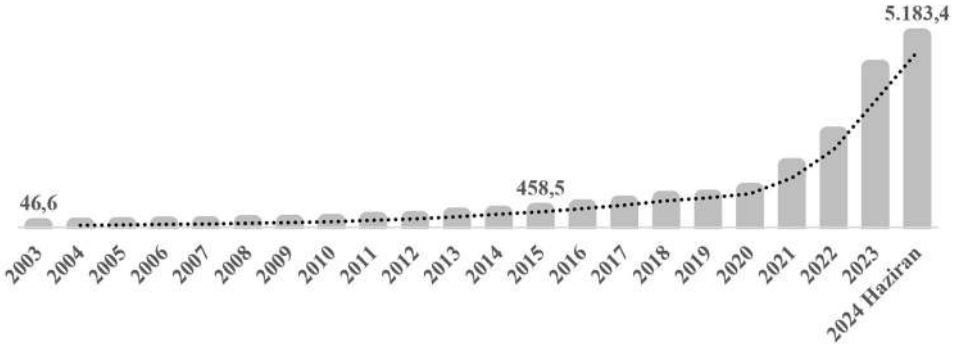

Grafik 4.18.: Gayrinakdi Kredi ve Yükümlülükler
(Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Gayrinakdi kredi ve yükümlülükler içerisinde teminat mektupları, kabul kredileri, akreditifler, cirolar ve bankaların verdiği diğer garanti ve kefaletler yer almaktadır. Bu 2003 yılında 46,6 Milyar TL olan gayrinakdi kredi ve yükümlükler 2024 yılı haziran ayında 5.183,4 Milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Bu bakiyenin %77,6'sını teminat mektupları oluşturmaktadır. Başta teminat mektupları olmak üzere, bilanço dışında izlenen gayrinakdi kredi ve yükümlülükler bankaların müşterileri lehine vermiş oldukları garantileri içerdiğinden, müşterilerin yükümlülüklerini yerine getirmemeleri durumunda, 3. kişilerin bankalardan tazmin hakkı doğmaktadır. Böyle bir durumda bilanço dışında izlenen garanti ve kefaletler tazmin sebebiyle nakdi riske dönüşerek, tazmin olmuş gayrinakdi kredi bedelleri olarak bilançonun nakdi krediler kısmına aktarılmaktadır.

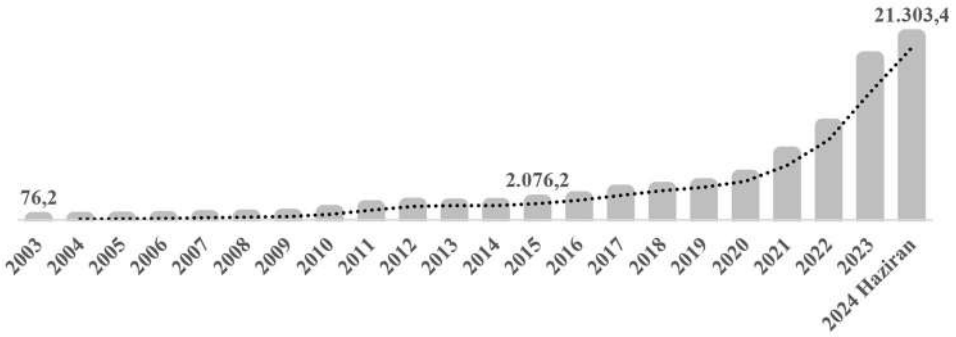

Grafik 4.19.: Taahhütler (Sektör, Milyar TL, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Bilanço dışı hesaplarda izlenen taahhütler içerisinde türev finansal araçlar (vadeli döviz alım-satım işlemleri, para ve faiz swapları, diğer türev işlemleri) ve diğer taahhütler (aracılık taahhütleri, kredi tahsis taahhütleri, çekler için ödeme taahhütleri, kredi kartı harcama limiti taahhütleri ve diğer çeşitli cayılabilir-cayılamaz taahhütler) yer almaktadır. 2003 yılında 76,2 Milyar TL olan taahhütler 2024 yılı haziran ayında 21.303,4 Milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Halihazırda taahhütlerin 58,8'i türev finansal işlemlerden meydana gelmektedir. Bir diğer önemli paya sahip olan kalem ise %24,5 oran ile kredi kartı harcama limiti taahhütleridir.

4.5.5. Temel Bankacılık Sektörü Rasyoları

Bankacılık sektörünün aktif kalitesini, yükümlülüklerini yerine getirebilmesi açısından risklere karşı dayanıklılığını, kaynak yapısını, karlılık performansını ve finansal piyasalara olan etkisini ölçmek için birtakım oranlar kullanılmaktadır. Mevduatın krediye dönüşüm oranı, takipteki krediler oranı, yabancı kaynaklar/özkaynaklar, sermaye yeterlilik oranı, net faiz marjı, aktif karlılık oranı ve özkaynak karlılık oranı bunlardan başlıcalarıdır.

Mevduatın krediye dönüşüm oranı bankaların topladıkları mevduatın/katılım fonunun ne kadarını kredi olarak plase ettiğini gösteren önemli bir orandır. Bu oran sadece bankalar için değil ekonomi için de önemlidir. Şöyle ki, bu oranın yüksek olması bankaların finansal aracı rolüyle birey ya da kurumların fon fazlalarının fona ihtiyaç duyan kişilere ve firmalara daha fazla aktarıldığını göstermektedir. Bu durum ülke ekonomisinde iktisadi

faaliyetlerin artmasını ve katma değer üretecek yatırımların fonlanmasını mümkün kılarak iktisadi büyümeye olumlu katkı sağlayacaktır.

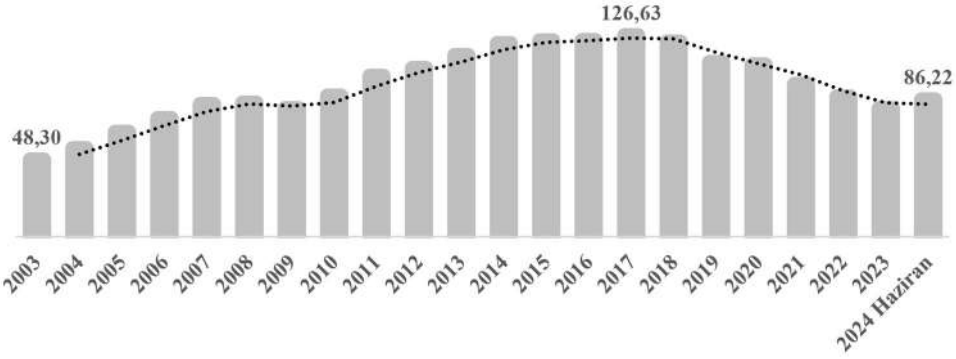

Grafik 4.20.: Mevduatın Krediye Dönüşüm Oranı
(Sektör, Yüzde, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Türk bankacılık sektörünün yıllar itibarıyla kredi ve mevduat miktarları incelendiğinde, 2003 yılında %48,3 olan mevduatın krediye dönüşüm oranının 2017 yılına kadar artış trendinde olduğu, 2017 yılında %126,63'e ulaştığı, akabinde düşüş trendine girdiği görülmektedir. 2024 yılı haziran ayı itibarıyla bu oran bir önceki yılın sonuna göre bir miktar yükselerek %86,22 olarak gerçekleşmiştir.

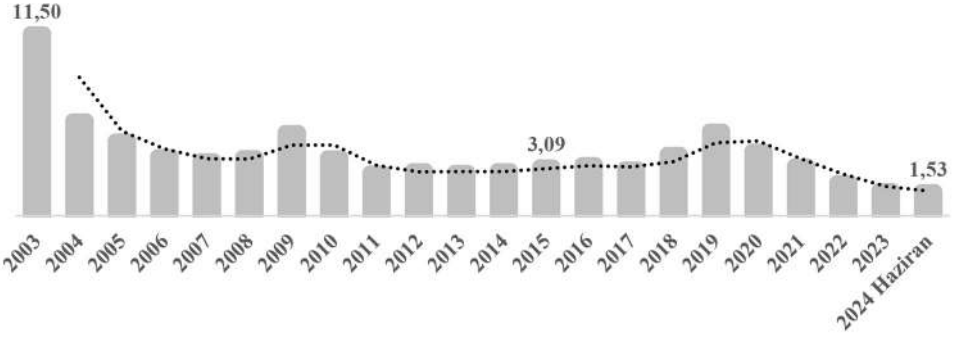

Grafik 4.21.: Takipteki Krediler Oranı (Sektör, Yüzde, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Takipteki krediler oranı, bankaların kredilerinin ne kadarının geri ödenmediğini veya geri ödeme güçlüğü içerisinde olduğunu göstermektedir. Bankaların aktiflerinin kalitesi açısından önemli bir orandır. Türk bankacı-

lık sektörünün takipteki krediler oranı Kasım 2000-Şubat 2001 krizleri sonrasında artmıştır. Ancak akabinde bankacılık sektörünün yeniden yapılanma sürecine bağlı olarak düşüş eğilimine girmiş ve bankaların aktif kalitesi iyileşme sürecine girmiştir. 2003 yılında %11,5 olan takipteki krediler oranı 2008 global finans krizine kadar düşmüştür. Krize bağlı olarak yükselen oran 2010-2018 yılları arasında stabil kalmış 2019 yılı sonrası günümüze kadar tekrar düşüşe geçmiştir. Aslında Covid-19 salgını döneminde yükselmesi beklenirken, kamu otoritesinin geçici olarak (2020-2021) kredilerin takip hesaplarına atılma sürelerini uzatması nedeniyle takipteki krediler oranı salgın döneminde de düşüş eğilimini sürdürmüştür. Takipteki krediler oranı 2024 yılı haziran ayı itibarıyla %1,56 olmuştur. Bu oran bankacılık sektörünün aktif kalitesi açısından olumlu olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, 2023 yılının ikinci yarısından itibaren uygulanan daraltıcı para politikaları gereği politika faizi kademeli olarak artırılmıştır. Yüksek faizlerin özellikle yabancı kaynak kullanımı yoğun olan bireyler ve işletmeler açısından ciddi bir finansman maliyeti oluşturması, yüksek finansman gideri nedeniyle işletme karlarının erimesi ve bilançolarının bozulması risk olarak görülmektedir. Bu hususun, daralan iç ve dış talep de göz önünde bulundurulduğunda, önümüzdeki dönemlerde bankaların takip oranını artırması beklenmektedir.

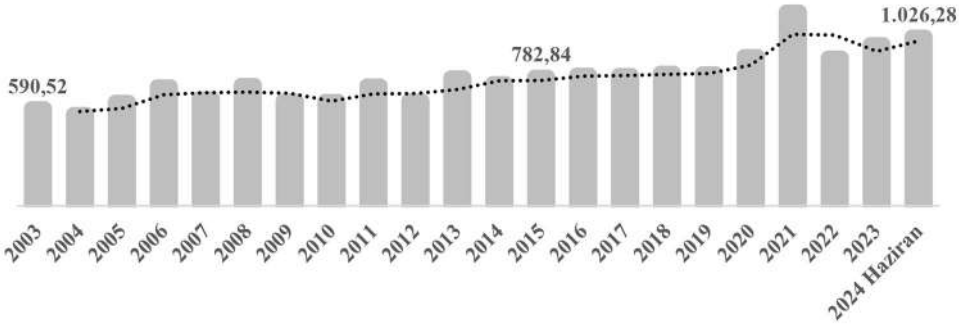

Grafik 4.22.: Yabancı Kaynaklar/Toplam Özkaynaklar
(Sektör, Yüzde, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Yabancı kaynaklar/toplam özkaynaklar oranı kaynak tarafında bankaların finansal sağlamlığına ilişkin önemli bir göstergedir. Bu oranın yüksekliği bankaların kaynaklarını daha fazla borçlanma yoluyla finanse ettiğini,

diğer bir deyişle daha fazla finansal kaldıraç altında olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda bankaların yükümlülüklerini karşılayamama riskleri artmaktadır. Diğer yandan düşük bir oran ise bankaların verimliliğini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle bankaların dengeli ve optimal bir yabancı kaynak/özkaynak oranı belirlemeleri gerekmektedir. 2003 yılında %590,52 olan yabancı kaynaklar/toplam özkaynaklar oranı kademeli artışlarla 2024 yılı haziran ayında %1.026,28 olarak gerçekleşmiş olup makul düzeydedir.

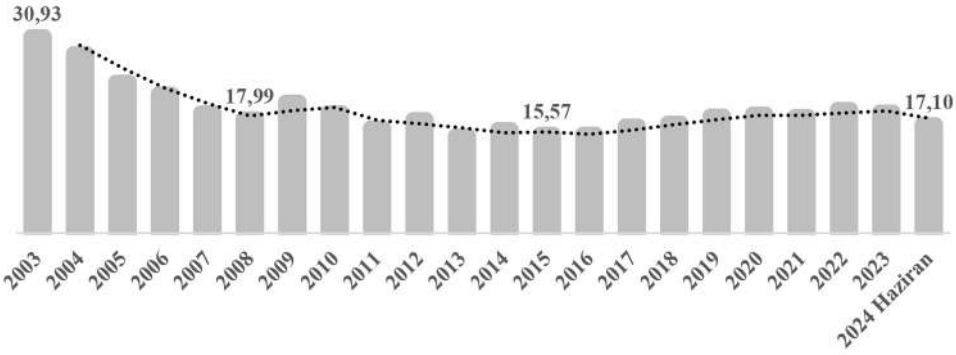

Grafik 4.23.: Sermaye Yeterlilik Oranı (Sektör, Yüzde, 2003-2024)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Bankaların finansal sağlamlığına ve güvenilirliğine ilişkin en çok kullanılan ve seviyesi ulusal ve uluslararası sermaye düzenlemeleri ile belirlenmiş olan oran sermaye yeterlilik oranıdır. Bankaların sermaye yeterlilik oranı düzenleyici ve denetleyici kurumlar tarafından sürekli olarak izlenmektedir. Sermaye yeterlilik oranı bankaların yükümlülüklerinin ne kadarını kendi kaynaklarıyla karşılayabildiğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, bu oran bankaların riskli finansal varlıklarının potansiyel kayıplarına karşılık ne kadar sermaye ayırdığını ifade etmektedir. Bu oranın yüksek olması bankanın finansal açıdan güçlü ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

Türk bankacılık sektörünün standart sermaye yeterlilik rasyosu 2003 yılında %30,93 iken 2008 yılında kadar %18'lere gerilemiştir. Sonraki yıllarda söz konusu oran %17 ile %20 değerleri arasında gerçekleşmiş olup 2024 yılı haziran ayı itibarıyla %17,10 olmuştur. Türk bankacılık sektörünün standart sermaye yeterlilik rasyosu tüm dönemlerde yasal sınırların üzerindedir. Bu nedenle sektörün güçlü özkaynak yapısına sahip olduğu görülmektedir.

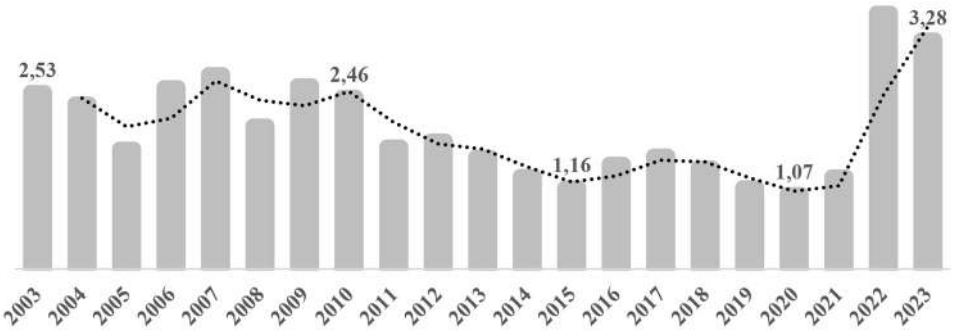

Grafik 4.24.: Aktif Karlılık Oranı (Sektör, Yüzde, 2003-2023)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Aktif karlılık oranı (dönem net karı (zararı)/ortalama toplam aktifler) bankaların varlık yönetim kabiliyetini ve bu konuda değişen piyasa koşullarına uyumu düzeyini belirleyen bir orandır. Aktif karlılık oranı bankaların varlıkları üzerinden ne kadar kar elde ettiğini göstermektedir. Diğer bir deyişle bankaların kredi verme, yatırım yapma vb. faaliyetlerinden elde ettiği kazanç oranını ifade etmektedir. Bu oranın yüksek olması sektör açısından olumludur. Türk bankacılık sektörünün aktif karlılık oranı 2003 yılında %2,53 olarak gerçekleşmiş, 2011 yılına kadar yaklaşık %2'ler seviyesinde seyretmiştir. 2010 sonrası düşüş trendine giren aktif karlılık oranı Covid-19 salgını döneminde 1,07'ye kadar düşmüştür. Salgın sonrası tekrar yükselişe geçen aktif karlılık oranı 2023 yılında %3,28 olmuştur.

Özkaynak karlılık oranı (dönem net karı (zararı)/ortalama toplam özkaynaklar) ise bankaların özkaynakları üzerinden elde ettikleri karı göstermektedir. Diğer bir deyişle bankaların sermayelerinin verimlilik düzeyini ifade etmektedir. Bu oranın yüksek olması banka özkaynaklarının etkin bir şekilde yönetildiğinin işaretidir. Türk bankacılık sektöründe özkaynak karlılık oranı 2003 yılında %18,15 iken 2018 yılına kadar %14-%18 arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. Covid-19 salgını sonrası önemli yükseliş kaydeden özkaynak karlılık oranı 2023 yılında %42,65 olmuştur.

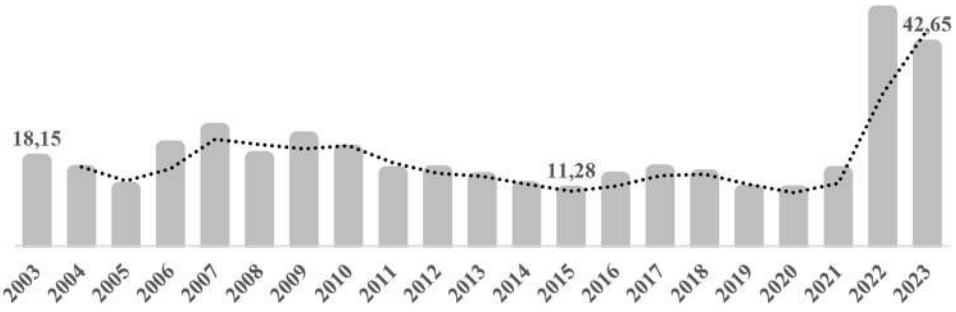

Grafik 4.25.: Özkaynak Karlılık Oranı (Sektör, Yüzde, 2003-2023)
Kaynak: BDDK, **a.y.**

2023 yılının ikinci yarısından itibaren uygulanan daraltıcı politikalar, politika faiz oranın yükselmesi, yüksek faizlerin işletmelerin karlarını eritmesi, daralan iç ve dış talep ve diğer piyasa koşulları göz önünde bulundurulduğunda banka karlılık oranlarının önümüzdeki dönemde düşmesi beklenmektedir.

4.6. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE NAKDİ KREDİLERİN MEVCUT DURUMU

Türk bankacılık sektörünün 2024 yılı haziran ayı itibarıyla toplam nakdi kredi bakiyesi 13.851,9 Milyar TL'dir. Söz konusu bakiyeye takipteki krediler, finansal kiralama alacakları ile bankaların birbirilerine kullandıkları krediler dahil değildir.

Detaylarına inildiğinde toplam nakdi kredileri; kullandırıldıkları döviz cinslerine göre (Türk parası/yabancı para), banka türlerine göre (mevduat, kalkınma ve yatırım, katılım), banka sahiplik durumlarına göre (kamu, yabancı, özel) ve kredi türü bazında ayırmak mümkündür. Söz konusu ayrımlar sektörün yapısını analiz etmek açısından önemlidir.

4.6.1. Döviz Cinsi Bazında Nakdi Krediler

Bankacılık mevzuatımızda krediler Türk parası cinsinden kullandırılabileceği gibi yabancı para cinsinden de kullandırılmaktadır. Ülkemizde birey ve kurumların kredi talebi çoğunlukla Türk parası cinsindendir. Bununla birlikte, birey ve kurumlar dış ticaret işlemlerini gerçekleştirmek, döviz kuru riskinden korunmak, daha avantajlı faiz imkanlarıyla borçlanmak veya krediye daha kolay erişebilmek gibi amaçlarla yabancı para cinsinden kredi kullanabilmektedir.

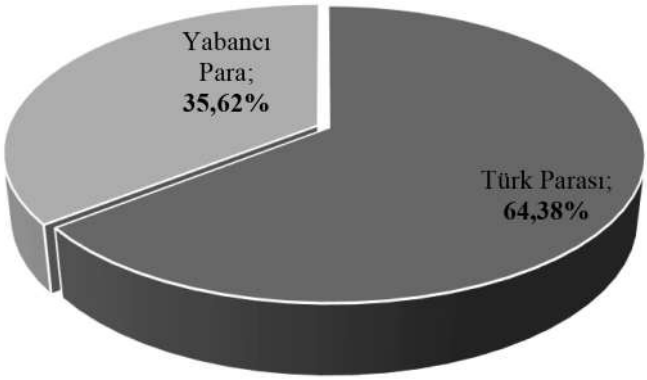

Grafik 4.26.: Nakdi Kredilerin Döviz Cinsi Bazında Dağılımı
(Yüzde, 2024 Haziran)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

2024 yılı haziran ayı itibarıyla bankacılık sektörünün toplam nakdi kredi bakiyesinin %64,38'i Türk parası cinsinden, %35,62'si ise yabancı para cinsinden kredilerden oluşmaktadır. Yabancı para cinsinden krediler çoğunlukla USD ve EURO cinsinden kullandırılmaktadır. Son dönemlerde uygulanan para politikası nedeniyle Türk parası cinsinden kredi faizlerinin artış göstermesi ve döviz kurlarının aynı seviyelerde artmaması kredi talep edenleri yabancı para kredilere yönlendirmiştir. Önümüzdeki dönemlerde, Türk parası cinsinden kredi faizleri yüksek ve döviz kurları stabil kaldığı sürece, yabancı para cinsinden kullandırılan kredilerin payının artması beklenmektedir.

4.6.2. Vade Bazında Nakdi Krediler

Bankacılık sektöründe kredi vadeleri; kısa vadeli (vadeleri azami 1 yıl), orta vadeli (vadeleri 1-5 yıl) ve uzun vadeli (vadeleri 5 yıldan uzun) olarak sınıflandırılmaktadır.

Kısa vadeli krediler genellikle cari tüketim harcamaları, çalışma sermayesi, stok finansmanı veya kısa vadeli nakit açıklarını kapatmak için kullanılmaktadır. Orta ve uzun vadeli krediler ise genelde firmaların yatırım projeleri, sabit kıymet yatırımları ve bireylerin gayrimenkul, menkul dayanıklı tüketim malı alımlarının finansmanı için kullandırılmaktadır. 2024 yılı haziran ayı itibarıyla Türk bankacılık sektöründe kullandırılan kredilerin %51,57'si kısa vadeli kredilerden, %48,43'ü ise orta ve uzun vadeli kredilerden oluşmaktadır.

Grafik 4.27.: Nakdi Kredilerin Vade Bazında Dağılımı
(Yüzde, 2024 Haziran)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

Kalıcı iktisadi büyümenin önemli bir bileşeni olan yatırımların genelde orta ve uzun vadeli krediler ile finanse edildiği göz önünde bulundurulduğunda, toplam içerisinde orta ve uzun vadeli kredilerin oranının daha yüksek olması beklenmektedir.

4.6.3. Banka Türü Bazında Nakdi Krediler

Türk bankacılık sektöründe banka türü bazında mevduat, kalkınma ve yatırım ile katılım bankaları faaliyet göstermektedir. Mevduat bankaları temelde fon arz edenlerden belirli bir faiz ödemesi karşılığı topladıkları kredileri yine belirli bir faiz karşılığında kredi olarak plase eden, mevduat toplama yetkisini haiz kuruluşlardır. Katılım bankaları ise İslami finans esaslarına göre faaliyet gösteren kuruluşlar olup mevduat yerine müşterilerinden katılım fonu toplamaktadır. Müşterilere baştan belirli bir getiri garantisi sunulmamaktadır. Toplanan fonlar faizsiz finans esaslarına göre fon talep eden müşterilere kredi (murabaha, mudaraba, muşaraka vb.) olarak plase edilmektedir. Bu kredilerden elde edilen kazançlar, banka payı alındıktan sonra, fon sahiplerinden toplanan katılım fonlarının bulunduğu havuza aktarılarak fon sahiplerine fonları oranında dağıtılmaktadır. Kalkınma ve yatırım bankalarının ise mevduat/katılım fonu toplama yetkisi bulunmamaktadır. Bu bankalar kendi sermayelerini ve para/sermaye piyasalarından temin ettikleri fonları orta ve uzun vadeli projelere, altyapı yatırımlarına, sanayi ve ticaret yatırımlarına kredi olarak aktarmaktadırlar.

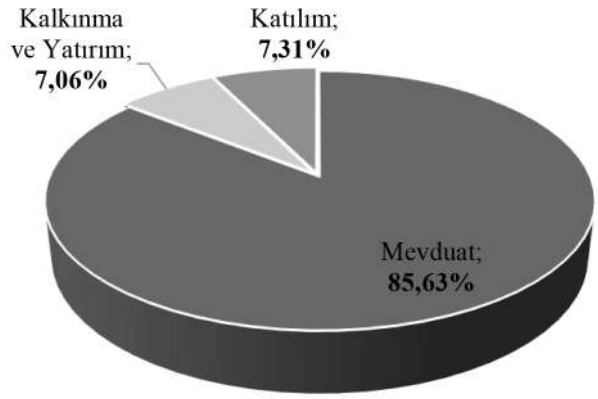

Grafik 4.28.: Nakdi Kredilerin Banka Türü Bazında Dağılımı
(Yüzde, 2024 Haziran)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

2024 yılı haziran ayı itibarıyla toplam nakdi kredilerin %85,63'ü mevduat bankaları tarafından kullandırılan kredilerden, %7,31'i katılım bankaları tarafından kullandırılan kredilerden ve %7,06'sı kalkınma ve yatırım bankaları tarafından kullandırılan kredilerden oluşmaktadır. Görüldüğü üzere toplam nakdi kredilerde mevduat bankalarının önemli bir ağırlığı mevcuttur. Türk bankacılık sektöründe katılım bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarının toplam krediler içerisindeki payı düşüktür. Halbuki, inançları gereği tasarruflarını faizli enstrümanlarda değerlendirmeyen ve/veya faizli kaynak kullanmayan kesimlerin finansal sektöre dahil olması Türkiye gibi ülkelerde önem arz etmektedir. Bu nedenle katılım bankaları tarafından İslami finans ilkelerine uygun kullandırılan kredilerin payının artmasının iktisadi büyümeye katkısı olacaktır. Diğer yandan, kalkınma ve yatırım bankalarının da temel işlevinin yatırım finansmanı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu bankaların da kredi pastasında payının artması iktisadi büyümeyi olumlu etkileyecektir.

4.6.4. Kredi Türü Bazında Nakdi Krediler

Türk bankacılık sektöründe kredi verileri, türleri bazında, tüketici kredileri ve bireysel krediler, KOBİ kredileri ile ticari krediler ve kurumsal kredi kartları olmak üzere üç grupta sunulmaktadır. Tüketici kredileri (bireysel krediler) hanehalkına kullandırılan krediler olup konut kredisi, taşıt kredisi ve ihtiyaç kredisi olmak üzere üç ana grupta sınıflandırılmaktadır. Bireysel

krediler içerisinde en büyük paya sahip olan grup konut kredileridir. Bireylerin kullandıkları kredi kartlarına ait bakiye de bu grup içerisinde yer almaktadır. KOBİ[440] kredileri ise KOBİ tanımına giren işletmelere kullandırılan ticari ve nakdi kredilerdir. Ticari krediler ise KOBİ'lerden daha büyük işletmelere kullandırılan nakdi kredilerdir. İşletmelerin faaliyetleri için kullanılan kredi kartları bakiyeleri de ticari krediler ve kurumsal kredi kartları grubu içerisindedir.

2024 yılı haziran ayı itibarıyla bankaların toplam nakdi kredileri içerisinde tüketici kredileri ve bireysel kredi kartlarının payı %23,32 olmuştur. KOBİ kredilerinin payı %26,77, ticari krediler ve kurumsal kredi kartlarının payı ise %49,91 olarak gerçekleşmiştir. Tüketici kredileri ve bireysel kredi kartlarının toplam nakdi krediler içerisindeki payının görece yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Son yıllarda iktisadi büyümeye temel katkıyı yapan tüketim harcamalarının çoğunlukla banka kredisi ile finanse edildiği görülmektedir.

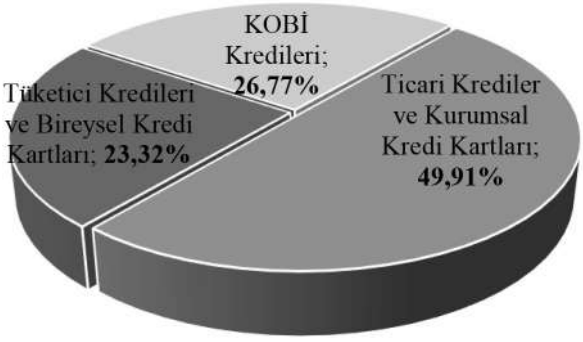

Grafik 4.29.: Nakdi Kredilerin Kredi Türü Bazında Dağılımı
(Yüzde, 2024 Haziran)

Kaynak: BDDK, **a.y.**

440 Yıllık çalışan sayısı 250 kişiden az olan yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 500 Milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler KOBİ olarak adlandırılmaktadır. KOBİ'ler personel sayısı, yıllık net satış hasılatı veya mali bilanço büyüklüklerine göre kendi içerisinde mikro işletmeler, küçük işletmeler ve orta büyüklükteki işletmeler olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Yönetmeliği", **RG**, 25.05.2023, S. 32201 (Çevrimiçi)
www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230525-6.pdf, 4 Temmuz 2024.

TÜİK'in en son 2023 yılının aralık ayında yayınladığı istatistiğe göre KOBİ'ler 2022 yılında toplam girişim sayısının %99,7'sini, istihdamın %70,6'sını, personel maliyetinin %47,5'ini, cironun %42,5'ini, üretim değerinin %36,3'ünü ve faktör maliyetiyle katma değerin %36,4'ünü oluşturmaktadır[441]. Bu oranların gelecek yıllar içerisinde çok değişmeyeceği beklenmektedir. Dolayısıyla KOBİ'ler Türkiye ekonomisinin omurgasıdır. Buna rağmen KOBİ'lerin toplam nakdi krediler içerisindeki payı düşük seviyededir. Ülkemizde, her ne kadar son yıllarda destekler artsa da KOBİ'ler, başta mikro işletmeler ve potansiyel büyüme hızları yüksek ama riskli girişimler olmak üzere, kurumsal yönetim, finansal yönetim ve teminat problemlerinden dolayı krediye erişim problemleri yaşamaktadır. KOBİ'lerin krediye erişimlerinin kolaylaştırılması ve toplam nakdi krediler içerisindeki payının artması iktisadi büyümeye olumlu katkı sağlayacaktır.

441 TÜİK, "Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri, 2022" (Çevrimiçi) www.data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2022-49438, 4 Temmuz 2024.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 2003 VE SONRASI BANKA KREDİLERİ İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Küreselleşme hareketlerinin bir sonucu olarak finansal piyasalar özellikle 1990'lı yıllardan itibaren birbirilerine daha fazla entegre olmuştur. Keza teknolojinin de gelişmesiyle birlikte finansal piyasaların giderek derinleşmesi, gelişmesi ve küresel finansal entegrasyonun artması iktisatçıları finansal sistemlerin iktisadi büyüme ile olan ilişkisini ve iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini araştırmaya yönlendirmiştir. Bu dönemlerden itibaren ortaya çıkan finansal krizler de söz konusu araştırmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak, 20. yüzyılın ortalarından itibaren finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz eden, finansal sistemlerin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini araştıran birçok akademik çalışma yapılmıştır. Söz konusu akademik çalışmalarda; başta krediler olmak üzere banka ve banka dışı finansal kuruluş verileri, finansal derinlik ve gelişmişlik göstergeleri, para ve sermaye piyasası büyüklükleri ve borsa hacimleri bağımsız değişken olarak, GSYH, GSYH büyüme oranı, sektörel büyüme oranları, sermaye stoku, istihdam verisi vb. veriler ise bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır. Bankacılığın finansal sistem içerisinde önemli bir payı bulunduğundan, finansal gelişme parametresi olarak banka kredi hacmi verilerini kullanan çalışmalar ağırlıktadır.

Finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen akademik çalışmaların bazıları finansal gelişmenin iktisadi büyümeyi hızlandırdığı tezini savunurken (arz öncüllü hipotezler), bazıları iktisadi büyümenin finansal gelişmeye katkı sağladığı tezini öne sürmektedirler (talep takipli hipotezler). Diğer yandan, bu iki değişkenin birbiriyle karşılıklı

etkileşimi olduğunu (karşılıklı bağımlılık) ya da birbirini etkilemediği (kayıtsızlık) yönünde bulgular içeren çalışmalar da mevcuttur. İki değişkenin birbiri ile etkileşimine ilişkin farklı bulguların ortaya çıkmasının sebebinin; yöntem farklılıklarının, çalışmalarda incelenen ülkelerin ekonomik yapısı ile incelenen dönemler arasındaki farklılıkların olduğu kanaatindeyiz.

Konuya ilişkin yapılan çalışmaların geneline bakıldığında, finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında bir ilişkinin var olduğu ve finansal gelişmenin iktisadi büyümeyi hızlandırdığı tezini savunan çalışmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu görüşlerin hakim olduğu varsayıldığında, bir sonraki temel soru hangi özellikteki finansal sistemlerin iktisadi büyümeyi daha fazla etkilediğidir. Finansal sistemler temel olarak banka bazlı finansal sistemler ve piyasa bazlı finansal sistemler olarak iki sınıfta incelenmektedir. Banka bazlı finansal sistemler piyasada aracılık, tasarrufların toplanarak fon ihtiyacı olanlara tahsisi, yatırım kararlarının denetlenmesi, risk yönetimi vb. fonksiyonların genellikle bankalar tarafından yürütüldüğü sistemlerdir. Piyasa bazlı finansal sistemler ise söz konusu fonksiyonların banka dışı sermaye piyasası kuruluşları (borsalar, tahvil piyasaları, aracı kurumlar, portföy yönetim şirketleri vb.) tarafından yürütüldüğü sistemlerdir. Almanya ve Japonya banka bazlı finansal sistemlerin ağırlıkta olduğu ülkelere, ABD ve İngiltere piyasa bazlı finansal sistemlerin ağırlıkta olduğu ülkelere örnek olarak verilmektedir[442]. Türkiye de banka bazlı finansal sistemin ağırlıkta olduğu bir ülkedir.

Banka bazlı ve piyasa bazlı finansal sistemlerden hangisinin iktisadi büyümeyi daha fazla hızlandırdığı sorusu da bir diğer önemli sorudur. 2000'li yılların başında yayınlanan birçok akademik çalışma banka bazlı veya piyasa bazlı finansal sistemlerin iktisadi büyümeyi teşvik etmede diğerinden daha etkili olmadığını, konunun finansal piyasaların gelişmişlik düzeyi ile alakalı olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, O. Emre Ergüngör 2003 yılında yapmış olduğu çalışmada, finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini test ettikten sonra, diğer çalışmaların aksine, finansal sistemin yapısının da önemli olduğunu, yasalarını ve yargı sistemini zamanla değişen ekonomik sisteme hızlı ve etkin bir şekilde uyarlayabilen ülkelerin

442 Aslı Demirgüç-Kunt, Ross Levine, "Bank-Based and Market-Based Financial Systems: Cross-Country Comparisons", **Financial Structure and Economic Growth**, Ed. by Aslı Demirgüç-Kunt, Ross Levine, Massachusetts, The MIT Press, 2001, p. 81.

sermaye piyasalarının uzun vadeli iktisadi büyümeyi teşvik etmede bankalardan daha iyi olduklarını tespit etmiştir[443]. Kanaatimizce Ergüngör'ün yargı sisteminin esnekliği ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki tespiti doğrudur. Ancak yasalarını ve yargı sistemini zamanla değişen ekonomik sisteme hızlı ve etkin bir şekilde uyarlayabilen banka bazlı finansal sisteme sahip ülkelerde de finansal gelişme iktisadi büyümeyi teşvik edecektir. Kaldı ki, bu iki yapıyı birbirinin ikamesi olarak değil, birbirinin tamamlayıcısı olarak görmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında her iki yapı da iktisadi büyümeyi destekleyeceği söylenebilir. Diğer yandan, her iki finansal sistemin de birbirilerine göre avantajları ve dezavantajları mevcuttur. Banka bazlı finansal sistemlerde finansman kaynağı bankalar iken piyasa bazlı sistemlerde finansman kaynağı sermaye piyasalarıdır. Risk banka bazlı sistemlerde merkezi olarak bankalar tarafından yönetilirken piyasa bazlı sistemlerde risk piyasa katılımcılarına dağıtılmış durumdadır. Bu bağlamda piyasa bazlı finansal sistemler piyasa şoklarına karşı daha esnek bir yapıya sahiptir. Bir ülkede hangi sistemin ağırlıkta olduğu ülkelerin ekonomik yapıları, ekonomik gelişmişlik düzeyleri, kültürel ve tarihi geçmişleri vb. etkenlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

5.1. AMPİRİK LİTERATÜR TARAMASI

Tezin geçmiş bölümlerinde iktisadi büyüme, finansal sistem, bankacılık ve banka kredileri ile ilgili teorik çerçeve sunulmuş, Türkiye özelinde iktisadi büyümenin ve bankacılık sektörünün tarihi gelişim süreci ele alınmış ve Türk bankacılık sektörü analiz edilmiştir. Geçmiş bölümler ışığında, bu başlık altında, öncelikli olarak finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan seçilmiş öncü çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalar çoğunlukla hem piyasa bazlı hem de banka bazlı sistemlere ilişkin verilerin müşterek kullanıldığı çalışmalardır. Akabinde ise, tezin konusu ile paralel olarak, ağırlıklı olarak banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden seçilmiş literatür aktarılmıştır.

Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin irdelenmesine ilişkin öncü olarak kabul edilen ilk görüş 1911 yılında Schumpeter tarafın-

443 O. Emre Ergüngör, "Financial System Structure and Economic Development: Structure Matters" **Federal Reserve Bank of Cleveland Working Paper**, No: 03-05, 2003, p. 1.

dan ortaya atılmıştır. Bankalar ve finansal kuruluşlar yenilikçi girişimlerin desteklenmesinde ve iktisadi gelişmede önemli bir rol üstlenmektedir. Schumpeter'e göre kredi ile yenilikler arasında yakın bir bağlantı vardır. Yeni girişimlerin ortaya atılmasında tasarruflar nispeten önemsiz bir işleve sahiptir. Girişimci ihtiyaç duyduğu üretim faktörlerini elde etmek için genelde tasarruf yapmaz ya da mal biriktirmez[444]. Bunun yerine bankalar ve finansal kuruluşlar girişimcilerin yenilikçi projelerini finanse ederek girişimlerin büyümesine ve iktisadi büyüme katkıda bulunmaktadır.

J. Robinson ise 1952 yılında "girişimin öncülük ettiği yerde finans takip eder" cümlesiyle talep takipli hipotezin öncüsü olmuştur[445]. Robinson'a göre iktisadi büyüme finansal sektöre talep yaratmaktadır. Reel sektörde yaratılan talebin karşılanması amacıyla finansal araçlar devreye girmektedir.

John G. Gurley ve Edward S. Shaw tarafından 1955 yılında yapılan çalışmada; iktisadi büyüme süreci analiz edilirken ekonominin reel yönünün ele alındığı, finansal yönünün ihmal edildiği ifade edilmiştir. Gurley ve Shaw'a göre, gelişmiş finansal bir sistemde finansal aracılar fonların tasarruf sahiplerinden fon talep edenlere aktarılmasını sağlar. İktisadi büyüme için gerekli olan sermaye birikimi etkin finansal sistemlerin yokluğunda pek mümkün değildir. Söz konusu finansal sistemler gerek piyasaya likidite sağlayarak gerekse ekonomilerde risk yönetimine katkıda bulunarak iktisadi faaliyetlerin sürekliliğine destek olur. Finansal gelişme ile paralel olarak, etkin bir risk yönetimi anlayışıyla, artan tasarrufların mobilizasyonu ve bunların verimli ve teknolojik yenilik içeren yatırımlara yönlendirilmesi iktisadi büyümeyi hızlandırır[446]. Söz konusu mekanizmanın işleyebilmesi için finansal kurumların kapasitelerinin artırılması ve buna yönelik finansal reformlar ile makroekonomik istikrar önemlidir.

Hugh T. Patrick'in 1966 yılında yapmış olduğu çalışma finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiye dair önemli bir çalışmadır. Patrick, finansal gelişmenin mi iktisadi büyümeyi etkilediği, yoksa tam tersi bir du-

444 Joseph A. Schumpeter, **The Theory of Economic Development**, 10th ed., New Brunswick and London, Transaction Publishers, 2004, p. 136.

445 J. Robinson, "The Generalization of the General Theory", **The Rate of Interest and Other Essays**, London, MacMillan, 1952, p. 86.

446 John G. Gurley, Edward S. Shaw, "Financial Aspects of Economic Development", **American Economic Review**, Vol: 45, No: 4, 1955, pp. 515-538.

rumun mu mevcut olduğu sorusuna yanıt aramış ve her iki hipotezi de destekleyen dönemlerin var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Patrick'e göre iktisadi büyüme sürecinin başladığı ilk dönemlerde finansal gelişmenin ardından iktisadi büyüme hızlanmaktadır. Akabinde, büyüyen ekonomilerde ise daha çok firmanın farklı finansal araçlara ihtiyacı doğacağından, iktisadi büyüme finansal gelişmeye katkı sunmaktadır. Dolayısıyla ilişki yön değiştirmektedir[447]. Patrick, finansal hizmetlere olan talebin üretimin genişlemesine ve geleneksel sektörlerin ticarileşmesine bağlı olduğunu, dolayısıyla iktisadi büyüme evresinde firmaların finansman ihtiyacının artacağını, bu noktada finansal aracıların firma ihtiyaçlarını fonlama kabiliyetinin iktisadi büyümeye olumlu katkı yapacağını ifade etmiştir. Reel ekonominin büyümesi sonrasında ise atan finansman talebi neticesinde finansal piyasaların gelişeceğini ve genişleyeceğini belirtmiştir.

Raymond W. Goldsmith 1969 yılında yayınladığı kitabında finansal sektörün gelişimi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışma finansal yapıların iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini anlamak isteyenler için önemli bir kaynak olmuştur. Goldsmith, ekonominin finansal yapısının fonların en iyi kullanıcısına, yani iktisadi sistemde fonların en yüksek getiriyi sağlayacağı yere aktarılmasını sağladığı ölçüde iktisadi büyümeyi hızlandıracağını ve iktisadi performansı iyileştireceğini belirtmiştir[448]. Gelişmiş ve azgelişmiş 25 ülkenin 1860-1963 dönemine ait verilerini kullanarak gerçekleştirdiği zaman serisi analizinde finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, iktisadi büyümenin hızlanmasına finansal faktörlerin mi neden olduğunu yoksa finansal faktörlerin, sebebi başka faktörler olan iktisadi büyümeyi mi yansıttığının belirli bir güven seviyesinde belirlemenin güç olduğunu ifade etmiştir.

1973 yılında Robert McKinnon ve Edward S. Shaw yapmış oldukları çalışmalarda finansal gelişme ve finansal derinleşmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. McKinnon'a göre sermaye piyasalarının

---

447 Hugh T. Patrick, "Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries", **Economic Development and Cultural Change**, Vol: 14, No: 2, 1966, p. 175.

448 Raymond W. Goldsmith, **Financial Structure and Development**, New Haven and London, Yale University Press, 1969, p. 400.

serbestleşmesi kritik öneme sahiptir. Aksi durum diğer üretim faktörlerinin verimsiz kullanılmasına neden olmaktadır. Gelişmemiş ve serbestleşmemiş bir sermaye piyasasında ekonomik birimler tasarruf ve yatırım süreçlerinde uzmanlaşamamaktadır. Her girişimci kendi başına tüketim, tasarruf ve yatırım kararı almaktadır. Bu durum kaynakların yanlış tahsisine sebep olmaktadır. Bu yanlış tahsisi önlemek için mevcut sermayeyi en iyi yatırım ve üretim olanaklarına tahsis edecek etkin bir mekanizması iktisadi sistem için elzemdir[449]. Böyle bir mekanizmanın varlığı, etkin risk yönetimi ve finansal sistemin güvenilirliği etkin kaynak tahsisi sağlayacağından iktisadi büyümeye olumlu katkı yapacaktır. Edward S. Shaw da iktisadi büyümenin tesisi açısından finansal derinleşme üzerinde yoğunlaşmış ve finansal derinleşmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Shaw'a göre bir ekonomide finansal derinleşmenin göstergeleri; finans piyasalarındaki fiyatlar, faizler ve döviz kurundaki çarpıklıklar ortadan kalktığında artan likidite rezervleri, vergileme üzerindeki baskıyı ve yabancı tasarruflara olan talebi azaltan finansal akışlar, finansal araçların türleri, çeşitliliği ve büyüklüğü ve optimal faiz oranı ve döviz kuru olarak sayılabilir[450]. Ek olarak finansal hizmetlere erişim kolaylığı, kredi ve tasarruf oranlarının büyüklüğü, finansal aracıların etkinliği ve etkin yasal düzenlemeler finansal derinleşmenin diğer göstergeleridir. Shaw finansal derinleşme arttıkça finansal sistemin tasarrufları daha verimli yatırımlara yönlendireceğini ve iktisadi büyümeyi hızlandıracağını ifade etmiştir.

K.L. Gupta 1984 yılında yapmış olduğu çalışmada, 14 ülkenin 1959-1980 yılları arasındaki çeyreklik endüstriyel çıktı ve finansal gelişme (para arzı ve krediler) verilerini (ülke bazlı farklı dönemler mevcut olup veriler çoğunlukla 1961-1980 dönemine aittir) Granger-Sims metodolojisini kullanarak analiz etmiş ve analizinde finansal gelişmeden iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik tespit etmiştir[451]. Tüm çalışmasında ise özetle; finansal yapısalcı yaklaşım çerçevesinde, finansal gelişmenin iktisadi büyümeye yol açtığını ve finansal baskı yaklaşımı çerçevesinde, yüksek reel faiz oran-

449 Robert McKinnon, **Money and Capital in Economic Development**, Washington, D.C., The Brookings Institution, 1973, pp. 8-13.

450 Edward S. Shaw, **Financial Deepening in Economic Development**, London, Oxford University Press, 1973, pp. 7-9.

451 K. L. Gupta, **Finance and Economic Growth in Developing Countries**, London, Croom Helm Ltd, 1984, pp. 41-50.

larının ve bunların devamlılığının iktisadi ilerleme için önemli olduğunu vurgulamıştır.

Robert Lucas 1988 yılında, geleneksel büyüme modellerini ülkeler arasındaki farklılıkları açıklamakta başarısız oldukları gerekçesiyle eleştirerek iktisadi büyümenin belirleyicilerini daha iyi anlamak için yeni bir teorik çerçeve sunduğu çalışmasında, iktisadi büyüme üzerindeki etkileri ile ilgili olarak, finansal konulara çok kötü bir şekilde gereğinden fazla önem verildiğini belirtmiştir[452]. Çalışmanın genelinde, iktisadi büyümenin belirleyicisi olarak finans harici diğer etkenleri ele almıştır.

Robert G. King ve Ross Levine 1993 yılında, 77 ülkenin 1960-1989 dönemine ait; finansal sistemin likit yükümlülüklerin GSYH'ye oranı, mevduat bankalarının yurtiçi varlıklarının mevduat bankaları ve merkez bankası yurtiçi varlıklarının toplamına oranı, finans dışı kesime kullandırılan yurtiçi kredilerin toplam kredilere oranı, finans dışı kesime kullandırılan yurtiçi kredilerin GSYH'ye oranı, uzun dönem ortalama GSYH büyüme oranı, kişi başına reel sermaye stokunun büyüme oranı ve GSYH'deki kişi başı reel sermaye stoku harici unsurların iktisadi büyüme oranı verilerini kullanarak yapmış oldukları regresyon analizinde finansal değişkenler ile iktisadi büyüme değişkenleri arasında kuvvetli bir ilişki tespit etmişlerdir. Etkin bir finansal sistemin hem sermaye tahsisinin etkinliği için hem de uzun vadeli ekonomik dinamizm için gerekli olan inovasyon ve girişimciliği teşvik etmek için de çok önemli olduğunu vurgulamışlardır. King ve Levine'e göre, araştırma kapsamındaki ülkeler için belirlenen finansal kriterler çerçevesinde, finansal gelişmenin yüksek düzeyde gerçekleşmesi durumunda söz konusu ülkelerin iktisadi büyüme oranları 10 ila 30 yıl boyunca nispeten hızlı olma eğiliminde olacaktır[453]. Bununla birlikte, çalışmada nedensellik ilişkisinin kurulmasındaki zorluğa ve karmaşıklığa dikkat çekilerek, finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü ilişki olabileceği belirtilmiştir.

Ross Levine ve Sara Zervos 1998 yılındaki regresyon analizi çalışmalarında 47 ülkenin 1976-1993 yılları hisse senedi piyasası ve bankacılığın gelişimi ile uzun dönem iktisadi büyüme arasındaki ilişkiye odaklanmış-

452 Robert E. Lucas, "On The Mechanism of Economic Development", **Journal of Monetary Economics**, Vol: 22, No: 1, 1988, p. 6.

453 Robert G. King ve Ross Levine, "Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right", **Quarterly Journal of Economics**, Vol: 108, No: 3, 1993, pp. 720-735.

lardır. Ayrıca çalışmaya asgari borsa faaliyeti bulunan 31 ülkenin verileri eklenmiştir. Regresyon analizinin kullanıldığı ilgili çalışma sonucunda, borsa likiditesi ve bankacılığın gelişiminin her ikisinin de iktisadi büyüme, sermaye birikimi ve verimlilik artışı ile pozitif yönde ve güçlü bir ilişkisini tespit etmişlerdir[454]. Çalışmaya göre dış finansmana bağımlı endüstriler finansal piyasaları gelişmiş ülkelerde daha fazla gelişme imkanı bulmaktadır. Hisse senedi piyasalarının gelişmesi firmalara ihtiyaç duydukları sermayeyi sağladığı için iktisadi büyümeye katkı sağlamaktadır.

Aslı Demirgüç-Kunt ve Vojislav Maksiovic 1998 yılında yapmış oldukları çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan 30 farklı ülkenin hukuki ve finansal yapılarının firmaların büyüme performansları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada; firmaların büyüme oranları, satış gelirleri, varlıkları ve diğer finansal göstergeleri, ülkelerdeki hukuki sistemin etkinliği, yasal hakların korunması, mülkiyet haklarının güvencesi ve sözleşmelerin uygulanabilirliği, bankacılık sisteminin büyüklüğü, sermaye piyasalarının derinliği ve finansal aracılığın etkinliği veri olarak kullanılmıştır. Panel veri analiz yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmada, hukuki altyapısı güçlü ve finansal sistemi gelişmiş olan ülkelerde firmaların daha hızlı ve sürdürülebilir bir şekilde büyüdükleri tespit edilmiştir[455]. Çünkü güçlü hukuki altyapıya sahip ülkelerde hukuki güvence yatırım ortamını iyileştirerek belirsizlikleri azaltmaktadır. Diğer yandan finansal sistemi gelişmiş ülkelerde de firmaların finansmana erişimini kolaylaştırmaktadır. Böylelikle genel ekonomik iyileşme iktisadi büyümeyi mümkün kılmaktadır.

Ross Levine, Norman Loayza ve Thorsten Beck 2000 yılındaki çalışmalarında, 71 ülkenin 1960-1995 dönemine ait, finansal sistemin likit yükümlülüklerinin GSYH'ye oranı, ticari bankaların yurtiçi varlıklarının ticari bankalar ve merkez bankası varlıklarının toplamına oranı ve özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı verilerini ülkelerin finansal gelişmişlik düzeyini hesaplamak için kullanmışlardır. Ayrıca, alacaklıların yasal hakları, sözleşmelerin etkinliği ve muhasebe sistemlerinin gelişmişlik düzeyi verilerinin ülkeler arası finansal gelişmişlik düzeyini açıklayıp açıklamadığını

454 Ross Levine, Sara Zervos, "Stock Markets, Banks, and Economic Growth", **The American Economic Review**, Vol: 88, No: 3, 1998, pp. 538-554.

455 Aslı Demirgüç-Kunt, Vojislav Maksiovic, "Law, Finance, and Firm Growth", **The Journal of Finance**, Vol: 53, No: 6, 1998, pp. 2107-2037.

test etmişlerdir. Çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH verileri kullanılmıştır. Panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, alacaklıların yasal hakları, sözleşmelerin etkinliği ve muhasebe sistemlerinin gelişmişlik düzeyinin finansal gelişme düzeyi ile doğru orantılı olduğu ve finansal aracıların gelişiminde ülkeler arası farklılığı açıklamaya yardımcı olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, finansal aracıların gelişiminin iktisadi büyümede doğrudan ve pozitif bir etki yarattığı tespit edilmiştir[456]. Bu çalışma ile finansal aracılığın iktisadi büyüme üzerindeki etkileri daha geniş bir perspektiften analiz edilmiştir.

Philip Aretis, Panicos O. Demetriades ve Kul B. Luintel tarafından 2001 yılında yapılan, ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve Japonya'nın 1968-1998 dönemindeki (ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir) çeyreklik, hisse senedi piyasası değeri/GSYH, banka kredileri/GSYH, hisse senedi piyasası oynaklığı ve bağımlı değişken olarak reel GSYH verileri kullanılarak yapılan VAR analizi sonucunda, banka bazlı ve piyasa bazlı finansal sistemlerde finansal gelişmenin uzun vadeli iktisadi büyümeyi teşvik ettiği, özellikle Almanya, Fransa ve Japonya'da banka bazlı piyasaların iktisadi büyümeye daha fazla katkıda bulunduğu, ABD ve İngiltere'de finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin zayıf olduğu tespit edilmiştir[457]. Çalışmada genel olarak banka bazlı finansal sistemlerin piyasa bazlı finansal sistemlere nazaran uzun vadeli iktisadi büyümeyi daha fazla teşvik edeceği görüşüne ulaşılmıştır.

Yousif Khalifa Al-Yousif tarafından 2002 yılında, 30 gelişmekte olan ülkenin 1970-1999 dönemi, nakit oranı/M1, M2/GSYH ve bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH büyüme oranı verileri kullanılarak yapılan zaman serisi ve panel veri analizleri sonucunda, finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir[458]. Çalışmaya

---

456 Ross Levine, Norman Loayza, Thorsten Beck, "Financial Intermediation And Growth: Causality and Causes", **Journal of Monetary Economics**, Vol: 46, No: 1, 2000, pp. 34-63.

457 Philip Aretis, Panicos O. Demetriades, Kul B. Luintel, "Financial Development And Economic Growth: The Role of Stock Markets", **Journal of Money, Credit, and Banking**, Vol: 33, No: 1, 2001, pp. 21-38.

458 Yousif Khalifa Al-Yousif, "Financial Development and Economic Growth: Another Look at the Evidence from Developing Countries", **Review of Financial Economics**, Vol: 11, No: 2, 2002, pp. 139-148.

göre finansal gelişme iktisadi büyümeyi teşvik ederken iktisadi büyüme de finansal gelişmeyi desteklemektedir. Söz konusu ilişkinin yönü ve şiddeti ülkeden ülkeye değişmektedir.

Mohsin S. Khan ve Abdelhak S. Senhadji 2003 yılında yapmış oldukları çalışmada 159 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin genel olarak 1960-1999 dönemini kapsayan verileri kullanmıştır. Bu veriler; özel sektör kredilerinin, hisse senedi piyasası kapitalizasyonunun ve bono/tahvil piyasası kapitalizasyonunun her birinin GSYH'ye oranı ve hisse senedi piyasası kapitalizasyonu olup finansal derinlik ölçütleri olarak dikkate alınmıştır. Panel veri ve regresyon analizi sonucunda yazarlar, finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit etmiş olup finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkisinin büyüklüğünün, kullanılan finansal gelişme göstergelerine, veri sıklığına ve tahmin yöntemlerine bağlı olarak değişiklik gösterebileceğini ifade etmiştir[459]. Hem bankacılık sektörünün hem de menkul kıymet piyasalarının ele alındığı bu çalışmada, banka bazlı ve piyasa bazlı sistemlerin her ikisinin de iktisadi büyümeyi teşvik ettiği, ancak hangisinin daha etkili olacağının ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği vurgulanmıştır.

Thorsten Beck ve Ross Levine 2004 yılında, 40 ülkenin 1976-1998 dönemi verilerini kullanarak dinamik panel veri ve regresyon analizi yapmışlardır. Bu analizde; borsalarda yapılan hisse senedi işlemlerinin değerinin borsalarda işlem gören hisse senetlerinin toplam değerine oranı, borsalarda yapılan hisse senedi işlemlerinin değerinin GSYH'ye oranı, borsalarda işlem gören hisse senetlerinin toplam değerinin GSYH'ye oranı, mevduat bankalarının özel sektörde bulunan kredi alacaklarının GSYH'ye oranı ve bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH verileri kullanılmıştır. Beck ve Levine, çalışmaları sonucunda hem hisse senedi piyasalarının hem de bankaların gelişiminin iktisadi büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır[460]. Çalışmada banka bazlı ve piyasa bazlı finansal sistemlerin olumlu ve farklı etkiler yarattığı, bu etkilerin finansal piyasaların

459 Mohsin S. Khan, Abdelhak S. Senhadji, "Financial Development and Economic Growth: An Overview", **Journal of African Economies**, Vol: 12 No: 2, 2003, pp. ii95-ii107.

460 Thorsten Beck, Ross Levine, "Stock Markets, Banks, and Growth: Panel Evidence", **Journal of Banking & Finance**, Vol: 28, No: 3, 2004, pp. 424-440.

gelişim seviyesine göre değişkenlik gösterebileceği, gelişen ve derinleşen piyasaların iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin daha fazla olacağı ifade edilmiştir.

Philippe Aghion, Peter Howitt ve David Mayer-Foulkes 2005 yılında, Levine, Loayza ve Beck'in 2000 yılındaki çalışmalarının verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmada, Schumpeterci ülkeler arası yakınsama modelini finansal kısıtlamalar ile test etmiştir. Çalışmaya göre, belirli bir finansal gelişmişlik seviyesinin üzerindeki tüm ülkelerin iktisadi büyüme oranında yakınsaması gerektiği, yakınsamaya en büyük katkının finansal gelişme tarafından sunulduğu ve yakınsayan ülkelerde finansal gelişmişlik seviyesinin durağan durum GSYH'sine yaklaşma konusunda başlangıçta katkı sağladığını, ancak bu pozitif etkinin durağan durum GSYH'sine yaklaştıkça kaybolduğu belirtilmiştir[461]. Çalışmadan çıkarılan bir diğer sonuç gelişmekte olan ülkeler arasında finansal gelişmişlik seviyesi görece yüksek olanların diğerlerine göre daha hızlı büyüyeceğidir.

Karima Saci, Gianluigi Giorgioni ve Ken Holden 2009 yılında, 30 gelişmekte olan ülkenin, 1988-2001 dönemine ait, bankalarca özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı, likit yükümlülüklerin GSYH'ye oranı, ticari bankaların yurtiçi varlıklarının ticari bankalar ve merkez bankası varlıklarının toplamına oranı, hisse senedi işlem oranı (işlem hacmi/toplam piyasa değeri), işlem gören hisselerin değerinin GSYH'ye oranı ve bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri dinamik panel veri analizinde hisse senedi piyasasının gelişiminin iktisadi büyümeyi olumlu yönde daha fazla etkilediğini belirtmişlerdir[462]. Çalışmada hisse senedi piyasasının gelişmişliğinin alternatif ölçütlerinin varlığının bankacılık sektörünün gelişmişliğini ifade eden ölçütler üzerinde negatif bir etkiye yol açtığı ifade edilmektedir.

Ernesto R. Gantman ve Marcelo P. Dabos 2012 yılındaki çalışmalarında, kendilerinden önce konuya ilişkin yapılan önemli çalışmalardaki verileri genişleterek oluşturdukları 98 ülkeye ait, 1961-1965 ile 2001-2005 arasın-

461 Philippe Aghion, Peter Howitt, David Mayer-Foulkes, "The Effect of Financial Development on Convergence: Theory And Evidence", **Quarterly Journal of Economics**, Vol: 120, No: 1, 2005, p. 214.

462 Karima Saci, Gianluigi Giorgioni, Ken Holden, "Does Financial Development Affect Growth?", **Applied Economics**, Vol: 41, No: 13, 2009, p. 1706.

daki, dokuz 5 yıllık dönem verilerini kullanarak dinamik panel veri analizi gerçekleştirmişlerdir. Bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH, bağımsız değişken olarak; özel sektöre verilen toplam kredilerin GSYH'ye oranı, kamu harcamalarının GSYH'ye oranı, yatırımların GSYH içerisindeki oranı, net ihracatın GSYH'ye oranı, okullaşma oranı, tüketici fiyatları endeksi ve kurumsal kalite verileri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki nedenselliğin önceki çalışmalarda ifade edildiği gibi güçlü olmadığı, ayrıca bunun ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Ayrıca finansal gelişmenin bazı ülkelerde iktisadi büyümeyi desteklerken bazı ülkelerde krize sebep olabileceği belirtilmiştir[463]. Söz konusu çalışmada özellikle sorumsuz kredi genişlemelerinin iktisadi büyümeyi olumsuz etkileyeceği ifade edilmiştir. Bu çalışma geçmiş dönem çalışmalarının kurumsal kalite, yatırım oranı gibi ek kontrol değişkenleri eklenerek genişletilmesi açısından önemli bir çalışmadır.

Siong Hook Law ve Nirvikar Singh 2014 yılında, 87 ülkenin 1980-2010 dönemine ait; bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH, bağımsız değişken olarak, okullaşma oranı, nüfus artış hızı, yatırımların GSYH'ye oranı, toplam ihracat ve ithalatın GSYH'ye oranı, kamu harcamalarının GSYH'ye oranı ve finansal gelişmişlik (özel sektöre sağlanan krediler, likit yükümlülükler ve toplam yerel kredilerin GSYH'ye oranı) verileriyle dinamik bir panel eşik regresyon modeli kullanarak yapmış oldukları çalışmada finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin belirli bir eşik değere kadar olumlu olduğunu, bu eşik değerden sonra durumun tersine döndüğünü tespit etmişlerdir[464]. Dolayısıyla çalışma, finansal gelişmenin her zaman iktisadi büyümeyi desteklemediğini ve aşırı finansallaşmanın iktisadi büyümeye negatif etki yaratabileceğini vurgulamaktadır.

Philip Arestis, Georgios Chortareas ve Georgios Magkonis ise 2014 yılında finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini araştıran 69 ampirik çalışmadan 1551 gözlem içeren bir meta analiz gerçekleştirmişlerdir. 2013 yılı ve öncesi literatürün kullanıldığı çalışmanın temel amacı ko-

463 Ernesto R. Gantman, Marcelo P. Dabos, "A Fragile Link? A New Empirical Analysis of the Relationship between Financial Development And Economic Growth", **Oxford Development Studies**, Vol: 40, No: 4, 2012, pp. 521-531.

464 Siong Hook Law, Nirvikar Singh, "Does Too Much Finance Harm Economic Growth?", **Journal of Banking & Finance**, Vol: 41, No: C, 2014, p. 43.

nuyla ilgili çalışmaların heterojenlik derecesini ölçmek ve bu heterojenliğin kaynağını belirlemektedir. Yazarlar çalışma sonucunda, literatürde heterojenlik bulunduğunu, bu heterojenliğin arkasında temelde finansal değişkenlerin seçimi, kullanılan veri türü ve bir çalışmanın içsellik konusunu dikkate alıp almadığı hususlarının yer aldığını, diğer yandan, literatürün yayın yanlılığından arınmış olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında gerçek bir pozitif etkinin mevcut olduğunu tespit etmişlerdir[465]. Çalışmada hem piyasa bazlı hem de banka bazlı sistemlere ilişkin verilerin kullanıldığı literatür taranmıştır.

Boris Cournède, Oliver Denk ve Peter Hoeller 2015 yılında, OECD ve G20 ülkelerinin son 50 yıllık verilerini kullanarak yapmış oldukları çalışmada finansal gelişmenin iktisadi büyüme ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Panel veri ve regresyon analizinin yapıldığı çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH büyüme oranı, bağımsız değişken olarak finansal sistemin katma değeri, finansal aracılar tarafından finans dışı özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı ve borsada işlem gören hisselerin piyasa değeri kullanılmıştır. Çalışmaya göre, son 50 yılda kullandırılan krediler iktisadi faaliyetlerin 3 katı kadar hızlı büyümüştür. Özel sektöre daha fazla kredi verilmesi çoğu OECD ülkesinde iktisadi büyümeyi yavaşlatmakta olup bunun yerine borsa finansmanının kullanılması iktisadi büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır[466]. Bu noktada, söz konusu hususun ülkeden ülkeye değişeceğini, özellikle kredi genişlemesi iktisadi faaliyetler kadar artmamış ülkelerde banka kredilerinin de iktisadi büyümeye katkı sunabileceğini belirtmek gerekir.

Biplab Kumar Guru ve Inder Sekhar Yadav tarafından 2019 yılında, BRICS ülkelerinin[467] 1993-2014 dönemine ait; kredi mevduat oranı, özel sektöre verilen krediler, borsada işlem gören hisse senetlerinin değeri, hisse senedi işlem oranı, enflasyon, ihracatın GSYH'ye oranı, okullaşma oranı ve bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH verilerini kullanılarak gerçekleştirilen dinamik panel veri analizinde, bankacılık sektörünün gelişimi

465 Philip Arestis, Georgios Chortareas, Georgios Magkonis, "The Financial Development and Growth Nexus: A Meta-Analysis", **Journal of Economic Surveys**, Vol: 29, No: 3, 2014, pp. 552-557.

466 Boris Cournède, Oliver Denk, Peter Hoeller, "Finance and Inclusive Growth", **OECD Economic Policy Papers**, No: 14, 2015, pp. 21-39.

467 Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti

ile hisse senedi piyasasının gelişiminin iktisadi büyümeyi teşvik etme açısından birbirinin tamamlayıcısı olduğu tespit edilmiştir[468]. Ayrıca çalışma sonuçlarına göre ülkeler arası önemli farklılıklar mevcuttur.

E. M. Ekanayake ve Ranjini Thaver 2021 yılında yapmış oldukları panel veri analizi ve Granger nedensellik testinde 138 gelişmekte olan ülkenin 1980-2018 dönemine ait; özel sektöre verilen krediler, özel sektöre bankacılık sektörü tarafından kullandırılan krediler, likit yükümlülükler (M1, M2, M3), brüt yurtiçi tasarruflar, borsada işlem gören hisselerin piyasa değeri, bono piyasası ve bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH verilerini kullanmışlardır. Çalışmaya konu ülkelerin 6 coğrafi bölge olarak gruplandığı çalışmada, finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında doğrudan ilişki tespit edilmiş olup Avrupa ve Orta Asya, Güney Asya ve tüm ülke gruplarında çift yönlü nedensellik tespit edilmiş iken Doğu Asya ve Pasifik, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika'da çift yönlü nedensellik tespit edilmemiştir[469]. Çift yönlü nedensellik tespit edilmeyen bölgelerde bazı bağımsız değişkenlerin çıkarılmasına bağlı olarak finansal gelişmeden büyümeye veya büyümeden finansal gelişmeye tek yönlü nedensellikler bulunmuştur.

Ha Minh Nguyen v.d. 2022 yılında, 22 gelişmekte olan ülkenin 1980-2020 dönemine ait verileriyle gerçekleştirdikleri panel veri analizi ve Granger nedensellik testinde; kamu harcamalarının GSYH'ye oranı, enflasyon, okullaşma oranı, ihracatın ve ithalatın toplamının GSYH'ye oranı, IMF'nin yeni geniş tabanlı finansal gelişmişlik endeksi[470] ve bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH verilerini kullanmışlardır. IMF'nin geniş tabanlı finansal gelişmişlik endeksi kullanılarak yapılan çalışmada, incelenen 22 ülke için finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasında uzun dönemli ilişki

468 Biplab Kumar Guru, Inder Sekhar Yadav, "Financial Development and Economic Growth: Panel Evidence From BRICS", **Journal of Economics, Finance and Administrative Science**, Vol: 24, No: 47, 2019, p. 113.

469 E. M. Ekanayake, Ranjini Thaver, "The Nexus between Financial Development and Economic Growth: Panel Data Evidence from Developing Countries", **Journal of Risk and Financial Management**, Vol: 14, No: 10, 2021, p. 1.

470 Ayrıntılı bilgi için bkz: IMF, "Financial Development Index Database" (Çevrimiçi) https://data.imf.org/?sk=f8032e80-b36c-43b1-ac26-493c5b1cd33b, 10 Temmuz 2024.

tespit edilmiş olup bu ilişkinin çift yönlü olduğu belirtilmiştir[471]. Ayrıca çalışmaya göre, gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişmeyi, özellikle hisse senedi piyasasını destekleyecek politikaların iktisadi büyümeye pozitif katkı yapacağı vurgulanmaktadır.

Muzffar Hussain Dar ve Md Zulquar Nain 2023 yılında, SAARC ülkelerinin[472] 1990-2020 yıllarına ait; özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı, mevduatların GSYH'ye oranı, likit yükümlülükler, enflasyon, toplam ihracat ve ithalatın GSYH'ye oranı, geniş para arzının gelişimi, kamu harcamaları ve kişi başına reel GSYH verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri yatay kesit bağımlılık testi ve panel veri analizinde iktisadi büyüme ile finansal gelişme arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu, iktisadi büyümenin bölge ülkelerinin finansal gelişmesini olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir[473]. Söz konusu çalışmanın hipotezi iktisadi büyümenin finansal gelişmeyi teşvik ettiğidir. Çoğu çalışmanın aksine iktisadi büyüme bağımsız değişken, finansal gelişme bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

Yujue Wang v.d. 2024 yılında, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 12 Asya ülkesinin (ülkeler az gelişmiş, orta düzeyde gelişmiş ve çok gelişmiş olarak üç gruba ayrılmıştır) 1995-2020 yılına ait, bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH, bağımsız değişken olarak IMF'nin en son finansal gelişmişlik endeksi, işgücüne katılım oranı ve toplam ihracat ve ithalatın GSYH'ye oranı verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri dinamik panel veri analizinde, finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin az gelişmiş ülkelerde negatif, orta düzeyde gelişmiş ve çok gelişmiş ülkelerde ise pozitif bir ilişkinin mevcut olduğunu tespit etmişlerdir[474]. Söz konusu çalışmada az gelişmiş ülkelerin iktisadi büyümesini hızlandırmak için finansal gelişmenin uygun bir yol olmadığı, orta düzeyde gelişmiş ve çok gelişmiş ülkelerin ekonomik refahı tesis etmeleri için finansal gelişmeye önem ver-

---

471 Ha Minh Nguyen v.d., "Does Financial Development Matter for Economic Growth in the Emerging Markets?", **Borsa Istanbul Review**, Vol: 22, No: 4, 2022, pp. 690-696.

472 Afganistan, Bangladeş, Butan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan, Sri Lanka

473 Muzffar Hussain Dar, Md Zulquar Nain, "Revisiting the Financial Development and Economic Growth Nexus: Empirical Evidence From SAARC Countries", **Journal of Financial Economic Policy**, Vol: 15, No: 6, 2023, pp. 650-656.

474 Yujue Wang v.d., "Financial Development and Economic Growth in Asian Countries: Evidence From the DCCE Approach", **Eurasian Economic Review**, Vol: 14, No: 2, 2024, pp. 407-417.

meleri gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye bu çalışmada orta düzeyde gelişmiş ülke olarak ele alınmıştır.

5.1.1. Uluslararası Literatür

Bu başlık altında, tezin konusu gereği, finansal gelişmişlik göstergesi olarak ağırlıkla banka kredilerinin ele alındığı ve banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden seçilmiş uluslararası literatüre yer verilecektir.

Panicos O. Demetriades ve Khaled A. Hussein tarafından, 1996 yılında, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 ülkenin 1960-1990 dönemi, mevduatların GSYH'ye oranı, bankaların özel sektörde bulunan kredi alacaklarının GSYH'ye oranı ve bağımlı değişken olarak kişi başına reel GSYH verileri kullanılarak yapılan Granger nedensellik testi ve VAR analizi sonucunda, hakim görüşün aksine, finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin düşük olduğu, bazı ülkelerde finansal gelişmenin iktisadi büyümeyi teşvik ettiğini, ancak bazı ülkelerde ters nedenselliğin bulunduğu tespit edilmiştir[475]. Özetle çalışmada nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğu belirtilmiş, finansal reform konusunda başarılı ülkelerde finansal gelişmenin iktisadi büyümeyi teşvik etme konusunda daha etkin olduğu ifade edilmiştir.

P. K. Mishra, K. B. Das ve B. B. Pradhan 2009 yılında, Hindistan'ın 1980-2008 dönemine ait, reel GSYH büyüme oranı ve özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmada, bu iki değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre yazarlar iktisadi büyümeden banka kredilerine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmişlerdir[476]. Ayrıca çalışma, iktisadi büyümenin kredi piyasasını geliştirmesinin ekonomide yatırım fırsatları yaratmak suretiyle girişimciliği teşvik edeceğini, bu durumun da uzun vadede daha yüksek bir büyüme oranı sağlayacağını belirtmektedir.

---

475 Panicos O. Demetriades, Khaled A. Hussein, "Does Financial Development Cause Economic Growth? Time-Series Evidence from 16 Countries", **Journal of Development Economics**, Vol: 51, No: 2, 1996, pp. 391-408.

476 P. K. Mishra, K. B. Das, B. B. Pradhan, "Credit Market Development and Economic Growth in India", **Middle Eastern Finance and Economics**, Vol: 5, 2009, pp. 97-101.

Aniekan O. Akpansung ve Sikiru Jimoh Babalola 2011 yılında, Nijerya'nın 1970-2008 yıllarına ait, GSYH, sanayi üretim endeksi, özel sektöre verilen krediler ve bankaların ödünç verme faiz oranları verileri ile gerçekleştirdikleri Granger nedensellik testine ve regresyon analizine göre, özel sektöre verilen kredilerin çalışmanın kapsadığı dönem boyunca iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkisinin bulunduğunu belirlemişlerdir. Diğer yandan ödünç verme faiz oranlarının artışı iktisadi büyümeyi negatif yönde etkilemektedir[477]. Dolayısıyla, çalışma çerçevesinde, az gelişmiş ülkelerde özel sektörün uygun maliyetli krediye daha fazla erişiminin iktisadi büyümeyi hızlandıracağı söylenebilir.

Thorsten Beck v.d. 2012 yılında gerçekleştirmiş oldukları panel veri analizinde, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 45 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin 1994-2005 dönemine ait verilerini kullanarak, banka kredilerini işletme kredileri ve tüketici kredileri (hanehalkına verilen krediler) olarak ayırmak suretiyle, bunların iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda işletme kredilerinin iktisadi büyümeyi artırdığı, tüketici kredilerinin herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir[478]. Söz konusu kredilerin gelir dağılımı ve aşırı tüketim duyarlılığına etkisinin de analiz edildiği çalışma farklı kredi türlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Chin Hwa Lu ve Chung Hua Shen 2012 yılında yapmış oldukları çalışmada 2004-2006 dönemini kapsayan şehir düzeyinde bir veri seti kullanarak, banka kredileri ile 19 Çin şehrinin iktisadi büyümesi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bağımlı değişken olarak Çin şehirlerinin GSYH büyümesini, bağımsız değişken olarak yabancı bankaların, şehir bankalarının ve diğer bankaların kredilerini, koşullu değişken olarak doğrudan yatırımları ve rekabetçilik seviyesini, kontrol değişkeni olarak altyapı yatırımları, işgücüne katılım oranı ve okullaşma oranını alan çalışmada dinamik panel veri ve eşik değer analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda, yabancı banka kredilerinin Çin şehirlerinin iktisadi büyümesi ile güçlü ve

477 Aniekan O. Akpansung, Sikiru Jimoh Babalola, "Banking Sector Credit and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Investigation", **CBN Journal of Applied Statistics**, Vol: 2, No: 2, 2011, p. 59.

478 Thorsten Beck v.d., "Who Gets the Credit? And Does It Matter? Household vs. Firm Lending Across Countries", **The B.E. Journal of Macroeconomics**, Vol: 12, No: 1, 2012, p. 30-34.

pozitif bir ilişki sergilediği, diğer banka kredilerinin de iktisadi büyüme ile pozitif ilişkisinin bulunduğunu fakat yabancı bankalar kadar olmadığını, şehir rekabetçiliği ile doğrudan yatırımların yabancı bankaların kredi verme eğilimini artırdığı tespit edilmiştir[479]. Bu sonuçlardan hareketle 1980'lerden sonra dışa açılan Çin'in ilgili dönemlerde yabancı sermayeyi çekmek için uyguladığı teşvik politikasının başarılı olduğu söylenebilir. Diğer yandan, yerel ölçekte ve yerel sermaye ile kurulan şehir bankalarının ve diğer bankaların iktisadi büyümeye katkısının görece düşük olması Çin'in kendi bankalarının etkinlik konusunda yabancı bankaların gerisinde kaldığını göstermektedir.

K. Sreerama Murty, K. Sailaja ve Wondaferahu Mullugeta Demissie 2012 yılında, Etiyopya'nın 1971-2010 dönemine ait; reel GSYH (bağımlı değişken), işgücü, özel sektöre verilen kredilerin ve mevduatların GSYH'ye oranı (bağımsız değişkenler), okullaşma oranı, enflasyon oranı, kamu harcamalarının GSYH'ye oranı ile ithalat ve ihracat toplamının GSYH'ye oranı (kontrol değişkenleri) verilerini kullanarak geçekleştirdikleri çok değişkenli Johansen eşbütünleşme testi sonucunda, özel sektöre verilen banka kredilerinin kaynakların etkin tahsisi ve yerli sermaye birikimindeki rolü aracılığıyla iktisadi büyümeyi uzun dönemde pozitif olarak etkilediğini tespit etmişlerdir[480]. Finansal sistemine bankacılık sektörünün hakim olduğu Etiyopya'da arz öncüllü hipoteze paralel bir sonuç çıkmıştır.

Nuno Carlos Leitão 2012 yılında, AB ülkelerinin 1990-2010 dönemine ait; kişi başına reel GSYH, banka kredileri, enflasyon, ithalat ve ihracat ile tasarruf ve yatırım verilerini kullanarak gerçekleştirmiş olduğu dinamik panel veri analizi sonucunda tasarrufların iktisadi büyümeyi teşvik ettiğini, ancak enflasyon ve banka kredilerinin iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir[481]. Çalışma AB ülkeleri için daha önce yapılan bazı çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

---

479 Chin Hwa Lu, Chung Hua Shen, "Bank Lending and Economic Growth of Chinese Cities", **China &World Economy**, Vol: 20, No: 2, 2012, pp. 75-77.

480 K. Sreerama Murty, K. Sailaja, Wondaferahu Mullugeta Demissie, "The Long-Run Impact of Bank Credit on Economic Growth in Ethiopia: Evidence from the Johansen's Multivariate Cointegration Approach", **European Journal of Business and Management**, Vol: 4, No: 14, 2012, pp. 20-24.

481 Nuno Carlos Leitão, "Bank Credit and Economic Growth: A Dynamic Panel Data Analysis", **The Economic Research Guardian**" Vol: 2, No: 2, 2012, pp. 256-259.

Fakhri Hasanov ve Fariz Huseynov 2013 yılında Azerbaycan'ın 2000-2009 dönemine ait çeyreklik verini kullanarak, ARDL eşbütünleşme testi, Engle Granger ve Johansen eşbütünleşme testi gerçekleştirmek suretiyle banka kredilerinin petrol dışı ticaret sektörü çıktısı üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Çalışmada bağımlı değişken olarak mevsimsel etkiden arındırılmış petrol dışı sanayi ve tarım üretimi, bağımsız değişken olarak; enerji, kimya, doğal kaynaklar, tarım, sanayi ve üretim sektörlerine verilen banka kredileri, kontrol değişkeni olarak reel efektif döviz kuru kullanılmış olup bağımlı ve bağımsız değişkenler üretici fiyatları endeksi ile deflate edilmiştir. Çalışma sonucunda banka kredilerinin hem uzun hem de kısa vadede petrol dışı ticarete konu sektörlerin çıktısı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir[482]. Söz konusu çalışma bağımlı ve bağımsız değişkenlerin daha spesifik seçilmesi açısından önemlidir.

Neelam Timsina 2014 yılında, Nepal'in 1975-2023 dönemine ait; özel sektöre verilen krediler, iktisadi büyüme, kamu harcamaları ve faiz oranı verilerinin kullanarak, özel sektöre verilen ticari banka kredilerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini arz yönünden incelemiştir. İlgili dönem verilerine ait zaman serisi verileri kullanılarak Johansen eş-bütünleşme yaklaşımı ve hata düzeltme modeli uygulanmak suretiyle gerçekleştirilen çalışma sonucunda, özel sektöre verilen banka kredilerinin iktisadi büyüme üzerinde sadece uzun vadede pozitif etkilerinin olduğu, kısa vadede ise iktisadi büyümeden özel sektör kredilerine doğru bir geri besleme etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir[483]. Söz konusu çalışmaya göre, politika yapıcıların iktisadi büyümeyi teşvik etmek için uzun vadeli politikalara yönelerek bankacılık sektörünün gelişimine önem vermeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Safdar Husain Tahir v.d. tarafından 2015 yılında, Pakistan'ın 1973-2013 dönemine ait veriler kullanılarak yapılan VECM analizi, Granger nedensellik testi ve regresyon analizinde Pakistan'da özel sektöre verilen banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak reel GSYH, bağımsız değişken olarak özel sektöre

---

482 Fakhri Hasanov, Fariz Huseynov, "Bank credits and non-oil economic growth: Evidence from Azerbaijan", **International Review of Economics and Finance**, Vol: 27, 2013, pp. 597-601.

483 Neelam Timsina, "Impact of Bank Credit on Economic Growth in Nepal", **NRB Working Paper**, No: 22, 2014, pp. 1-9.

verilen banka kredileri, kontrol değişkenleri olarak faiz oranı, enflasyon, yatırımların ve kamu harcamalarının GSYH'ye oranı verileri kullanılmıştır. Çalışmaya göre, banka kredileri ekonomik ilerleme ile ilişkilidir, ancak regresyon analizi sonuçlarına göre banka kredileri iktisadi büyüme üzerinde olumsuz etkiye sahiptir[484]. Yazarlara göre söz konusu olumsuz etki Pakistan'daki düzenleyici kurumun girişimcilere verilecek krediler ile ilgili kısıtlama getirmesi olup serbestleşmeye yönelik politikaya ihtiyaç vardır.

Suna Korkmaz tarafından 2015 yılında yapılan ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu seçili 10 Avrupa ülkesinin 2006-2012 verilerinin kullanıldığı çalışmada, banka kredilerinin enflasyon ve iktisadi büyümeye olan etkileri panel veri analizi yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Panel veri analizinde, bankaların yurtiçinde kullandırdığı kredilerin GSYH'ye oranı, GSYH büyüme oranı ve tüketici fiyatları endeksi ve verileri kullanılmıştır. Çalışmaya göre bankaların yurtiçinde kullandırdığı krediler iktisadi büyümeyi etkilerken enflasyonu etkilememektedir[485]. Çalışmada finansal derinleşmenin özellikle bankalar tarafından yaratılan fonların reel sektöre aktarılmasında önemli bir rol oynayacağı vurgulanmış olup iktisadi büyümeyi bu yolla olumlu etkileyeceği ifade edilmiştir.

Izz Eddien N. Ananzeh tarafından 2016 yılında, Ürdün'e ait 1993-2014 dönemi reel GSYH ve toplam banka kredileri ile tarım, sanayi, inşaat ve turizm sektörlerine kullandırılan banka kredileri verilerini kullanarak yapılan VECM analizi ve Granger nedensellik testi sonucunda, iktisadi büyüme ile banka kredileri ile alakalı tüm bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu tespit edilmiş olup iktisadi büyümeden tarım ve inşaat sektörlerine verilen kredilere doğru nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Ayrıca sonuçlar ekonomide en önemli sektör olan inşaat sektörüne verilen krediler ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü ilişkinin de mevcut olduğunu göstermiştir[486]. Çalışmada ele alınan tüm sektörlerde banka kredi olanak-

484 Safdar Husain Tahir v.d., "Impact of Bank Lending on Economics Growth in Pakistan: An Empirical Study of Lending to Private Sector", **American Journal of Industrial and Business Management**, Vol: 5, No: 8, 2015, p. 565.

485 Suna Korkmaz, "Impact of Bank Credits on Economic Growth and Inflation", **Journal of Applied Finance & Banking**, Vol: 5, No: 1, 2015, pp. 64-67.

486 Izz Eddien N. Ananzeh, "Relationship Between Bank Credit and Economic Growth: Evidence from Jordan", **International Journal of Financial Research**, Vol: 7, No: 2, 2016, p. 62.

larının etkinliğinin iktisadi büyüme açısından önemli bir role sahip olduğu vurgulanmıştır.

Marco Lombardi, Madhusudan Mohanty ve Ilhyock Shim, 2017 yılında, 1990-2015 dönemine ait, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 54 ülkenin; hanehalkı borcu, GSYH ve çeşitli makroekonomik, finansal ve kurumsal verileriyle CS-ARDL modeli kullanarak yapmış oldukları panel veri analizinde hanehalkı borcunun tüketim ve iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışma sonucunda hane halkı borcunun kısa vadede, çoğunlukla bir yıl içinde, tüketimi ve iktisadi büyümeyi artırdığı belirlenmiştir. Ayrıca, hanehalkı borcu/GSYH oranının; %60'ın üzerinde olması durumunda tüketim üzerinde, %80'in üzerinde olması durumunda iktisadi büyüme üzerinde olumsuz etkiler oluştuğu gözlemlenmiştir[487]. Söz konusu eşik oranlarının altında etki pozitif olarak değerlendirilmiştir.

Emmanuel Alejandro Ramírez Guerra, 2017 yılında, Meksika'ya ait 2001-2016 dönemi çeyreklik GSYİH (bağımlı değişken) ve ticari bankaların kredi portföyü (bağımsız değişken) verileriyle gerçekleştirmiş olduğu Granger nedensellik testi sonucunda iktisadi büyümeden banka kredilerine doğru pozitif yönlü bir nedenselliğin bulunduğunu, ancak banka kredilerinin GSYH'ye herhangi bir etkisinin ve nedenselliğinin mevcut olmadığını tespit etmiştir[488]. Söz konusu çalışmada GSYH büyümesinin banka kredilerinin büyüme yolunu açıklayan öncü bir değişken olduğu vurgulanmıştır. Bu sonuçlar kredi piyasasının arz ve talep koşulları ile açıklanabilmektedir. Arz tarafından bakıldığında, iktisadi büyüme bankaların kredi verme eğilimini artırmaktadır. Talep tarafında ise iktisadi faaliyetlerin artması kredi talebini artırmaktadır.

Michiel Bijlsma, Clemens Kool ve Marielle Non ise 2018 yılında, finansal gelişmenin bir ölçütü olarak özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranını alan 68 ampirik çalışmadan 551 tahmin içeren bir meta analiz gerçekleştirmişlerdir. Yazarlar analiz sonucunda, geçmiş literatürde pozitif

---

487 Marco Lombardi, Madhusudan Mohanty, Ilhyock Shim, "The Real Effects of Household Debt in The Short and Long Run", **BIS Working Papers**, No: 67, 2017, pp. 5-6.

488 Emmanuel Alejandro Ramírez Guerra, "The Economic Growth and the Banking Credit in Mexico: Granger Causality and Short-Term Effects, 2001Q1 - 2016Q4", **Economía Informa**, Vol: 406, 2017, pp. 53-55.

yayın yanlılığının bulunduğunu, literatürün geçmişte finansal gelişmeden büyümeye olan etkinin boyutunu abarttığını, özel sektöre verilen kredilerin iktisadi büyüme üzerinde ortalama olarak önemli bir etkisinin bulunmadığını belirtmişlerdir[489]. Çalışmada göze çarpan önemli bir husus tespitlerin daha çok kredi/GSYH oranı yüksek gelişmiş ülkeler için geçerli olduğudur. Buradan hareketle, gelişmekte olan ve henüz iktisadi faaliyetlerine göre bankacılık sistemi gelişmemiş ülkelerde banka kredilerinin iktisadi büyümeye olumlu katkı sunabileceği ifade edilebilir.

Ibrahim M. Awad ve Mohammed S. Al Karaki 2019 yılında Filistin' e ait 1996-2015 dönemi, reel GSYH, kamuya ve özel sektöre kullandırılan banka kredileri, işgücüne katılım oranı ve gayrisafi sermaye oluşumu verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri Granger nedensellik testi sonucunda banka kredileri ve iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu ve kısa dönemli ilişkinin önemsiz olduğunu tespit etmişlerdir. Yazarlar, değişkenler arası nedenselliğin tek yönlü ve GSYH'den banka kredilerine doğru olduğunu gözlemlemişlerdir[490]. Filistin ekonomisinin gelişmişlik düzeyi ve ülkenin bölgede 1948 yılından bu yana yaşadığı siyasi ve askeri sorunlar dikkate alındığında bankacılık sektörünün riskli gördükleri özel sektör girişimlerine kredi vermekte isteksiz olması kuvvetle muhtemeldir.

Milka Grbić ve Stevan Luković 2020 yılında, Sırbistan'ın 2003-2019 dönemi çeyreklik reel GSYH büyümesi, ticari bankalar tarafından özel sektöre ve hanehalkına kullandırılan kredilerin GSYH'ye oranı verileriyle gerçekleştirdikleri Granger nedensellik testi sonucunda, ticari bankaların kredi faaliyetlerinden iktisadi büyümeye doğru giden tek yönlü bir nedensel ilişki tespit etmişlerdir[491]. Söz konusu tespite göre Sırbistan bankacılık sektörü tarafından kullandırılan krediler iktisadi büyüme açısından kritik öneme sahiptir.

---

489 Michiel Bijlsma, Clemens Kool, Marielle Non, "The Effect of Financial Development on Economic Growth: A Meta-Analysis", **Applied Economics**, Vol: 50, No: 57, 2018, p. 6128.

490 Ibrahim M. Awad, Mohammed S. Al Karaki, "The Impact of Bank Lending on Palestine Economic Growth: An Econometric Analysis of Time Series Data", **Financial Innovation**, Vol: 5, No: 14, 2019, pp. 17-19.

491 Milka Grbić, Stevan Luković, "The Relationship Between Banks' Credit Activity and Economic Growth: An Empirical Research for the Republic Of Serbia", **Industrija**, Vol: 48, No: 2, 2020, pp. 43-49.

Sok Heng Lay 2020 yılında gerçekleştirmiş olduğu dinamik panel eşik analizinde, 17 gelişmiş ülkenin 1870-2013 dönemine ait, GSYH büyüme oranı (bağımlı değişken), banka kredilerinin GSYH'ye oranı (bağımsız değişken), kamu harcamaları, enflasyon, faiz, yatırım (kontrol değişkenleri) verilerini kullanarak banka kredilerinin iktisadi büyüme üzerindeki kısa dönemli doğrusal olmayan etkilerini analiz etmiştir. Analiz sonucunda II. Dünya Savaşı sonrası banka kredileri ile iktisadi büyüme arasında ters U şeklinde bir ilişki ve %135 kredi/GSYH eşiğinin istatistiksel olarak anlamı olduğu tespit edilmiştir[492]. Dolayısıyla, çalışma çerçevesinde, kredi/GSYH oranı %135'e ulaşana kadar ilave krediler iktisadi büyümeyi artırmıştır. Eşik aşıldıkça iktisadi büyüme azalmaktadır.

R. Balasubramanian 2022 yılında Hindistan'ın 1972-2019 dönemine ait verini kullanarak, ARDL eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi gerçekleştirmek suretiyle uzun vadeli banka kredilerinin iktisadi büyüme üzerindeki rolünü analiz etmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak reel GSYH, bağımsız değişken olarak kısa vadeli ve uzun vadeli sınai banka kredileri, kontrol değişkeni olarak enflasyon, ithalat ve ihracat toplamının GSYH'ye oranı, kamu harcamalarının GSYH'ye oranı ve doğrudan yabancı yatırımlar kullanılmıştır. Çalışma sonucunda toplam uzun vadeli banka kredileri ile iktisadi büyüme arasında kısa ve uzun vadeli denge ilişkisinin bulunduğu, ayrıca uzun vadeli banka kredilerinin iktisadi büyümeye neden olduğu tespit edilmiştir[493]. Ayrıca çalışmada uzun vadeli sanayi kredileri ile sanayi üretimi arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir.

Sy-Hoa Ho ve Jamel Saadaoui, 2022 yılında yapmış oldukları çalışmada, ASEAN ülkelerinin[494] iktisadi büyümesi ile banka kredileri arasındaki ilişkiyi 1993-2019 dönemi için dinamik panel eşik değer analizi ile araştırmışlardır. Analizde bağımlı değişken olarak kişi başına GSYH büyüme oranı, bağımsız değişken olarak banka kredilerinin GSYH'ye oranı ve kontrol değişkeni olarak kamu harcamaları, enflasyon ve dışa açıklık gibi makro-

492 Sok Heng Lay, "Bank Credit and Economic Growth: Short-Run Evidence From a Dynamic Threshold Panel Model", **Economics Letters**, Vol: 192, 2020, pp. 1-2.

493 R. Balasubramanian, "Role of Long-term Bank Credit in the Economic Growth of India", **Global Business Review**, 2022, pp. 1-7.

494 Brunei, Endonezya, Filipinler, Kamboçya, Laos, Malezya, Myanmar, Singapur, Tayland, Vietnam

ekonomik değişkenler kullanılmıştır. İktisadi büyüme ve banka kredileri arasındaki ilişkide eşik etkilerinin var olup olmadığını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen çalışmada, kredi/GSYH oranı için anlamlı bir eşik tespit edilmiştir. Kredi/GSYH oranının %96,5'e eşit veya daha düşük olması durumunda banka kredilerinin iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, söz konusu oranın bu eşik değerden yüksek olması durumunda pozitif etkinin istatiksel olarak anlamını yitirdiği gözlemlenmiştir[495]. Söz konusu çalışmaya ait bulgular bu konuyla ilgili daha önceki çalışmalara büyük ölçüde paraleldir.

5.1.2. Türkiye'ye Dair Literatür

Bu başlık altında, tezin konusu gereği, finansal gelişmişlik göstergesi olarak ağırlıkla banka kredilerinin ele alındığı ve banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden seçilmiş Türkiye'ye dair literatüre yer verilecektir.

Samih Güven 2002 yılında yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'nin 1988-2001 dönemine ait, banka kredilerindeki değişim ve reel GSMH'deki değişim çeyreklik verilerini kullanarak yaptığı Granger nedensellik testi, varyans araştırması ve regresyon analizinde banka kredi hacmi ile iktisadi büyüme arasında anlamlı pozitif bir korelasyonun bulunduğunu, iktisadi büyümenin banka kredilerinin bir fonksiyonu olduğundan hareketle, kredi genişlemesini veya daralmasını etkileyen politikaların iktisadi büyüme açısından anlamlı olduğunu tespit etmiştir[496]. Türkiye'de banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran ilk çalışmalardan biridir.

Özgür Aslan ve İsmail Küçükaksoy, 1970-2004 döneminde Türkiye'de finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin tespiti için 2006 yılında yapmış oldukları çalışmada Granger nedensellik testi kullanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler kişi başına reel GSMH (bağımlı değişken) ve özel sektöre verilen kredi hacmidir (bağımsız değişken). Çalışma sonucunda finansal gelişmeden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tes-

495 Sy-Hoa Ho, Jamel Saadaoui, "Bank Credit and Economic Growth: A Dynamic Threshold Panel Model for ASEAN Countries", **International Economics**, Vol: 170, 2022, pp. 125-126.

496 Samih Güven, "Türkiye'de Banka Kredileri ve Büyüme", **İktisat İşletme ve Finans**, C: 17, S: 197, 2002, s. 88.

pit edilmiştir[497]. Kullanılan veriler yıllık frekansta olup gelecekteki daha sık frekanslı çalışmalara ışık tutar niteliktedir.

Ali Acaravcı, İlhan Öztürk ve Songül Kakilli Acaravcı, 2007 yılında, Türkiye'nin 1986-2006 dönemi çeyreklik, reel GSYH (bağımlı değişken) ve bankacılık sektörü tarafından verilen kredilerin GSYH'ye oranı (bağımsız değişken) verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi sonucunda, ilgili dönemde finansal gelişmeden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir[498]. Bununla birlikte, çalışmada iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına dair kanıt bulunmamaktadır.

İlhan Öztürk ise 2008 yılında yaptığı çalışmada, Türkiye'nin 1975-2005 dönemine ait reel GSYH büyümesi (bağımlı değişken) ve özel sektöre verilen banka kredilerinin GSYH'ye oranı (bağımsız değişken) verilerini kullanmak suretiyle Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda iktisadi büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedenselliğe tespit edilmiş olup iki değişken arasında uzun dönemli bir nedenselliğe ilişkin kanıt bulunmamıştır[499]. Söz konusu çalışma Türkiye'de finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasında ilişki açısından talep takipli hipotezin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Cem Dişbudak 2010 yılında Türkiye'de banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi, 1961-2008 dönemi için ARDL sınır testi yaklaşımıyla analiz etmiştir. Çalışmada reel GSYH, özel sektör kredilerinin GSYH'ye oranı ve tüketici fiyatları endeksi değişimi verileri kullanılmıştır. Çalışmaya göre enflasyon tüm dönem boyunca iktisadi büyümeyi negatif etkilemektedir. Banka kredileri ise 2002 yılına kadar hem kısa hem de uzun dönemde iktisadi büyümeyi artırmaktadır. 2002 yılından sonra ise etki tersine dön-

---

497 Özgür Aslan, İsmail Küçükaksoy, "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, S: 4, 2006, s. 32-36.

498 Ali Acaravcı, İlhan Öztürk, Songül Kakilli Acaravcı, "Finance-Growth Nexus: Evidence from Turkey", **International Research Journal of Finance and Economics**, No: 11, 2007, pp. 34-37.

499 İlhan Öztürk, "Financial Development and Economic Growth: Evidence from Turkey", **Applied Econometrics and International Development**, Vol: 8, No:1, 2008, pp. 93-96.

mektedir[500]. Söz konusu etkinin tersine dönmesinin nedeni yazar tarafından aşırı finansallaşma nedeniyle kaynakların verimsiz alanlara tahsis edilmiş olması şeklinde açıklanmıştır. Sonuç olarak arz öncüllü hipotezin 2002 yılı ve öncesinde geçerli olduğu ifade edilmiştir.

Burcu Özcan ve Ayşe Arı tarafından 2011 yılında yapılan çalışmada, Türkiye'nin 1998-2009 dönemine ait reel GSYH ile mevduat ve kalkınma ve yatırım bankaları tarafından özel sektöre verilen kredi hacmi verileri, VAR metodu ve Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda iktisadi büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir[501]. İlgili döneme ilişkin bu bulgu literatürdeki talep takipli hipotezi desteklemektedir.

N. Serap Vurur ve Ercan Özen, 2013 yılında, Türkiye'nin 1998-2012 dönemine ait çeyreklik verilerini kullanarak mevduat, banka kredileri ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile araştırmışlardır. Analizde GSYH, yurtiçi bankalar tarafından verilen kredi miktarı ve yurtiçi mevduat miktarı kullanılmıştır. Söz konusu çalışma sonucunda; mevduatlardan banka kredilerine ve iktisadi büyümeye doğru, ayrıca iktisadi büyümeden banka kredilerine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir[502]. Çalışmaya banka kredisi yönünden bakıldığında, analiz sonuçlarının talep takipli hipotezi desteklediği görülmektedir.

Nalan Işık, 2014 yılında Türkiye'nin 2006-2014 dönemine ait çeyreklik verilerini kullanarak yaptığı çalışmada katılım bankalarının topladıkları fonlar ve kullandırdıkları krediler ile iktisadi büyüme (reel GSYH) arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Johansen eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışma sonucunda, uzun dönemde değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi gözlemlenmiş, kısa dönemde katılım bankası kredileri ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü ilişki bulunurken katılım

---

500 Cem Dişbudak, "Analyzing the Bank Credit-Economic Growth Nexus in Turkey", **European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences**, No: 23, 2010, pp. 39-45.

501 Burcu Özcan, Ayşe Arı, "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği", **Business and Economics Research Journal**, C: 2, S: 1, 2011, s. 121.

502 N. Serap Vurur, Ercan Özen, "Türkiye'de Mevduat Banka Kredisi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 6, S: 3, 2013, s. 123-128.

bankası mevduatlarından katılım bankası kredilerine ve iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir[503]. Yazarın bulguları daha önce gerçekleştirilen ve İslami bankacılığın iktisadi büyümeyi olumlu etkilediğini ifade eden hakim literatürle paralellik göstermektedir.

Selahattin Koç'un 2015 yılında yaptığı çalışmada, Türkiye'de 1999-2011 yılları arasında en çok kredi tahsis edilen ilk 10 sektöre kullandırılan banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda ilgili sektörlere kullandırılan krediler ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli ve istikrarlı bir ilişki tespit edilmiş olup ilgili kredilerin uzun dönemde iktisadi büyümeyi olumlu etkilediği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, kısa dönemli ilişki bulunamamıştır[504]. Çalışma iktisadi büyümeyi teşvik etmek için hangi sektörlere kredi verilmesi gerektiğini belirtmesi açısından önemlidir.

Ahmet Turgut ve Hacı İsa Ertay, 2016 yılında yaptıkları çalışmada, Türkiye'nin 2003-2013 dönemine ait, çeyreklik, GSYH (bağımlı değişken) ve orta ve uzun vadeli toplam krediler (bağımsız değişken) verilerini kullanarak bankacılık sektörü ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışma sonucunda orta ve uzun vadeli banka kredilerinden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir[505]. Çalışma kısa Türkiye'ye ait kısa vadeli kredileri kapsam dışı bırakmıştır.

Ahmet Kamacı, M. Said Ceyhan ve Mehmet Akif Peçe 2017 yılında yapmış oldukları çalışmada Türkiye'nin 2005-2017 dönemine ait verilerle kredi hacminin para arzı ve iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Johansen eşbütünleşme, FMOLS ve DOLS testlerinin gerçekleştirildiği çalışmada yurtiçi kredi hacmi, M2 para arzı ve GSYH verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, para arzından ve iktisadi büyümeden yurtiçi kredi hacmine yönelik tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiş olup

503 Nalan Işık, "Türkiye'de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması", **Bankacılar Dergisi**, S: 91, 2014, s. 75.

504 Selahattin Koç, "Türkiye'deki Bankaların Sektörler Bazında Kullandırdıkları Krediler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1999-2011", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 2015, s. 140-153.

505 Ahmet Turgut, Hacı İsa Ertay, "Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Nedensellik Analizi", **Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 8, S: 4, 2016, s. 123-127.

yurtiçi kredi hacmiyle para arzı ve iktisadi büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişki gözlemlenmiştir[506]. Söz konusu analiz sonuçları literatürdeki talep takipli hipotezi desteklemektedir.

Tuğrul Kandemir, Arif Arifoğlu ve Muhammet Fatih Canbaz ise 2018 yılında yaptıkları çalışma ile Türkiye'de katılım bankalarının 2007-2015 yılları arasında kullandırdıkları sektörel kredilerin iktisadi büyümeye olan etkilerini araştırmışlardır. Toda-Yamamoto yaklaşımı ile Granger nedensellik analizinin gerçekleştirdiği çalışmada ilgili döneme ait 10 ayrı sektöre kullandırılan sektör bazlı kredi verileri, GSYH ve ihracat verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, finansal kuruluşlar hariç 9 sektöre kullandırılan krediler ile iktisadi büyüme arasında yakın bir ilişki bulunduğu, ele alınan temel sektörlerin 8'ine kullandırılan kredilerin iktisadi büyüme veya ihracattan birinin, enerji sektörüne kullandırılan kredilerin ise hem GSYH hem de ihracatın nedeni olduğu tespit edilmiştir[507]. Çalışma katılım bankaları tarafından sektör bazlı kullandırılan kredilerin GSYH'ye etkilerinin ortaya koyulması açısından konuya ilişkin özgün çalışmalardan biridir.

Selim Demez, Oktay Kızılkaya ve Mehmet Dağ 2019 yılında yapmış oldukları çalışmada Türkiye'de finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi Bootstrap nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada Türkiye'nin 2006-2018 dönemine ait çeyreklik, reel GSYH büyüme oranı (bağımlı değişken), özel sektör kredilerinin GSYH'ye oranı, toplam yurtiçi kredilerin GSYH'ye oranı ile M1 ve M2 parasal büyüklüklerin GSYH'ye oranı (bağımsız değişkenler) verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda toplam yurtiçi kredilerden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir[508]. Çalışma arz öncüllü hipotezi destekler bulgulara ulaşmıştır.

---

506 Ahmet Kamacı, M. Said Ceyhan, Mehmet Akif Peçe, "Kredi Hacminin Para Arzı ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi", **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, S: ICMEB17 Özel Sayısı, 2017, s. 406-408.

507 Tuğrul Kandemir, Arif Arifoğlu, Muhammet Fatih Canbaz, "Sektörel Krediler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği", **Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 10, S: 2, 2018, s. 19.

508 Selim Demez, Oktay Kızılkaya, Mehmet Dağ, "Finansal Gelişme ve Büyüme İlişkisi: Türkiye için Bootstrap Nedensellik Analizi", **Business and Economics Research Journal**, C: 10, S: 3, 2019, s. 622-625.

Pelin Öge Güney ve Korhan Turgut, 2020 yılında Türkiye'nin 2003-2017 dönemi çeyreklik verilerini kullanarak öncelikle mevduat bankalarının toplam kredi hacmi ile iktisadi büyüme (GSYH) arasındaki eşbütünleşme ilişkisini araştırmış, akabinde mevduat bankalarının mülkiyet yapısının bu ilişkiye etkisini analiz etmişlerdir. Yazarlar net ihracatın GSYH'ye oranı ile sabit sermaye oluşumunun GSYH'ye oranını kontrol değişkenleri olarak modele dahil etmişlerdir. ARDL ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışma sonucunda, mevduat bankalarının kredi hacminin kısa dönemde iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği, ancak bu etkinin uzun dönemde negatife döndüğü tespit edilmiştir. Kamu ve özel sermayeli bankalarca verilen krediler ayrı ayrı incelendiğinde ise kısa dönemde kamu bankaları tarafından verilen kredilerin iktisadi büyümeyi pozitif yönde, özel bankalar tarafından verilen kredilerin iktisadi büyümeyi negatif yönde etkilediği, uzun dönemde etkilerin terse döndüğü belirlenmiştir[509]. Özetle kamu ve özel sermayeli bankalarca verilen krediler ele alınan dönem için iktisadi büyümeyi farklı yönlerde etkilemektedir.

Murat Bozkurt, Nurullah Altıntaş ve Fatih Yardımcıoğlu 2020 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada, Türkiye'nin 2005-2016 dönemi çeyrek verilerini ARDL sınır testi yaklaşımıyla inceleyerek hem katılım bankalarının hem de konvansiyonel bankaların özel sektöre verdiği krediler (bağımsız değişkenler) ile iktisadi büyüme (bağımlı değişken) arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda, değişkenler arasında uzun dönemli doğrusal olmayan bir ilişkinin mevcut olduğu, katılım bankaları tarafından verilen kredilerin gelişiminin ilk aşamasında iktisadi büyümenin olumsuz etkilendiği, ancak gelişimin artmasıyla birlikte söz konusu etkinin pozitife döndüğü (U biçimli ilişki), konvansiyonel bankalar tarafından verilen kredilere bakıldığında ise iktisadi büyümeye etki açısından tersi durumun (ters U biçimli ilişki) söz konusu olduğu belirlenmiştir[510]. Çalışma sonuçlarına göre, uzun dönemde iktisadi büyümenin olumlu et-

509 Pelin Öge Güney, Korhan Turgut, "Banka Kredi Hacmi ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", **Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 11, S: 21, 2020, s. 369-380.

510 Murat Bozkurt, Nurullah Altıntaş, Fatih Yardımcıoğlu, "Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, C: 6, S: 1, 2020, s. 108-109.

kilenmesi açısından, katılım bankacılığının sektörde payının artırılması, konvansiyonel bankacılıkta ise olması muhtemel piyasa aksaklıklarının giderilmesi ve kredilerin üretime yönlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Saadet Akpınar ve Mehmet Kara 2021 yılında yapmış oldukları çalışmada, Türkiye'nin 2002-2018 dönemlerini kapsayan çeyreklik verileriyle banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. İlgili döneme ait reel GSYH, TÜFE bazlı reel döviz kuru ve toplam yurtiçi kredi hacmi verileri Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testine tabi tutulmuş olup çalışma sonucunda iktisadi büyümeden banka kredi büyüme oranına doğru bir nedensellik tespit edilmiştir[511]. Yazarlar sonuçları ele aldıkları dönemde meydana gelen Kasım 2000, Şubat 2001 ve 2008 finansal krizleri ile ilişkilendirmiştir. Çalışma, literatürdeki talep takipli hipotez ile paralellik göstermektedir.

Filiz Yetiz ve Ayşe Ergin Ünal 2021 yılında, Türkiye'nin 2005-2020 dönemine ait aylık verileriyle gerçekleştirdikleri çalışmada banka kredileri, para arzı ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada, sanayi üretim endeksi (bağımlı değişken), toplam kredi hacmi ve para arzı (bağımsız değişkenler) verileri ARDL ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile test edilmiştir. Çalışma sonucunda banka kredilerindeki artışın kısa dönem ve uzun dönemde iktisadi büyümeyi artırdığı, para arzındaki artışın ise kısa dönemde iktisadi büyümeyi teşvik ettiği tespit edilmiştir[512]. Çalışma iktisadi büyümeye ilişkin sanayi üretim endeksi verisini kullanması açısından diğerlerinden ayrılmaktadır.

Mehmet Öz tarafından 2022 yılında, Türkiye'de finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla, Türkiye'ye ait 2005-2020 dönemine ait çeyreklik mevsimsel etkiden arındırılmış GSYH ve bankalarca özel sektöre kullandırılan ticari nitelikteki krediler verileri kullanılarak yapılan Engle-Granger eşbütünleşme testi sonucunda banka

511 Saadet Akpınar, Mehmet Kara, "Bankacılık Sektörü Kredileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, C: 8, S: 18, 2021, s. 83.

512 Filiz Yetiz, Ayşe Ergin Ünal, "Banka Kredileri, Para Arzı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", **Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi**, C: 17, S: 37, 2021, s. 4497-4503.

kredileri ile iktisadi büyüme serilerinin eşbütünleşik olduğu ve finansal gelişmeden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu belirlenmiştir[513]. Çalışmaya göre, incelenen dönem için Türkiye'de arz öncüllü hipotez geçerlidir.

Nurevşan Kuçlu, 2022 yılında yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'nin 2005-2021 dönemine ait üç aylık zaman serileri içeren analiziyle banka kredileri ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ve yönünü belirlemeye çalışmıştır. Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi ve son olarak VECM analizi uygulanan ve Türkiye'ye ait; GSYH, yurtiçi bankalar tarafından verilen kredi miktarı, yurtiçi mevduat ve ihracat verilenin kullanıldığı çalışma sonucunda banka kredileri ile GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiş, mevduat ile ihracat ve GSYH arasında nedensellik ilişkisi gözlemlenmemiştir[514]. Çalışma mevduat artış hızının yurtiçi kredi artışının bir nedeni olduğu görüşündedir.

Yasemin Alıcıoğlu ve Güray Küçükkocaoğlu 2022 yılında, Türkiye'nin 2010-2019 dönemine ait; kamu sermayeli bankalar tarafından verilen krediler, özel sermayeli bankalar tarafından verilen krediler ve net KOBİ sayısı (aynı dönem açılanlar-kapananlar) verileri ile gerçekleştirdikleri panel eşbütünleşme analizinde, özel sermayeli bankaların, verdikleri kredilerle, KOBİ'lerin gelişimi üzerinde önemli düzeyde etkili olduklarını tespit etmişlerdir[515]. Çalışma banka sermaye ayrımı yapması ve bunların Türkiye ekonomisinin belkemiği olarak iktisadi büyümeye önemli katkılar sağlayan KOBİ'ler üzerindeki etkilerini araştırması açısından önemlidir.

Oya Korkmaz ve Suna Korkmaz'ın 2023 yılında yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'de 2008-2022 dönemindeki finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki ARDL sınır testi yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Söz konusu çalışmada, bankalar tarafından kullandırılan kredi hacmi ve zincirlenmiş hacim endeksi olarak, harcama yöntemi ile GSYH'nin çeyreklik ve-

513 Mehmet Öz, "Türkiye'de Bankaların Kullandırdığı Ticari Özellikli Krediler ve İktisadi Büyüme İlişkisi", **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, S: 35, 2022, s. 187-189.

514 Nurevşan Kuçlu, "Türkiye'de Kredi Kullanımı-İktisadi Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi", **International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal**, C: 8, S: 62, 2022, s. 1430.

515 Yasemin Alıcıoğlu, Güray Küçükkocaoğlu, "Impact of Banking Sector Credits on Net SME Formation in Turkey", **Journal of Productivity**, No: 2, 2022, p. 345.

rileri kullanılmıştır. Çalışmaya göre, toplam yurtiçi kredi hacmi ile iktisadi büyüme arasında kısa dönemli bir ilişki mevcut olup uzun dönemli bir ilişki mevcut değildir[516]. Söz konusu çalışmada her ne kadar uzun dönemli ilişki saptanmamış olsa da parasal aktarım mekanizmalarından kredi kanalının iktisadi büyüme için önemi vurgulanmıştır.

İsmail Çelik ve Murad Kayacan tarafından 2023 yılında yapılan çalışmada banka kredi hacmi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki Kapetanios, Shin & Snell (2006) doğrusal olmayan eştümleşme (birlikte hareket) testi ile analiz edilmiştir. Türkiye'ye ait 2007 Mart-2021 Aralık dönemi çeyreklik GSYH, TÜFE, sabit sermaye yatırımları, mevduat bankalarına ait toplam kredi hacmi, kamu mevduat bankaları kredi hacmi ve özel mevduat bankaları kredi hacmi verilerinin kullanıldığı çalışmada, banka kredi hacmi ve iktisadi büyüme arasında uzun dönemde birlikte hareket (eştümleşme) ilişkisi tespit edilmiştir[517]. Bu çalışma sonrasında yapılacak araştırmalarda bankaların verdikleri kredi türlerine bazında ayrım yapılarak bunların iktisadi büyüme ile ilişkisinin analiz edilmesi önerilmiştir.

Bekir Aşık, 2023 yılında, Türkiye'nin 2003-2023 dönemine ait çeyreklik verileri kullanarak gerçekleştirdiği, ARDL ve NARDL yöntemleri ile Granger nedensellik testini kullandığı çalışmasında, finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki simetrik ve asimetrik olmayan ilişkiyi test etmiştir. Yazar çalışmasında GSYH (bağımlı değişken), geniş para arzının GSYH'ye oranı, bankalarca özel sektöre verilen kredilerin GSYH'ye oranı, toplam yurtiçi kredilerin GSYH'ye oranı (bağımsız değişkenler), USD/TL döviz kuru, tüketici fiyatları endeksi, net ihracatın GSYH'ye oranı ve yatırım harcamalarının GSYH'ye oranı (kontrol değişkenleri) verilerini kullanmıştır. Çalışmada finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında kısa ve uzun dönemde pozitif bir ilişki tespit edilmiş olup para arzı ve toplam krediler ile

516 Oya Korkmaz, Suna Korkmaz, "Türkiye Ekonomisinde Bankacılık Sektörü Tarafından Yaratılan Yurtiçi Kredi Hacmi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", **Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: 8, S: 3, 2023, s. 630.

517 İsmail Erkan Çelik, Murad Kayacan, "Banka Kredi Hacmi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 22, S: 88, 2023, s. 1529 (Çevrimiçi) www.dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2988051, 5 Temmuz 2024.

iktisadi büyüme arasında asimetrik ilişki bulunmuştur[518]. Nedensellik analizinde ise uzun dönemde arz öncüllü hipotezleri destekleyen bulgular gözlemlenmektedir.

Fatime Altun ve Gamze Göçmen Yağcılar 2024 yılında, Türkiye'nin 2010-2022 çeyreklik verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri Toda-Yamamoto nedensellik testi ile Türkiye'de banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Yapılan çalışmada KOBİ kredileri, tüketici kredileri, ticari krediler, takipteki krediler ve GSYH verilerinin büyüme oranları kullanılmıştır. Çalışma sonucunda; iktisadi büyüme ile adı geçen krediler arasında nedensellik bulunduğu, KOBİ kredileri büyümesi ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü, ticari kredilerin büyümesi ve tüketici kredilerinin büyümesi açısından bakıldığında ise iktisadi büyümeden bu kredilere doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir[519]. Çalışmada banka kredilerinin iktisadi büyümeye olan etkilerinin, iktisadi büyümenin diğer belirleyicileri ile bir arada değerlendirilmesi sonucunda daha iyi anlaşılabileceği ifade edilmiştir.

Utku Altunöz tarafından 2024 yılında yapılan çalışmada ise Türkiye'de yurtiçi kredi hacmindeki değişimin enflasyon ve iktisadi büyüme gibi makroekonomik göstergeler üzerindeki asimetrik etkileri analiz edilmiştir. NARDL yönteminin kullanıldığı çalışmada Türkiye'ye ait 2000-2023 dönemi bankalar tarafından kullandırılan yurtiçi krediler, tüketici fiyat endeksi ve reel GSYH verileri kullanılmıştır. Çalışmada, yurtiçi kredilerdeki değişimin enflasyon ve iktisadi büyümeyi aynı yönde etkilediği ve söz konusu etkilerin asimetrik olduğu tespit edilmiştir[520]. Çalışmanın bulguları banka kredilerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri bakımından arz öncüllü hipotez ile uyumludur. Keza banka kredilerinin enflasyon üzerindeki etkileri bakımından ise Friedman ve Keynes'in görüşlerini desteklemektedir.

---

518 Bekir Aşık, "The Asymmetric Relationship Between Financial Development and Economic Growth in Turkish Economy", **Journal of Emerging Economies and Policy**, Vol: 8, No: 2, 2023, pp. 543-546.

519 Fatime Altun, Gamze Göçmen Yağcılar, "Türkiye'de Banka Kredileri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi**, C: 8, S: 1, 2024, s. 24-38.

520 Utku Altunöz, "Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme (NARDL) Yöntemi ile Türkiye'de Yurtiçi Kredilerin Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkilerinin Teorik ve Ampirik Analizi", **Bankacılar Dergisi**, S: 129, 2024, s. 8-16.

5.2. TÜRKİYE'DE BANKA KREDİLERİ İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİN ANALİZİ: 2003 YILI VE SONRASI İÇİN EKONOMETRİK BİR UYGULAMA

Bu bölümde Türkiye için 2003 yılı ve sonrasında banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilecektir. Öncelikle, veri seti ve değişkenler detaylı bir şekilde tanımlanacak ve bu verilerin alındığı kaynaklar sunulacaktır. Akabinde, ekonometrik modelin yöntemleri açıklanacak ve analiz sonuçları verilecektir. Ampirik bulgular ise tezin sonuç bölümünde tartışılacaktır.

5.2.1. Veri Seti ve Değişkenler

Türkiye'de banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin analiz edildiği bu çalışmada Türkiye'ye ait 2003Ç1-2024Ç1 dönemi arasındaki üçer aylık veriler kullanılmıştır. Kurulan modelde gözlem sayısı toplamda 85 olup modelin detayları "Yöntem" bölümünde izah edilecektir. Dönem olarak 2003 yılı ve sonrasının tercih edilmesinin temel sebepleri, Kasım 2000 ve Şubat 2001 finansal krizleri sonrasında uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde, 2003 yılı itibarıyla, finansal sistemde ve bankacılık sektöründe gerçekleştirilen yapısal reformların sonuçlarının görülmeye başlanması, kredi mekanizmalarının daha etkin çalışması ve bankacılık sektörü verilerinin daha sistematik hale gelmesidir.

Çalışmada bağımlı değişken olarak iktisadi büyümeyi temsilen, mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYH değeri ("GSYH") kullanılmıştır. Söz konusu değişkene ait veri TÜİK'in internet sitesinde yer alan İstatistik Veri Portalı'ndan temin edilmiştir ("Harcama Yöntemiyle, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Mevsim Etkisinden Arındırılmış Cari Fiyatlarla, (2009 Bazlı), Değer"). Bağımsız değişken olarak ise Türkiye'de yerleşik bankalar tarafından kullandırılan yurtiçi nakdi kredi hacimleri kullanılmıştır. Bu kapsamda üç ana bağımsız değişken oluşturulmuştur. Bu değişkenler; Toplam Nakdi Kredi Hacmi ("KTOPLAM"), Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartları Hacmi ("KTUKETICI") ve Ticari Krediler ve Ticari Kredi Kartları Hacmi ("KTICARI") olarak adlandırılmıştır. Söz konusu değişkenlere ait veriler BDDK'nın internet sitesindeki Aylık Bankacılık Sektörü Verileri sayfasından derlenmiştir.

Tablo 5.1.: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	İsim
Mevsim Etkisinden Arındırılmış Cari Fiyatlarla Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	GSYH
Toplam Kredi Hacmi	KTOPLAM
Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartları Hacmi	KTUKETICI
Ticari Krediler ve Ticari Kredi Kartları Hacmi	KTICARI

Literatüre bakıldığında, iktisadi büyümeyi temsilen genelde reel GSYH verisinin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, bağımsız değişken olarak kullanılan banka kredi hacimlerinin, ele alınan dönemlere ait cari kredi bakiyesi olması nedeniyle, çalışmada iktisadi büyümeyi temsilen mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla GSYH verisinin kullanılması uygun bulunmuştur.

Bağımsız değişken olarak kullanılan yurtiçi banka kredi hacmi, hanehalkına ve firmalara kullandırılan kredilerin iktisadi büyümeye farklı etkilerinin olacağı varsayımıyla detaylandırılmıştır. Hanehalkına kullandırılan kredilerin, firmalara kullandırılan kredilerin ve bu kredilerin toplamının iktisadi büyüme ile ilişkilerinin ayrı ayrı analiz edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu kapsamda, BDDK'nın internet sitesindeki "Aylık Bankacılık Sektörü Verileri" sayfasından; "Bilanço" tablosunda yer alan "Krediler" kaleminin ilgili dönemler itibarıyla toplam sektör bakiyeleri alınarak KTOPLAM veri seti, "Tüketici Kredileri" tablosunda yer alan "Toplam Tüketici Krediler (Dövize Endeksliler Dahil) ve Bireysel Kredi Kartları" kaleminin ilgili dönemler itibarıyla toplam sektör bakiyeleri alınarak KTUKETICI veri seti oluşturulmuştur. Akabinde KTOPLAM verileri ile KTUKETICI verilerinin farkları alınarak ilgili dönemler için KTICARI verisi hesaplanmıştır. Kredilere ilişkin veri setleri oluşturulurken bankaların birbirilerine kullandırdıkları krediler ile takipteki krediler hesaba katılmamıştır.

Son olarak, her biri Türk Lirası cinsinden elde edilen GSYH değeri ile KTOPLAM, KTUKETICI ve KTICARI değerleri TCMB'nin EVDS portalından elde edilen, ilgili dönemlere ait, gösterge niteliğindeki üçer aylık ortalama USD satış kuruna ("TP.DK.USD.S.YTL-(USD) ABD Doları (Döviz Satış)-Düzey Döviz Kurları") bölünmüş ve değişkenler USD cinsinden analize hazır hale getirilmiştir. USD cinsinden hesaplanan değişkenlere ait zaman serisi grafiklerine aşağıda yer verilmiştir.

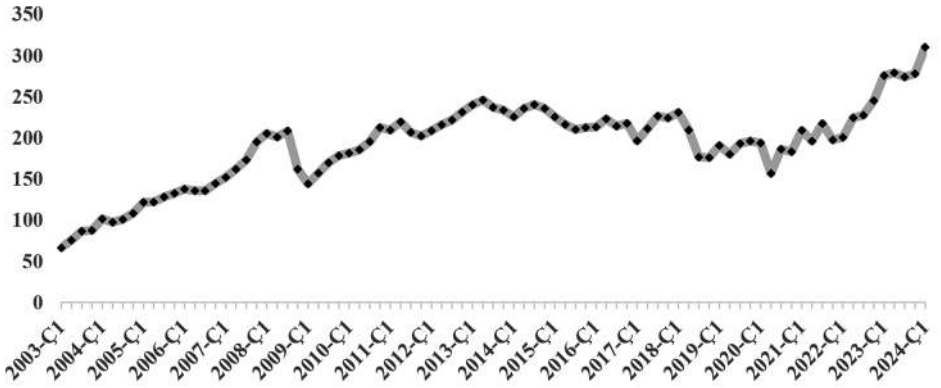

Grafik 5.1.: GSYH Zaman Serisi (2003Ç1-2024Ç1, Milyar USD)

Çeyreklik GSYH, 2008 yılına kadar artış trendinde iken ilgili dönemde yaşanan küresel finans krizinin etkisiyle düşüş eğilimi göstermiştir. 2009 yılının sonundan itibaren tekrar artış eğilimine giren GSYH, 2013 yılına kadar bu trendini sürdürmüştür. GSYH, Türkiye'nin bu yıldan sonra yaşadığı iç siyasi sorunlar (17-25 Aralık 2013 Olayları, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi vb.), ekonomik problemler (2018 kur krizi) ve Covid-19 salgını nedeniyle 2020 yılının ortasına kadar azalış trendinde kalmış, salgının etkisini yitirmesiyle birlikte tekrar yükseliş trendine girmiştir.

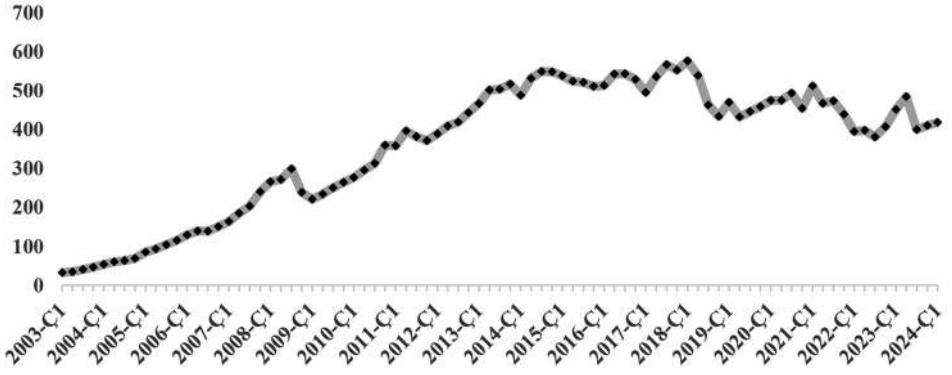

Grafik 5.2.: KTOPLAM Zaman Serisi (2003Ç1-2024Ç1, Milyar USD)

KTOPLAM değişkenine bakıldığında, GSYH ile paralel olarak, 2008 yılına kadar artış trendinde olduğu, akabinde küresel finans krizinin etkisiyle düşüş eğilimi gösterdiği ve 2009 yılı sonunda toparlandığı, 2018 yılına kadar yatay seyir izlediği, 2018 kur krizi ve Covid-19 salgını dönemlerinde düşüş eğiliminde kaldığı ve akabinde artış eğilimine geçtiği görülmektedir.

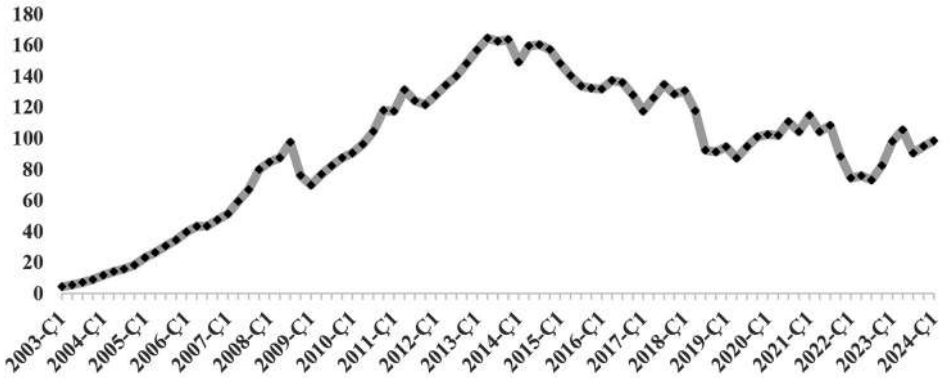

Grafik 5.3.: KTUKETICI Zaman Serisi (2003Ç1-2024Ç1, Milyar USD)

KTUKETICI değişkeni de KTOPLAM değişkeni ile paralellik göstermektedir. Trendin tek farkı KTOPLAM değişkeninin 2018 yılında başlayan düşüş trendi KTUKETICI değişkeninde 2014 yılında başlamasıdır. Bunun sebebinin ilgili dönemde politika faizinde yapılan artış olduğu düşünülmektedir.

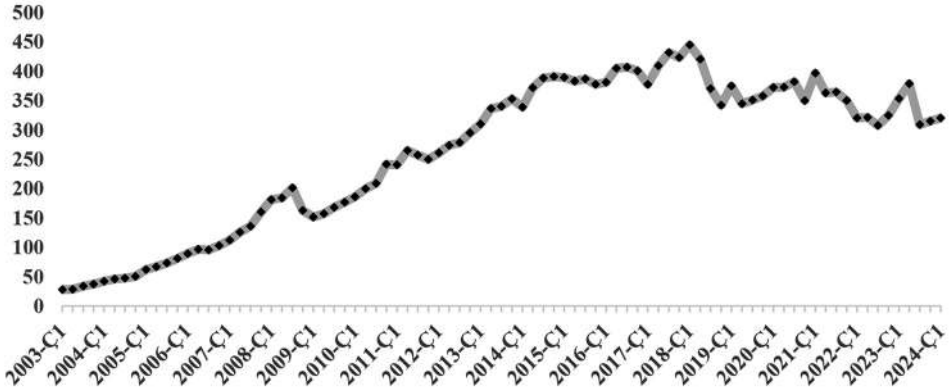

Grafik 5.4.: KTICARI Zaman Serisi (2003Ç1-2024Ç1, Milyar USD)

Toplam kredi hacminin ilgili dönemler için ortalamada yaklaşık %75'ini oluşturan KTICARI değişkeni KTOPLAM değişkeninin trendinin temel belirleyicisi konumundadır. Bu bağlamda KTICARI değişkeninin trendi KTOPLAM ile paralellik göstermektedir.

Yukarıda detaylandırılan verilerin analizi için ekonometrik analizlerde sıkça kullanılan "EViews" ekonometri paket programından yararlanılmıştır.

5.2.2. Yöntem

Bu başlık altında çalışmada kullanılan yöntemler ve bu yöntemlere ilişkin bilgiler sunulacaktır. Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlık durumlarının tespit edilebilmesi için birim kök analizi yapılacak, akabinde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi test edilecektir. Bu bağlamda, çalışma için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips-Perron (PP) yapısal kırılmalı birim kök testi ile Toda-Yamamoto nedensellik testi ve Granger nedensellik testi seçilmiştir. Söz konusu birim kök ve nedensellik testleri bu tarz çalışmalar için literatürde en yaygın kullanılan yöntemlerdir. Birden fazla birim kök ve nedensellik testi yapılarak çalışmanın bulgularının farklı yöntemlerle teyit edilmesi amaçlanmaktadır. Son olarak, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin derecesini tespit etmek amacıyla yapılacak varyans ayrıştırması analizi tanımlanacaktır.

5.2.2.1. Zaman Serilerinde Durağanlık ve Birim Kök Analizi

İktisadi değişkenler belirli dönemlerde şoklara maruz kalabilmekte ve bu şoklar geçici veya kalıcı olabilmektedir. Trend veya mevsimsel dalgalanma gösteren değişkenler, bu dalgalanmaların özelliklerine bağlı olarak analiz edilebilirler. Ancak, bir zaman serisi üzerinde anlamlı ve güvenilir analizler yapabilmek için genellikle serinin durağan olması gereklidir[521]. Durağanlık, bir zaman serisinin ortalamasının, varyansının ve otokovaryansının zamanla değişmemesi durumunu ifade etmektedir. Bu durum, serinin uzun dönemde aynı istatistiksel özellikleri göstermesi gerektiği anlamına gelmektedir. Eğer bir seride trend veya mevsimsel bileşenler varsa, bu bileşenler düzeltildikten sonra serinin durağan olup olmadığı incelenmelidir. Özetle, iktisadi değişkenler arasındaki anlamlı ilişkileri belirlemek için analiz edilecek serilerin durağanlık özelliklerinin uygun olması önemlidir. Bu nedenle, serilerde durağanlık sağlanmadan doğru analizler yapmak zordur.

Durağan olmayan seriler, regresyon analizlerinde yanıltıcı sonuçlar doğurabilmekedir. İki durağan olmayan serinin arasında yalnızca tesadüfi veya sahte bir ilişki bulunabilmekte olup bu durumda sahte regresyondan bahsedilmektedir. Dolayısıyla, serilerin durağan olup olmadığını belirlemek, zaman serisi analizlerinde doğru çıkarımlar yapabilmek için kritik öneme sahiptir.

---

521 Funda Yurdakul, "Yapısal Kırılmaların Varlığı Durumunda Geliştirilen Birim-Kök Testleri", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 2, S: 2, 2000, s. 22.

Bir veri serisi trend veya mevsimsel bileşenler içerse bile, bu bileşenlerin etkisi düzeltilip analiz edildikten sonra serinin durağan olup olmadığı incelenmelidir. Eğer seride trend veya mevsimsel etkiler varsa, bu etkilerin temizlenmesi ve serinin durağanlaştırılması gerekmektedir. Durağan olmayan serileri durağan hale getirmek için trend düzeltme, mevsimsel düzeltme, farklama ve log dönüşümü gibi yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler, seriyi analiz edilebilir hale getirmekte ve değişkenler arasında güvenilir ilişkiler kurulmasına olanak tanımaktadır.

Zaman serilerinde durağanlık testi yapmak için kullanılan yöntemler arasında en popülerleri genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips-Perron (PP) birim kök testidir. Bununla birlikte, zaman serilerinde yapısal kırılmalar da önemli bir etkendir. Yapısal kırılmalar, serinin durağanlık özelliğini etkileyebileceğinden, kırılmaların varlığını dikkate almak ve buna uygun modeller kullanmak, daha doğru sonuçlar elde etmek açısından önemlidir. Bu çerçevede, çalışmada serilerin durağanlığını teyit etmek için hem genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi hem de yapısal kırılmaların da dikkate alındığı Phillips-Perron (PP) yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılacaktır.

5.2.2.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Değişkenlerin durağan olup olmadıklarını araştırmak için kullanılan öncü ve yaygın yöntem Dickey-Fuller (DF) birim kök testidir. 1979'da David A. Dickey ve Wayne A. Fuller tarafından geliştirilen bu test, bir zaman serisinin birim kök içerip içermediğini analiz etmek için geliştirilmiştir. Dickey ve Fuller, araştırmalarında 50, 100 ve 250 adet örneklem sayısıyla ve $Y_t = \alpha Y_{t-1} + e_t$ regresyon modelini temel almak suretiyle, başlangıç değerini (Y_0) olarak sabit bir değer ve hata terimini (e_t) ortalaması sıfır ve sabit bir varyans değeri altında bağımsız normal bir dağılıma sahip olacak biçimde simüle etmişlerdir. Bu çerçevede, $\alpha \pm 1$ varsayımıyla α olarak ifade edilen regresyon katsayısının dağılım özelliklerini hesaplayarak τ (tau) değerleri elde edilmiştir[522] (regresyon katsayısının sıfır olup olmadığını test eden t-istatistiğine "tau istatistiği" denilmektedir). Modelde serilerin dura-

522 Mehmet Çınar, Atilla Hepkorucu, "Hata Terimlerindeki Otokorelasyonun Dickey Fuller Birim Kök Testinin Gücü Üzerindeki Etkisi: Simülasyon Model Yaklaşımı", **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 8, S: 1, 2015, s. 31.

ğanlığın tespit edilebilmesi için $\alpha = 1$ durumu irdelenmekte olup temelde ile $\delta = \alpha - 1$ ayarlanmaktadır. Modele göre $\alpha = 1$, yani $\delta = 0$ koşulu için seri durağan değildir. $\alpha < 1$, yani $\delta < 0$ için ise seri durağan kabul edilmektedir. Dickey-Fuller (DF) birim kök analizi aşağıdaki üç regresyon modeli çerçevesinde test edilmektedir:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \text{ (Yalın Hal)} \quad (5.1)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \text{ (Sabit Terimli)} \quad (5.2)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \text{ (Trendli)} \quad (5.3)$$

Yukarıdaki her üç durum için de temel hipotez H_0: $\delta = 0$ (seri birim kök içerir, durağan değildir), alternatif hipotez H_1: $\delta < 0$ (seri birim kök içermez, durağandır) şeklinde kurulmaktadır[523]. Diğer yandan, Dickey-Fuller (DF) birim kök testi zaman serisinde otokorelasyon olduğunda tam anlamıyla güvenilir sonuçlar veremeyebilir. Bu nedenle, modelde hata terimlerindeki otokorelasyonu kaldırmak amacıyla yine Dickey ve Fuller tarafından 5.1, 5.2 ve 5.3 no.lu formüllere ΔY_t'nin gecikmeli değerleri eklenmiştir. Söz konusu gecikmeli değerlerin eklendiği birim kök testi genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi olarak adlandırılmaktadır. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi genellikle Dickey-Fuller (DF) birim kök testine göre daha yaygın ve güvenilirdir. Dickey-Fuller (DF) birim kök testi basit verilerde kullanılabilirken, genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi daha geniş bir kullanım alanına sahiptir, çünkü otokorelasyon sorunu olan zaman serilerinde bile güvenilir sonuçlar vermektedir. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök analizi aşağıdaki üç regresyon modeli çerçevesinde test edilmektedir:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i-1}^{m} a_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5.4)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i-1}^{m} a_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5.5)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i-1}^{m} a_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5.6)$$

Dickey-Fuller (DF) birim kök testinde olduğu gibi, genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testinde yukarıdaki her üç durum için temel hipotez H_0: $\delta = 0$ (seri birim kök içerir, durağan değildir), alternatif hipotez

523 David A. Dickey, Wayne A. Fuller, "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root", **Journal of the American Statistical Association**, Vol: 74, No:366, 1979, pp. 427-431.

H_1: $\delta < 0$ (seri birim kök içermez, durağandır) şeklindedir[524]. Çalışmamızda genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılacaktır.

5.2.2.1.2. Phillips-Perron (PP) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Charles R. Nelson ve Charles I. Plosser 1982 yılında, ABD'nin uzun dönem makroekonomik değişkenleri üzerinde, genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulayarak gerçekleştirdikleri çalışmada serilerin birim kök içerdiği temel hipotezinin reddedilemediği sonucuna ulaşmışlardır[525]. Ancak 1989 yılında Pierre Perron, Nelson ve Plosser'in çalışmasını eleştirmiş ve serinin eğimi veya sabitinde bir yapısal değişimin olması durumunda birim kök içeren birçok zaman serisinin aslında durağan olabileceğini ileri sürmüştür[526]. Perron'un çalışmasında yapısal kırılma tarihi T_B olarak tanımlanmıştır. $1 < T_B < T$ koşuluyla aşağıdaki üç farklı fonksiyon için birim kök testi kullanılmış ve temel hipotez "Seri yapısal kırılmayla birlikte birim kök içermektedir" şeklinde kurulmuştur[527].

$$y_t = \mu + dD(T_B)_t + y_{t-1} + e_t \quad (5.7)$$

$$y_t = \mu_1 + y_{t-1} + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t \quad (5.8)$$

$$y_t = \mu_1 + y_{t-1} + dD(T_B)_t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t \quad (5.9)$$

Yapısal kırılmalı Phillips-Perron (PP) birim kök testi, geleneksel Phillips-Perron (PP) birim kök testinin genişletilmiş bir versiyonu olup zaman serilerinde yapısal kırılmaların varlığını dikkate alarak birim kök olup olmadığını test etmektedir. Yapısal kırılmaları dikkate almadan yapılan birim kök testleri, yanlış sonuçlara ve dolayısıyla hatalı analizlere yol açabilir. Yapısal kırılmalar, serinin seviye veya trendinde ani ve kalıcı değişiklikler yarattığında, bu kırılmaları dikkate almak, serinin gerçek durağanlık durumunu doğru bir şekilde değerlendirmek için önemlidir. Türkiye gibi dinamik ekonomik yapılarda, döviz krizleri, enflasyon şokları, hükümet

---

524 David A. Dickey, Wayne A. Fuller, "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Econometrica**, Vol: 49, No: 4, 1981, s. 1057-1072.

525 Charles R. Nelson, Charles I. Plosser, "Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series", **Journal of Monetary Economics**, Vol: 10, No: 2, 1982, p. 139.

526 Osman Akgül, Abdullah Miraç Bükey, "Türkiye'de Enflasyon ile Asgari Ücretler Arasındaki İlişki ve Ücret-Fiyat Sarmalı", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S: 78, 2020, s. 269.

527 Pierre Perron, "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", **Econometrica**, Vol: 57, No: 6, 1989, p. 1364.

değişiklikleri, ekonomik reformlar vb. nedeniyle sık sık yapısal kırılmalar meydana gelmektedir. Bu tür olaylar, serilerdeki seviyelerde ve trendlerde ani değişikliklere yol açarak geleneksel birim kök testlerinin yanlış sonuçlar vermesine neden olabilir. Yapısal kırılmaları dikkate almak, Türkiye gibi ülkelerin zaman serileri için daha gerçekçi ve doğru analizler yapmayı sağlamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testinin yanı sıra yapısal kırılmalı Phillips-Perron (PP) birim kök tercih edilmiştir.

5.2.2.2. Nedensellik Analizi

Çalışmamızda, birim kök testleri aracılığıyla uygulanacak durağanlık analizlerinin akabinde, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi irdelenecektir. Nedensellik, bir değişkenin gelecekteki tahmini değerinin, kendisinin veya teorik olarak kendisiyle ilişkili başka bir değişkenin geçmiş dönem değerlerinden etkilenerek elde edilmesidir[528]. Diğer bir deyişle nedensellik, bir değişkenin (veya zaman serisinin) başka bir değişkeni öngörme yeteneği anlamına gelmekte olup bir değişkenin geçmiş değerlerinin, diğer bir değişkenin mevcut ya da gelecekteki değerleri üzerinde etkili olup olmadığını test eden istatistiksel bir yaklaşımdır. Literatürde en yaygın olarak kullanılan nedensellik analiz yöntemleri Granger nedensellik testi ile Toda-Yamamoto nedensellik testidir. Her iki yöntemin de kullanılacağı çalışmamızda sonuçların farklı yöntemlerle teyit edilmesi amaçlanmaktadır.

5.2.2.2.1. Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testi, en temel ve yaygın kullanılan nedensellik testidir. Zaman serileri arasındaki kısa vadeli öngörü ilişkilerini test etmek için kullanılmaktadır. Ancak serilerin durağan olmasını gerektirmektedir. Bir zaman serisinin diğer zaman serisinin tahmini için kullanışlı olup olmadığının tespiti için kullanılan bu istatistiki hipotez sınamasında, bir X değişkeninin geçmiş verileri bir Y değişkeninin daha kesin bir biçimde öngörülmesine olanak sağlıyorsa, X değişkeni Y değişkeninin Granger nedenidir. Granger nedensellik testi X ve Y değişkenlerinin tahmini için gerekli olan bilginin tamamen bu iki değişkenin zaman serilerinde mevcut olduğunu varsaymakta olup aşağıdaki iki regresyonun kestirimi ile ilgilenmektedir.

---

528 Erkan Işığıçok, **Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994, s. 94.

$$X_t = \sum_{j=1}^{m} a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^{m} b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (5.10)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^{m} c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^{m} d_j Y_{t-j} + \eta_t \quad (5.11)$$

Yukarıdaki regresyonlarda ε_t ve η_t hata terimlerinin birbirileri arasında korelasyon olmadığı varsayılmaktadır. Granger nedensellik testine göre değişkenler arasındaki ilişki dört farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir[529]:

- Nedensellik: Bir değişkenin geçmiş değerleri diğer değişkenin gelecekteki değerlerini tahmin etmektedir.
- Geribesleme: Her iki zaman serisi birbirlerinin geçmiş değerlerinden etkilenmektedir.
- Ani Nedensellik: Bir değişkenin anlık değişimi diğer değişkenin ani değişimine yol açmaktadır.
- Nedensellik Gecikmesi: Bir değişkenin geçmiş değerleri, diğer değişkenin gelecekteki değerlerini etkilemektedir. Ancak bu etki zaman gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır.

Granger nedensellik testinde temel hipotez H_0: "X değişkeninden Y değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur" şeklinde kurulmaktadır. Diğer bir deyişle, bir zaman serisinin geçmiş değerlerinin diğer bir zaman serisinin gelecekteki değerlerini tahmin etme yeteneği olmadığı varsayılmaktadır.

5.2.2.2.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Toda-Yamamoto nedensellik testi de Granger nedensellik testi gibi iktisat literatüründe en yaygın kullanılan nedensellik testlerinden biridir. Toda-Yamamoto nedensellik testi durağanlık gereksinimi olmadan uygulanabilmekte olup Granger nedensellik testine göre daha esnek bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, literatürde özellikle serilerin düzey değerleriyle nedensellik analizi yapılmak istendiğinde tercih edilmektedir.

Toda ve Yamamoto, serilerin birim kök içerdiği durumlarda geleneksel F test istatistiği standart dağılıma sahip olamayacağından dolayı Granger nedensellik analizinde kullanılan bu testin sonucunun geçerli olmayabile-

529 C. W. J. Granger, "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods", **Econometrica**, Vol: 37, No: 3, 1969, pp. 428-431.

ceğini ifade etmektedir. VAR modeline dayanan Toda-Yamamoto nedensellik testine göre, zaman serileri durağan olmasalar dahi, eldeki zaman serisi verilerinin bütünleşme ve eşbütünleşme özelliklerine daha az odaklanmak suretiyle, bir düzey VAR tahmin ederek ve Wald kriterini uygulayarak katsayılar üzerindeki doğrusal veya doğrusal olmayan kısıtlamalar test edilebilmektedir. Söz konusu yaklaşımda Granger nedensellik testi için, bir k belirlendikten sonra, d_{max}'ın süreçte meydana gelebileceğini düşündüğümüz maksimum bütünleşme sırası $k+d_{max}$. dereceden bir VAR tahmin edilmektedir[530]. Söz konusu çalışmada tahmin edilen VAR modeli için belirlenen gecikme uzunluğunu, d_{max} ise değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini ifade etmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testinde X_t ve Y_t değişkenlerinin düzey değerlerine dayalı VAR modelinin denklemleri aşağıdaki gibidir:

$$X_t = a_0 + \sum_{i=1}^{k} a_1 X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k} \beta_1 Y_{t-i} + \sum_{i=p+1}^{k+d_{max}} \gamma_1 X_{t-i} + \sum_{i=p+1}^{k+d_{max}} \delta_1 Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (5.12)$$

$$Y_t = \lambda_0 + \sum_{i=1}^{k} \lambda_1 X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k} \theta_1 Y_{t-i} + \sum_{i=p+1}^{k+d_{max}} \phi_1 X_{t-i} + \sum_{i=p+1}^{k+d_{max}} \psi_1 Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (5.13)$$

Yukarıdaki formüllerde ε_{1t} ve ε_{2t} hata terimleridir. Toda-Yamamoto nedensellik testinin uygulanmasında X_t'nin geçmiş değerlerinin Y_t'yi açıklayıp açıklamadığı ve Y_t'nin geçmiş değerlerinin X_t'yi açıklayıp açıklamadığı irdelenmektedir. Granger nedensellik testinde olduğu gibi temel hipotez H_0: "X değişkeninden Y değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur" şeklindedir.

5.2.2.3. Varyans Ayrıştırması Analizi

Varyans ayrıştırması analizi, bir zaman serisi modelinde değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin varyansını analiz etmek için kullanılan bir yöntemdir. Genellikle VAR modelleri ile ilişkilendirilir ve zaman serileri arasındaki etkileşimlerin anlaşılmasına yardımcı olur. Diğer bir deyişle, varyans ayrıştırması, belirli bir değişkenin gelecekteki değerinin

530 Hiro Y. Toda, Taku Yamamoto, "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", **Journal of Econometrics**, Vol: 66, No: 1-2, 1995, pp. 225-227.

yüzde kaçının kendi, yüzde kaçının ise diğer değişkenlerden kaynaklandığını analiz etmekte olup değişkenlerin dışsal ya da içsel olup olmadıkları hakkında ikincil bir değerlendirme aracı olarak kullanılabilmektedir[531]. Diğer yandan, varyans ayrıştırması analizi değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkinin ortaya çıkarılması hususunda son derece faydalıdır[532]. Varyans ayrıştırması analizi; VAR modelinin kurulması, modelin tahminleri kullanılarak hata terimlerinin hesaplanması, hata terimlerinin varyansını, her bir değişkenin varyansına ayrıştırılması (belirli bir zaman dilimi için her bir değişkenin toplam varyansa katkısının ne kadar olduğunu belirlenmesi) ve sonuçların yorumlanması işlem adımlarıyla gerçekleştirilmektedir.

5.2.3. Bulgular

Çalışmanın bulgular bölümünde ilk olarak Mevsim Etkisinden Arındırılmış Cari Fiyatlarla Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ("GSYH"), Toplam Kredi Hacmi ("KTOPLAM"), Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartları Hacmi ("KTUKETICI") ile Ticari Krediler ve Ticari Kredi Kartları Hacmi ("KTICARI") değişkenlerinin durağanlık durumlarının tespit edilebilmesi için birim kök testleri uygulanacaktır.

Birim kök testleri ile değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri (durağan olup olmadıkları), şayet birim içeriyor iseler kaçıncı mertebeden durağan oldukları belirlendikten sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi tespit edilecektir. Akabinde ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin derecesi konusunda bilgi vermesi açısından varyans ayrıştırması analizi yapılarak sonuçları yorumlanacaktır.

5.2.3.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Tez çalışmasının bu bölümünde ekonometrik modelde yer alacak dört değişkenin de durağan olup olmadıkları, yani birim kök içerip içermedikleri ilk olarak genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile test edilecektir.

İlk adımda, birim kök testinde kullanılan temel hipotez, "seri birim kök içerir, yani durağan değildir" şeklinde formüle edilmiştir. Bu hipotezin red-

531 Recep Tarı, **Ekonometri**, 4. bs., İstanbul, Avcı Ofset, 2006, s. 452-453.

532 Walter Enders, **Applied Econometric Time Series**, New York, John Wiley&Sons, 1995, p. 310.

dedilip reddedilemeyeceği incelenecektir. Eğer temel hipotez reddedilemiyorsa, yani seri birim köke sahipse ve durağan değilse, bu durum serinin birinci dereceden farkının alınması gerektiğini göstermektedir. Birim köke sahip serilerde genellikle durağanlık birinci fark alınarak sağlanmaktadır. Bu nedenle, serilerin birinci fark değerlerine bakılarak, fark durağan olup olmadıkları test edilecektir. Böylece, serilerin fark durağanlığı analiz edilerek daha güvenilir sonuçlar elde edilmesi amaçlanmaktadır. Düzey değerler için hesaplanan veriler aşağdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.2.: Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları (Düzey Değerler İçin)

Değişkenler		**Sabitli**	**Trendli**	**Sabitli/Trendli**
GSYH		-1.444453	-2.061990	1.524939
Kritik Değerler	**1%**	-3.510259	-4.071006	-2.592782
	5%	-2.896346	-3.464198	-1.944713
	10%	-2.585396	-3.158586	-1.614233
KTICARI		-1.903290	-0.642162	0.682178
Kritik Değerler	**1%**	-3.510259	-4.071006	-2.592782
	5%	-2.896346	-3.464198	-1.944713
	10%	-2.585396	-3.158586	-1.614233
KTUKETICI		-2.174080	-1.197973	0.265506
Kritik Değerler	**1%**	-3.510259	-4.071006	-2.592782
	5%	-2.896346	-3.464198	-1.944713
	10%	-2.585396	-3.158586	-1.614233
KTOPLAM		-2.068397	-0.786449	0.599013
Kritik Değerler	**1%**	-3.510259	-4.071006	-2.592782
	5%	-2.896346	-3.464198	-1.944713
	10%	-2.585396	-3.158586	-1.614233

Tablo 5.2'ye göre tüm değişkenler için hesaplanan test istatistikleri, ilgili kritik değerlerden küçük olduğu için, değişkenlerin birim köke sahip oldukları yönündeki temel hipotez reddedilememektedir. Başka bir deyişle, her dört değişken de düzey değerlerinde durağan değildir, yani bu değişkenlerin birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Bu sonuç, serilerin uzun dönemli ortalama ve varyanslarının zaman içinde sabit kalmadığı ve serilerin zamanla trend veya şoklara duyarlı olduğu anlamına gelmektedir. Durağanlığı sağlamak için değişkenlerin birinci farkları alınarak seriler tekrar test edilecektir.

Tablo 5.3.: Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark Değerler İçin)

Değişkenler		Sabitli	Trendli	Sabitli/Trendli
GSYH		-8.772803***	-8.704749***	-8.461021***
Kritik Değerler	**1%**	-3.511262	-4.072415	-2.593121
	5%	-2.896779	-3.464865	-1.944762
	10%	-2.585626	-3.158974	-1.614204
KTICARI		-9.740428***	-10.14255***	-9.458935***
Kritik Değerler	**1%**	-3.511262	-4.072415	-2.593121
	5%	-2.896779	-3.464865	-1.944762
	10%	-2.585626	-3.158974	-1.614204
KTUKETICI		-7.648153***	-7.967974***	-7.569922***
Kritik Değerler	**1%**	-3.511262	-4.072415	-2.593121
	5%	-2.896779	-3.464865	-1.944762
	10%	-2.585626	-3.158974	-1.614204
KTOPLAM		-9.081339***	-9.490664***	-8.863528***
Kritik Değerler	**1%**	-3.511262	-4.072415	-2.593121
	5%	-2.896779	-3.464865	-1.944762
	10%	-2.585626	-3.158974	-1.614204

Not: "***", "**", ve "*" ifadeleri sırasıyla %99, %95 ve %90 anlamlılık düzeylerinde H_0 temel hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Tablo 5.3.'e göre tüm değişkenler için hesaplanan istatistiksel değerler kritik değerlerden büyük olduğu için, değişkenlerin birim köke sahip olduklarına dair temel hipotez %99 güven düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuç, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıklarını, ancak birinci farkları alındığında durağan hale geldiklerini göstermektedir. Diğer bir deyişle, tüm değişkenler birinci fark seviyelerinde durağan olduklarından, bu değişkenler I(1) sürecindedir. Bu, serilerin uzun dönemli belirsizlikler veya şoklar karşısında düzeyde kalıcı etkiler sergilemesine karşın, birinci farkları alındığında istikrarlı bir yapı kazandıkları anlamına gelmektedir.

Özetlemek gerekirse, değişkenlere genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulandığında, serilerin düzey değerleri için durağan olmadıkları, bununla birlikte birinci fark değerlerinde durağan oldukları tespit edilmiştir. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi sonrasında değişkenlere yapısal kırılmalı Phillips-Perron (PP) birim kök testi uygulanmıştır. Düzey değerler için hesaplanan veriler aşağdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.4.: Yapısal Kırılmalı Phillips-Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları (Düzey Değerler İçin)

Değişkenler		Sabitli	Trendli	Sabitli/Trendli
GSYH		-3.06	-2.33	-3.20
Kritik Değerler	**1%**	-5.92	-5.45	-6.32
	5%	-5.23	-4.83	-5.59
	10%	-4.92	-4.48	-5.29
Yapısal Kırılma Tarihi		2014(Ç4)	2020(Ç4)	2018(Ç1)
KTICARI		-3.11	-4.71*	-4.96
Kritik Değerler	**1%**	-5.92	-5.45	-6.32
	5%	-5.23	-4.83	-5.59
	10%	-4.92	-4.48	-5.29
Yapısal Kırılma Tarihi		2018(Ç1)	2016(Ç4)	2018(Ç4)
KTUKETICI		-2.28	-3.39	-3.82
Kritik Değerler	**1%**	-5.92	-5.45	-6.32
	5%	-5.23	-4.83	-5.59
	10%	-4.92	-4.48	-5.29
Yapısal Kırılma Tarihi		2009(Ç2)	2013(Ç3)	2011(Ç4)
KTOPLAM		-3.14	-4.56*	-4.62
Kritik Değerler	**1%**	-5.92	-5.45	-6.32
	5%	-5.23	-4.83	-5.59
	10%	-4.92	-4.48	-5.29
Yapısal Kırılma Tarihi		2018(Ç1)	2015(Ç2)	2012(Ç4)

Not: "***", "**", ve "*" ifadeleri sırasıyla %99, %95 ve %90 anlamlılık düzeylerinde H_0 temel hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Tablo 5.4'te yer alan Phillips-Perron (PP) yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre GSYH değişkeninin düzey değerinde sabitli, trendli ve sabitli/trendli olmak üzere üç formda da %95 güven düzeyinde yapısal kırılmayla beraber birim kök içerdiği temel hipotezi reddedilememektedir. Yani seri birim kök içermektedir ve durağan değildir. Yapısal kırılma tarihlerinin ise sırasıyla 2014, 2020 ve 2018 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir. 2014 yılı başında Türkiye'de siyasi problemlerin baş gösterdiği, 2018 yılında ABD ile siyasi gerginlik yaşandığı ve kur krizinin patlak verdiği, 2020 yılında ise tüm Dünya'da ve Türkiye'de Covid-19 pandemisinin ekonomiyi olumsuz etkilediği dikkate alınmalıdır.

Tablo 5.4'te yer alan Phillips-Perron (PP) yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre KTICARI değişkeninin düzey değerinde trendli form haricinde (%90 güven düzeyinde) %95 güven düzeyinde yapısal kı-

rılmayla beraber birim kök içerdiği temel hipotezi reddedilememektedir. Yani seri birim kök içermektedir ve durağan değildir. Yapısal kırılma tarihlerinin ise sırasıyla 2018, 2016 ve 2018 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 5.4'te yer alan Phillips-Perron (PP) yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre KTUKETICI değişkeninin düzey değerinde sabitli, trendli ve sabitli/trendli olmak üzere üç formda da %95 güven düzeyinde yapısal kırılmayla beraber birim kök içerdiği temel hipotezi reddedilememektedir. Yani seri birim kök içermektedir ve durağan değildir. Yapısal kırılma tarihlerinin ise sırasıyla 2009, 2013 ve 2011 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir. 2009 yılının Küresel Finans Krizine işaret ettiği görülmektedir.

Tablo 5.4'te yer alan Phillips-Perron (PP) yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre KTOPLAM değişkeninin düzey değerinde trendli form haricinde (%90 güven düzeyinde) %95 güven düzeyinde yapısal kırılmayla beraber birim kök içerdiği temel hipotezi reddedilememektedir. Yani seri birim kök içermektedir ve durağan değildir. Yapısal kırılma tarihlerinin ise sırasıyla 2018, 2015 ve 2012 yıllarında gerçekleştiği görülmektedir. Bu tarihlerin kredilerin durumu ile ilgili araştırılmasında fayda vardır. 2018 yılında kur krizi yaşandığı dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak, Tablo 5.4'e bakıldığında, tüm değişkenler için hesaplanan test istatistiklerinin ilgili kritik değerlerden düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle, değişkenlerin birim köke sahip olduğuna ilişkin temel hipotez reddedilememektedir. Diğer bir ifadeyle, dört değişken de düzey seviyelerinde durağan değildir ve bu değişkenlerin birim kök içerdiği saptanmıştır. Bu durum, serilerin uzun dönem boyunca ortalama ve varyanslarının sabit kalmadığını ve zaman içerisinde sürekli değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu seriler hem trend bileşenlerine hem de ani ekonomik şoklara karşı duyarlılık göstermektedir, yani serilerin zamanla dengeye dönme eğilimi zayıftır. Bu da değişkenlerin herhangi bir dış etkiden kaynaklanan dalgalanmaları kalıcı hale getirdiğini ve bu dalgalanmaların uzun vadede etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Durağanlık sağlanabilmesi için, değişkenlerin birinci farklarının alınarak serilerin yeniden test edilmesi gerekmektedir.

Tablo 5.5.: Yapısal Kırılmalı Phillips-Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları (Birinci Fark Değerler İçin)

Değişkenler		Sabitli	Trendli	Sabitli/Trendli
GSYH		-10.05***	-9.75***	-10.03***
Kritik Değerler	**1%**	-5.92	-5.45	-6.32
	5%	-5.23	-4.83	-5.59
	10%	-4.92	-4.48	-5.29
Yapısal Kırılma Tarihi		2020(Ç2)	2019(Ç1)	2018(Ç3)
KTICARI		-11.10***	-10.53***	-11.01***
Kritik Değerler	**1%**	-5.92	-5.45	-6.32
	5%	-5.23	-4.83	-5.59
	10%	-4.92	-4.48	-5.29
Yapısal Kırılma Tarihi		2018(Ç3)	2013(Ç1)	2018(Ç3)
KTUKETICI		-8.85***	-8.27***	-8.76***
Kritik Değerler	**1%**	-5.92	-5.45	-6.32
	5%	-5.23	-4.83	-5.59
	10%	-4.92	-4.48	-5.29
Yapısal Kırılma Tarihi		2018(Ç3)	2018(Ç4)	2018(Ç3)
KTOPLAM		-6.22***	-5.88***	-6.30**
Kritik Değerler	**1%**	-5.92	-5.45	-6.32
	5%	-5.23	-4.83	-5.59
	10%	-4.92	-4.48	-5.29
Yapısal Kırılma Tarihi		2018(Ç3)	2011(Ç2)	2018(Ç1)

Not: "***", "**", ve "*" ifadeleri ise sırasıyla %99, %95 ve %90 anlamlılık düzeylerinde H0 temel hipotezinin reddini ifade etmektedir.

Değişkenlerin düzey değerleri birim kök içerdiğinden birinci farkları alınmıştır. Tablo 5.5'te birinci fark değerler için Phillips-Perron (PP) yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre modeldeki dört değişken için de tüm fonksiyonel formlarda (KTOPLAM değişkeni için sabitli/trendli form %5 anlamlılık düzeyinde) %99 güven seviyesinde yapısal kırılma ile beraber birim kök içerdiği temel hipotez reddedilmektedir. Bu bulgulara göre tüm değişkenler birinci farklarında durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla değişkenlerin I(1) formunda oldukları ifade edilebilir. Özetle, birinci dereceden durağan olmayan seriler ilk fark alma işlemi sonucunda durağan hale gelmiştir. Bu da serilerin trendden arındırılarak daha anlamlı analiz edilebilecekleri bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla durağan hale getirilen seriler arasındaki nedesensellik ilişkisi daha sağlıklı bir şekilde test edilebilecektir.

5.2.3.2. Nedensellik Testi Sonuçları

Bir önceki başlıkta GSYH, KTOPLAM, KTUKETICI ve KTICARI değişkenlerinin durağanlık analizleri birim kök testleri vasıtasıyla yapılmış ve sonucunda dört değişkenin de düzey değerlerinde birim kök içerdikleri ve durağan olmadıkları; fakat birinci farklarında durağan hale geldikleri tespit edilmişti. Çalışmanın bu bölümünde ise KTOPLAM, KTUKETICI ve KTICARI değişkenlerinin GSYH değişkeni ile olan nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi yardımıyla incelenecektir. Değişkenlerin modellenmesi aşamasında KTOPLAM, KTUKETICI ve KTICARI arasındaki yüksek korelasyon ilişkisinden, yani tam çoklu doğrusal bağlantı sapmasının var olmasından dolayı nedensellik ilişkisi "GSYH-KTICARI", "GSYH-KTUKETICI" ve "GSYH-KTOPLAM" şeklinde değişkenlerin ayrı üç alt modeli vasıtasıyla analiz edilecektir.

GSYH değişkeni ile KTOPLAM, KTUKETICI ve KTICARI değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik yapılan Granger nedensellik testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 5.6.: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	Ki-Kare	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
KTICARI GSYH	5.349	1	0.0207
GSYH KTICARI	2.463	1	0.1165
KTUKETICI GSYH	7.240	2	0.0268
GSYH KTUKETICI	1.030	2	0.5975
KTOPLAM GSYH	3.110	1	0.0778
GSYH KTOPLAM	1.282	1	0.2574

Tablo 5.6'da sunulan Granger nedensellik analizinin sonuçlarına göre, KTICARI'den GSYH'ye ve KTUKETICI'den GSYH'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlar, KTICARI ve KTUKETICI'nin GSYH üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ve bu kredilerin iktisadi büyümeyi öngörebileceğini göstermektedir. Ayrıca, KTOPLAM'dan GSYH'ye doğru da %90 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Bu da toplam kredilerin iktisadi büyümeyi açıklamakta önemli bir faktör olabileceğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, her üç kredi değişkeninin iktisadi büyüme üzerinde anlamlı etkiler

yarattığı görülmektedir, ancak bu etkiler farklı güven düzeylerinde ortaya çıkmıştır.

Her üç bağımsız değişkenden GSYH'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi bankalar tarafından kullandırılan ve çalışmamızda üç grup halinde ayrı ayrı analiz edilen yurtiçi kredi hacimlerinin her birinin GSYH'nin Granger nedeni olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, söz konusu üç bağımsız değişkenin geçmiş değerleri kullanıldığında, GSYH'nin öngörüsü, söz konusu üç bağımsız değişkenin geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılıdır.

GSYH değişkeni ile KTOPLAM, KTUKETICI ve KTICARI değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 5.7.: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Ki-Kare	k+dmax	Olasılık Değeri*
KTICARI GSYH	7.207119	2	0.007261496
GSYH ⟺ KTICARI	2.977286	2	0.084440756
KTUKETICI GSYH	10.24191	3	0.005970319
GSYH KTUKETICI	1.181537	3	0.553901448
KTOPLAM GSYH	10.24191	3	0.005970319
GSYH KTOPLAM	1.181542	3	0.553900063

*Olasılık değeri excel'de hesaplanmıştır.

Tablo 5.7'de yer alan sonuçlara göre, KTICARI, KTUKETICI ve KTOPLAM ile GSYH arasında %95 güven düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bulgular, her üç kredi türünün de GSYH'nin gelecekteki değişimlerini anlamada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bankalar tarafından sağlanan krediler, iktisadi büyümeyi açıklamak ve tahmin etmek için bir araçtır.

Bunun yanı sıra, GSYH'den KTICARI'ye doğru %90 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi de tespit edilmiştir. Bu sonuç, ticari krediler ile iktisadi büyüme arasında karşılıklı bir etkileşim bulunduğunu ve iki değişkenin de birbirini etkilediğini ortaya koymaktadır. Yani, GSYH ile KTICARI arasındaki ilişki çift yönlüdür. KTICARI GSYH'yi etkilerken GSYH'nin değişimi de KTICARI'de bir etki yaratmaktadır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları, çalışmamızda incelenen üç bağımsız değişkenin GSYH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, bankalar tarafından sağlanan yurtiçi kredi hacimlerinin her birinin, GSYH üzerinde etkili bir rol oynadığı anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, bu üç değişkenin geçmiş değerleri kullanıldığında, GSYH'nin tahmin edilmesinin, bu değişkenlerin geçmiş değerlerinin göz önüne alınmadığı durumdan daha isabetli olduğu söylenebilir.

Aynı zamanda, test sonuçları GSYH'den ticari kredilere (%90 güven düzeyinde) istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, ticari krediler ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir etkileşim mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Yani, GSYH'deki değişimlerin ticari kredi hacimini etkilediği, dolayısıyla iktisadi büyümenin ticari kredi talebini artıran ya da azaltan bir faktör olduğunu göstermektedir. Ticari kredilerin GSYH üzerinde bir etki oluşturması ve aynı zamanda GSYH'nin ticari kredilere olan etkisi, bu iki değişken arasındaki karmaşık ilişkiyi daha anlamlı hale getirmektedir.

Sonuç olarak, Granger nedensellik testi sonucunda yurtiçi kredi hacimlerinin her birinin GSYH'nin Granger nedeni olduğu tespit edilmiş ve bu bulgular Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları ile teyit edilmiştir. İki test arasındaki tek fark KTICARI ile GSYH arasındaki nedensellik ilişkisinde ortaya çıkmıştır. Granger nedensellik testinde KTICARI'den GSYH'ye tek yönlü nedensellik tespit edilmişken, Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre nedenselliğin çift yönlü olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarının birbirileri ile büyük oranda tutarlı olduğu görülmüştür.

5.2.3.3. Varyans Ayrıştırması Analizi Sonuçları

Bir değişkendeki değişimin yüzde kaçının kendinden ve yüzde kaçının ise diğer değişkenden kaynaklandığını belirleyen ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin derecesi konusunda bilgi veren varyans ayrıştırması analizi, çalışmamızda GSYH değişkeni ile KTOPLAM, KTUKETICI ve KTICARI değişkenleri arasında yapılmıştır. Yapılan çalışmaların sonuçları aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 5.8.: GSYH-KTICARI Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Periyot	GSYH Ayrıştırması		KTICARI Ayrıştırması	
	GSYH	KTICARI	GSYH	KTICARI
1	1.000.000	0.000000	4.028.823	5.971.177
2	9.359.883	6.401.173	3.948.411	6.051.589
3	9.360.297	6.397.030	3.948.720	6.051.280
4	9.359.866	6.401.336	3.948.657	6.051.343
5	9.359.867	6.401.333	3.948.658	6.051.342
6	9.359.866	6.401.337	3.948.658	6.051.342
7	9.359.866	6.401.337	3.948.658	6.051.342
8	9.359.866	6.401.337	3.948.658	6.051.342
9	9.359.866	6.401.337	3.948.658	6.051.342
10	9.359.866	6.401.337	3.948.658	6.051.342

Tablo 5.8'de yer alan verilere göre, analiz edilen 10 çeyreklik süre zarfında GSYH'nin yaklaşık %93,60'ı, GSYH'nin kendi iç dinamikleri tarafından açıklanmakta; geriye kalan %6,40'lık kısım ise KTICARI etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Bu durum, GSYH'nin büyük ölçüde kendi büyüme faktörleriyle şekillendiğini, yani iktisadi faaliyetlerin ve piyasa koşullarının doğrudan etkisi altında olduğunu göstermektedir. Ancak, aynı zamanda ticari kredilerin de bir miktar etkide bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ticari kredi hacimlerinin GSYH üzerindeki etkisi, iktisadi büyümenin ve ticari faaliyetlerin ne derece birbirine bağlı olduğuna dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Ticari kredilerin, işletmelerin yatırım yapma ve büyüme potansiyelini artırma konusunda kritik bir rol oynadığı düşünüldüğünde, GSYH'nin büyümesinde ticari kredilerin de sınırlı da olsa dolaylı bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5.9.: GSYH-KTUKETICI Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Periyot	GSYH Ayrıştırması		KTUKETICI Ayrıştırması	
	GSYH	KTUKETICI	GSYH	KTUKETICI
1	1.000.000	0.000000	6.681.178	3.318.822
2	9.911.986	0.880142	6.544.248	3.455.752
3	9.178.680	8.213.201	6.581.208	3.418.792
4	9.179.389	8.206.108	6.573.113	3.426.887
5	9.071.418	9.285.821	6.567.744	3.432.256
6	9.070.865	9.291.351	6.567.608	3.432.392
7	9.061.548	9.384.521	6.566.757	3.433.243
8	9.061.437	9.385.628	6.566.761	3.433.239
9	9.060.833	9.391.675	6.566.688	3.433.312
10	9.060.824	9.391.756	6.566.688	3.433.312

Tablo 5.9.'a göre 10 çeyrek sonunda GSYH'nin yaklaşık %90,61'i kendisi tarafından, yaklaşık %9,39'u ise KTUKETICI tarafından açıklanmaktadır. Bir önceki tablo ile karşılaştırıldığında bu durum Türkiye'de ilgili dönemde GSYH üzerinde tüketici kredilerinin ticari kredilerden daha fazla belirleyici ve daha etkili olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 5.10.: GSYH-KTOPLAM Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Periyot	GSYH Ayrıştırması		KTOPLAM Ayrıştırması	
	GSYH	KTOPLAM	GSYH	KTOPLAM
1	1.000.000	0.000000	5.043.393	4.956.607
2	9.615.613	3.843.871	5.029.534	4.970.466
3	9.614.189	3.858.110	5.027.504	4.972.496
4	9.614.058	3.859.424	5.027.536	4.972.464
5	9.614.055	3.859.453	5.027.535	4.972.465
6	9.614.055	3.859.453	5.027.535	4.972.465
7	9.614.055	3.859.453	5.027.535	4.972.465
8	9.614.055	3.859.453	5.027.535	4.972.465
9	9.614.055	3.859.453	5.027.535	4.972.465
10	9.614.055	3.859.453	5.027.535	4.972.465

Tablo 5.10'a göre, analiz edilen 10 çeyrek sonunda GSYH'nin yaklaşık %96,14'ü, GSYH'nin kendi dinamikleri tarafından açıklanmaktadır. Bu, iktisadi büyümenin büyük ölçüde içsel faktörlere, yani piyasa koşulları, üretim kapasitesi, iş gücü verimliliği gibi unsurlara dayandığını göstermektedir. Öte yandan, geriye kalan yaklaşık %3,86'lık kısım ise KTOPLAM

tarafından açıklanmaktadır. Bu durum, toplam kredilerin, yani hem ticari hem de tüketici kredilerinin, GSYH üzerindeki dolaylı etkisini ortaya koymaktadır.

Özetleyecek olursak, çalışmamızdaki varyans ayrıştırması analizi sonuçları, Türkiye ekonomisinde GSYH'nin belirleyicileri arasında içsel dinamiklerin ve kredi hacimlerinin önemini ortaya koymaktadır. Genel olarak, tespit edilen bulgular, Türkiye'deki iktisadi büyümenin büyük ölçüde kendi içsel faktörlerine bağlı olduğunu ve kredilerin iktisadi faaliyetlerin dinamiklerinde önemli ancak sınırlı da olsa rol oynadığını göstermektedir.

SONUÇ

İktisadi büyüme, kısaca bir ekonomideki mal ve hizmet üretimi kapasitesinin zamanla artmasını ifade etmektedir. Önceleri GSMH ile ölçülen iktisadi büyüme 20. yüzyılın ortalarından itibaren GSYH ile ölçülmeye başlanmış ve ülkeler arası karşılaştırmalarda GSYH verisi kullanılmıştır. Her ekonomi için kritik öneme sahip olan iktisadi büyüme olgusu, insanların yaşam standartlarının yükselmesi, piyasadaki işsizlik oranlarının düşmesi ve toplumsal refahın artması başta olmak üzere birçok olumlu sonuç doğurmaktadır. İktisadi büyümenin sonuçları sadece ekonomik göstergeler üzerinde değil, aynı zamanda sosyal ve politik yapılar üzerinde de derin etkiler bırakmaktadır. Bu etkiler, gelir dağılımında adalet, çevresel kaynakların kullanımı ve toplumsal istikrar gibi alanlarda kendini göstermektedir. Bu nedenle, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyüme, uzun vadede ekonomilerin refahını sağlamada ve kalkınmada kilit rol oynamaktadır. Bu önemine istinaden iktisadi büyüme iktisat biliminin doğuşundan bu yana iktisatçıların en temel çalışma alanlarından birisi olmuştur. Geçmişten günümüze yapılan çalışmalara bakıldığında, iktisadi büyümenin başlıca belirleyicileri arasında, bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, kıymetli madenler, toprak, işgücü, sermaye birikimi, teknolojik gelişmeler, beşeri sermaye kalitesi, teknoloji, Ar-Ge, verimlilik artışları ve ekonomik kurumların etkinliği yer almaktadır. Geçmişten günümüze ortaya atılan iktisadi büyüme teorilerinin özeti çalışmanın ilk bölümünde aktarılmıştır.

İktisadi büyümenin en önemli belirleyicilerinden birisi de finansal gelişmedir. Finansal gelişme, iktisadi büyüme açısından büyük önem taşımaktadır, çünkü finansal sistemler, sermaye birikimini teşvik etmektedir, tasarrufları yatırıma dönüştürmekte ve kaynakları en verimli projelere yönlendirmektedir. Gelişmiş bir finansal sistem, girişimcilerin ve işletmelerin ihtiyaç duydukları fonlara erişimini kolaylaştırır, girişimcilik faaliyetlerini destekler, işletmelerin büyümesini hızlandırır, yatırım, üretim ve istihdam

artışına katkı sağlar ve finansal belirsizlikleri azaltarak daha istikrarlı bir piyasa ortamı sağlar. Finansal gelişmeden kasıt bir ekonomideki finansal kurumların, piyasaların ve araçların çeşitlenmesi ve etkinliğinin artmasıdır. Finansal gelişme süreci bankacılık sisteminin güçlenmesi, para ve sermaye piyasalarının derinleşmesi ve finansal ürünlerin yaygınlaşmasıyla kendini göstermektedir. Finansal derinleşme, teknolojik yeniliklerin ve verimlilik artışlarının finansmanı için gerekli olan kaynakların mobilizasyonunu kolaylaştırarak uzun vadeli sürdürülebilir büyümeye katkıda bulunmaktadır.

Finansal sistemler özellikleri itibarıyla banka bazlı sistemler ve piyasa bazlı sistemler olmak üzere iki ana grupta incelenmektedir. Banka bazlı sistemlerde, finansal aracılık büyük ölçüde bankalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bankalar, tasarrufları toplayarak kredi olarak dağıtan kurumlar olarak ekonomideki en önemli finansal aracı kurumlardır. Bu sistemlerde bankalar, firmaların finansman ihtiyaçlarını karşılamakta merkezi bir rol oynamaktadırlar. Piyasa bazlı sistemlerde ise sermaye piyasaları, yani hisse senedi ve tahvil piyasaları, finansal aracılıkta ön plandadır. Firmalar, ihtiyaç duydukları finansmanı halka arz, tahvil ihracı gibi yollarla doğrudan piyasadan sağlamaktadırlar. Her iki sistemin de kendine özgü avantajları ve dezavantajları bulunmakta olup farklı ekonomik yapılar belirli bir sistemin daha etkin işlemesine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte finansal sistemlerin ilk olarak banka bazlı olarak ortaya çıktığını, günümüzde de çoğu ekonomide banka bazlı sistemlerin hakim olduğunu söylemek mümkündür.

Finansal gelişmenin iktisadi büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu görüşü 20. yüzyılın ortalarından itibaren iktisatçıların bu alana yoğunlaşmasını sağlamıştır. İlk olarak Schumpeter finansal sistemlerin inovasyon ve büyüme üzerindeki rolünü ortaya koymuştur. Akabinde birçok iktisatçı finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar yapmıştır. Literatürdeki çalışmalar konuyla ilgili temel olarak dört hipotez ortaya çıkarmıştır. Birinci hipotez, "finansal gelişme iktisadi büyümeyi teşvik eder" şeklinde özetlenebilecek arz öncüllü hipotezidir; bu görüşe göre, finansal sistemlerin derinleşmesi ve etkinliği, sermaye birikimini ve verimlilik artışını destekleyerek uzun vadede iktisadi büyümeyi hızlandırmaktadır. İkinci hipotez, "büyüme finansal gelişmeyi teşvik eder" şeklinde özetlenebilecek talep takipli hipotezdir; bu yaklaşım, iktisadi büyümenin artmasıyla birlikte finansal kurumlara ve araçlara olan talebin arttığını ve

dolayısıyla finansal gelişmenin büyümeyle birlikte ortaya çıktığını savunur. Üçüncü hipotez, "karşılıklı ilişki" hipotezidir; bu görüş, finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasında iki yönlü bir ilişkinin bulunduğunu, yani her iki faktörün birbirini karşılıklı olarak güçlendirdiğini öne sürmektedir. Son olarak, "bağımsızlık" hipotezi, finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisinin olmadığını, bu iki faktörün birbirinden bağımsız olarak gelişebileceğini savunmaktadır. Literatür incelendiğinde arz öncüllü hipotezi savunan çalışmaların daha fazla olduğu görülmektedir.

Farklı ülkelerdeki finansal sistemler incelendiğinde banka bazlı sistemlerin daha hakim olduğu görülmektedir. Bankalar günümüzde dahi finansal sistemlerin omurgasını oluşturan ve ekonomide kritik fonksiyonlar üstlenen kurumlardır. Bankaların finansal sistemdeki en önemli rolü tasarrufları toplayarak bu fonları kredilere dönüştürmesi ve firmaların, bireylerin ve devletin finansman ihtiyaçlarını karşılamasıdır. Bu, tüketimin ve dolayısıyla talebin artmasına, yeni girişimlerin ve yatırımların gerçekleşmesi sonucu üretim hacminin genişlemesi suretiyle arzın ve istihdamın büyümesine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla bankalar piyasaya sundukları kredilerle hem arz hem de talep yönünden iktisadi büyümeyi hızlandırmaktadır. Diğer yandan bankalar, garantörlük, operasyonel bankacılık (ödeme sistemlerinin işletilmesi, kredi kartı işlemleri, saklama vb.), yatırım yönetimi ve danışmanlık hizmetleri ve risk yönetimi başta olmak üzere sundukları diğer hizmetlerle finansal sistemin katalizörü konumundadırlar. Ayrıca bankalar merkez bankalarının para politikalarının uygulanmasında ve aktarılmasında önemli bir aracı görevi üstlenirler. Politika yapıcılar, varlık fiyatlarını ve piyasadaki likidite seviyesini bankalar aracılığıyla etkileyebilirler. Bankaların yaygınlaşması, finansal kapsayıcılık açısından, finansal hizmetlerin ve para politikalarının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır.

Bankaların en önemli işlevi olan kredi veren kuruluşlar olmalarıdır. Krediler firmaların, bireylerin ve devletin finansman ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Krediler, yatırım, tüketim ve iş fırsatlarını artırarak, genel ekonomik faaliyetleri destekler ve iktisadi büyümeye olumlu katkı sağlar. Girişimcilerin yeni iş kurmalarını ve yenilikçi projeleri hayata geçirmelerini destekler. Kredi kullanımı, işletmelerin likidite yönetimini iyileştirmekte ve nakit akışlarını daha etkin bir şekilde yönetmelerine olanak tanımaktadır. Yatı-

rımları finanse edilen ve operasyonel verimliliğini artan firmalar büyüdüklerinde ekonomide istihdam artmaktadır.

Banka kredilerinin iktisadi büyümeyi etkileme mekanizmalarından en önemlisi kredi kanalıdır. Bu kanal, merkez bankalarının para politikalarını uygulama biçimlerinin, bankaların kredi verme kapasiteleri ve dolayısıyla ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerini göstermektedir. Merkez bankaları faiz oranlarını değiştirdiğinde, bu değişiklik bankaların borçlanma maliyetlerini ve dolayısıyla verdikleri kredilerin maliyetlerini etkilemektedir. Faiz oranlarının düşmesi, bankaların kredi verme maliyetlerini azaltmakta ve kredi arzını artırmaktadır. Bu durum, işletmelerin ve bireylerin daha düşük maliyetlerle borçlanmalarını sağlamakta, bu da yatırımların ve tüketim harcamalarının artmasına yol açmaktadır. Sonuç olarak, iktisadi büyüme hızlanmaktadır. Öte yandan, faiz oranlarının yükselmesi, kredi maliyetlerini artırarak kredi talebini ve ekonomik faaliyetleri azaltabilir, bu da iktisadi büyümeyi yavaşlamaktadır. Kredi kanalı, merkez bankalarının para politikalarının ekonomideki geniş kapsamlı etkilerini anlamak için kritik bir araçtır ve ekonomik istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Diğer yandan politika yapıcılar selektif kredi politikalarıyla bankaların belirli birimlere veya sektörlere daha fazla veya daha az kredi vermelerini sağlamak suretiyle, hedefler çerçevesinde, belirli birimleri veya sektörleri geliştirebilmektedir. Bu bağlamda, finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiye yönelik hipotezlerden hareketle, finansal gelişmişliğin bir bileşeni olarak bankalar tarafından kullandırılan kredilerin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini analiz eden birçok akademik çalışma yapılmıştır.

Çalışma sırasında yaptığımız literatür taramasında, öncelikle farklı ülkelerde, farklı dönemlerde ve çeşitli yöntemlerle banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar incelenmiştir. Ardından, Türkiye'ye özgü farklı dönemlerde ve çeşitli yöntemlerle yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Bu çalışmalarda, genel bir görüş birliği olmadığı, ancak banka kredilerindeki artışın iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilediğini tespit eden çalışmaların daha fazla sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, bazı çalışmalar iktisadi büyümenin banka kredilerini artırdığını, bazıları iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ve hatta banka kredilerindeki artışın iktisadi büyümeyi olumsuz etkilediğini öne sürmektedir.

Tarafımızca yapılan çalışmada ise Türkiye'de 2003 sonrası dönem için yurtiçi banka kredi hacmi ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde, iktisadi büyüme, finansal sistem, bankacılık ve banka kredileri kavramlarına ilişkin teorik çerçeve sunulmuştur. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise Türkiye'de iktisadi büyümenin ve bankacılık sektörünün gelişim süreci detaylandırılmış, Türk finansal sistemi, bankacılık sektörü ve banka kredileri hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise, öncelikle tez konusuyla ilgili literatür özetlenmiş, ardından 2003 sonrası için yurtiçi banka kredi hacmi ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmamızın ekonometrik analiz kısmında Türkiye'nin 2003Ç1-2024Ç1 dönemine ait üçer aylık; mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla harcamalar yöntemiyle GSYH, Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartları Hacmi, Ticari Krediler ve Ticari Kredi Kartları Hacmi ve Toplam Nakdi Kredi Hacmi verileri kullanılmıştır. Hanehalkı ve firmalara kullandırılan kredilerin iktisadi büyüme üzerinde farklı etkileri olabileceği düşüncesiyle, banka kredi hacmi verileri üç grupta derlenmiştir. Veriler TÜİK ve TCMB'nin EVDS portalından elde edilmiştir. Söz konusu veriler yine TCMB'nin EVDS portalından elde edilen, ilgili dönemlere ait, gösterge niteliğindeki üçer aylık ortalama USD satış kuruna bölünerek USD cinsinden ele alınmıştır. Bu dönüştürme, iktisadi büyüme ile kredi hacimleri arasındaki ilişkinin döviz kuru oynaklıklarından etkilenmemesi ve uluslararası karşılaştırmalara olanak sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Öncelikle tarafımızca derlenen değişkenlerin durağan olup olmadıkları, genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve yapısal kırılmaları da dikkate alan, Phillips-Perron (PP) birim kök testi ile analiz edilmiştir. Yapılan testler sonucunda, değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları, yani birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle, değişkenlerin birinci dereceden farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Durağan hale getirilen bu seriler arasındaki nedensellik ilişkileri ise Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca değişkenler için varyans ayrıştırması analizi yapılmıştır. Modelleme aşamasında, kredi hacmi grupları arasında yüksek korelasyon olduğundan, bu durumun olası çoklu doğrusallık sorunlarını önlemek adına, her bir kredi

grubu için ayrı bir nedensellik modeli oluşturulmuştur. Bu modeller "GSYH-KTICARI", "GSYH-KTUKETICI" ve "GSYH-KTOPLAM" şeklindedir.

Gerçekleştirilen Granger nedensellik testi sonuçlarına göre;

- Ticari Krediler ve Ticari Kredi Kartları Hacmi'nden GSYH'ye doğru tek yönlü %95 güven düzeyinde (KTICARI→GSYH),
- Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartları Hacmi'nden GSYH'ye doğru tek yönlü %95 güven düzeyinde (KTUKETICI→GSYH),
- Toplam Nakdi Kredi Hacmi'nden GSYH'ye doğru tek yönlü %90 güven düzeyinde (KTOPLAM→GSYH)

istatistiksel olarak anlamlı birer nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Sonuç olarak her üç kredi hacmi değişkeninin GSYH'nin Granger nedeni olduğu bulunmuştur.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre ise KTICARI, KTUKETICI ve KTOPLAM ile GSYH arasında %95 güven düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir (KTICARI→GSYH, KTUKETICI→GSYH ve KTOPLAM→GSYH). Bunun yanı sıra GSYH'den KTICARI'ye doğru %90 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi de bulunmuştur (GSYH→KTICARI). Söz konusu bulgu ticari krediler ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliği ortaya koymaktadır (GSYH↔KTICARI).

GSYH değişkeni ile KTOPLAM, KTUKETICI ve KTICARI değişkenleri arasında yapılan varyans ayrıştırması analizine göre ise, GSYH'nin %93,60'ı kendi iç faktörleri tarafından açıklanırken, ticari kredilerinin %6,40 oranında dolaylı bir etkiye sahip olduğu, benzer şekilde, GSYH'nin yaklaşık %90,61'inin kendisi tarafından, yaklaşık %9,39'unun ise tüketici kredileri tarafından açıklandığı, son olarak, GSYH'nin %96,14'ü yine iç dinamiklere dayanırken, toplam kredilerin GSYH üzerinde %3,86'lık dolaylı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Genel olarak, bu bulgular, ilgili dönemde Türkiye'deki iktisadi büyümenin büyük ölçüde kendi içsel faktörlerine bağlı olarak gerçekleştiğini ve kredilerin iktisadi büyümede sınırlı da olsa rol oynadığını işaret etmektedir.

Elde ettiğimiz bulgular genel olarak değerlendirilirse, finansal gelişme

ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki açısından bakıldığında, literatürdeki arz öncüllü hipotezi destekler niteliktedir. Daha spesifik olarak, banka kredileri ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki açısından bakıldığında ise elde edilen bulgular; uluslararası literatüre katkı sunan Akpansung ve Babalola (2011), Beck v.d. (2012), Lu ve Shen (2012), Murty, Sailaja ve Demissie (2012), Hasanov ve Huseynov (2013), Korkmaz (2015), Grbić ve Luković (2020) ve Balasubramanian (2022) tarafından yapılan çalışmalarla ve Türkiye'ye dair literatüre katkı sunan Güven (2002), Aslan ve Küçükaksoy (2006), Acaravcı, Özturk ve Acaravcı (2007), Koç (2015), Turgut ve Ertay (2016), Kandemir, Arifoğlu ve Canbaz (2018), Demez, Kızılkaya ve Dağ (2019), Yetiz ve Ünal (2021), Öz (2022), Çelik ve Kayacan (2023), Aşık (2023) ve Altunöz (2024) tarafından yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Özetle bulgularımız, çalışmaya konu ilgili dönemde, Türkiye özelinde bankacılık sektöründe kullandırılan kredilerin iktisadi büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğuna, kredi hacmindeki artışların iktisadi büyümeyi teşvik edici bir rol oynadığına işaret etmektedir.

Türkiye'de hem hanehalkına hem de firmalara kullandırılan banka kredilerinin iktisadi büyümeyi teşvik ettiği yönündeki bulgumuz, ekonomi politikalarının ve düzenleyici çerçevelerin bankacılık sektörünün etkinliğini artıracak ve kredi arzını destekleyecek şekilde tasarlanmasının önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, bankaların kredi arzını artırıcı politikalar izlemesi, verilen kredilerin daha verimli alanlara yönlendirilmesi, Türkiye'deki bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmak için sektör ve lokasyon bazlı uygun kredi politikalarının (selektif kredi politikaları) oluşturulması önemlidir. Özellikle ülke ekonomisinin belkemiği olan KOBİ'lere yönelik kredi destekleri artırılmalıdır. Ayrıca, tüketim faaliyetlerinin iktisadi büyümeyi sürdürülebilir kılacak alanlarda talep yaratması için tüketici kredilerinde de selektif kredi politikaları uygulanmalıdır.

Türkiye'de banka kredilerinin iktisadi büyümeyi teşvik etmesi için banka kredi kanalı mekanizmasının etkin bir şekilde çalışması önemlidir. Bu nedenle, banka kredi kanalının işleyişini olumsuz etkileyen aksaklıkların giderilmesi gerekmektedir. Enflasyon ve faiz oranlarının makul seviyelerde tutulması, kredi piyasasının sağlıklı işlemesi için ekonomik ve finansal istikrarın korunması, makroekonomik politikaların tutarlılığının sağlanması, bankaların kredi risklerini etkin bir şekilde yönetmelerine yardımcı olacak

düzenlemelerin yapılması, düzenlemelerin sadeleştirilmesi ve belirsizliklerin ortadan kaldırılması, etkin bilgi ve risk takip sistemlerinin kurulması, hanehalkı ve firmaların finansal bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması ve genel olarak kredi piyasasının tam rekabet piyasasına dönüştürülmesi gibi önlemler, banka kredi kanalının etkinliğini artıracaktır.

Türkiye'de banka kredi hacmi ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelediğimiz bu çalışmada, Türkiye'de bankalar tarafından kullandırılan yurtiçi nakdi kredi hacimleri kullanılmıştır. Toplam nakdi kredi hacmi, hanehalkına ve firmalara kullandırılan kredilerin ayrıştırılmasıyla üç grupta incelenmiştir. Elde ettiğimiz bulgular doğrultusunda çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Gelecek dönemlerde yapılacak çalışmalarda, banka kredi hacimlerinin sektörel bazda ayrıştırılarak, bunların iktisadi büyüme ile ilişkilerinin analiz edilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca, gelecekteki çalışmalarda kurulacak modellere gayrinakdi kredilerin de eklenmesi, bankacılık sektörünün sağladığı kredilerin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin daha net anlaşılmasını sağlayacaktır.

Her ne kadar elde ettiğimiz bulgular Türkiye'de banka kredilerinin iktisadi büyümeyi teşvik ettiğini gösterse de bu etkinin bir sınırı olduğu kanaatindeyiz. Yani, banka kredi arzı ülkenin potansiyel ekonomik hacmi ile uyumlu olmalıdır. Uluslararası literatürde finansal açıdan gelişmiş ülkeler üzerinde yapılan bazı çalışmalarda, aşırı kredi genişlemesinin iktisadi büyüme üzerinde negatif etkiler yarattığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, eşik değer analizleriyle kredi genişlemesinin hangi noktaya kadar iktisadi büyümeyi teşvik ettiği ve hangi noktadan sonra olumsuz etkilediği tespit eden çalışmalar mevcuttur. Bu nedenle, gelecekte Türkiye'de banka kredileri ile iktisadi büyüme ilişkisini analiz eden akademik çalışmalarda eşik değer analizlerine yer verilmesi, söz konusu ilişkinin daha net bir şekilde ortaya koyulmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abdul-Rahman, Yahiya: **The Art Of Islamic Banking And Finance**, New Jersey, Wiley, 2010.

Acar, Yalçın: **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**, 5. bs., Bursa, Dora Yayınları, 2008.

Acaravcı, Ali, İlhan Özturk, Songül Kakilli Acaravcı: "Finance-Growth Nexus: Evidence from Turkey", **International Research Journal of Finance and Economics**, No: 11, 2007, pp. 30-40.

Acemoğlu, Daron: **Introduction To Modern Economic Growth**, New Jersey, Princeton University Press, 2009.

Acemoğlu, Daron: "Root Causes: A Historical Approach to Assessing the Role of Institutions in Economic Development", **Finance and Developments**, Vol: 40, No: 2, 2003, pp. 27-30.

Acemoğlu, Daron, James A. Robinson: **Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri**, Çev. Faruk Rasim Velioğlu, 24. bs, Doğan Egmont Yayıncılık, 2017.

Acemoğlu, Daron, James Robinson: "The Role of Institutions in Growth and Development", **Review of Economics and Institutions**, Vol: 1, No: 2, 2010, pp. 1-33.

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson, James Robinson: "Institutions as a Fundamental Cause of Long-run Growth", **Handbook of Economic Growth**, Ed. by Philippe Aghion and Steven Durlauf, Vol: 1A, 2005, pp. 385-472.

Afşar, Muharrem, Aslı Afşar: **Finansal Ekonomi**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2010.

Afşar, Muharrem, Aslı Afşar: **Finansal Ekonomi**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2010.

Aghion, Philippe, Peter Howitt, David Mayer-Foulkes: "The Effect of Financial Development on Convergence: Theory And Evidence", **Quarterly Journal of Economics**, Vol: 120, No: 1, 2005, pp. 173-222.

Aghion, Philippe, Agnès Festré: "Schumpeterian Growth Theory, Schumpeter and Growth Policy Design", **Journal of Evolutionary Economics**, Vol: 27, No: 1, 2017, pp. 25-42.

Aghion, Philippe, Peter W. Howitt.: **The Economics of Growth**, Cambridge, MIT Press, 2009.

Aghion, Philippe, Peter W. Howitt.: "A Model of Growth Through Creative Destruction" **Econometrica**, Vol: 60, No: 2, 1992, pp. 323-351.

Aghion, Philippe, Peter W. Howitt.: **Endogenous Growth Theory**, Cambridge, MIT Press, 1999.

Ahluwalia, Montek S. v.d.: **Redistribution With Growth**, Ed. by Ian Bowen, Brian J. Svikhart, Oxford, Oxford University Press, 1979.

Akat, Asaf Savaş: **İktisadi Analiz**, 2. bs., Ankara, Eflatun Yayınevi, 2009.

Akat, Asaf Savaş: **Alternatif Büyüme Stratejisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

Akerlof, George A.: "The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol: 84, No: 3, 1970, pp. 488-500.

Akgüç, Öztin: **Yüz Soruda Türkiye'de Bankacılık**, 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1989.

Akgül, Osman, Abdullah Miraç Bükey: "Türkiye'de Enflasyon ile Asgari Ücretler Arasındaki İlişki ve Ücret-Fiyat Sarmalı", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S: 78, 2020, s. 257-282.

Akpansung, Aniekan O., Sikiru Jimoh Babalola: "Banking Sector Credit and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Investigation", **CBN Journal of Applied Statistics**, Vol: 2, No: 2, 2011, pp. 51-62.

Akpınar, Saadet, Mehmet Kara: "Bankacılık Sektörü Kredileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, C: 8, S: 18, 2021, s. 66-86.

Aktan, Coşkun Can, Ayça Eker: **İlk Çağdan Günümüze İktisadi Düşünce Okulları**, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1997.

Akyıldız, Hüseyin, Ömer Eroğlu: "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C: 9, S: 1, 2004, s. 43-62.

Akyüz, Yılmaz: **Sermaye Bölüşüm Büyüme**, 2. bs., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

Akyüz, Yılmaz: "Joan Robinson: Bir Devir Tarih mi Oluyor?, **Yapıt - Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, S: 46'1, 1983, s. 61-70.

Alıcıoğlu, Yasemin, Güray Küçükkocaoğlu: "Impact of Banking Sector Credits on Net SME Formation in Turkey", **Journal of Productivity**, No: 2, 2022, pp. 345-364.

Alkan, Gönül: **Finansal Piyasalar ve Kurumlar**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2015.

Alkin, Erdoğan: **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987.

Altan, Mikail: **Fonksiyonlar ve İşlemler Açısından Bankacılık**, İstanbul, Beta Basım, 2001.

Altuğ, Sumru, Alpay Filiztekin: "Productivity and growth, 1923 - 2003", **The Turkish Economy, The Real Economy, Corporate Governance and Reform**, Ed. by Sumru Altuğ, Alpay Filiztekin, London, Routledge, 2006, pp. 16-62.

Altun, Fatime, Gamze Göçmen Yağcılar: "Türkiye'de Banka Kredileri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi**, C: 8, S: 1, 2024, s. 30-36.

Altunbaş, Yener, Alper Kara, Özlem Olgu: **Turkish Banking**, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2009.

Altunöz, Utku: "Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme (NARDL) Yöntemi ile Türkiye'de Yurtiçi Kredilerin Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkilerinin Teorik ve Ampirik Analizi", **Bankacılar Dergisi**, S: 129, 2024, s. 3-18.

Al-Yousif, Yousif Khalifa: "Financial Development and Economic Growth: Another Look at the Evidence from Developing Countries", **Review of Financial Economics**, Vol: 11, No: 2, 2002, pp. 131-150.

Ananzeh, Izz Eddien N.: "Relationship Between Bank Credit and Economic Growth: Evidence from Jordan", **International Journal of Financial Research**, Vol: 7, No: 2, 2016, pp. 53-63.

Arestis, Philip, Georgios Chortareas, Georgios Magkonis: "The Financial Development and Growth Nexus: A Meta-Analysis", **Journal of Economic Surveys**, Vol: 29, No: 3, 2014, pp. 549-565.

Aretis, Philip, Panicos O. Demetriades, Kul B. Luintel: "Financial Development And Economic Growth: The Role of Stock Markets", **Journal of Money, Credit, and Banking**, Vol: 33, No: 1, 2001, pp. 16-41.

Arrow, Kenneth J.: "The Economic Implications of Learning by Doing", **The Review of Economic Studies**, Vol: 29, No: 3, 1962, pp. 155-173.

Arslan, Gülen Elmas: "Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 6, S: 2, 2013, s. 45-52.

Artun, Tuncay: **Türkiye'de Bankacılık**, Ankara, Tekin Yayınevi, 1983.

Aslan, Nurdan, Oğuzhan Yılmaz: "Finansal Gelişme ve Büyüme İlişkisinin Solow Modeli ile Analizi: Türkiye Üzerine Bir Çalışma", **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 2015, C: 7, S: 12, s. 17-29.

Aslan, Özgür, İsmail Küçükaksoy: "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, S: 4, 2006, s. 25-38.

Aşık, Bekir: "The Asymmetric Relationship Between Financial Development and Economic Growth in Turkish Economy", **Journal of Emerging Economies and Policy**, Vol: 8, No: 2, 2023, pp. 543-558.

Atılgan, Ahmet: **İktisat Politikalarının Evrimi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1997.

Awad, Ibrahim M., Mohammed S. Al Karaki: "The Impact of Bank Lending on Palestine Economic Growth: An Econometric Analysis of Time Series Data", **Financial Innovation**, Vol: 5, No: 1, 2019, pp. 1-21.

Ay, Ahmet, Zeynep Karaçor: "2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 16, 2006, s. 67-86.

Aydın, Nurhan v.d.: **Genel İşletme**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004.

Aydın, Zülküf: **The Political Economy of Turkey**, London, Pluto Press, 2005.

Aysan, Mustafa A.: **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, 6. bs., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2000.

Aytekin, Barış: "Adam Smith'in İktisadi Büyüme Düşüncesinden Bugüne Bakmak: Krizlerin Sürekliliği", **İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi**, C:5, S:1, 2017, s. 28-36.

Ayub, Muhammad: **Understanding Islamic Finance**, New Jersey, Wiley, 2007.

Bagliano, Fabio-Cesare, Giuseppe Bertola: **Models for Dynamic Macroeconomics**, New York, Oxford University Press, 2004.

Bahar, Ozan: "Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Uygulanan Sanayileşme Politikaları", **Balıkesir Üniversitesi Bandırma İİBF Akademik Fener Dergisi**, C: 2, S: 4, 2005, s. 64-90.

Balasubramanian, R.: "Role of Long-term Bank Credit in the Economic Growth of India", **Global Business Review**, 2022, pp. 1-19.

Barro, Robert J.: "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth" **The Journal of Political Economy**, Vol: 98, No: 5, 1990, pp. 103-125.

Barro, Robert J.: "Economic Growth in a Cross Section of Countries", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol: 106, No: 2., 1991, pp. 407-443.

Barro, Robert J., Xavier Sala-i Martin: "Technological Diffusion, Convergence, and Growth", **Journal of Economic Growth**, Vol: 2, No: 1, 1997, pp. 1-27.

Barro, Robert J., Xavier Sala-i Martin: **Economic Growth**, 2nd ed., Cambridge, MIT Press, 2004.

Başar, Mehmet, Mehmet Coşkun: **Bankacılık Uygulamaları**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2006.

Baumol, William J., Alan S. Blinder: **Macroeconomics Principles Policy**, 11th ed., Ohio, South-Western Cengage Learning, 2010.

Baye, Micheal R., Dennis W. Jansen: **Money, Banking and Financial Markets: An Economics Approach**, Hougton Mifflin Company, Boston, 1995.

BDDK: Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Çevrimiçi) https://www.bddk.org.tr/BultenAylik, 13 Ağustos 2024.

BDDK: "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı" (Çevrimiçi) https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/8?ekId=8, 3 Temmuz 2024.

BDDK: "Bankalar" (Çevrimiçi) https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/77, 3 Temmuz 2024.

Beck, Thorsten v.d.,: "Who Gets the Credit? And Does It Matter? Household vs. Firm Lending Across Countries", **The B.E. Journal of Macroeconomics**, Vol: 12, No: 1, 2012, p. 1-44.

Beck, Thorsten, Ross Levine: "Stock Markets, Banks, and Growth: Panel Evidence", **Journal of Banking & Finance**, Vol: 28, No: 3, 2004, pp. 423-442.

Begg, David, Stanley Fischer, Rudiger Dornbusch: **İktisat**, 8. bs., Çev. Vildan Serin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

Berber, Metin: **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 3. bs., Trabzon, Derya Kitabevi, 2006.

Berber, Metin, Ceyda Bayraktar Daştan: "Parasal Aktarım Mekanizmasının İşleyişi ve Etkinliği", **Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C: 1, S: 1, 2000, s. 1-19.

Berk, Niyazi: **Finansal Yönetim**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990.

Bernanke, Ben S, Alan S. Blinder: "Credit, Money, and Aggregate Demand", **The American Economic Review**, Vol: 78, No: 12, 1988, pp. 435-439.

Bernanke, Ben S.: "Credit in the Macroeconomy", **Federal Reserve Bank of New York Quarterly Review**, Vol: 18, 1993, pp. 50-70.

Bernanke, Ben S. v.d.: **Principles of Microeconomics**, 6th ed., New York, Mc Graw Hill Education, 2016.

Bernanke, Ben S., Cara S. Lown: "The Credit Crunch", **Brookings Papers on Economic Activity**, No: 2, 1991, pp. 205-247.

Bernanke, Ben S., Mark Gertler**:** "Inside The Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission" **Journal of Economic Perspectives**, Vol: 9, No: 4, 1994, pp. 27-48.

Bernanke, Ben S., Refet S. Gürkaynak: "Is Growth Exogenous? Taking Mankiw, Romer, and Weil Seriously", **NBER Macroeconomics Annual 2001**, 2002, Vol: 16, pp. 11-72.

Bessis, Joel: **Risk Management In Banking**, 4th ed., New Jersey, Wiley, 2015.

Bijlsma, Michiel, Clemens Kool, Marielle Non: "The Effect of Financial Development on Economic Growth: A Meta-Analysis", **Applied Economics**, Vol: 50, No: 57, 2018, pp. 6128-6148.

Blanchard, Jean Olivier, Alessia Amighini, Francesco Giavazzi: **Macroeconomics A European Perspective**, New Jersey, Prentice Hall, 2010.

Blanchard, Jean Olivier, Stanley Fischer: **Lectures on Macroeconomics**, 6th Ed., Cambridge, MIT Press, 1993.

Blaug, Mark: **Economic Theory In Retrospect**, 4th ed., Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

Bocutoğlu, Ersan: **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Trabzon, Murathan Yayınevi, 2012.

Boianovsky, Mauro: "Beyond Capital Fundamentalism: Harrod, Domar and The History of Development Economics", **Cambridge Journal of Economics**, Vol: 2, No: 42, 2017, pp. 477-504.

Boldrin, Michele: "Growth and Cycles, In The Mode of Marx and Schumpeter", **Scottish Journal of Political Economy**, Vol: 56, No: 4, 2009, pp. 415-442.

Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 9. bs., İstanbul, İmge Kitabevi, 2005.

Bozkurt, Murat, Nurullah Altıntaş, Fatih Yardımcıoğlu: "Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, C: 6, S: 1, 2020, s. 95-114.

Bullivant, Glen: "Credit Past and Future", **Credit Management Handbook**, Ed. by Burt Edwards, 5th ed., Hampshire, Gower Publishing Limited, 2004, pp. 3-18.

Bulut, Halil İbrahim v.d.,: **Finansal Yenilik ve Açılımlarıyla Katılım Bankacılığı**, İstanbul, TKBB Yayınları, 2012.

Bulut, Halil İbrahim, Bünyamin Er: **Katılım Finansmanı, Katılım Bankacılığı ve Girişim Sermayesi**, İstanbul, TKBB Yayınları, 2012.

Burgstaller, Andre: "Unifying Ricardo's Theories of Growth and Comparative Advantage", **Economica**, Vol: 53, No: 212, 1985, pp. 467-481.

Carver, Terrell: "Marx, Karl (1818 - 83)", **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, 2nd ed., Vol: 14, New York, Elsevier Ltd., 2015, pp. 642-648.

Cass, David: "**Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation**", The Review of Economic Studies, Vol: 32, No: 3, 1965, pp. 233-240.

Cecchetti, Stephen G.: "Distinguishing Theories of the Monetary Transmission Mechanism", **Federal Reserve Bank of St. Louis Review**, Vol: 77, No: 3, 1995, pp. 83-97.

Cengiz, Vedat: "Parasal Aktarım Mekanizması, İşleyişi ve Ampirik Bulgular", **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, S: 33, 2009, s. 225-247.

Chari, V. V., Alessandro Dovis, Patrick J. Kehoe: "On the Optimality of Financial Repression", **Journal of Political Economy**, Vol: 128, No:2, 2020, pp. 710-739.

Choi, Sangyup, Tim Willems, Seung Yong Yoo: "Revisiting the Monetary Transmission Mechanism Through an Industry-Level Differential Approach" **IMF Working Paper**, No: 17, 2022.

Cooper, Russell, A. Andrew John: **Macroeconomics: Theory Through Applications**, Boston, Flat World Knowledge, 2011.

Cournède, Boris, Oliver Denk: Peter Hoeller, "Finance and Inclusive Growth", **OECD Economic Policy Papers**, No: 14, 2015, pp. 1-47.

Cowen, Tyler, Alex Tabarrok: **Modern Principles of Economics**, 2th ed., New York, Worth Publisher, 2013.

Çamoğlu, Ersin: "Devletin Dış Ticarete Müdahalesi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C: 29, S: 3, 1963, s. 620-663.

Çelik, İsmail Erkan, Murat Kayacan: "Banka Kredi Hacmi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 22, S: 88, 2023, s. 1529 (Çevrimiçi) www.dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2988051, 5 Temmuz 2024.

Çepni, Elif: **Ekonomik Göstergeler ve İstatistikler Rehberi**, 6. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2014.

Çınar, Mehmet, Atilla Hepkorucu: "Hata Terimlerindeki Otokorelasyonun Dickey Fuller Birim Kök Testinin Gücü Üzerindeki Etkisi: Simülasyon Model Yaklaşımı", **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 8, S: 1, 2015, s. 29-61.

Dar, Muzffar Hussain, Md Zulquar Nain: "Revisiting the Financial Development and Economic Growth Nexus: Empirical Evidence From SAARC Countries", **Journal of Financial Economic Policy**, Vol: 15, No: 6, 2023, pp. 645-659.

Davis, Lance E., Douglass C. North: **Institutional Change and American Economic Growth**, Cambirdge, Cambridge University Press, 1971.

Delice, Güven: "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: 85 Yıllık Bir Geçmişin İzlerinden Tarihe Kayıt Düşmek", **Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C: 1, S: 2, 2015, s. 21-55.

Deliktaş, Ertuğrul: "Malthusgil Yaklaşımdan Modern Ekonomik Büyümeye", **Ege Akademik Bakış**, C: 1, S: 1, İzmir, 2001, s. 92-114.

Demetriades, Panicos O., Khaled A. Hussein: "Does Financial Development Cause Economic Growth? Time-Series Evidence from 16 Countries", **Journal of Development Economics**, Vol: 51, No: 2, 1996, pp. 387-411.

Demez, Selim, Oktay Kızılkaya, Mehmet Dağ: "Finansal Gelişme ve Büyüme İlişkisi: Türkiye için Bootstrap Nedensellik Analizi", **Business and Economics Research Journal**, C: 10, S: 3, 2019, s. 617-628.

Demirgüç-Kunt, Aslı, Ross Levine: "Bank-Based and Market-Based Financial Systems: Cross-Country Comparisons", **Financial Structure and Economic Growth**, Ed. by Aslı Demirgüç-Kunt, Ross Levine, Massachusetts, The MIT Press, 2001, pp. 81-140.

Demirgüç-Kunt, Aslı, Vojislav Maksiovic: "Law, Finance, and Firm Growth", **The Journal of Finance**, Vol: 53, No: 6, 1998, pp. 2107-2037.

Dickey, David A., Wayne A. Fuller: "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root", **Journal of the American Statistical Association**, Vol: 74, No:366, 1979, pp. 427-431.

Dickey, David A., Wayne A. Fuller: "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Econometrica**, Vol: 49, No: 4, 1981, s. 1057-1072.

Dişbudak, Cem: "Analyzing the Bank Credit-Economic Growth Nexus in Turkey", European Journal of Economics, **Finance and Administrative Sciences**, No: 23, 2010, pp. 34-48.

Divitçioğlu, Sencer: **Karl Marx'ta İktisadi Büyüme**, 2. bs., Ankara, Efil Yayınevi, 2013.

Domar, Evsey D.: "Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment" **Econometrica**, Vol: 14, No: 2, 1946, pp. 137-147.

Domar, Evsey D.: "Expansion and Employment", **The American Economic Review**, Vol: 37, No: 1, 1947, pp. 34-55.

DPT: **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963 - 1967**, Ankara, 1963, s. 35. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf, 26 Haziran 2024.

DPT: **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, Ankara, 1967, s. 3, 297. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf, 27 Haziran 2024.

DPT: **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, Ankara, 1972, s. 5-6, 159-160, 187, 920, 984, 990 (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf, 28 Haziran 2024. Ekim 2021.

DPT: **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, Ankara, 1979, s. 3-4. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf, 28 Haziran 2024.

DPT: **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989,** Ankara, 1984, s. 1-3 (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf, 29 Haziran 2024.

DPT: **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994,** Ankara, 1989, s. 1-3. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf, 29 Haziran 2024.

DPT: **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000**, Ankara, 1995, s. 19-20, 202. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf, 30 Haziran 2024.

DPT: **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, Ankara, 2000, s. 21-26, 35. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf, 30 Haziran 2024.

DPT: **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013**, Ankara, 2006, s. 14. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf, 30 Haziran 2024.

Dunford, Michael: "Regional Development Models", **International Encyclopedia of Human Geography**, Vol: 9, Ed. by Rob Kitchin v.d., Oxford, Elsevier Ltd, 2009, pp. 192-201.

Durgun, Özlem: "2008 Krizinin Ardından Türk Bankacılık Sistemi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Dergisi**, S: 1, 2016, s. 38-59.

Durukan, Tülin: "Dünden Bugüne Girişimcilik ve 21. Yüzyılda Girişimciliğin Önemi", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, C: 1, S: 2, 2006, s. 25-37.

Düzkaya, Hıdır v.d.: **Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2017.

Eğilmez, Mahfi: **Makroekonomi**, 3. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010.

Eğilmez, Mahfi: **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2019.

Eğilmez, Mahfi, Ercan Kumcu: **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**, 8. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.

Ekanayake, E. M., Ranjini Thaver: "The Nexus between Financial Development and Economic Growth: Panel Data Evidence from Developing Countries", **Journal of Risk and Financial Management**, Vol: 14, No: 10, 2021, pp. 1-14.

Ekzen, Nazif: **Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946'dan 2008'e**, 2. bs, Ankara, ODTÜ Yayınları, 2009.

Enders, Walter: **Applied Econometric Time Series**, New York, John Wiley&Sons, 1995.

Erdem, Ekrem: **Para, Banka ve Finansal Sistem**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2012.

Erdoğan, Selim: "Türkiye'de Bankacılığın Tarihi Gelişimi", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S: 6, 1993, s. 483-496.

Ergüngör, O. Emre: "Financial System Structure and Economic Development: Structure Matters" **Federal Reserve Bank of Cleveland Working Paper**, No: 03-05, 2003, pp. 1-21.

Eroğlu, Ömer: **Türkiye Ekonomisi**, 3. bs., Isparta, Bilim Kitabevi, 2008.

Ertüzün, Tevfik: **İktisat Politikası Modelleri**, İstanbul, Gür-At Matbaası, 1984.

Eşiyok, B. Ali: "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Öyküsü", **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, C: 4, S: 11, 2009, s. 86-131.

Etro, Federico: **Endogenous Market Structures and the Macroeconomy**, Berlin, Springer, 2009.

Eyüpgiller, Servet: **Bankacılar İçin Banka İşletmeciliği Bilgisi**, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2003.

Filiztekin, Alpay: "Openness and Productivity Growth in Turkish Manufacturing, **Ekonomi-tek**, Vol: 8, No: 2, 2019, pp. 1-23.

Foley, Duncan K., Thomas R. Michl: **Büyüme ve Bölüşüm**, Çev. Benan Eres, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2015.

Frank, Robert H.: **Microeconomics and Behaviour**, 9th ed., New York, Mc Graw Hill Education, 2015.

Freysinnet, Jacques: **Azgelişmişlik İktisadı**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Tezer Öçal, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985.

Friedman, Milton: **A Theory of the Consumption Function**, Princeton, Princeton University Press, 1957.

Gantman, Ernesto R., Marcelo P. Dabos: "A Fragile Link? A New Empirical Analysis of the Relationship between Financial Development And Economic Growth", **Oxford Development Studies**, Vol: 40, No: 4, 2012, pp. 517-532.

Geetika, G., Piyali Ghosh, Purba Choudhury: **Managerial Economics**, New Delhi, Tata McGraw Hill Education, 2008.

Goldsmith, Raymond W.: **Financial Structure and Development**, New Haven and London, Yale University Press, 1969.

Gram, Harvey, Vivian Walsh: "Joan Robinson's Economics in Retrospect", **Journal of Economic Literature**, Vol: 21, No: 2, 1983, pp. 518-550.

Grandville, Olivier: **Economic Growth A Unified Approach**, New York, Cambridge University Press, 2009.

Grbić, Milka, Stevan Luković: "The Relationship Between Banks' Credit Activity and Economic Growth: An Empirical Research for the Republic Of Serbia", **Industrija**, Vol: 48, No: 2, 2020, pp. 37-53.

Greenhalgh, Christine, Mark Rogers: **Innovation, Intellectual Property, and Economic Growth**, New Jersey, Princeton University Press, 2010.

Granger, C. W. J.: "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods", **Econometrica**, Vol: 37, No: 3, 1969, pp. 424-438.

Grossman, Gene M., Elhanan Helpman: "Trade, Knowledge Spillovers, and Growth", **European Economic Revie**w, Vol: 35, No: 2-3, 1991a, pp. 517-526.

Grossman, Gene M., Elhanan Helpman: **Innovation and Growth in the Global Economy**, 6th ed., London, MIT Press, 1997.

Grossman, Gene M., Elhanan Helpman: "Quality Ladders in the Theory of Growth", **The Review of Economic Studies**, Vol: 58, No: 1, 1991b, pp. 43-61.

Guerra, Emmanuel Alejandro Ramírez: "The Economic Growth and the Banking Credit in Mexico: Granger Causality and Short-Term Effects, 2001Q1 - 2016Q4", **Economía Informa**, Vol: 406, 2017, pp. 46-58.

Gundlach, Erich: "The Role of Human Capital in Economic Growth: New Results and Alternative Interpretations", **Weltwirtschaftliches Archiv**, Vol: 131, No: 2, 1995, pp. 383-402.

Gup, Benton E., James W. Kolari: **Commercial Banking**, 3. bs., New Jersey, Wiley, 2005.

Gupta, K. L.: **Finance and Economic Growth in Developing Countries**, London, Croom Helm Ltd, 1984.

Gurley, John G., Edward S. Shaw: "Financial Aspects of Economic Development", **American Economic Review**, Vol: 45, No: 4, 1955, pp. 515-538.

Guru, Biplab Kumar, Inder Sekhar Yadav: "Financial Development And Economic Growth: Panel Evidence From BRICS", **Journal of Economics, Finance and Administrative Science**, Vol: 24, No: 47, 2019, pp. 113-126.

Güler, Aslı: "Effectiveness of Expectation Channel of Monetary Transmission Mechanism in Inflation Targeting System: An Empirical Study for Turkey", **Global Journal of Business, Economics and Management**, Vol: 6, No: 2, 2016, pp. 222-231.

Günal, Mehmet: **Para Banka ve Finansal Sistem**, 4. bs., Ankara, Berikan Yayınevi, 2021.

Günçavdı, Öner, Suat Küçükçiftçi: **Ekonomik Büyümenin Dinamikleri ve İstihdam: Kaynaklar ve Etkiler**, Ed. Bilin Neyaptı, Ankara, TEK Yayınları, 2006.

Güner, Agah Oktay: **Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri**, İstanbul, Damla Yayınevi, 1978.

Güney, Alptekin: **Banka İşlemleri**, 3. bs., İstanbul, Beta Basım, 2009.

Güney, Pelin Öge, Korhan Turgut: "Banka Kredi Hacmi ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", **Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 11, S: 21, 2020, s. 353-386.

Gür, Nurullah, Sadık Ünay, Şerif Dilek: **Kuruluşundan Bugüne Ak Parti**, İstanbul, SETA Kitapları, 2018.

Gürak, Hasan: **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma: Kurumlar, Eleştiriler ve "Alternatif" Bir Büyüme Modeli**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2016.

Gürak, Hasan: **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2006.

Güran, Tevfik: **İktisat Tarihi**, İstanbul, Acar Basım, 2003.

Güven, Samih: "Türkiye'de Banka Kredileri ve Büyüme", **İktisat İşletme ve Finans**, C: 17, S: 197, 2002, s. 88-100.

Gwartney, James D., Richard L.: **Temel Ekonomi**, Çev. Yıldıray Arslan, Ankara, İmaj Yayınevi, 1996.

Haan, Jakob, Sander Oosterloo, Dirk Schoenmaker: **European Financial Markets and Institutions**, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

Haddad, Lawrence v.d.: **Growth is Dead, Long Live Growth: The Quality of Economic Growth and Why It Matters**, Ed. by Lawrence Haddad, Hiroshi Kato, Nicolas Meisel, Tokyo, JICA Research Institute, 2015.

Hall, Robert E., Charles I. Jones: "Why Do Some Countries Produce So Much More Output Per Worker Than Others?", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol: 114, No: 1, 1999, pp. 83-116.

Han, Ergül, Ayten Ayşen Kaya: İktisadi Kalkınma ve Büyüme, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004.

Harrod, R. F.: "Mr. Keynes and Traditional Theory", **Econometrica**, Vol: 5, No: 1, 1937, pp. 74-86.

Harrod, R. F.: "An Essay in Dynamic Theory", **The Economic Journal**, Vol: 49, No: 193, 1939, pp. 14-33.

Harrod, R. F.: **Towards A Dynamic Economics**, London, Macmillan Co&Ltd, 1948.

Hasanov, Fakhri, Fariz Huseynov: "Bank credits and non-oil economic growth: Evidence from Azerbaijan", **International Review of Economics and Finance**, Vol: 27, 2013, pp. 597-610.

Hassan, M. Kabir, Mervyn K. Lewis: "Islamic Banking: An Introduction And Overview", **Handbook of Islamic Banking**, Ed. by M. Kabir Hassan, Mervyn K. Lewis, Cheltenham, Edward Elgar, 2007, pp. 1-17.

Hatipoğlu, Zeyyat: **Gelişme ve Türkiye İktisadı**, İstanbul, Beta Basım, 1993.

Heilbroner, Robert L.: **İktisadi Sorun III: Mikroiktisat**, Çev. Demir Demirgil, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1975.

Helpman, Elhanan: **The Mystery of Economic Growth, Cambridge**, Harvard University Press, 2004.

Hiç, Mükerrem: **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, İstanbul, Menteş Kitabevi, 1988.

Hiç, Mükerrem: "Ricardo'nun Büyüme Teorisi ve Az Gelişmiş Memleketler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C: 22, S:2, 1960, s. 25-36.

Hirschman, Albert O.: **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi**, Çev. Sedef Öztürk, Ed. Fikret Şenses, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Hirschman, Daniel: "Stylized Facts in the Social Sciences", **Sociological Science**, Vol: 3, 2016, pp. 604-626.

Ho, Sy-Hoa, Jamel Saadaoui: "Bank Credit and Economic Growth: A Dynamic Threshold Panel Model for ASEAN Countries", **International Economics**, Vol: 170, 2022, pp. 115-128.

Howells, Peter, Keith Bain: **The Economics of Money, Banking and Finance: A European Text**, 3rd ed., Essex, Pearson Education Ltd, 2005.

Hubbard, R. Glenn, Antony Patrick O'Brien: **Money, Banking and The Financial System,** 2nd ed., Essex, Pearson Education Ltd, 2014.

Hull, John C.: **Risk Managment And Financial Institutions**, Boston, Pearson, 2010.

Husson, Micheal: **Marksist İktisat Teorisi Çağdaş Kapitalizm ve Kriz**, Çev. Osman S. Binatlı, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 2010.

IMF: "Financial Development Index Database" (Çevrimiçi) https://data.imf.org/?sk=f8032e80-b36c-43b1-ac26-493c5b1cd33b, 10 Temmuz 2024.

Işığıçok, Erkan: **Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994.

Işık, Nalan: "Türkiye'de Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Sınanması", **Bankacılar Dergisi**, S: 91, 2014, s. 75-85.

İncekara, Ahmet: **Bankacılık ve Finansal Kurumlar**, İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2011.

İncekara, Ahmet, Ferda Y. Tatoğlu: **Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyümenin İç Piyasa Üzerinde Etkileri**, İstanbul, İTO Yayınları, 2008.

Jones, Charles I.: **Introduction To Economic Growth**, New York, W. W. Northon & Company, 1998.

Jorgenson, Dale W.: **Econometrics Volume 3: Economic Growth in the Information Age**, Cambirdge, The MIT Press, 2002.

Juma, Calestous: “Complexity, Innovation, and Development: Schumpeter Revisited”, **Policy and Complex Systems**, Vol: 1, No: 1, 2014, pp. 4-21.

Kaldor, N.: “A Model of Economic Growth”, **The Economic Journal**, Vol: 67, No: 268, 1957, pp. 591-624.

Kaldor, N.: “Capital Accumulation and Economic Growth”, **Theory of Capital**, By F. A. Lutz, Ed. by D.C. Hague, London, Macmillan Co&Ltd, 1961.

Kaldor, N.: “Productivity and Growth in Manufacturing Industry: A Reply”, **Economica**, Vol: 35, No: 140, 1968, pp. 385-391.

Kamacı, Ahmet, M. Said Ceyhan, Mehmet Akif Peçe: “Kredi Hacminin Para Arzı ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, S: ICMEB17 Özel Sayısı, 2017, s. 400-409.

Kandemir, Tuğru, Arif Arifoğlu, Muhammet Fatih Canbaz: “Sektörel Krediler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği”, **Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 10, S: 2, 2018, s. 19-30.

Karaçor, Zeynep: “Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 16, 2006, s. 379-391.

Karagül, Mehmet: “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 3, S: 5, 2003, s. 79-90.

Karluk, Rıdvan: **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm**, 10. bs., İstanbul, Beta Basım, 2005.

Kashyap, Anil K., Jeremy C. Stein: “Monetary Policy and Bank Lending”, **NBER Studies in Business Cycles, Monetary Policy**, Vol: 29, 1994, pp. 221-256.

Kaya, Ayşen: **Büyüme Teorileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998.

Kaya, Emine, Duygu Arslantürk Çöllü: “Bankerlerden Günümüze Türk Bankacılık Tarihinin Kronolojik Olarak Değerlendirilmesi”, **Business & Management Studies: An International Journal**, Vol: 8, No: 4, 2020, pp. 1-36.

Kaynak, Muhteşem: **Büyüme Teorileri Giriş**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2011.

Kazgan, Gülten: **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 9. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Kazgan, Gülten: **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 5. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Kazgan, Gülten: **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, 2. bs., İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Kettell, Brian: **Case Studies in Islamic Banking and Finance**, Sussex, Wiley, 2011.

Keynes, John Maynard: **The General Theory of Employment, Interest and Money,** London, Macmillan and Co., Limited, 1936.

Khan, Mohsin S., Abdelhak S. Senhadji: "Financial Development and Economic Growth: An Overview", **Journal of African Economies**, Vol: 12 No: 2, 2003, pp. ii89-ii110.

Kibritçioğlu, Aykut: "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C:53, S:1, s. 207-230.

Kindleberger, Charles P., Robert Z. Aliber: **Finansal Krizler Tarihi**, Çev. Ümit Şensoy, 3.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.

King, Robert G., Ross Levine: "Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right", **Quarterly Journal of Economics**, Vol: 108, No: 3, 1993, pp. 719-737.

King, Robert G., Sérgio Rebelo: "Public Policy and Economic Growth: Developing Neoclassical Implications" **Journal of Political Economy**, Vol: 98, No:5, 1990, pp. 126-150.

Kishtainy, Nial v.d.: **Ekonomi Kitabı**, Çev. Yosun Akverdi, Suphi Nejat Ağırnaslı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013.

Koç, Aylin: "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Maliye Dergisi**, S: 165, 2013, s. 241-258.

Koç, Pınar v.d.: **Covid-19 Salgınının Türk Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkilerinin Analizi**, Ankara, İksad Publishing House, 2021.

Koç, Selahattin: "Türkiye'deki Bankaların Sektörler Bazında Kullandırdıkları Krediler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1999-2011", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 2015, s. 135-156.

Koopmans, Tjalling C.: "On The Concept of Optimal Economic Growth", **Cowles Foundation Discussion Papers**, No: 163, 1963.

Korkmaz, Oya, Suna Korkmaz: "Türkiye Ekonomisinde Bankacılık Sektörü Tarafından Yaratılan Yurtiçi Kredi Hacmi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", **Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: 8, S: 3, 2023, s. 622-632.

Korkmaz, Suna: "Impact of Bank Credits on Economic Growth and Inflation", **Journal of Applied Finance & Banking**, Vol: 5, No: 1, 2015, pp. 57-69.

Korres, George M.: **Technical Change and Economic Growth**, 2nd ed., Farnham, Ashgate Publishing Limited, 2008.

Kuçlu, Nurevşan: "Türkiye'de Kredi Kullanımı-İktisadi Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi", **International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal**, C: 8, S: 62, 2022, s. 1422-1434.

Kurtoğlu, Ramazan: **Türkiye Ekonomisi (1838-2010),** İstanbul, Destek Yayınları, 2017.

Kurz, Heinz D., Neri Salvadori: "The Post- Keynesian Theories of Growth and Distribution: A Survey", **Handbook of Alternative Theories of Economic Growth**, Ed. by Mark Setterfield, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 2010, pp. 95-107.

Kutlu, Sinem, László Horváth: "Post Keynesyen Makro İktisadın Metodolojik Temelleri Üzerine Bir İnceleme", **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 23, S:1, 2017, s. 95-129.

Küçükkocaoğlu, Güray, Durmuş Ali Kuzu, Gökhan Göksu: "Türk Bankacılık Sektörünün Kredi Hacmini Etkileyen Değişkenler ve Etki Düzeyleri", **Bankacılar Dergisi**, S: 109, 2019, s. 3-21.

Landreth, Harry, David C. Colander: **History of Economic Thought**, 4th ed, Boston, Houghton Mifflin Company, 2001.

Law, Siong Hook, Nirvikar Singh: "Does Too Much Finance Harm Economic Growth?", **Journal of Banking & Finance**, Vol: 41, No: C, 2014, pp. 36-44.

Lay, Sok Heng: "Bank Credit and Economic Growth: Short-Run Evidence From a Dynamic Threshold Panel Model", **Economics Letters**, Vol: 192, 2020, pp. 1-3.

Leitão, Nuno Carlos: "Bank Credit and Economic Growth: A Dynamic Panel Data Analysis", **The Economic Research Guardian**" Vol: 2, No: 2, 2012, pp. 256-267.

Levine, Ross: "Finance and Growth: Theory and Evidence" **NBER Working Paper**, No: 10766, 2004.

Levine, Ross, Norman Loayza, Thorsten Beck: "Financial Intermediation And Growth: Causality and Causes", **Journal of Monetary Economics**, Vol: 46, No: 1, 2000, pp. 31-77.

Levine, Ross, Sara Zervos: "Stock Markets, Banks, and Economic Growth", **The American Economic Review**, Vol: 88, No: 3, 1998, pp. 537-558.

Llerena, Patrick, Andrè Lorentz: "Alternative Theories on Economic Growth and the Co-evolution of Macro-Dynamics and Technological Change: A Survey", **Laboratory of Economics and Management Working Paper Series**, S: 2003/27, 2004, pp. 1-31.

Lombardi, Marc, Madhusudan Mohanty, Ilhyock Shim: "The Real Effects of Household Debt in The Short and Long Run", **BIS Working Papers**, No: 67, 2017, pp. 1-40.

Lu, Chin Hwa, Chung Hua Shen: "Bank Lending and Economic Growth of Chinese Cities", **China &World Economy**, Vol: 20, No: 2, 2012, pp. 59-79.

Lucas, Robert E.: "On the Mechanics of Economic Development", **Journal of Monetary Economics**, Vol: 22, No: 1, 1988, pp. 3-42.

Lucas, Robert E.: "On The Mechanism of Economic Development", **Journal of Monetary Economics**, Vol: 22, No: 1, 1988, pp. 3-42.

Malthus, Thomas: **An Essay on the Principle of Population Vol 1**, 6th ed., London, John Murray, 1826.

Mamagin, Vaishali: "Are the Kaldor - Verdoorn Laws Applicable in the Newly Industrializing Countries?", **Review of Development Economics**, Vol: 3, No: 3, 1999, pp. 295-309.

Mankiw, N. Gregory: **Brief Principles of Macroeconomics**, 6th ed., Ohio, South-Western Cengage Learning, 2012.

Mankiw, N. Gregory: **Macroeconomics**, 7th ed, New York, Worth Publishers, 2010.

Mankiw, N. Gregory: "The Growth of Nations", **Brookings Papers on Economic Activity**, Vol: 26, No: 1, 1995, pp. 275-326

Mankiw, N. Gregory, David Romer, David N. Weil: "A Contribution To The Empirics Of Economic Growth", **The Quarterly Journal Of Economics**, Vol:107, No: 2, 1992, pp. 407-437.

Marx, Karl: **Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt: I**, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, 8. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2015.

Marx, Karl: **Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt: II**, Çev. Mehmet Selik, 8. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2015.

Marx, Karl: **Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt: III**, Çev. Mehmet Selik, Erkin Özalp, 8. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2015.

Maxton, Graeme, Jorgen Randers: **Reinventing Prosperity**, Berkeley, Greystone Books, 2016.

McKinnon, Robert: **Money and Capital in Economic Development**, Washington, D.C., The Brookings Institution, 1973.

Meadows, Donella H. v.d.: **The Limits to Growth**, 5th ed., New York, Universe Books, 1972.

Mıhçı, Sevinç: "Post Keynesyen İktisat ve Joan Robinson", **Hacettepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, C: 13, 1995, s. 155-170.

Minea, Alexandru: "The Role of Public Spending in the Growth Theory Evolution", **Journal for Economic Forecasting**, Vol: 5, No: 2, 2008, pp. 99-120.

Mishkin, Frederic S.: **The Economics of Money, Banking, and Financial Markets**, 7th ed., Boston, The Addison-Wesley, 2004.

Mishkin, Frederic S.: The Channels of Monetary Transmission: Lessons for Monetary Policy", **NBER Working Paper**, No: 5464, 1996.

Mishkin, Frederic S.: "Symposium on the Monetary Transmission Mechanism", **Journal of Economic Perspectives**, Vol: 9, No: 4, 1995, pp. 3-10.

Mishkin, Frederic S.: "Assymetric Information and Financial Crises: A Historical Perspective", **NBER Working Paper**, No: 3400, 1990.

Mishkin, Frederic S., Stanley G. Eakins: **Financial Markets and Institutions**, 7th ed., New Jersey, Prentice Hall, 2012.

Mishra, P. K., K. B. Das, B. B. Pradhan: "Credit Market Development and Economic Growth in India", **Middle Eastern Finance and Economics**, Vol: 5, 2009, pp. 92-106.

Modigliani, Franco, Richard Brumberg: "Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-Section Data", **Volume 6 The Collected Papers of Franco Modigliani**, Massachusetts, The MIT Press, 2005, pp. 3-45.

Morgil, Orhan: "Harrod-Domar Modelinde Tam kapasite Kullanımının ve Tam İstihdamın Sağlanması", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C: 6, S: 1-2, 1988, s. 121-126.

Murty, K. Sreerama, K. Sailaja, Wondaferahu Mullugeta Demissie: "The Long-Run Impact of Bank Credit on Economic Growth in Ethiopia: Evidence from the Johansen's Multivariate Cointegration Approach", **European Journal of Business and Management**, Vol: 4, No: 14, 2012, pp. 20-33.

Mushani, Marin: **Main Stream Growth Economists And Capital Theorists A Survey**, Montreal, McGill-Queen's University Press, 2014.

Muslumov, Alovsat, Guler Aras: "Kredi Piyasalarında Asimetrik Bilgi ve Bankacılık Sistemi Üzerine Etkileri", **İktisat İşletme-Finans Dergis**i, S: 222, s. 55-65.

Nafziger, E. Wayne: **Economic Development**, 4th ed., New York, Cambridge University Press, 2006.

Necmi, S.: "Kaldor's Growth Analysis Revisited", **Applied Economics**, Vol: 31, S: 5, 1999, pp. 653-660.

Neill, Thomas P.: "The Physiocrats' Concept of Economics", **Quarterly Journal of Economics**, Vol: 63, No: 4, 1949, pp. 532-553.

Nelson, Charles R., Charles I. Plosser: "Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series", **Journal of Monetary Economics**, Vol: 10, No: 2, 1982, pp. 139-162.

Neumark, Fritz: **İktisadi Düşünce Tarihi Birinci Cilt**, Çev. Ahmet Ali Özeken, İstanbul, Güven Basımevi, 1943.

Nguyen, Ha Minh v.d.: "Does Financial Development Matter for Economic Growth in the Emerging Markets?", **Borsa Istanbul Review**, Vol: 22, No: 4, 2022, pp. 688-698.

North, Douglass C.: **Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Novales, Alfonso, Esther Fernández, Jesús Ruiz: **Economic Growth Theory and Numerical Solution Methods**, Berlin, Springer, 2009.

OECD: **Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities**, OECD Publishing, Paris, 2015 (Çevrimiçi) https://doi.org/10.1787/9789264239012-en ,7 Mayıs 2024.

Orhon, Osman Z., Seyfettin Erdoğan: **Para Politikası**, Ankara, Yazıt Yayıncılık, 2008.

Öz, Mehmet: "Türkiye'de Bankaların Kullandırdığı Ticari Özellikli Krediler ve İktisadi Büyüme İlişkisi", **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, S: 35, 2022, s. 181-194.

Özcan, Burcu, Ayşe Arı: "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği", **Business and Economics Research Journal**, C: 2, S: 1, 2011, s. 121-142.

Özcan, Burcu, Ayşe Arı: "Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği", **Business and Economics Research Journal**, C: 2, S: 1, 2011, s. 121-142.

Özder, Ferruh: "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 60, 2017, s. 143-170.

Özer, Mustafa, Necati Çiftçi: "Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 23, 2009, s. 1-9.

Özgüven, Ali: **İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, İstanbul, Filiz Kitabevi,1988.

Özsağır, Arif: "Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği", **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 10, S: 14, 2008, s. 333-347.

Özsağır, Arif: "Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C: 12, S: 4, 2013, s. 759-773.

Öztürk, İlhan: "Financial Development and Economic Growth: Evidence from Turkey", **Applied Econometrics and International Development**, Vol: 8, No:1, 2008, pp. 85-98.

Özulucan, Abitter, Fevzi Serkan Özdemir: **Katılım Bankacılığı**, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2010.

Özyurt, Hasan: "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", **Sosyoloji Konferansları Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, S: 19, 1981, s. 119-148.

Pamuk, Şevket: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, 4. bs, İstanbul, Türkiye İş Banaksı Kültür Yayınları, 2017.

Parasız, İlker: **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1998.

Parasız, İlker: **Büyüme Teorileri**, 3. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2008.

Parasız, İlker: **Finansal Kurumlar ve Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Parasız, İlker: **Finansal Kurumlar ve Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Parkin, Micheal: **Macroeconomics**, 10th ed., Ohio, Addison-Wesley, 2012.

Pasinetti, Luigi L.: "Nicholas Kaldor: A Few Personal Notes", **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol:5, No: 3, 1983, pp. 333-340.

Pasinetti, Luigi L.: "Rate of Profit and Income Distribution in Relation to the Rate of Economic Growth", **The Review of Economic Studies**, Vol: 29, No: 4, 1962, pp. 267-279.

Patrick, Hugh T.: "Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries", **Economic Development and Cultural Change**, Vol: 14, No: 2, 1966, pp. 174-189.

Penido de Freitas, María Cristina, Daniela Magalhães Prates: Financial Openness: The Experience of Argentina, Brasil and Mexico", **CEPAL Review**, No: 70, 2000, pp. 55-72.

Perron, Pierre: "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", **Econometrica**, Vol: 57, No: 6, 1989, pp. 1361-1401.

Piketty, Thomas: **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, Çev. Hande Koçak, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Pyo, Hak K.: "A Time-Series Test of the Endogenous Growth Model with Human Capital", **NBER- East Asian Seminar on Economics**, Vol: 4, 1995, pp. 229-245.

Ramsey, F. P.: "A Mathematical Theory of Saving", **The Economic Journal**, Vol: 38, No: 152, 1928, pp. 543-559.

Rebelo, Sérgio: "Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth", **Journal of Political Economy**, Vol: 99, No: 3, 1991, pp. 500-521.

Ricardo, David: **On The Principle Of Political Economy, And Taxation**, 3rd ed, London, John Murray, 1821.

Roberts, Mark, Mark Setterfield: "What is Endogenous Growth Theory?", **Economic Growth**, Ed. By Philip Arestis, Michelle Baddeley, John S.L. McCombie, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 2007, pp. 14-31.

Robinson, J.: "The Production Function and the Theory of Capital", **The Review of Economic Studies**, Vol: 21, No: 2, 1953-1954, pp. 81-106.

Robinson, J.: "What Has Become of the Keynesian Revolution?", **Challenge**, Vol: 16, No: 6, 1974, pp. 6-11.

Robinson, J.: "The Generalization of the General Theory", **The Rate of Interest and Other Essays**, London, MacMillan, 1952, pp. 69-142.

Rodrik, Dani: **One Economics Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth**, New Jersey, Princeton University Press, 2007.

Rodrik, Dani: "Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them?", **Studies in Comparative International Development**, Vol: 35, No: 3, 2000, pp. 3-31.

Romer, David: **Advanced Macroeconomics**, New York, McGraw-Hill, 1996.

Romer, Paul M.: "Increasing Returns and Long-Run Growth", **The Journal of Political Economy**, Vol: 94, No: 5, 1986, pp. 1002-1037.

Romer, Paul M.: "Endogenous Technological Change", **Journal of Political Economy**, Vol: 98, No: 5, 1990, pp. 71-102.

Rosenberg, Nathan: "Was Schumpeter a Marxist?", **Industrial and Corporate Change**, Vol: 40, No: 4, 2011, pp. 1215-1222.

Rostow, W. W.: **The Stages Of Economic Growth A Non Communist Manifesto**, Cambridge University Press, 1960.

Saci, Karima, Gianluigi Giorgioni, Ken Holden: "Does Financial Development Affect Growth?", **Applied Economics**, Vol: 41, No: 13, 2009, pp.1701 - 1707.

Said, Pervez: "Islamic Alternatives to Conventional Finance", **Islamic Finance: A Guide For International Business And Investments**, Ed. by Roderick Millar, Habiba Anwar, London, GMB Publishing Ltd., 2008, pp. 13-20.

Salas-Bourgoin, María Andreina: "A proposal for a modified Human Development Index", **CEPAL Review**, No: 112, 2014, pp. 29-44.

Sato, Ryuzo: "The Harrod-Domar Model vs the Neo-Classical Growth Model", **The Economic Journal**, 1964, Vol: 74, No: 294, pp. 380-387.

Savaş, Vural: **Politik İktisat,** 4. bs., İstanbul, Beta Yayınevi, 1998.

Savaş, Vural: **İktisatın Tarihi**, İstanbul, Liberal Düşünce Topluluğu, 1997.

Savvides, Andreas, Thanasis Stengos: **Human Capital and Economic Growth**, California, Stanford University Press, 2009.

Schumpeter, Joseph A.: **Capitalism, Socialism & Democracy**, London, Routledge, 2014.

Schumpeter, Joseph A.: "The Instability of Capitalism", **The Economic Journal**, Vol: 38, No: 151, 1928, pp. 361-386.

Schumpeter, Joseph A.: **Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process**, New York and London, McGraw-Hill Book Company, 1923.

Schumpeter, Joseph A.: "The Creative Response in Economic History", **The Journal of Economic History**, Vol: 7, No: 2, 1947, pp. 149-159.

Schumpeter, Joseph A.: **The Theory of Economic Development**, 10th ed., New Brunswick and London, Transaction Publishers, 2004.

Selik, Mehmet: **Marksist Değer Teorisi**, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

Sengupta, Jati: **Understanding Economic Growth**, New York, Springer, 2011.

Sengupta, Jati: **Technology, Innovations and Growth**, London, Palgrave Macmillan, 2011.

Serin, Necdet: "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Sanayileşme", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C: 23, S: 1, 1975, s. 101-125.

Sevindirici, İbrahim: **Azgelişmiş Ülkelerde Sermayenin Birikimi (Kalkınma Finansmanı)**, Ankara, İtalik Yayınları, 2000.

Shane, Scott A.: **A General Theory of Entrepreneurship The Individual-Opportinuty Nexus**, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 2003.

Shaw, Edward S.: **Financial Deepening in Economic Development**, London, Oxford University Press, 1973.

Shawamreh, Cynthia: "The Legal Framework of Islamic Finance"**, Contemporary Islamic Finance: Innovations, Applications and Best Practices**, Ed. by Karen Hunt-Ahmed, New Jersey, Wiley, 2013, pp. 39-63.

Smith, Adam: **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, Ed. by R.H. Campell, A.S. Skinner, London, Oxford University Press, 1976.

Solow, Robert M.: "A Contrubution To The Economic Growth", The Quarterly **Journal of Economics**, Vol: 70, No:1, 1956, pp. 65-84.

Solow, Robert M.: **Growth Theory: An Exposition**, New York and Oxford, Oxford University Press, 1970.

Solow, Robert M.: "Technical Change and the Aggregate Production Function", **The Review of Economics and Statistics**, Vol: 39, No: 3, 1957, pp. 312-320.

Solow, Robert M.: "Perspectives on Growth Theory", **Journal of Economic Perspective**, Vol: 8, No: 1, 1994, pp. 45-54.

SPK: Aylık İstatistik Bültenleri, (Çevrimiçi) www.spk.gov.tr, 13 Ağustos 2024.

Statista: “Total Assets of Banks Worldwide From 2002 to 2022” (Çevrimiçi) https://www.statista.com/statistics/421215/banks-assets-globally/, 13 Ağustos 2024.

Stiglitz, Joseph E.: “The Role of the State in Financial Markets”, **The World Bank Economic Review**, Vol: 7, No: 1, 1993, pp. 19-52.

Stiglitz, Joseph E., Andrew Weiss: “Credit Rationing in Markets with Imperfect Information”, **The American Economic Review**, Vol: 71, No: 3, 1981, pp. 393-410.

Stockhammer, Engelbert: “Robinsonian and Kaleckian Growth, An Update on Post-Keynesian Growth Theories”, **Vienna University of Economics, Department of Economics Working Paper Series**, No: 67, 1999.

Sugiyanto, Catur, Zefania Yolanda: “The Effect of Financial Deepening On Economic Growth, Inequality, and Poverty: Evidence From 73 Countries”, **South East European Journal of Economics and Business**, Vol: 12, No: 2, 2020, pp. 15-27.

Swan, T.: “Economic Growth And Capital Accumulation”, **The Economic Record**, Vol: 32, No: 2, 1956, pp. 334-361.

Şahin, Hüseyin: **Türkiye Ekonomisi**, 10. bs., Bursa, Ezgi Kitabevi, 2009.

T.C. Kalkınma Bakanlığı: **Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018**, Ankara, 2013, s. 3-4, 61, 62. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf , 30 Haziran 2024.

T.C. Resmi Gazete: “1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun”, **RG**, 14.06.1960, S. 10525 (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10525.pdf, 25 Haziran 2024.

T.C. Resmi Gazete: “Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun”, **RG**, 05.10.1960, S. 10621 (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10621.pdf, 25 Haziran 2024.

T.C. Resmi Gazete: “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, **RG**, 20.07.1961, S. 10859, (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf, 25 Haziran 2024.

T.C. Resmi Gazete: “Mevduatı Koruma Kanunu”, **RG**, 05.06.1933, S. 2419 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2419.pdf, 3 Temmuz 2024.

T.C. Resmi Gazete: "Bankalar Kanunu", **RG**, 09.06.1936, S. 3325 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3325.pdf, 3 Temmuz 2024.

T.C. Resmi Gazete: "Bankalar Kanunu", **RG**, 02.07.1958, S. 9944 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9944.pdf, 2 Temmuz 2024.

T.C. Resmi Gazete: "Bankalar Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", **RG**, 22.07.1983, S. 18112 (2. Mükerrer) (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18112_2.pdf, 3 Temmuz 2024.

T.C. Resmi Gazete: "7129 Sayılı Bankalar Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin 31.8.1979 Tarihli ve 28 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Bankalar Hakkında 22.7.1983 Tarihli ve 70 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun", **RG**, 02.05.1985, S. 18742 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18742.pdf , 3 Temmuz 2024.

T.C. Resmi Gazete: "Bankalar Kanunu", **RG**, 23.06.1999, S. 23734 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23734.pdf, 3 Temmuz 2024.

T.C. Resmi Gazete: "Bankalar Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun", **RG**, 19.12.1999, S. 23911 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23911.pdf, 3 Temmuz 2024.

T.C. Resmi Gazete: "Bankacılık Kanunu", **RG**, 01.11.2005, S. 25983 (1. Mükerrer) (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051101M1-1.htm, 3 Temmuz 2024.

T.C. Resmi Gazete: "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu", **RG**, 26.01.1970, S. 13409 (Çevrimiçi) https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13409.pdf, 3 Temmuz 2024.

T.C. Resmi Gazete: "Sermaye Piyasası Kanunu", **RG**, 30.12.2012, S. 28513 (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121230-1. htm, 4 Temmuz 2024.

T.C. Resmi Gazete: "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Yönetmeliği", **RG**, 25.05.2023, S. 32201 (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230525-6.pdf, 4 Temmuz 2024.

T.C. SBB: **Onbirinci Kalkınma Planı 2019-2023** Ankara, 2019, s. 3-5, 35. (Çevrimiçi) www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, 1 Temmuz 2024.

Taban, Sami: **İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller**, 2. bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2011.

Taban, Sami: **İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye**, Bursa, Ekin Yayınları, 2010.

Taban, Sami v.d.: **İktisadi Büyüme**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları 2013.

Tahir, Safdar Husain v.d.: "Impact of Bank Lending on Economics Growth in Pakistan: An Empirical Study of Lending to Private Sector", **American Journal of Industrial and Business Management**, Vol: 5, No: 8, 2015, pp. 565-576.

Takan, Mehmet, Melek Acar Boyacıoğlu: **Bankacılık, Teori, Uygulama ve Yöntem**, 7. bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2015.

Takan, Mehmet, Melek Acar Boyacıoğlu: **Bankacılık: Teori, Uygulama ve Yöntem**, 7. bs., Ankara, Nobel Yayıncılık, 2015.

Tarı, Recep: **Ekonometri**, 4. bs., İstanbul, Avcı Ofset, 2006.

TBB: **50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi** "1957-2007", İstanbul, TBB Yayınları, 2008.

TCMB: "EVDS", (Çevrimiçi) www.evds2.tcmb.gov.tr, 4 Temmuz 2024.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin: **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ankara, ODTÜ Yayınları, 1974.

Tekeoğlu, Muammer: **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Adana, Çukurova Üniversitesi Basımevi, 1993.

Tekeoğlu, Muammer v.d.: "Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Türkiye Örneği", **International Conference On Euroasian Economies**, 2016, s. 814-820 (Çevrimiçi) https://www.avekon.org/papers/1689.pdf, 25 Mayıs 2024.

Tezel, Yahya Sezai: **İktisadi Büyüme**, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1997.

The Banker Database: "Top 1000 World Banks" (Çevrimiçi) https://www.thebankerdatabase.com/index.cfm/search/ranking , 13 Ağustos 2024.

The World Bank: "Financial Development" (Çevrimiçi) https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/gfdr-2016/background/financial-development, 7 Mayıs 2024.

The World Bank: "Domestic Credit to Private Sector by Banks (% of GDP)" (Çevrimiçi) https://data.worldbank.org/indicator/FD.AST.PRVT.GD.ZS, 13 Ağustos 2024.

theGlobalEconomy.com: "Bank Assets to GDP - Country Rankings", (Çevrimiçi) https://www.theglobaleconomy.com/rankings/bank_assets_GDP/, 10 Haziran 2024.

Thirlwall, Anthony Philip: "Nicholas Kaldor's Life and Insights into the Applied Economics of Growth", **Acta Oeconomica**, Vol: 67, 2017, pp. 11-30.

Timsina, Neelam: "Impact of Bank Credit on Economic Growth in Nepal", **NRB Working Paper**, No: 22, 2014, pp. 1-23.

TMSF: "Fona Devredilen Bankalar" (Çevrimiçi) www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Cozumleme/fon.devredilen, 3 Temmuz 2024.

Toda, Hiro Y., Taku Yamamoto: "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", **Journal of Econometrics**, Vol: 66, No: 1-2, 1995, pp. 225-250.

Tregenna, Fiona: "The Specificity of Manufacturing in Marx's Economic Thought", **European Journal History of Economic Thought**, Vol: 20, No: 4, 2013, pp. 603-624.

TSB: Mali Tablolar ve İstatistikler (Çevrimiçi) www.tsb.org.tr, 13 Ağustos 2024.

TSPB: TSPB Üyeleri Özet Verileri (Çevrimiçi) www.tspb.org.tr, 13 Ağustos 2024.

Tuna, Yusuf, İbrahim Yumuşak: "Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, C: 52, S: 1, 2002, s. 1-26.

Tunca, Zafer: **Makro İktisat**, 4. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005.

Tuncer, Selahattin: **Türkiye'de Sermaye Piyasası, Teori, Uygulama**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1985.

Turgut, Ahmet, Hacı İsa Ertay: "Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Nedensellik Analizi", **Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 8, S: 4, 2016, s. 114-128.

TÜİK: **İstatistik Göstergeler 1923-2013**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2014.

TÜİK: İstatistik Veri Portalı (Çevrimiçi) https://data.tuik.gov.tr, 8 Temmuz 2024.

TÜİK: "Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri, 2022" (Çevrimiçi) www.data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2022-49438, 4 Temmuz 2024.

Türk Dil Kurumu: **Güncel Türkçe Sözlük,** (Çevrimiçi) https://sozluk.gov.tr, 1 Mayıs 2024 ve 18 Mayıs 2024.

UNDP: "Measuring Human Development: The Human Development Index" (Çevrimiçi) https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI, 3 Mayıs 2024.

Uslu, Nilgün Çağlaırmak v.d.,: **Para ve Banka**, 3. bs., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.

Uygur, Ercan: "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri", **TEK Tartışma Metni**, S: 1, 2001. (Çevrimiçi) www.tek.org.tr/pdf/7829122022_210812.pdf, 30 Haziran 2024.

Uzunoğlu, Sadi: **Yeni Başlayanlar İçin Bankacılık**, İstanbul, Kriter Yayınevi, 2011.

Ülgener, Sabri F.: "Joseph A. Schumpeter (1883-1950)", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C: 2, S: 3-4, 1951, s. 7-13.

Ülgener, Sabri F.: **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, 7. bs., İstanbul, Der Yayınevi, 1991.

Ülken, Yüksel: **Atatürk ve İktisat, İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model",** 2. bs., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

Ünal, Seyfettin: **Finans Piyasaları ve Ekonomik Büyüme**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2009.

Ünsal, Erdal M.: **İktisadi Büyüme**, Ankara, İmaj Yayınları, 2007.

Vaggi, Gianni, Peter Groenewegen: **A Concise History of Economic Thought**, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2003.

Van Den Berg, Hendrik: "Growth Theory After Keynes, Part I: The Unfortunate Suppression of The Harrod-Domar Model", **Journal of Philosophical Economics**, Vol: 7, No: 1, 2013, pp. 1-23.

Varcan, Nezih, Tayfun Çakır: **Maliye Tarihi,** Birlik Ofset, Eskişehir, 2000.

Vercelli, Alessandro: "Keynes, Schumpeter, Marks and Structural Instability of Capitalism", **Papers in Political Economy**, No: 10/11, 1985, pp. 279-304.

Verdoorn, P. J.: "Factors that Determine the Growth of Labour Productivity", **Productivity Growth and Economic Performance: Essays on Verdoorn's Law**, Ed. by John McCombie, Maurizio Pugno, Bruno Soro, New York, Palgrave Macmillan, 2002.

Vergil, Hasan, Tezcan Abasız: "Toplam Faktör Verimliliği, Hesaplanması ve Büyüme İlişkisi: Collins Bosworth Varyans Ayrıştırması", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: 2, S:16, 2008, s. 160-188.

Volejníková, Jolana, Jan Řezníček: "Alternatives for Evaluating a Country's Economic Development", **Scientific Papers of the University of Pardubice**, Vol: 23, No: 37, 2016, pp. 164-175.

Vurucu, Mehmet, Mustafa Ufuk Arı: **A'dan Z'ye Bankacılık**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2014.

Vurur, N. Serap, Ercan Özen: "Türkiye'de Mevduat Banka Kredisi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C: 6, S: 3, 2013, s. 117-131.

Wang, Gaowang, Heng-fu Zou: "Economic Globalization, Mercantilism and Economic Growth", **CEMA Working Papers**, No: 548, 2012, pp. 1-31.

Wang, Yujue v.d.: "Financial Development and Economic Growth in Asian Countries: Evidence From the DCCE Approach", **Eurasian Economic Review**, Vol: 14, No: 2, 2024, pp. 397-420.

Warde, Ibrahim: **Islamic Finance in the Global Economy**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2000.

Weil, David N.: **Economic Growth**, 3rd ed., Harlow, Pearson Education Ltd, 2013.

Westerfield, Ray B.: **Banking Principles And Practises Volume 1: Elements Of Money, Credit And Banking**, New York, The Ronald Press Company, 1921.

Williamson, John, Molly Mahar: **A Survey of Financial Liberalization**, Princeton, Princeton University Printing Services, 1998.

Yay, Gülsün Gürkan: Para ve Finans, **İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları**, 2012.

Yazıcı, Mehmet: **Bankacılığa Giriş**, Beta Basım, İstanbul, 2011.

Yeldan, Erinç: **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, Ankara, Efil Yayınevi, 2010.

Yetiz, Filiz, Ayşe Ergin Ünal: "Banka Kredileri, Para Arzı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", **Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi**, C: 17, S: 37, 2021, s. 4487-4509.

Yıldırım, Kemal v.d.: **Makro İktisada Giriş**, 2. bs., Bursa, Ekin Yayınları, 2006.

Yıldırım, Kemal, Doğan Karaman: **Makroekonomi**, 3. bs., Eskişehir, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 2003.

Yıldırım, Oğuz: **Türk Bankacılık Sistemi**, İstanbul, Seçkin Yayıncılık, 2014.

Yılmaz, Selman: **Makroekonomik Teoride Yatırım, Büyüme ve Enflasyon**, İstanbul, Beşir Kitabevi, 2013.

Yurdakul, Funda: "Yapısal Kırılmaların Varlığı Durumunda Geliştirilen Birim-Kök Testleri", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C: 2, S: 2, 2000, s. 21-33.

Yücel, Fikret: **Cumhuriyet Türkiyesinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938**, Ankara, TMMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları, 2014, (Çevrimiçi) www.emo.org.tr, 23 Haziran 2024.

Yücel, Hüseyin: **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2017.

Yücel, Tevfik: **Cumhuriyet Türkiyesi'nin Sanayileşme Öyküsü**, Ankara, TTGV Yayınları, 2015.

Yülek, Murat A.: "İçsel Büyüme Teoileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", **Hazine Dergisi**, S:6, 1997, s. 1-15.

Zarakolu, Avni: **Bankacılar İçin Para ve Kredi Bilgisi**, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.

Zhang, Jingyi: "Credit Exclusion, Inflation and Optimal Monetary Policy", 2022, p. 5 (Çevrimiçi) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4229070 , 21 Haziran 2024.

EKLER

EK 1: Modelde Kullanılan Veri Seti

DÖNEM	KTUKETICI (USD)	KTICARI (USD)	KTOPLAM (USD)	GSYİH (USD)
2003-Ç1	4.299.174.111	27.695.935.958	31.995.110.068	66.491.604.046
2003-Ç2	5.525.234.710	28.583.773.105	34.109.007.815	75.588.537.393
2003-Ç3	7.098.768.982	33.545.219.892	40.643.988.873	86.383.597.511
2003-Ç4	8.886.506.349	36.936.928.051	45.823.434.400	87.694.676.664
2004-Ç1	11.764.726.627	41.893.548.859	53.658.275.485	101.559.830.873
2004-Ç2	14.101.552.518	46.050.378.552	60.151.931.070	97.503.117.217
2004-Ç3	15.798.771.698	47.302.077.378	63.100.849.076	100.744.964.817
2004-Ç4	18.292.754.891	50.415.959.256	68.708.714.147	108.354.279.768
2005-Ç1	23.043.010.505	61.748.298.206	84.791.308.711	121.764.129.738
2005-Ç2	26.283.903.344	66.775.190.524	93.059.093.868	122.106.149.461
2005-Ç3	30.505.554.249	73.308.177.927	103.813.732.176	128.318.542.561
2005-Ç4	34.440.453.838	80.857.244.201	115.297.698.038	132.731.865.026
2006-Ç1	39.629.543.326	89.080.610.568	128.710.153.894	137.908.745.917
2006-Ç2	43.198.475.066	96.428.127.518	139.626.602.584	135.714.053.969
2006-Ç3	43.374.398.806	95.495.184.604	138.869.583.410	135.559.422.605
2006-Ç4	47.413.538.241	102.844.181.839	150.257.720.080	144.650.405.051
2007-Ç1	51.327.237.469	111.932.909.850	163.260.147.319	152.204.681.672
2007-Ç2	59.252.169.343	125.399.751.380	184.651.920.722	161.932.385.262
2007-Ç3	66.763.562.116	136.088.271.915	202.851.834.031	173.378.204.071
2007-Ç4	79.768.083.100	160.070.647.888	239.838.730.988	195.241.248.652
2008-Ç1	84.543.953.508	181.236.990.133	265.780.943.641	205.254.397.017
2008-Ç2	87.419.889.362	183.983.014.722	271.402.904.083	201.081.985.891
2008-Ç3	97.427.750.140	201.023.150.756	298.450.900.895	208.616.872.638
2008-Ç4	76.026.535.392	162.480.142.691	238.506.678.083	161.956.299.011
2009-Ç1	69.739.686.168	151.227.093.569	220.966.779.737	144.097.105.092
2009-Ç2	76.699.882.581	157.371.271.874	234.071.154.455	157.188.325.442
2009-Ç3	82.178.282.685	168.193.816.632	250.372.099.317	169.890.147.624
2009-Ç4	87.277.307.381	176.524.046.655	263.801.354.036	178.295.023.725
2010-Ç1	90.517.774.038	185.766.008.573	276.283.782.611	181.615.290.884

DÖNEM	KTUKETICI (USD)	KTICARI (USD)	KTOPLAM (USD)	GSYİH (USD)
2010-Ç2	96.175.086.444	199.383.102.198	295.558.188.642	185.775.560.377
2010-Ç3	104.373.242.378	209.011.934.120	313.385.176.498	195.575.810.951
2010-Ç4	117.869.896.342	241.206.293.168	359.076.189.509	212.423.767.059
2011-Ç1	117.317.097.743	240.300.095.099	357.617.192.843	209.440.300.544
2011-Ç2	131.228.808.809	264.934.707.762	396.163.516.571	219.577.255.498
2011-Ç3	124.247.444.921	257.082.103.067	381.329.547.987	206.646.421.183
2011-Ç4	121.676.803.898	249.452.004.765	371.128.808.662	202.290.778.002
2012-Ç1	127.815.924.847	260.791.125.022	388.607.049.869	208.939.894.919
2012-Ç2	134.326.742.809	273.737.909.109	408.064.651.918	216.147.138.553
2012-Ç3	140.180.836.571	278.593.650.674	418.774.487.246	221.675.088.003
2012-Ç4	148.164.573.669	294.671.462.342	442.836.036.011	231.302.710.691
2013-Ç1	156.840.315.669	309.817.136.425	466.657.452.094	240.106.006.024
2013-Ç2	164.411.476.326	336.207.771.471	500.619.247.797	246.159.371.447
2013-Ç3	162.420.201.234	340.285.362.013	502.705.563.248	237.211.327.322
2013-Ç4	163.589.692.269	352.596.866.825	516.186.559.094	233.711.885.224
2014-Ç1	149.115.937.062	338.688.010.361	487.803.947.423	225.430.866.343
2014-Ç2	159.488.987.136	371.588.818.913	531.077.806.049	235.858.523.295
2014-Ç3	160.176.573.275	388.117.111.958	548.293.685.233	240.750.791.820
2014-Ç4	157.183.515.174	390.530.291.113	547.713.806.288	235.822.371.307
2015-Ç1	148.228.736.997	389.162.593.076	537.391.330.073	225.666.795.011
2015-Ç2	140.320.847.322	383.152.102.648	523.472.949.970	216.513.594.800
2015-Ç3	133.637.447.132	386.825.276.959	520.462.724.091	210.034.591.363
2015-Ç4	132.183.405.951	377.829.352.424	510.012.758.375	212.528.523.224
2016-Ç1	131.624.200.600	380.918.485.150	512.542.685.749	213.230.956.428
2016-Ç2	137.237.807.165	404.594.054.524	541.831.861.689	223.336.929.953
2016-Ç3	135.926.518.140	406.897.021.739	542.823.539.880	214.146.768.309
2016-Ç4	127.891.535.259	400.248.859.248	528.140.394.507	217.828.151.423
2017-Ç1	117.445.688.889	377.503.745.011	494.949.433.900	196.403.227.561
2017-Ç2	125.943.295.246	409.380.000.471	535.323.295.717	211.086.866.576
2017-Ç3	134.603.734.586	431.657.611.328	566.261.345.914	226.614.976.208
2017-Ç4	128.456.705.668	423.366.898.802	551.823.604.469	224.251.787.996
2018-Ç1	130.560.673.339	444.667.525.528	575.228.198.867	231.067.475.248
2018-Ç2	117.593.363.658	420.275.699.528	537.869.063.186	209.634.103.047
2018-Ç3	92.397.698.101	370.318.502.094	462.716.200.195	176.838.964.674
2018-Ç4	91.244.383.469	342.048.063.963	433.292.447.432	176.039.127.604
2019-Ç1	94.452.783.637	374.473.005.521	468.925.789.158	190.563.301.634
2019-Ç2	87.149.781.020	344.569.428.141	431.719.209.161	180.164.226.465

DÖNEM	KTUKETICI (USD)	KTICARI (USD)	KTOPLAM (USD)	GSYİH (USD)
2019-Ç3	94.685.457.221	350.889.411.013	445.574.868.234	193.043.443.839
2019-Ç4	100.843.746.644	357.417.251.326	458.260.997.970	196.317.836.915
2020-Ç1	102.383.585.791	372.080.002.478	474.463.588.269	193.788.132.646
2020-Ç2	101.783.631.298	372.750.110.338	474.533.741.636	156.892.181.667
2020-Ç3	110.585.441.535	381.795.988.944	492.381.430.478	186.241.500.313
2020-Ç4	104.208.494.457	349.888.364.049	454.096.858.506	183.297.535.778
2021-Ç1	114.628.962.981	396.456.740.604	511.085.703.585	209.178.385.213
2021-Ç2	104.265.981.955	362.905.337.084	467.171.319.039	196.318.256.812
2021-Ç3	108.309.981.845	364.361.510.603	472.671.492.448	217.263.245.908
2021-Ç4	88.249.018.372	350.068.471.289	438.317.489.661	197.474.722.128
2022-Ç1	74.335.497.112	320.076.212.500	394.411.709.612	200.536.814.413
2022-Ç2	75.802.348.937	321.274.059.381	397.076.408.319	224.626.838.295
2022-Ç3	73.102.729.163	307.676.145.744	380.778.874.907	227.762.386.385
2022-Ç4	82.497.245.538	324.376.395.936	406.873.641.474	245.449.443.015
2023-Ç1	97.904.594.971	353.070.805.649	450.975.400.620	275.727.046.855
2023-Ç2	105.359.935.643	378.502.127.200	483.862.062.844	279.353.826.209
2023-Ç3	90.440.378.846	308.835.037.880	399.275.416.725	274.242.419.389
2023-Ç4	94.794.751.515	314.774.008.628	409.568.760.143	278.277.544.780
2024-Ç1	98.301.662.193	319.961.179.118	418.262.841.310	310.407.920.902

ÖZGEÇMİŞ

Cihan KURT, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat ve Maliye (ikinci anadal) Bölümlerinden 2006 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlamış ve eğitimini 2010 yılında tamamlamıştır. Akabinde İstanbul Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı'nda doktora eğitimine başlamıştır.

Cihan KURT, örgün eğitiminin yanı sıra, Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Lisans Bölümü'nden 2008 yılında, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Adalet Önlisans Bölümü'nden 2017 yılında ve İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Sosyoloji Lisans Bölümü'nden 2023 yılında mezun olmuştur.

Profesyonel meslek hayatına finans ve denetim alanında başlayan Cihan KURT, 2014-2016 yılları arasında Doğan Burda Dergi A.Ş.'de Finansal Kontrol ve Yatırımcı İlişkileri Müdürü olarak görev yapmış ve ardından Çuhadaroğlu Grubu'na Finansman, Kurumsal Risk Yönetimi ve Yatırımcı İlişkileri Yöneticisi olarak katılmıştır. Çuhadaroğlu Grubu şirketlerinde mali işler, satınalma, insan kaynakları ve kalite alanlarında üst düzey yöneticilik yapan Cihan KURT, kariyerine Çuhadaroğlu Alüminyum A.Ş.'de Yönetim Kurulu Üyesi ve Karekara Sigorta A.Ş.'de Kurucu Genel Müdür olarak devam etmektedir.

Cihan KURT, CIA (Certified Internal Auditor), CFSA (Certified Financial Services Auditor), CCSA (Certification in Control Self-Assessment) ve CRMA (Certification in Risk Management Assurance) sertifikalarına, SMMM (Serbest Muhasebeci Mali Müşavir) ruhsatına ve Sermaye Piyasası Faaliyetleri Düzey 3, Türev Ürünler, Kurumsal Yönetim Derecelendirme ve Kredi Derecelendirme lisanslarına sahiptir. ISO 9001, ISO 27001, ISO 14001 ve ISO 45001 baş denetçisidir. İngilizce bilmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.

TÜRKİYE'DE BANKA KREDİLERİ İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Dr. Cihan KURT

İktisat, insanoğlunun refahı için gerekli ve kıt olan mal ve hizmetlerin üretimi, tüketimi ve dağıtımı ile bu süreçlerden doğan ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır ve kökeni insanlık tarihi kadar eskidir. 18. yüzyılda bilimsel kimlik kazanan iktisat, bu dönemden itibaren iktisadi büyüme konusunu en önemli inceleme alanlarından biri olarak benimsemiştir. İktisatçılar uzun yıllardır iktisadi büyümenin kaynaklarını ve bu büyümenin nasıl sağlanacağını araştırmaktadır. Finansal piyasaların serbestleşmesi, derinleşmesi ve bunlarla birlikte yaşanan finansal krizler sonucunda, 20. yüzyılın ortalarından itibaren finansal gelişmenin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi sorgulanmaya başlanmıştır. Geçmişten günümüze finansal sistemin en önemli oyuncusu olan bankalar; finansal aracılık, tasarrufların toplanması, kaynakların etkin tahsisi, finansman, likidite sağlama, risk yönetimi ve finansal danışmanlık gibi faaliyetlerle iktisadi büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu faaliyetlerin en önemlisi, verilen kredilerle yatırım, üretim ve tüketim faaliyetlerinin finanse edilmesi suretiyle iktisadi büyümenin hem arz hem de talep yönlü teşvik edilmesidir. Bu bağlamda, bu çalışmada 2003 yılı ve sonrası için Türkiye'deki banka kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

İKTİSADÎ ARAŞTIRMALAR VAKFI
1962
info@iav.org.tr • www.iav.org.tr

ISBN NO:978-605-9310-88-8
9 786059 310888